

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XII

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1933

САДРЖАЈ XII КЊИГЕ

Расправе.

СТРАНА

1. Драг. Костић: Старост народног епског песништва нашег	1— 72
2. P. Skok: O bugarskom jeziku u svjetlosti bal- kanistike	72—146
3. Fr. Plešić: Iz istorije naših reči	147—186
4. Ђ. Грубор: Значење ријечи пособа, f.	187— 198

Прилови.

1. С. М. Орхановић: Два прилога познавању старе епске поезије	199—204
2. Г. Ильинский: К етимологии имени серб	204—208
3. М. Rešetar: Što je <i>skopos</i> ?	208—210
4. Константин Смирнов: Два писма В. Јагића	211—216
5. П. Ђорђевић: Два случаја морфолошке деком- позиције	216—217
6. Гл. Елезовић: Неколико народних песама из Јужне Србије	217—226

Критика.

1. Ст. Куљбакин: <i>Св. Станојевић и д-р Д. Глу-</i> <i>мац</i> , Св. писмо у нашим старим споменицима. Српска краљевска академија. Посебна издања, књ. LXXXIX. Београд 1932, 694 + XXXI	7 226—241
2. Ст. Куљбакин: <i>Von Arnim B. D. H., Die</i> <i>Schreiber des Psalterium Sinaiticum und ihre Vor-</i> <i>lage.</i> Leiden 288 + 6 + VIII	242—260
3. А. Белић: <i>П. Ђорђевић</i> , О старословенским трпним придевима	260—264
4. А. Белић: <i>Радомир Б. Алексић</i> , Језик Матије Антуна Релковића	265—270

	СТРАНА
5. Stanislav Rospond: <i>Otto Franck</i> , Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig 1932. Стр. XII + 239 + 14 карата	270—284
6. M. Rešetar: <i>Skok P.</i> , Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu. (Spjlet) 1933, 8 ^o , 194 str.	284—287
7. M. Rešetar: <i>Odgovor na odgovor g. prof. Wollman-a</i>	288—289

Библиографија.

Скраћенице	290
I Филозофија и језик	290
II О прасловенском и словенским језицима	291
III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи	291—297
IV Несловенски језици	297—298
V Старословенски језик и црквенословенски	298
VI Српскохрватски језик	299
а) Граматика и граматичка питања	299—304
б) Савремени књижевни језик и правопис	304—308
в) Дијалекти	308
г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.	308—311
д) Историја српскохрватског језика	311
ђ) Метрика	311—312
VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	312—313
VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа	313—314
IX Библиографија	314
X О становништву, насељима, њихову пореклу	314—315
XI Различно	315—316
XII Словеначки језик	316—317

Регистар.

I Предметни регистар	318—321
II Регистар речи	322—325
III Регистар писаца	326—330

Старост народног епског песништва нашег.¹⁾

Између многих питања у историји наше народне усмене књижевности, нарочито у области песништва, епског, истичу се отвореношћу својом три. И поред све одлучности одговора које су на њих дали, на првом месту, проф. Т. Маретић и А. Серенсен, и поред озваничења њихова у настави ауторитетом Прегледа српске књижевности од проф. П. Поповића, она су остала отворена. Отворена за свакога који би се дубље заинтересовао животом усменокњижевног стварања народног и упустио се у проучавање његова стања у прошлости и садашњости.

1) Прво од та три питања, која се највише намећу, јесте о односу између писане и усмене књижевности за трајања Старе књижевности. Као одговор, наслеђен из ранијих прегледа (Новакловићева и др.), сматра се, у најкраћем речено, да су се оне тада развијале готово потпуно независно једна од друге, тј. да је усмена још и подлегала утицају писмене и примала из ње мотиве на прераду, обично апокрифске (Огњана Марија у паклу према Хожденију Богородице по муках, и др.), али да она писменој није ничим тај зајам узвраћала, нарочито не за време цветања писмене у средњем веку. За усмену се, по Прегледу (§ 35, стр. 49, у последњем издању, осмом, од г. 1927), каже: „... кад смо је, пре једног века, први пут пронашли, нашли смо је не у писаним споменицима старих библиотека и архива²⁾, него у живој речи

¹⁾ Извод из веће студије, несвршене; основа предавању одржаном 13 фебруара 1933 г. на Народном универзитету Коларчеву.

²⁾ То је речено с обзиром само на зборнике Вукове и његових последника у бележењу усменог песништва народног, без обзира на зборник др. Валтазара Божића: Народне пјесме из старијих највише приморских записа (Б. 1878. Друго одељење Гласника СУД, књ. X), који је постојао и пре

сељака“, а за писану, поред ранијег уопштеног мишљења да је она, нарочито уколико је оригинална, готово сва прозна, и по садржини и по облику, каже се у § 8 на стр. 9 у Прегледу: „и грчки стихови превођени су у нас скоро увек прозом.“¹⁾ А

првог издања Прегледа срп. књижевности. Зборник анонимног Немца с почетка 18 в. у редакцији проф. Г. Геземана у издању СКАкадемије (Зборник за ист., јез. и књ. срп. н. I одељ., књ. XII: Ерлангенски рукопис старих српско-хрватских н. п. Ср. Карл. 1925), накнадно је ослабио тачност тога тврђења у Прегледу.

¹⁾ Требало је ипак споменути који случај где су грчки стихови баш метрички тачно превођени, чак и са сликовима. Бар Романов божићни кондак (Дѣла дѣньса присоуѣствѣннаго раждаѣтѣ), за који је проф. Ј. Живојиновић на стр. 82/83 у прегледу свом Српска и хрватска народна књижевност (Књиге за народ изд. МСрп., св. 137 и 138, Н. Сад. 1910) доказао тачно силабичко копирање грчког стиха (15, 15, 13, 13, 20). Уосталом, није оправдано, и погрешно је сматрати за стихове и песму устиковану само оно што се *данас* сматра за то. Свакако, требало се обазрети и на то, и понајпре, шта се у *време* оно сматрало за стих и песму устиковану, за т. зв. везани слог. А њега ми данас не можемо поуздано разликовати већ и зато, што је сваки слог, и везани и неvezани, писан на исти начин: у непрекиданости, и без великих слова, осем у почетку строфа, и с интерпункцијом друкчијега смера, и, највише, правописом који нимало није фонетички него неки неодређљиво, произвољно архаичко-графички. Тако на пр. „грешни епактит Андоније Рафаил“ г. 1420 (у запису под бр. 4950 у Љ. Стојановића Записима и натписима) каже за свој спис, за једну похвалу кнезу Лазару (у Споменнику СКАк. III, од стр. 81) да су *грозѣни стѣхи* *ниже въ концѣ рачнѣлѣства достигѣшнѣмѣ* *внѣ третѣго на дѣстѣ* *вѣхождѣнѣа* (груби *стихови* који, и поред његове највеће пажње, прелазе ван границе тринаестострукога оптицаја, тј. метра који се понавља). Међутим, кад се у логички одређеним целинама, које би се могле узети као стихови или полустихови, преброје самогласници како се то ради код силабичких стихова, и то било само они који се изговарају (као у фонетичким стиховима), било и заједно с оним што се по правописној традицији само пишу (ѣ, и за ј, па и оу као два, као у графичким стиховима), никако не може да се дође до некога *третѣго на дѣстѣ вѣхождѣнѣа*. Значи да се у време Андонија Рафаила одређивали и мерили стихови сасвим друкчије, примитивније; како, покушаћемо да покажемо доцније.

Затим, позната је ствар да се црквене песме (стихире, тропари, кондаци, псалми итд.), иако су на око „превођене прозом“, *ѣвају*, и то не произвољно него по одређеним шаблонима, аријама, које се увек пред текстом за певање истичу као: „гл(ась)“ тај и тај, или „под(обънь)“ и друго. Значи, да се и сама арија шаблоном постале песме црквене узимала за *мѣшар* и при превођењу и при састављању нових „песама“, „стихова“, којим се именима називају ти текстови што нама данас изгледају као проза. Отприлике тако као што се за овај „прозно“ (без одвајања стихова а и без сликова) писани текст похвале св. Сави: „Венцима те китим, Саво, неувелим, зеленим, и похвалу појем теби, заштитниче свеги мој!“ не би знало

даље још: „Праве профане поезије у данашњем смислу има врло мало у нашој старој књижевности. По садржини, праве светске поезије уопште нема.¹⁾ По облику, праве је поезије, тј. песама у стиховима врло мало, једва нешто“ (Помињу се само: Константина, презвитера бугарскога, Проглас Јеванђеља, па Песма смрти и тринаестерачки стихови у једном пентикостару, штампаном у Влашкој г. 1649).

2) Друго је питање: кад управо почиње народно епско песништво наше? На њ је одговорио проф. Т. Маретић, прво у Раду 97 на стр. 75²⁾ закључком: „да се почетак XV вијека, тј. кратко вријеме иза косовскога боја (1389) има држати за доба у које је настала наша народна епика“. Затим је у Раду 132 на стр. 2 и 3³⁾ рекао: „Нити је доказано нити се може доказати, да је народ хрватски или српски имао јуначкијех пјесама прије свршетка XIV вијека“. И најзад, у посебној радњи Наша народна епика, на стр. 9, дао завршан одговор на ово питање: „Колико су времена прије почетка XVI вијека Хрвати и Срби имали јуначких народних пјесама, то ми не знамо нити можемо знати, јер немамо за то никаквијех доказа“. Поповићев Преглед, иако врло опрезно, не наводи текстуелно закључак проф. Маретића него још, разложно, о народној усменој књижевности уопште каже у § 35: „Ствар је

да су стихови, док се не би пред њих ставила напомена певачима „на под- (обије): Боже правде, ти што спасе“. И свакако да се тај текст већ не би могао певати на подобан „Хеј трубачу“, него би се за ту арију као метар устихованог слога морао текст *Преудешаваши*, на пр.: „Венцима те китим, Саво, неувелим ја, и похвалу појем теби, заштитниче мој!“ А то подешавање и преудешавање показује да ту није невезан слог него везан, стихови.

С обзиром на то имали би се у писаној старој књижевности нашој сматрати за поезију, *и по облику*, сви текстови који су одређени за певање (псалми, стихире и све остало друкчије названо у псалтирима, октоисима, триодима, службама светачким и др.), па и за свечано говорење (похвале свецима, надгробне речи). Све је то устихован и везан слог, а не проза. Прозом, по облику, не би се смео сматрати ни текст у јеванђељима и апостолима, јер и за њ има нарочити ритмички шаблонисан начин читања („чте- нија“). То би био „средњи“ рецитаторски, беседнички слог. Прозом би остало да се сматра само оно што је и по садржини то: историски и др. списи.

¹⁾ По садржини, још г. 1859 у XI Гласнику ДСС на стр. 166/167 објављено *Слово љубље* деспота Стевана (1402—1427), песма је, и сликована, а профана довољно да би се могла споменути (Видети за то и божићни број „Времена“ у г. 1930).

²⁾ Чланак: Косовски јунаци и догађаји у народној епизи, Rad ЈАк. 97.

³⁾ Књижевна обзнана: М. Халанскій, Южнославянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ, Rad 132.

јасна, и природна у исто време, да је та усмена књижевност од давних, можда вајкадашњих времена расла и развијала се, полако и неприметно, у самом народу, у његовим најдубљим и најширим слојевима... ипак, под утицајем Маретићева закључка, навођење писмених сведочанстава о постојању епског песништва народног почиње такође тек Шишгорићем¹⁾ и Курипешићем²⁾ (крај XV в.), те не признаје дакле, као ни проф. Маретић, ни сведочанство Никифора Грегоре³⁾ (поч. XIV в.), ни Доментијана⁴⁾ (пол. XIII в.), још мање Попа Дукљанина⁵⁾ (поч. XIII).

3) Треће је питање: кад су постале епске, бугарштичке и десетерачке песме? Закључке А. Серенсена у Јагићеву Архиву⁶⁾ и посебно Преглед региструје у § 45 на стр. 58, о бугарштицама, овако: „Оне су се зачеле под грандиозним и несрећним утисцима најважнијих догађаја по Србе, осудних и великих битака Срба с Турцима на Марици (1371) и на Косову (1389), у јужним деловима некадашњих српских земаља а крајем XIV века... Напослетку су после пропасти угарске државе (1526) која је следовала пропасти српске (1459), пропале и нестале током XVII века.“⁷⁾ За песме краткога, десетерачкога стиха, закључци Серенсенови региструју се на стр. 87 у § 57 овако: „Песме краткога стиха нису се раз-

¹⁾ М. Шрепел у Грађи за повјест књиж. хрватске: Jurja Šišgorića spis „De situ Illyriae“ etc. 1487.

²⁾ П. Матковић у Старицама: Putovanje Bart. Kuripešića.

³⁾ В. Јагић у Раду ЈАК. 37, на стр. 111—112 у чланку: Crada za slovinSKU narodnu poeziju.

⁴⁾ Ђ. Даничић: Животи св. Симеона и св. Саве. Б. 1865.

⁵⁾ Ф. Шишић: Летопис Попа Дукљанина. Б.-Загр. 1928. (СКАкадемије Посебна издања, LXVII, књ. 18).

⁶⁾ Archiv für slav. Phil., Bd. XIV—XVI: Beitrag zur Geschichte d. Entwicklung d. serb. Heldendichtung; и засебно: Entstehung d. kurzzeitigen serbokroat. Liederdichtung in Küstenlande, Berlin, 1895.

⁷⁾ У Ерлангенском зборнику, састављеном у почетку 18 в. од песама, бележених пре свега у Славонији, Срему и Србији, налази се под бр. 51 на стр. 58 песма у несумњивом метру бугарштичком о некој Угриници (убичајени назив за Мађаре у бугарштицама) и њеној кћери. За њу она каже у стих. 8 и 9, а дошњије и у стих. 12 и 13:

И моја је ћерка врсна (8) до два града невардана,

Два града невардана (7) и два коња оседлана.

Да је песма та у метру бугарштичком доказује нарочито ово понављање из стиха у стих са преносом само 7 слогова, по коме се никако не може рећи за њу да је састављена од „искварених осмераца“ које је писар само „просто написао у дугачком реду“, као што каже редактор Ерл. р. у напомени под текстом на стр. CXXV—CXXVI.

виле из песама дугога стиха, него су постале самостално, вероватно из некога стиха од 11 или 12 слогова; из песама дугога стиха узете су само извесне теме, кад је ред дошао да се и те теме опевају. Песме краткога стиха постале су најраније у XVII веку, на Приморју, у времену и на земљишту ускока и у вези са њиховом борбом за ослобођење домовине; њихово цветање може припадати почетку XVIII века. Затим су се јавиле у другој поли XVIII века у Босни и Херцеговини... После су се јавиле крајем XVIII и почетком XIX века у Црној Гори... Напослетку су се јавиле нешто доцније у Србији, изазване устанком српским¹⁾

Критичко расправљање др. Свет. Стефановића у Летопису МСрп.²⁾, изазвано споменутиим закључцима проф. Т. Маретића, као и коректурне напомене В. Јагића под текстом Серенсенова расправљања, док је излазило у његову Архиву, сасвим су ми поколебали и оно мало вере у тачност закључака обојице научника, поткрепљених и регистровањем Прегледа проф. П. Поповића. Да ли национална наука наша у питањима овим о епском песништву нашем није закључцима тим заведена на непоуздани, можда и криви пут? Који би пут истраживања могао бити поузданији? Осећао сам одмах да би то могао бити пут претходног свестраног проучавања савременог стања народног песништва епског, нарочито на самом терену јављања; пут на који је први указао Св. Вуловић чланком својим у Годишњици Н. Чупића VII: Прилог познавању садашњег стања усмене српске поезије (стр. 335).³⁾ Закључци добивени таквим проучавањем савременог стања епског песништва народног (о односу песме и првога певача њеног, песника, према догађају опеваном, по времену и терену; о начину преноса песме и њеног мењања при том и др.) дали би се, сва-

1) Нетачност свега тога рачунања Серенсенова показује већ сама појава Ерлангенског зборника, на почетку 18 века, са песмама десетерачким, посталим несумњиво раније, а у споменутиим областима.

2) Др. Св. Стефановић у Летопису МСрп. св. 266 и 267, у оцени Маретићеве књиге *Naša narodna epika*.

3) Лични рад Вуловићев у том проучавању остао је само књишким, кабинетским. Објављен доцније и у Годишњици НЧ XIV. Рад стручан на терену организовао је, пре ратова још, проф. Карлова универзитета у Прагу М. Мурко. Уз њега ради у том правцу данас нарочито проф. Немачког универзитета Г. Геземан у споразуму и сарадњи са др. А. Шмаусом, Митром Влаховићем, Р. Меденицом и др. сарадницима Гласника Етнографског музеја у Београду. Редакција загребачког *Zbornika za nar. život i običaje južnih Slovena* организовала је овакав рад, и на терену, чим је покренула овај наш значајан научни часопис, г. 1896.

како, с потребним обзиром на друкчије прилике у старини, у мери критички одмереној, применити и на живот и стање епског песништва народног у ранијим временима, а допринели би и тачнијем разумевању и тумачењу старих писмених сведочанстава о постојању народног песништва, нарочито епскога, у давнини. При проучавању савременог материјала упознала би се боље природа, структура његова, као и карактеристичне одлике његове (место и време налажења, могућна преудешавања и др.), на које би после, при проучавању материјала из прошлости, требало обраћати нарочиту пажњу. Не лутати очекујући изненађења, него знати где се могу наћи трагови, с оправданом претпоставком да оно што вреди за данас, углавном може вредети и за јуче и прекјуче.

С таквим схватањем истраживачког посла у проучавању старости наше епске поезије и свег осталог у вези с тим, предузео сам, у оретким одморцима од животног посла, књишко, не и теренско проучавање прво најновије формације епског песништва нашега, више заиста народскога него правог народног с обзиром на неуопштеност пријема; а у исто време почео сам хватати и трагове слогу стихованоме на начин народне версификације у слогу нестихованоме, прозном, приповедном, у коме је одавна запажан. У савремено народно песништво рачунам и све оно усмено што је поникло или скупљано и објављивано током XIX века. После XIX-ог века, долази такво проучавање XVIII-ог, па XVII-ог, XVI-ог и тако даље докле би се дало. Сав тако проучени материјал од најновијега до најстаријега доба у животу наше народне поезије, својом целокупношћу и непрекидношћу јављања, ако је буде, могао би тек и да даде праву слику у могућној потпуности, и да појединачне појаве у временима разним узајамно објасни и оправда.

После ове претходне напомене, још једна.

Данас се стихом народне епске песме сматра готово искључиво *десетерац*, онај по схеми 4,6 ређе 6/4 (Кад се шћаше/по земљи Србији... и... по Србији земљи/да преврне) а са певачком, гусларском, схемом 4/4/2 (10⁴),¹⁾ који се стога нарочито и зове *ејским*

¹⁾ У другом стиху је прелом иза шестог слога само логичко-рецираторски, не и певачки, што се види по инверсији у поновљеном ставу, који би иначе гласио: У земљи Србији... Проф. Р. Јакопсон у најновијој студији *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen* (у тому VIII—IX часописа *Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale*) на стр. 6 не сматра тај прелом иза 6. слога за *Einschnitt* него за *Halbkadenz, die meistens mit dem Einschnitt* (на 4. слогу) *zusammenfällt*.

за разлику од *лирскога, женскога* по схеми 5,5 (10⁵) који се данас налази обично само у песмама женским. Али, с обзиром на песме епске, ако баш не јуначке а оно легендарне и социјалноетичке (типа Вукове „Бог ником дужан не остаје“), пореклом са југа и истока наше националне територије, које су и целе испеване у том женском десетерцу, као на пр. у зборнику Б. Ангелова и проф. др. М. Арнаудова¹⁾ на стр. 118 (Струна невеста) с мотивом из Зидања Скадра исто као и у том стиху дата под бр. 7 у зборнику Верковићеу²⁾, па на стр. 119, 238, 239 (о Хајдук-Вељку), 246 (Јетрве зависнице) као, истим метром, и у Верковића под бр. 287, и у зборнику И. С. Јастребова³⁾ на стр. 57 (Заова и снаха) све с мотивом оне за пример узете Вукове песме, и др., па у Верковића, осим споменутих, и под бр. 289, и у Јастребова још и на стр. 50 (Јана и Селим), 51 (Јана и браћа јаничари), 55 (Женидба војводе Илије), 71 (Левен Никола и сестра) и др. — мора се епским стихом сматрати и тај десетерац схеме 5/5, нарочито онај обичнији у ком је други полустих 3/2: Већ ми упалте/воштану свећу (Јастр. стр. 265), Татка си имал/краља на земља (Јастр. стр. 80) и др. Они се стога лакше и промећу међу праве епске десетерце којима су и испеване песме из којих су последња два наведена примера. Да је раније тај женски десетерац (10⁵) био и више епски, показују неколики примери њиме испеваних песама и дужих и више епског тона, нађених надихват на првим странама Ерлангенског зборника, као бр. 8 (љуба се гради болна да би искушала Павла да ли је воли), па бр. 10 (голуби, послани од цара, питају Јелу девојку: може ли бити цару царица, може ли родит сина Уроша) или бр. 36 од преко 50 стихова са исто толико старинскога у животу који описује, и др. А да у песме дате у епском десетерцу (10⁴) и данас промиче по неки женски (10⁵) најбоље илуструје стих: От мене песен/от Бога здраве! којим певач обично завршује епске десетерачке (10⁴) песме у шопском Ђустендилском Крајишту.⁴⁾

1) Българска народна поезия. Отборъ народни поетически творения. Наредили: Б. Ангеловъ и проф. дръ М. Арнаудовъ. Софиа.

2) Народне песме македонски Бугара. скупио Стефан Верковић, књ. I, женске песме. Б. 1860.

3) И. С. Јастребовъ: Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ, Ст. П. 1889. II издање.

4) Сборникъ за нар. умотв. и народопись, кн. XXXII. Кюстендилско Крайще, Йорданъ Захариевъ. Соф. 1918.

Раније, био је правим епским и „дуги“ бугарштитчки стих (схема обично: 7/8 или 8,8) с припевом. Уз ова два права епска стиха, краћи и дужи, мора се епским сматрати и осмерац, нарочито онај схеме 4/4 што се јавља у *колским* песмама, врло старим, одржаним у епском тону најдуже у Црној Гори, где се тај осмерац у таквој служби јавља и ван кола, на пр. у познатој новијој песми о сердару Јолу Пилетићу. И Вук у Рјечнику уз реч „вијалиште“ наводи „по сјећању“ почетак једне епске, вероватно колске и црногорске песме:

Шатор пење Угрин Јанко,
Украј Саве воде ладне,
На вилино игралиште,
На јуначко разбојиште,
И на вучје вијалиште...

слично оној под бр. 181 на стр. 260 у Ерлангенском рукопису о Краљевићу Марку. И млађа, лаутарска, о смрти Хајдук-Вељка (Књигу пише Мула паша) у овом је осмерцу епском.¹⁾ Па би се епским стихом морао сматрати и дванаестерац схеме 6/6 (12⁶) односно 4/4/4 (12⁴), којим је још с краја XIV века забележена глагољницом епска песма о св. Ђорђу како избавља царску кћер од дракуна, песма по обради својој толико народска да јој не смета ништа, што је уметничка творевина, да је поменемо овде.²⁾

Па би се, с удруженим правом свих досада споменутих епских стихова, морао назвати епским и онај, у основи још тонички мешовити стих, очуван у епским песмама македонским. У њему се наизменично, обично у паровима, јављају и осмерац (8⁴), и десетерац (10⁴), и дванаестерац (12⁶), па и бугарштитчки стих. Интересантна је и илустративна ова мешавина свих споменутих

¹⁾ Иначе, песме са крајњег националног истока нашег подлежу и метричком утицају бугарске епике која је готово сва, и „хајдушка“ и „јунашка“ у зборнику Ангелов-Арнаудова, у осмерцу схеме 3/2/3 (Думитру мама думаше), познатом у нас претежно у свадбеним песмама (Ђевер ми снаси доигра), тако да би се за разлику од колског, епског (8⁴), могао назвати свадбеним, женским (8³). Према десетерцима, могу се оба узети као основе њихове, из којих се добивају ширењем, уметањем или дометањем двосложног епитета у другом одн. трећем „полустиху“. Од 8³ постаје 10⁵ (Турчин ми кара-клетаробиња, Анг. Арн. стр. 133) као што од 8⁴ постаје 10⁴ (У Божића три-златна-ножића, Вук, V стр. 143 и 144). И у Ерланг. рук. оне што их Г. Геземан означаје као бугарске, у метру су 8³ (бр. 30, 33, 48 и др.).

²⁾ Нашао је Ј. Вајс у глагољском пергаментском рукопису под бр. 11 у словенској колекцији париске Народне библиотеке и објавио у загребачким Старилама XXXI.

стихова у једној епској песми из Ђевђелије (у рукописној збирци Академије наука у Београду) о Марку и детету Дукађинчету. Ту се за Марка каже да је тражећи Дукађинче:

Нити јало ни чекало,	8
Право спрема добра која,	8
Па си зеде тешка буздогана,	10
Па си тегне у града Будима.	10
Зора га зазорила (7) у будимско равно поље,	15
Там си најде Марко деца талчаришта ...	12

Таквим је мешовитим стихом испевана на пр. и мађедонска варијанта песме о бекству св. Саве у Св. Гору, историској истини најближа, она што ју је објавио Ј. Томић у Академијином Гласу 84 (стр. 209), као и оне што их је саопштио у прилогу својој Историји у народним песмама о Марку Краљевићу (Б. 1909), од стр. 181 до 208, из збирке Симе Н. Томића. Слично смењивање ових силабички различитих стихова налазимо и на западној крајини наше националне територије, у Белој Крањској, на пр. у песми Краљевић Марко казнује своје жено под бр. 50 у првом „снопићу“ зборника К. Штрекеља *Slovenske narodne pesmi*. Она почиње овако:

Kraljević se Marko na vojnicu spravlja,	12
Svojo ljubo na domu ostavlja,	10
Pred ko pojde tamo joj govori:	10
Bogu tebi, verna ljubo moja,	10
Čuvaj dvora i poštenja,	8
Čuvaj decu i grada beloga	10...

На питање које се овде намеће: зашто се то тако лако узајамно смењују ти силабички разнолики стихови, намеће се и један најпростији одговор: зато што је у свима тим стиховима један заједнички исти *завршак*. Тим именом зовем онај „други, споредни прелом“ (по Маретићевој Метрици),¹⁾ онај што се у гусларском певању онако чујно истиче развлачењем и одвајањем деветога и десетога слога (Пошетала/царица Ми-лица Испод града/бијела Кру-шевца ...); а сматрам га баш *главним*, главнијим и од броја слогова и од првог „главног“ прелома, као најосетливији карактеристикон не једног само епског стиха него целе једне групе, једног система, једног, рецимо, заједничког, општег, тонички растељивог *основног* стиха. Значај тога *завршка* види се и у туђинским епским стиховима. Да споменем само класични хексаметар са облигатним двосложним (спондејским) завршком, па

¹⁾ Т. Маретић: Метрика нар. наших пјесама у Radu 168 и 170, и засебно

претежно тросложни завршак у народном руском биљинском стиху. Мислим да сам у праву што не сматрам тај мешовити епски стих као позније насталу мешавину раније силабички већ фиксираних стихова епских (8⁴, 10⁴, 12⁶ и бугарштичког), него напротив као најопроданије претпостављени основни, примитивни, тонички епски народни стих наш. Из њега су се они остали, као епски, издвајали фиксирајући се силабички и цезурно. Старину његову доказивао би најбоље онај од др. Ившића у последњој књизи Грађе за повијест књижевности хрватске (књ. IX, Загр. 1932) на тексту Решетарова Либра од мнозијех разлога¹⁾ васпостављани силабички онако растегљиви стих, окарактерисан само *завршком*, обично и сликованим још. Поред оних што их је др. Ившић истакао као сликоване, могу се додати и други још, са завршком у асонанци или само двосложним, на пр. одмах с почетка песме :

Пробуди се јуре, душе моја,	10
Тере виђи гдје си и како су дјела твоја.	14
Ако обра мимо све љубити Бога,	12
Тадај јеси племенштином нељескога рода;	14
Ако ли ино пољуби веће Бога,	12
Изгубила си: племена ћеш бити пакленог рода ...	16

За XIV век постојање таквог силабички још не фиксираног стиха само са завршком што га истиче слик, доказује и запис кнеза Новака,²⁾ сина кнеза Петра, а витеза Лоиша краља угарскога, на глагољском пергаментском рукопису у год. 1368 о ништавости овога света :

Ере гдо га веће љуби,	8
Да га брже згуби;	6
Ну јоште помисли сваки сада	10
Ча се најде от нас тада,	8
Гда се душа страхом смете	8
А дила им се крити нете...	9

Међу силабички засебно фиксираним стиховима данас је најраспрострањенији у епској служби десетерац (10⁴). Ни у лирским женским песмама није улога његова мања од улоге кога било „женског“ стиха. Има га данас обилато и у свадбеним и у тужба-

¹⁾ Либро од мнозијех разлога, дубровачки ћирилски зборник од г. 1520, издао Милан Решетар. Б. Ср. Кар. 1926 (Зборник за ист., јез. и књ. срп. н. I од. Књ. XV, изд. СКАкадемије).

²⁾ Dr. Đuro Šurmin: Hrvatski spomenici, sv. I, br. 22, str. 85 (Monum. histor.-jurid. Slav. merid. Acta croatica. Vol. VI. Zagreb. 1898.).

личким иначе првенствено осмерачким обеју схема. Територија његове употребе, нарочито епске, прелази границе наше националне територије. Служе се њиме на пр. и Бугари¹⁾ и Арнаути²⁾). На нашој пак националној територији, и само као епски и нарочито баш као такав, десетерац (10⁴) се простире од Ђевђелије до Марибора³⁾ и од острвља јадранског⁴⁾ до Суботице⁵⁾). Значи да га има у свима разноликим дијалектима нашега укупног језика, српскохрватскога и словеначкога. Значи да се прилагођује свима разноликим акцентуацијама у нашем општем језику, и новој и *старај*, очуваној у знатном броју наших дијалеката. А то значи да се могао и развити још у време када је *стара* акцентуација владала на целој језичкој територији нашој.

А зашто је десетерац епски неограничен, не само теренски него, можда, и временски? Свакако зато што је, осем само епског осмерца, најпростији стих народни, ритмом својим најближи општем ритму језика нашега; зато што се од обичнога говора, од правога говора народнога са очуваним акцентима и квантитетом, од говора који странцима тако личи на певање, разликује само *уједначенијим ришмовањем* и *редовнијим кићењем* украсним епитетима. А ритам му се постиже, поред силабизовања и цезура, чешћим *инверсијама*, ређе и *сликованим* завршцима. У крајевима где се и данас одржава епско гусларско песништво народно, у Црној Гори на пр., говори се њиме, прича се њиме, пословици се њиме, нехотице и неприметно, нарочито у свечанијим приликама.

По раније споменутом методу истраживања уназад, прегледао сам прво народске епске песме из последњих ратова колико их је објављено у Малом журналу⁶⁾ за год. 1912—1915; за раније ратове у XIX веку разгледао сам песмарице и календаре Јеремије О. Караџића⁶⁾ за год. 1877 и 1878; за ранију још Мађарску буну

1) Сборникъ за нар. ум. и народописъ, кн. XXXI. Кр. С. Стоичевъ: Тетевенски говоръ. Соф. 1915, и др.

2) Гр. Божовић, Приповетке; изд. СКЗадруге, књ. 191, у Речнику при тумачењу речи „Лаута“.

3) Dr. K. Štrecelj, Slovenske narodne pesmi, sporič I-IX, Ljubljana, 1895-1905.

4) Hrvatske narodne pjesme у издању Матице хрватске; проф. Г. Геземан у Archiv-у für sl. Phil. Bd. XLII у чланку Volkslieder von d. Insel Curzola, стр. 8—30.

5) Blaž Raić, Narodno blago I, svatovske pesme. II izdanje. Subotica 1923.

6) Јеремија О. Караџић, Шуматовац, Календар за г. 1878. Б. 1877.

исто тако песмарицу Глише Зубана¹⁾ с обзиром и на Милутиновићеву Србијанку и песме Ф. Вишњића о Устанку. Тим проучавањем утврђено је, најкраће речено, оно што утврђују и савремене и раније песме црногорске а што се доста јасно види и из података што их даје Вуловић у споменутом чланку свом у Годишњици VII. А то је:

1) да су први творци *историских* песама народних, односно народских док не постану народне, обично сами *учесници* у борбама о којима се пева, или бар *очевици* или, у најмању руку, *савременици* опеваним догађајима; да је тј. основни тип епске народне песме онај који бисмо могли назвати *савременским* и *саштенским*, који управо једини и даје пуно право народној песми на име *историске*, не само мотивске песме;

2) да је, по основном схватању народних или народских, „усмених“ књижевника, насупрот схватању оних „писмених“, стихованом причању главна одлика *истинитост*: све што народна усмена књижевност сматра за важну историску истину, достојну да се и за потомство сачува у форми неизменљивој, све то она казује у стиховима, и стога нам се народна историска традиција и сачувала претежно стихована;

3) да би нове песме о новим догађајима добиле потребне веродостојности, оне се прилагођавају старим опште познатим песмама народним, које су за њих *шаблони*.

Ево и мало потврда за то: за 1): Први песници бораба у последњим ратовима били су *рањеници*. Бацковићу, рањеном на Куманову 11 октобра, песма о том боју штампана је 31 истог месеца; Васићу, рањеном на Штипу почетком јула 1913, штампана је песма о томе 25 истог месеца, итд. Први се извињава што не „прича“ до краја: Више, браћо, писати не умем, Јер сам већу рану задобио, У томе сам у несвести пао, Не знам, браћо, шта је после било... Један „телеграфиста“ с Једрена, да би се истакао као учесник у заузећу града које опева, напомиње нарочито: А и ми смо у тој борби били, Телеграфску линију подигли... Други се труде да себе истакну бар за очевице и савременике, на пр. Антић, коме је већ 26 августа штампана песма о зверствима аустриским у Шапцу с почетка тога месеца, каже: Мила браћо, ја сам тамо био И очима својим све видио. Уопште, од 36 народских песника у Малом журналу велика већина их је несум-

¹⁾ Глиша Зубан, Бој Срба с Маџарима 1848—1849. Б. 1850.

њивих учесника (25), од којих трећина и рањеници (8), очевидаца је 8 а само савременика тројица.

2) Колико народ полаже на истинитост и веродостојност стихованог причања види се лепо на пр. у оном што Симо Шобајић (О Црногорцима, стр. 81) каже за Црногорце, међу којима је долазило и до писмених тужаба суду против народских песника, на пр. против официра Ђуричковића. Његова је збирка песама, после прегледа нарочите комисије, забрањена — јер му песме „нијесу истините“. Стога и многе песме у Малом журналу почињу готово облигатним: Станте, браћо, да вам песму кажем, *Истиништу*, нећу да вас лажем.

3) Ушаблонисавање нових песама пратио сам готово у току. Као познаник официра из Другога пука, добио сам на преглед још у Битољу одмах по првом паду његову г. 1912 рукописну збирку десетерачких песама о борбама тога пука, спеваних од једног војника Топличанина. Сећам се добро да је у њима командант пука претстављен као кнез Лазар, а команданти батаљона (г. г. Наумовић Јоца, Ценић Симеоне и др.) као кнежеве војводе Милош, Милан, Срђа и др. У опису свакога било је и „соколова ока и погледа“ и сваком скоро беху „мрки брци пали до рамена“, иако је већина била обријала и брчиће у страху од заразе; па се и у опису борбе певало „ману сабљом и десницом руком“, иако су официри носили тада, место сабаља, штапове пентрајући се по врлетима Бабуне и Мукоша. У Малом журналу од 25-I-1913 штампана песма „Заузеће Битоља“ по композицији је својој копија познате Вишњићеве о Кулину капетану и боју на Мишару. Овде кадуну Кулинову замењује султан, а Кулина самог Фети-паша, па султан на надлежном месту пада и у несвест као кадуна, а Фети-паша гине по пропису: Погоди га српска брзометка, Посред га је чела погодила, У повије међу очи двије... У другој једној о истом догађају (Мали журнал од 27-I-1913) гине опет по другом шаблону: Поче бежат уз Бабу планину, Ал га стиже Србин на ђогину, Па потеже сабљу од појаса, Фети-пашу укиде са гласа, Мртва глава на земљицу паде...

Осим непосредног прегледања епских песама народских последњег формирања, предузео сам и истраживање *стихованог* народног причања у нестихованоме, прозноме, у *народним приповешкама*, и то у трима знатнијим збиркама: Вуковој (друго државно издање г. 1928), Академијиној у редакцији проф. В. Чајкановића, и у најраније објављеној Атанасија Николића (I издање

год. 1842/43, II издање г. 1899). Запажено је, наиме, да се у неким приповеткама народним у прозно причање меша и стиховано, десетерачко, и то не само појединим стиховима него и целим низовима њиховим. Нарочито на пр. у Николићевој „Где је срећа ту је и несрећа“ (бр. 3 у I издању, бр. 12 у II), која је варијанта Вукову „Гвозденом човјеку“ (бр. 53), у коме такође има стихованог причања; па у Чајкановићевој „Смрти Милоша Обилића“ (бр. 141 стр. 385), која је одломак „прозне“ варијанте Петрановићевој¹⁾ „Пропати царства српскога“ (стр. 186); или у Чајкановићевој причи „Јовић и див“, варијанти Вукове и Шаулићеве²⁾ песме „Јован и дивски старјешина“ или у Вуковим прозним варијантама песме „Змија младожења“. Већином, дакле, у препричавању мотива опеваних иначе и целих у стиховима народним³⁾.

Код тих у прозно причање уплетаних стихова, десетерачких, могу се разликовати углавном ова четири типа: **а)** *случајни*, нехотични, искрсли већ и зато што се ритам епског десетерца мало разликује од општег ритма нашега језика; на пр.: *Онда ћеш га видеши кроз рују* (каже невеста матери Змије младожење, код Вука); *Много су се били обршали А не би се сами ни сешили* (Турци, како да скину оклоп Милошу, код Чајкановића); затим **б)** приметно удешени, *намерни*, ново начињени: *Од јунака да скину оклопа* (не: оклоп! као у Вуковој песми о Краљевићу Марку и Муси: *Наковња је пола пресекао*), у непосредном наставку наведена два случајна стиха о Милошу, код Чајкановића; *Да јосече ша два злашна бора* с дометком заменице *ша* плеонастички, код Николића (стр. 93 у I или 199 у II издању); па тип **с)** *гоштови* стихови, познати из народних песама: *Руке шире, у лица се љубе* (Вук Н. прип. стр. 164) *Па шша Бог да и срећа јуначка* (Чајкановић, стр. 227); и *шиш d)* опет познати већ стихови народних песама али не очувани као стихови него покварени, попрожени: *Од бисера и од драгога камења* у првој Вуковој прозној варијанти Змије младожење; *Ево шеби, бако, жао за самошу* у Николића (стр. 195 у II изд.).

¹⁾ Б. Петрановић, Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Издање С. уч. друштва. Б. 1867.

²⁾ Српске народне пјесме из збирке Новице Шаулића. Б. 1929.

³⁾ Интересантна је последња прича у Шаулићевој збирци: Српске народне приче (Б. 1926) под бр. 221: *Пашина кћи која цепа хаљине*. Она је готово сва у десетерцу, много више него икоја од горе споменутих, а где у њој између стихованог дође и нестиховано причање, опажа се да је то обично због употребе (скупљачеве?) целих облика (*дошао м. доша* и сл.).

Највише је, сасвим природно, оних *случајних*. Њихово сведочанство као трагова постојању десетерачког народног песништва у време из кога су, врло је непоуздано. До које мере може ићи њихова случајност најбоље показује чињеница: да се ти привидни трагови десетерачког песништва народног могу наћи и у сваком другом тексту прозном, и не приповедном, па и то не само у језику нашем него и у другим. Да наведем само из немачкога, случајно запажене на пр. у Лесинговој прозној комедији *Minna von Barnhelm*, у чину II, у 3. појави, кад Мина каже Франциски: *Freue dich doch mit, liebe Franziska* па одмах затим у истом говору опет: *Sprich, Franziska, was soll ich dir geben!*¹⁾ Или у средњегрчком из Псеудокалистенова романа о Александру Великом, кад на пр. Филип одлази у рат и прети Олимбијади одбацавањем, ако му до повратка не роди сина: *ὅτι ἔδεν μὴ μοι τέξῃς τέκνον.*²⁾ Или у латинском, на пр. у Дукљаниновом Летопису где прича о нападу Самуилову на Владимира: *congregato magno exercitu* (стр. 331 у издању Ф. Шишића).³⁾ Из францускога, нарочито из старофранцускога на коме је испеван цео спев о Ролану у фонетичком десетерцу типа нашега (10⁴), било би сувишно и тражити примере. Итд.

Али, место тих случајних, стихови типа *b*, *c* и *d*, оба последња као *loci communes*, кад се нађу у прозним приповедним умотвори-нама народним, могу већ послужити као поуздан доказ да је у оно време из кога је та проза, а свакако и раније још, било и народног песништва приповедног, епског, у метру чији се трагови нађу.

При хватању тих трагова стихованог народног слога у нестихованоме, а првенствено у текстовима и одржаним онако како су их дали написане сами „усменокњижевни“ писци-приповедачи, као што је на пр. Груја Механчић од Вукових⁴⁾, Воркапић,

¹⁾ Оба става на стр. 36. у издању књижаре „Време“: Школски писци, I, *Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück*. За школску употребу припремио др. Драгољуб Обрадовић, проф. Држ. трг. акад. у Београду.

²⁾ Из текста што га је навео А. Веселовски у студији о Српској Александрији у *Журналу Мин. нар. просв.*, том 40, стр. 146.

³⁾ СКАкадемија: Посебна издања књ. LXVII, књ. 18: Фердо Шишић, Летопис Попа Дукљанина. Б.-Загреб 1928.

⁴⁾ Интересантно је да у оних 11 приповедака што их је Вук по сећању из детињства или туђем причању (Т. Подруговића, једног просјака у Н. Саду) целе писао, нема готово никако стихованог причања. Само у Пепељузи (бр. 32, на стр. 105—109) има један пут: Пошто оне отиду у цркву (стр. 107), случајно сасвим, јер на другим местима и та реченица је у прозном слогу: Пошто њих двије отиду у цркву (стр. 108) Вук као да је нарочито избегавао мешање стихова у прозно приповедање.

Мутић и др. од Чајкановићевих, Пантелић од Николићевих, могло се углавном утврдити: да они *намерно* подешавају своје нестиховано причање народном стихованом, десетерачком, да уплећу десетерце и новоначињене (*b*) и готове (*c* и *d*), из познатих народних песама о истом мотиву или о другом, у провидној намери да причању свом даду једну лепшу, више књижевну, уметничку форму. Они то чине:

а) уопште, на местима дирљивијим, осећајнијим, која потсећају на слична у правим народним песмама;

б) најчешће у директно наведеним *говорима* личности о којима се прича, у њиховом узајамном апострофирању; нарочито

в) у говорима поентним, свечаним, јуначнијим;

г) у фразама које имају значај афоризама, *пословица*, *сентенција*;

д) готово редовно у кажама, причама о историским личностима, познатим и из стиховане народне традиције; па, према томе,

ђ) и у романтичним причама које постоје и у којој стихованој обради (Змија младожења, Јован и дивски старешина и др.).

Споменута под г) тежња за фиксирањем фраза са значењем афоризама, пословица, спомоћу народних стихова, истиче се нарочито у формирању *народних пословица* наших. Колике од њих говоримо ми у сталној, фиксираној форми и не осећајући да су то стихови, на пр. десетерци. Ево их тек неколико из Вукова зборника¹⁾: На псу рана / на псу и зарасла; Ни злу теци / ни добру остави; Позна деца / готове сироте; Батина је / из раја изашла; Гладан курјак / посред села иде; Истиха се / печеница пече; Каква мајка / онаква и ћерка; Два лешника / ораћу су војска; Зло се даље чује / него добро, итд. Боље се већ осећају као стихови ако су удружени са сликовима: Жив ми Тодор / нек се чини говор; Обећање / лудом радовање; Изићи ће / дело на видело; или, ако су стихови везани у парове: Кад лисица / преко леда пређе, Онда можеш / топове возити — која је, ипак, и у Вука, наведена као прозна. Најбоље се осећају стихови у пословицама узетим из народних песама: Неста блага / неста пријатеља; Латини су / старе варалице; нарочито у стихованим паровима: Где је срећа / ту је и несрећа, Где несрећа / ту и среће има; Бој не бије / свијетло оружје, већ бој бије / срце у јунака — коју тако, у ијекавској форми, говоре и екавци и икавци, итд. Теже се

¹⁾ Вукова Дјела: Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи, држ. издање, III. Б. 1900.

ипак осећају као стихови ако су и у паровима, кад нису из познатих народних песама: Док се човек / дима не надими, Не може се / ватре нагрејати, итд.¹⁾

*

Осамнаесџи век. Трагови народног стихованог слога у прозним текстовима и ненародним пре XIX века запажени су на пр. у првим новинама нашим, у Славеносербским вједомостима бечким за год. 1793, у бр. 44 од 27 маја,²⁾ и то у преводу, вероватно из званичних Бечких новина, у опису фрајкораца који су тада упућивани против револуционарне Француске, преко Инзбрука, одакле је и допис. Ту се вели за њих и ово: „Кад су дошли у град, *зачели су / шурски појеваши и у своје / свираши свирале.* У другом делу овога пара десетерачки удешеног слога (тип *в*) имамо и инверсију и плеонастичко кићење („своје“). Поред наведеног има ту и других таквих трагова.

С краја XVIII века је и познати препис Троношког летописа, објављен у Гласнику СУД V, а доцније и у Гласнику XXXV под именом Општег листа пећског. Ту је тих трагова народног стихованог слога, иако у слогу јако славјанизованом, ипак много више него што се обично наводило, и то не само у причању о Косову, него и иначе, на пр. где се говори о победи на Велбужду, о убиству Дечанскога, о погибији на Марици, итд. Већином стихован слог типа *а* и *в*.

Још их је више у познатом Житију кнеза Лазара и војводе Милоша Кобилића у издању Ст. Новаковића у Стариinama X.³⁾ То је нека врста прозне, управо полупрозне епепеје косовске, сличне оној стихованој, десетерачкој, што је објавио Б. Петрановић⁴⁾ у својој збирци на стр. 186 и даље, или оној бугарштичкој под бр. 1 из збирке В. Богишића.⁵⁾ То Житије Лазарево кипти од слога стихованог по народној метрици. Не само да се јављају

1) Видети за све и П. Слијепчевића Прилоге народној метрици, I пословице, загонетке, здравице у Годишњаку Скопског филозофског факултета I, 1930, стр. 18—21.

2) *Славенно-Сербских Вједомости*, год. 1793, стр. 144—5.

3) *Starine X*, стр. 186-200: Житије кнеза Лазара и војводе Милоша Кобилића и остале српске госпде повести, иже бистъ на Косову.

4) Б. Петрановић, Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Издање СУДруштва. Б. 1867.

5) В. Богишић, Народне пјесме из старијих највише приморских записа. Друго одељење Гласника СУД, књ. X. Б. 1878.

десетерци, има их тма свих типова, него има и бугарштитких и колских осмерачких, као на пр.: (Милош прети Вуку): *Руком ћу ше руци мојој* (8) *испод коња додаваши* (16); *Зашто она учини* (7) *моју мајер кобилом* (14) или (кад Вук опада Милоша Лазару): *Који ти се глас носи* (7) *за Милошем Кобилићем* (15), и др. Све у говорима. Па је и остала проза прошарана стихованим слогом, оним мешовитим, силабички колебљивим, што се разазнаје само по сликованим завршцима, какви се нађу, као на пр. у говору, молби Миличиној Лазару: И тако ти рода кога сам с тобом *родила*, и тако твоја војска здраво *одила*, немој ми *украшиши* што ћу те *просиши*, немој ме *укориши* што ћу ти *говориши*, итд.

Животну продорну снагу народног, најчешће десетерачког стихованог слога у XVIII веку, поред примене у књижевним списима В. Ракића, М. Рељковића, А. Качића, Ф. Грабовца и др., да их само споменемо, боље још приказују досада објављене збирке народних песама, постале у Приморју (оне у Богишићеву зборнику), у Славонији, Срему и Србији (Ерлангенски рукопис), у Војводини (оне у Српској грађанској лирици XVIII века).¹⁾ Поред много мањих питања која отварају и осветљују проучавања ових предвуковских зборника, показују она очито још и то: колико форма забележенога стиха зависи и од овога трога: 1) да ли је песма бележена по *певању* односно *ришмичком рецитовању* на пр. једног Подруговића, Вукова казивача, или по слободном рецитовању, препричавању по сећању, које хоће и сасвим да се попрози, поред обичног додавања сувишних свеза (*а, и, кад* и др.), јер и мелодија и ритам играчки у колу боље чувају метар него обично рецитовање; 2) од вештине самога бележиоца и преписивача, ако је још и он ту: у Ерлангенском зборнику главни је бележилац и приписивач *Немац*, у Богишићевом и грађанској лирици све су сами *грађани*, не из народа непосредно као Вук, ни рођени филолози као он; отуда у једном истом зборнику, „Дубровачком“ код Богишића, и десетерачке и бугарштитчке песме у препису т. зв. „II руке“ кипте неправилним стиховима, док су преписи осталих руку бољи, а од „IV руке“ готово потпуно коректни; 3) од правописног манира, који је и код војвођанских и приморских бележилаца, или преписача, и у томе: што исписују целе, нескраћене

¹⁾ Тих. Остојић и В. Ђоровић: Српска грађанска лирика XVIII века, из старих песмарица у СКАкадемије Зборнику за ист., јез. и књ. срп. нар., I од., књ. XIII. Б.—Ср. Карл. 1926.

облике граматички и правописно правилне, пуне ијекавске форме и где не би требало, као раније Гундулић у Осману на пр. Тако забележени стихови не могу се сматрати правим фонетичким него више графичким.¹⁾

Даље кроз XVIII век наилазимо на трагове народног стихованог причања и у онако концизним Старим српским летописима и родословима што их је издао Љ. Стојановић у XVI књизи Академијина Историског зборника. Тако, у Раваничком летопису један савременик, можда и очевидац аустриске погибије код Гроцке год. 1738, прича на стр. 316 о њој низом десетерачких реченица, од којих неке као да су извађене готове из песме (*разнесоше коњи на койиша*). У једном мањем, са терена ближе Црној Гори, има под год. 1715 на стр. 332 и колских осмерачких стихова: *И што лепо разбише/везира под Варадином, и погибе везир и / погибоше многи Турци*. Појава ових осмерачких стихова не мора значити да је постојала таква песма о *шом* догађају, него да су прва два случајно искрсла осмерца изазвала и друга још два, код којих се примећује удешавање ритмичког слога по плеонастичком понављању глагола, као код типа *в*. У савременом списку наших „капетана“ за време аустриске окупације Србије од 1717 до 1739, уз карактеристику свакога од њих, на стр. 332-333, додаје се на крају: *На крајини Турком сѣрашан* или *На крајини од Видина сѣража*. У забелешкама о опсади Беча г. 1683 има и: *Дође везир с многом силном војском*, на стр. 273, а доцније још упадљивије стиховано: *Дође везир с оном силном војском*, на стр. 275. Итд.

Седамнаесџи век. У XVII веку, и ван записа и интимних бележака, писаних и тајнописом као на пр.: *не оксихъ вина ни ракие* (бр. 1000 из г. 1612 у Записима и натписима)²⁾, или: *харџина ми би лоша на краю* (бр. 896 из г. 1599), или очитог цитата из неке вероватно старије и познате песме народне у запису о страшној глади г. 1605 када: „ва истинѣ“ *оџаць чедо за хлебъ продаваше* (бр. 940) — остајући дакле само при крупнијим књижевним списима, запажају се трагови народног песништва, стиховане народне традиције историске, подоста у Пајсијеву Житију цара Уроша (Гласник СУД 22) за које се зна и иначе да се много ослања

¹⁾ А цела теорија А. Серенсена о развијању епског десетерца из „неког стиха од 11 или 12 слогова“ у 17. веку, како је региструје Преглед српске књижевности у § 57, на стр. 96., заснива се баш на таквим преписима.

²⁾ Љ. Стојановић, Записи и натписи, књ. I-VI.

на народну усмену традицију историску. И поред књишког престижизавања, при коме је језик народни осетно страдао, промакне и по који десетерац, и мање случајан. Само један пример: *Оугљеша же / како быш вь рашѣ, и вьдаюшь / юмѣ ранѣ люшѣ* (стр. 226). Ако је први баш случајан, други је чак прописно украшен сталним епитетом народних песама („љута“ за рана) и одаје довољно очувану народну фразу („задавати“ рану, покњижевљено у *вьда-ваши*), те као да је готов унет из народне песме. То важи и за фразу да је царство и „по роду и по колону“ Урошево (стр. 218), што неодољиво потсећа на реч Маркову у народној песми Урош и Мрњачевићи, на стихове: Књига каже на Урошу царство, ђетету је од колена царство.

Шеснаести век. За XVI век, бар за свршетак његов, коме би палеографски могао одговарати рукопис београдске Н. библиотеке под бр. 173, којим се Ст. Новаковић послужио за издање њено у Примерима,²⁾ да споменемо познату *Песму смрти* (стр. 579-583). Она је састављена из врло неједнаких и неритмичних стихова, као оним мешовитим стихом у савременим песмама македонским и старинским, раније споменутих. Међу тим стиховима истичу се чести епски десетерци, као на пр.: *Боиѣ Адама / ошѣ вѣшѣи състави, Нѣ смрѣшь га / с дѣшею расѣави* (стр. 580), где бисмо имали чак и сликове неке. Овај се стих у разним варијацијама готово редовно јавља на месту поентном, на крају одељка о коме великану што смрћу својом доказује правило пролазности сваке величине. Он гласи и: *Нѣ смрѣшь га / вѣ земљу вѣзвращѣи*, или: *Нѣ смрѣшь га / кѣ себѣ ѣривлече*, или: *Нѣ смрѣшь га / ѣрѣшѣи огради*, а увек у каквом таквом сликовању са претходним стихом, и друкчијим по броју слогова.

Половини XVI века припада и Хекторовићево Рибане и рибарско приговарање (Стари писци хрватски, књ. VI). У том приговарању су и познате две бугарштице, најстарије по бележењу, чијом је старином нарочито и доказивана већа старина „дугога“ стиха. Али, а то за чудо није досада истицано, ту се међу песмама народним што их рибар Паскоје пева, налазе и ови стихови:

Мајка му је — липо — име дила	10
Свитла сунца гледајући,	8
Љуба му је — златом — венчац вила	10
Уз коњица потичући.	8

²⁾ Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика старог и српскословенскога, издање III. Б. 1904.

А то су, као што видите, чисти десетерци у комбинацији са осмерцима истог типског завршка, у комбинацији која нам је и ван силабички колебаљивог „мешовитог“ стиха, у овако правилној смени позната. Осмерац (8⁴) и десетерац (10⁴) смењују се тако лако зато што се десетерац добива из осмерца простим уметањем двосложног епитета, који смо у наведеној строфи оградили цртицама.¹⁾ Тако ето, десетерац, истина не у служби епској, не би био ништа млађи од бугарштичког, ни по бележењу. Ако би то били стихови самога Хекторовића, утолико би више доказивали животну продорну снагу овога народног стиха и у то време.

Пешнаесџи век. С краја XV века је устикована Молитва Богородици „твореније Димитрија Кантакузина“, најбоље сачувана у рукопису СКАкадемије под бр. 25 од листа 197β до 202α.²⁾ Она је састављена у онда облигатним графичким дванаестерцима, у строфама које почињу истим речима или бар истим словима. Дванаестерци су строго графички: ако се који вокал не би читао тако, он се не би ни писао, као на пр. одмах у првом стиху: *Вьсѣх(ь) цара и Бога маџи благаа.* Али, и ту промичу десетерци, чак и графички и фонетички у исто време, као: *Възрѣдаю / врѣмене џџиџешоу* (стр. 198β), иначе обично фонетички само, као, бележени надохват, још: *Плачи, срѣдѣце, / сѣ оуџробою џлачи!* или: *Единѣ ада / насѣдоую гор'ѣѣ;* па завршни: *Радуи се јако / с џобою Госѣодѣ* (стр. 202α).

¹⁾ Р. Јакопсон у одличном прегледу: *Neue Arbeiten über die südslavische dichterische Form у Slavische Rundschau*, IV, на стр. 278 каже о десетерцима у тој комбинацији народних стихова у Хекторовића „die angeblichen Zehnsilber bei Hektorović sind in Wirklichkeit Halbverse der Bugarštica“. Може бити и то, али како се, и данас кад нема бугарштица, лако смењују 8⁴ и 10⁴ у истој песми, и ван „слепачких“ (Вук, V књ.), показује нам и ова колска и сватовска из Врбовца код хрватских кајкаваца у збирци К. Штрекеља *Slovenske narodne pesmi*, у снопиху IX под бр. 5452:

Бела вила град градила,	8	Онде вила сина жени;	8
Град градила двоја троја врата:	10	Која врата од белог платна,	10
Прва врата од шкрлета светла,	10	Онде вила ђер удаје;	8
Друга врата од белог платна,	10	Која врата од шкрлета светла,	10
Трећа врата од сувога злата.	10	Онде седи кум и кума...	8
Која врата од сувога злата,	10	а даље све у осмерцу.	

²⁾ Издава, по лошијем препису, у Б. Ангелова и М. Генова: *История на българска литература; томъ II, Стара българска литература*, стр. 559—562. Код нас, Даничић је спомиње само уз минималне одломке почетка и свршетка у *Starinama I*, стр. 50.

Сви ови стихови народског метра, као и други још што ћемо их наводити из уметничког песништва средњовековног, јесу, као стихови, намерни, тражени, не случајни, али су случајни као десетерци. Само, ова случајност њихова значи нешто, и то врло важно и убедљиво: значи да су се уметничко-књижевном стихотворцу који је на прстима морао бројати своје графичке стихове дванаестерачке, нехотице, под утицајем неке живе версификације, као што видимо, десетерачке, омицали народски стихови у десетерцу обеју схема (10^4 и 10^5 .) у десетерцу ритмички још колебљивом.

У првој половини XV века имамо још две акростиховане и разностиховане песме, које такође нису регистроване досада као такве. Прва је онај поговор Константина Костенског у Животу деспота Стевана, с истим акростихом који је спроведен и кроз цело дело, из практичних разлога, у Гласнику СУД 42.¹⁾ Између осталих стихова ту је и неколико десетераца, као: *Нови нѣ како / Давидъ крошѣчиши*. Такав је, такође само фонетички, и овај графички још дужи: *Авраамъ стѣранъныхъ / жеждею приѣмлю*, на истој стр. 327; али има и графичкофонетичких као: *Соушѣсѣво же / не оубо всако*, опет ту.

Друга је песма позната посланица деспота Стевана (1402-1427) *Слово љубве*, први пут објављено од Даничића у Гласнику ДСС 11, стр. 166—168, после и од Ст. Новаковића у Примерима на стр. 576. О овом спеву, довољно и светском, профаном, и по садржини (нарочито у строфама 2, 5, 7), и по обради устихованој, писао сам више и у божићном „Времену“ за год. 1930. О њему сам онда рекао, а то кажем и овде, да ова песма „сама собом коригује оно озваничено већ мишљење: да у нашој Старој књижевности *праве свѣске поезије, по садржини*, уопште нема“.²⁾ Јер, да је ово *песма* и то *проана*, види се: 1) по садржини (прослава љубави у свима видовима); 2) по форми: посланица, песничко писмо, као оне у 16 веку у Дубровнику; 3) по обради: ритмичан слог, стихови, па и сликови, какви су да су (на *-ому* и *-еније* и др.); акростих (крајегранесије) као доцније и у дубровачких песника.

А какви су ти стихови деспота Стевана? Графички неодредљиви; фонетички разнолики, подешени према специјалним моти-

¹⁾ Гласник СУД XLII, стр. 327—8.

²⁾ Преглед српске књижевности, § 8, стр. 9.

вима појединих строфа. За високо образованог деспота Стевана, познаваоца грчковизантиске књижевности, морало се пре свега помишљати на познату књижевну строфу са схемом стихова: 15, 15, 13, 13, 20. На њу би заиста могао указивати и завршни пар стихова у првој строфи, уз тих фонетички:

О господи љубазноје целованије 13
Вакупе же и милости нашеје нескудноје дарованије. 20

Али се први и остали стихови у тој строфи, којих је и више него што треба за ту петоредну строфу, не могу васпоставити друкчије него као графички и то са рачунањем знака *оу* као два вокала, дакле сасвим насилно, и то без почетних речи „Стефанъ деспотъ“ које као строго адресни део свакако и не иду у стихове, као ни оно „Име рекъ“ тј. „том и том“ или „Н-у Н-у“. Међутим, узети фонетички, ови стихови, несумњиво обележени као такви сликовањем, показују се као десетерци и једанаестерци (ови добивени дометањем плеонастичке свезе *и*) у низу који је прекинут уметком адресног дела (оно: *Име рекъ*), а на које се лепо наставља наведени већ пар завршних такође фонетичких стихова по метрици оне византиске уметничке строфе. Значи да је деспот Стеван први део те строфе од 5 стихова и проширио и — подесетерчио. У онако раном препису, за који је Даничић чак помишљао да је „писан руком самога деспота“¹⁾, тешко да ће бити знатнијих отступања од оригинала, а та прва строфа гласи овако:

Стефанъ деспотъ
I Сладчаишомоу | и любъзънѣишомоу, 10/15(13)²⁾
II (И) срьдѣца моѣго | неотлоучьномоу, 11 (10)/15(13)
III (И) много соуговбо | въжделѣнъномоу, 11 (10)/14(12)
IV И въ прѣмоудрости | обильномоу, 10,13(11)
V Царствѣа моѣго | искрънѣмоу... 10/11(10)

Уклањањем свезе *и* из другог и трећег стиха где логички нису ни потребне као у четвртом, те се могу сматрати и као преписачев дометак, добива се низ од пет десетераца трију могућних схема његових: I као 4/6, II и III као 5/5, а IV и V као 6/4, сви са истим сликованим завршком ритмички још нефиксираног десетерца. Десетерачку метрику ове почетне строфе деспотова спева о

¹⁾ Ђ. Даничић у чланку: Шта је писао Високи Стефан, у Гласнику ДСС XI, стр. 166.

²⁾ Први број тиче се фонетичког стиха, ако је у загради онда значи могућну поправку изостављањем преписачева (?) дометка; други број тиче се графичког стиха, у загради са рачунањем знака *оу* у један вокал

љубави може да утврди и завршна X строфа на стр. 168, исто тако фонетички стихована у десетерцу. Она гласи:

I Еште да съвькоупимь се,	8/10(9)
II Еште да оузримь се,	6/8(7)
III Еште любовьнѣ да съѣдинимь се	10/13
IV О томь самоѣ Христѣ бозѣ нашемь,	10/13
V Емоу же слава съ отьцемь и (съ) светымь	11 (10)/16(15)
VI Доухомь въ бесѣднѣньныѣ вѣкы.	10,13(12)

Аминь.

И овде бисмо имали покушаје сликовања, каквог таквог, и асонантског, у прва три или два стиха (-имь се) и у IV и V (нашемь-светымь) којима би се могао придружити и VI (вѣкы) као асонанса. Пошто су ово уметнички намерно грађени стихови а не готови, узети из народног песништва, то су и неправилнији, с „опкора-чењем“ између последња два, и с неодређеним преломом (усеком) иначе добрим с обзиром на акценат речи коју сече, у последњем, док су III и V пред њим по схми женскога десетерца (5/5), а IV међу њима по схеми мушкога (4/6). Да су то намерно грађени стихови, и десетерци, показује поред свега осталогa и плеонастичка употреба заменица: (о) *шом самом* (Христе), па можда и оно необичније: (ва) *бесѣдначније* (веки) место стереотипног: *ва веки веков*. Као и раније, ово продирање десетерца у уметничку књижевност могло би значити само: да је у ово време живело неко снажно песништво у том стиху тако популарном, те вероватно и — народном.

Почетку XV века припада и Григорија Цамблака Житије Стефана Уроша III Дечанскога, објављено у истом Гласнику ДСС 11. У реторско-декламаторском слогу овога житија осећа се каткад јача ритмичност, као на пр. одмах у почетку, на стр. 45 у овим редовима:

Завысть діаволь подвиже	7 (8)/10
добро(е) присно ненавидеи:	9 (8)/10
слоуженію же таковоу	8/(10)
жена того въслоужитель...	8/9(10)
.....	
Приходитъ царица къ цароу:	8/10(11)
показоуетъ лице дрехло.	8 9(10)

Разумљиво би било што се Цамблаку, као Бугарину, при ритмовању приповедног слога намеће и акценатски правилан ритам осмерачког, главног бугарског епског стиха, а не десетерачкога чији се трагови могу наћи само у случајним стиховима на

пр. на стр. 71, четири. А да су наведени редови и намерно уде-
шавани као неки стихови, могло би показивати и оно плеона-
стично *што* као и форма мушког рода (васлужитељ) за жену
(м. васлужителица). Тражени ритам та два „стиха“ одговарао
би и познатој тежњи да се сентенције ритмички фиксирају.

С почетка XV или с краја XIV века је глагољски пергаментски
рукопис у париској Н. библиотеци, под бр. 11 међу словенским.
Њега је у Старилама XXXI описао Ј. Вајс. Из њега је објавио
девет песама, већином побожних и у дванаестерцима. Једна је
од њих баш сасвим светска чак антикалуђерска, прожета сва
предлутеровским духом, вероватно препев неке северноталијанске
или јужнофранцуске. Она је чистим народним језиком испевана
у фонетичким дванаестерцима (схеме: 4/4/4) са по четири једнако
сликована стиха у строфи.¹⁾ Међу тим дванаестерцима промиче
и понеки десетерац, и не кварећи ритам, као на пр.: *Како многа*
доуша / в моукахъ ѿлаче, или: *Се соу кѣми / доушь много гине*. Али,
чешће још промичу десетерци (10⁴) у другој једној дванаестерачкој
песми о Св. Јурју који избавља царску кћер од дракуна, дакле
у епској. Она је на стр. 260—262 споменутих Старила. Ту има на
пр. и ових стихова:

В тоуе стране он се отправлаше,	(стр. 260)
Из езера дракоуњ исхаџше	(„ „)
а огнемъ пламикомъ дихаше,	(„ „)
Без' числа их з'гоуби дракоуњ <i>хоуди</i> ,	(„ 261)
Он е поче <i>шихо</i> оупрашати,	(„ 262)
Свети Юраи поче тако решти,	(„ „)
Тер дракоуна в г'рло пободџше.	(„ „)

То су све десетерци епски (10⁴) праћени још и у њима уобича-
јеним украшавањем песничким (тихо, худи), а са терена глаго-
љашког, доцније ускочког. За њих би се, заиста, могло рећи да
су се — у уметничкој песми — развили преко дванаестераца и на
„терену ускочком“. Али, пре Ускока, и на 200—300 година пре
времена које им одређује за то А. Серенсен („најраније XVII века“).²⁾

Постанком својим већином припадају крају XIV века и почетку
XV, оне *ѿхвале* новом народном свецу-мученику кнезу Лазару.
Има их, са оном свиленом монахиње Јефимије, шест. Поред ње
и врло кратке Новаковићеве, у саставу прве и једине службе
кнезу Лазару, сачуване у рукопису XVI в. београдске Н. библиотеке

¹⁾ Види Божићни број Времена за г. 1928 (Антикалуђерска сатира из
времена Косовскога боја).

²⁾ Преглед српске књ. VIII изд. у § 57, стр. 87.

под бр. 23, иначе објављене и у Србљаку митрополита Михаила (од стр. 138 даље), — најстаријим се могу сматрати Руварчева и Вукомановићева.¹⁾ Према боље очуваном тексту заједничког уводног дела,²⁾ који је несумњиво писац прве похвале унео из друге, може се узети да је Вукомановићева старија од Руварчеве, за коју се види и иначе да је скрпљена из разних текстова, те отуда у њој непотребних понављања у биографским подацима о кнезу Лазару, о женидби с Милицом на пр.³⁾ Ту збрку у тексту Руварчеве похвале истиче, поред И. Руварца, нарочито проф. Ђоровић на стр. 36 своје студије „Силуан и Данило II, српски писци XIV—XV века“ у Гласу СКАкадемије 136. Али, ту је збрку он сам још више појачао у свом издању ове похвале, без сумње зато што није, при препису, обратио пажњу на И. (?) Руварца маргиналну белешку о томе: којим редом треба читати наредне четири стране, пошто су погрешно увезане преко реда. Ту сам збрку једва размрсио спомоћу свога непотпуног преписа односног одломка са рукописа Патријаршије бр. 79, који сам учинио не знајући, срећом, још да ће проф. Ђоровић издати цео рукопис, а у жељи да допуним текст оним што је Руварац изостављао. Не верујући ни свом препису, проверио сам га према потпуном препису Руварцем изостављеног текста, који је извршио проф. Св. Матић, нотирајући и белешку Руварчеву.⁴⁾

¹⁾ Ст. Новаковић у Гласнику СУД XXI у чланку Нешто о кнезу Лазару. И. Руварац у Летопису МСрп., књ. 117 и само у одломцима, изостављајући места у којима „нема ничега значајнога“, за политичку историју разуме се. А. Вукомановић у Гласнику ДСС XI, стр. 108 и даље. Руварчеву је допуњавао према другом рукопису П. Публичне библиотеке Љ. Стојановић у Споменику СКАкадемије III, 88—90, а у потпуности је издао проф. В. Ђоровић, по истом рукопису Патријаршиске библиотеке по ком и Руварац, у Гласу СКА 136, стр. 83—103.

²⁾ Разлике између Вукомановићеве и Руварчеве, по оба рукописа, показује проф. Ђоровић под текстом свог издања у споменутом Гласу, на стр. 83—85.

³⁾ У издању проф. Ђоровића у Гласу 136 на стр. 85, 86 и 95.

⁴⁾ Збркани текст у издању проф. Ђоровића тече од стр. 97 па све до стране 102. На стр. 97 у реду 8. стоји: *сърмданте ми | тамн стварњим ми скраси;* на стр. пак 101 у р. 29. стоји: *распасть же се | и сьскѣтѣнѣ и т. д.*; а на стр. 102 у р. 32—33 стоји: *и донеси (Лазара) въ манастирь евоже тѣ самъ ѿ основаніа създа. | и въсакъ ми лѣпо позорише, егда доуша ѿ тѣла разлѣчнѣ се. У сва три ова склопа „осећа се да је текст просто немогућ“, како оправдано рече проф. Ђоровић за нека збркана читања П. Срећковића под текстом на стр. 18. Кад се пак сва три склопа загледају боље, види се како први део првога склопа (*сърмданте ми*) лепо пристаје уз други овде истакнути део другога (*и сьскѣтѣнѣ*); затим, како се на први део трећег склопа све до тачке,*

Обе похвале, види се, писали су очевици, а вероватно онда и учесници у преносу Лазарева тела из Приштине у Раваницу г. 1391. Писац Вукомановићеве и каже, у вези са плачем Милице и свега народа на стр. 117: *Сја оубо зре азъ бываема, хотѣхъ, аште моштно би, отврѣшти своју немоштъ. Пошто ни један ни други не спомињу Милицу као покојницу („светопочившу“ од 1405), ни Стефана као деспота (после 1402), нити праве какве алузије на турску погибију код Ангоре (1402), која се на пр. у Даничићевој (у Гласнику СУД XIII) онако јасно истиче, могло би се узети да су састављане на самом почетку XV века; како се ни у једној од њих не алудира ни на пожар у Раваници, који спомиње на пр. Лѣтописъ царемъ срѣбъскимъ из истога рукописа у коме је и Вукомановићева похвала и објављен у истом Гласнику XI на стр. 149, под г. 1398: *и шрешіе лѣшо ѿ шомъ* (после боја на Никополу г. 1395) *изгорѣ Раваница* (у Љ. Стојановића Старим српским родословима и летописима на стр. 219 и 289), а писац Вукомановићеве још се и обраћа свецу Лазару молбом: *И ѿмоли се о цркви, да не црвсанѣшъ сја славословіа и шрѣжасѣва...* (стр. 118) — могло би се још узети да је, она бар, постала крајем XIV века, између 1391 и 1398. Односно, између 7 децембра 1395 (кад је у дубровачким актима Милица први пут названа калуђерицом Евгенијом, у бр. 186 у Љ. Стојановића Старим српским писмима и повељама, а тако је зове и Вукомановићева похвала на стр. 113), и 6 августа 1398, кад је Раваница горела, по белешци летописној на стр. 219 у Љ. Ст. Старим срп. родосл. и летописима. За Вукомановићеву похвалу види се још да је и говорена у Раваници, можда чак и пре изношења у цркву ђивота с моштима, још док су лежале мошти у гробу, јер се на стр. 115 каже: *И ѿакы обрашумъ се къ бла-**

као на завршетак одељка о преносу Лазарева тела до манастира, лепо надовезује нови одељак на стр. 97 од реда 9 у коме се говори о даљој акцији, о сахрани тела у Раваници; исто тако, и онај други истакнути део трећег склопа наставља се опет таман на овај први део другог склопа (*распаѣтъ же се*), можда још с уметком другог дела из првог става (*тами ѣтв. ѣкр.*), коме се иначе не би могло наћи места. Текст Руварчеве похвале у издању проф. Ђоровића треба, дакле, читати овако: После сарданте ми на стр. 97 (р. 8) прећи одмах на стр. 101 (р. 29) од *и сѣстѣнтѣ* па ићи даље све до стр. 102 (р. 32) до последње речи (*сѣзда*), па онда се опет вратити на стр. 97 и, прескочивши тамни став (*тами ѣ. ѣ.*), наставити у р. 9 новим одељком (*Чѣстанымъ же* итд.) све редом да стр. 101 до *распаѣтъ же се* у р. 29 а одатле прећи опет на стр. 102 у ред 33, узевши само последње *и* из р. 32, па без бриге даље до краја, који није далеко.

женниго сего свѣшѣи мошѣи, а на стр. 117: *По срѣдѣ бо насъ вѣрвемъ быши тебе, какоже шѣломъ сице оубо и доухомъ, ашѣи и не зриши се ошѣ насъ*. За Руварчеву види се такође да је говорена ускоро по преносу, јер се с обзиром на њ каже на стр. 97 у реду 24: *иже ѿо сихъ ѡрежде малимъ годомъ мимошѣдѣшихъ*, али не и у Раваници, о којој се увек говори као о нечем даљем (на пр. од стр. 87 ред 20 до 88 ред 9). С тога свега оне обе имају, за наша истраживања, највише вредности, а имају је заиста не само по својој старини него, нарочито, по садржини.

У обема осећа се врло ритмичан и поетски украшаван слог, пре свега на местима осећајнијим и са више догађаја. На онима пак, где смо запажали да се у народно прозно причање уплеће стиховано, најчешће десетерачко, тј. онде где се дају *говори*, *ајосѣрофе* личности о којима се прича, више се опажа и стихован слог, и у већим одломцима. У обема похвалама, у којима по природи тога списа реторска декорација чини главнину, два су места са више догађаја и дирљивија садржином: прича о Косову и прича о преносу Лазарева тела у Раваницу. Ту се, према ранијем искуству, може очекивати јасније изражен стихован слог, па се ту, заиста, и наилази на њ.

Из Руварчеве оставићемо текст прве приче за доцније упоредно разгледање с причама у нашој Александрији, а из приче о преносу даћемо само речитије примере стихованог слога у њој. Он је већином у тексту који је Руварац изостављао у свом издању као „безначајан“.¹⁾ Тако, на стр. 95²⁾ од реда 16 до 23, прича се како су Лазареви синови, „благоразумни Стефан с братом својим Вуком ка госпођи и матери својеј приступивши“ замолили је почињући овим речима:

О мати, не | лѣпо естъ ни *сѣроино* 10/11
(И) отъ Бога | и отъ чловѣкъ *ззорно* 11 (10)/12

да тело нашега оца лежи ван гроба од њега самога уготовљена.

¹⁾ Да ли је Руварац, читајући похвалу добрим редом на који се указује у његовој(?) напомени на рукопису, запазио стихове народске у њој? Да ли је он баш те партије, у којима се налазе стихови, изостављао само зато — што у њима нема ничега значајнога за историју политичку? Помислимо само шта би за једнога Панту Срећковића — који је народној, баш стихованој, традицији давао пун доказни значај у питањима историје наше, специјално о Косову, — вредело, да му је сам Руварац дао у руке, онда, тако опасно оружје против себе? Руварцу је била јасна безначајност тих стихова као докумената за историју политичку, али код Срећковића и других романгичара то није био случај.

²⁾ Увек по издању проф. Ђоровића.

Да су ово стихови показивали би већ и они сликови на крају, какви су такви су, а њих је у овој похвали на доста места на којима се увек осећа и боље ритмован слог. У основи то је пар десетераца, силабички још колебљивих (други је једанаестерац, због сувишне свезе *и*, тако честе у бележењима стихова и из много познијих времена не по певању него по сећању и слободном рецитовању). Они неодољиво потсећају на праве стихове из народних песама Вукова бележења :

Од бога је велика грехота
А од људи затор и срамота.

Проф. Ђоровић добро указује, у напомени под текстом на овој страни 95, на сличност тих речи Стеванових и Вукових са речима епископа Арсенија краљу Владиславу о преносу тела Савина из Трнова, код Теодосија. И Арсенијеве заиста потсећају на показана два стиха народне песме, али нису још устиховане по угледу на њих.

У даљем причању о преносу, на стр. 96/97 и 101, најдирљивије место је дочек Миличин Лазарева тела и навод њене тужбалице. Ту се каже :

...и въ истѣплении бывшии, како исполѣ мрътвѣ еи бывшии, и нѣгде възбнѣвши како отъ сна гльбока, кричаніемъ зѣлнымъ плачюштии възывааше :

1.	Оуви мнѣ что ми бысть ?	6/7
	Вънезапѣ лютое оръжіе проиде доушѣ мою !	16 (10,6)/18
	Сіа же ли подобна наже ш Іереміи на ме придоше ?	7,7,6
	Оуслышите вѣже како въздыхаю, како скръблю,	16 (8,8)
5.	и нѣсть вѣтѣшаюштаго ме !	9 (8)
	Дѣвы мое и юноше мое идѣхѣ въ заплѣнѣніе,	10, 8/9
	Об(еш)чеди ¹⁾ ме мьчѣ какоже сьмръть въ домѣ,	6,8/7,9
	И вси врази мои, вьслышавше злаа моа,	15
	възрадоваше се !	6
10.	Сицеваа пріехѣ ненадежно !	10/11
	Сіа же ли азѣ причаихѣ подстати ²⁾ се и лишити,	16/18
	свпрѣжства,	4
	и сладкааго ми и любьзнаго кнеза,	12/13
	съ свѣтлыми и избранными	10/12
15.	и добльемѣжъствьными и храбрыими оръжники ? !	16 (8,8)/18
	Свьсплачите ми, полна и вдола,	12 (8,4)
	Иже сихѣ плтьемѣ и крвьемѣ	8/11

¹⁾ У рукопису и у издању проф. Ђоровића је *обчеди*, али биће можда овако правилније, према значењу речи.

²⁾ У рукопису је *а* наведено не баш тачно изнад *а*, а да је, онда би несумњиво било да ту треба читати *аа* те би и цела реч првобитно могла гласити *пост(р)адати*, са испуштеним *р* у препису; али, боље и подстати него раздвојено под стати како је у Гласу 136 на стр. 97.

	събштници (бысте)!	4/6
	Сърыдайте ми и съсѣтвите,	10/12
20.	И матери прѣлюбзнии дѣти,	10/11
	(И) жены добро побѣднѣныхъ мѣжъ,	(10) 9 (8)/11
	(И) сърдоболи любѣзнихъ своихъ!	(10) 9/12

Тако је (у целини?) писац Руварчеве похвале репродуковао тужбалицу Миличину. Став овај, у коме је сразмерно највише поезије у овом спису реторичком, подељен је овде у 22 реда, према логичким и ритмичким одељцима. Јер ритма у њему, и укупно узев, има приметно више него ли у непосредном приповедном контексту и пре и после њега. А таква се ритмованост, с осећањем и стихованости и чак сликованости, опажа одмах опет у навођењу *говора*, онога што је Лазар, као светац, у „ответу“ казао Милици (нарочито с почетка у редовима од 33 до 40 на стр. 101) као и, опет, у видно сликованом „ответу“ Миличином у редовима од 15 до 19 на стр. 102. Овде их само спомињемо а не наводимо, да не бисмо „умножавали словеса“.

Да видимо сада, узимајући у обзир само фонетички склоп редова, чиме се хтела постизавати та ритмованост у репродуковању Миличине тужбалице која је свакако, слична данашњима, била и нарочито ритмована, и устикована, и усликвана колико се дало, са алитерацијама, за њу облигатним како је то јасно показао проф. П. Слијепчевић у Првом Годишњаку Скопског филозофског факултета за г. 1930, у студији Прилози народној метрици, у одељку II о Алитерацији у нашој народној књижевности, 2) Тужбалице, на стр. 28-30. Ту бисмо имали: У реду 1) шестерац (6⁸); у реду 2) скупа 16/18 слогова (због двојаког читања речи: *въ* и *орѣжіе*), те 10⁴ (с украсним епитетом: *лютое*) + 6²; у р. 3) три става: 7⁴+7³+6² опет и по трећи пут, а можда и ређи бугарштитчки стих (7/7)с припевом; у р. 4) и 5) заједно опет можда бугарштитчки стих (8⁴/8⁴) са припевом у 9 слогова, или без сувишнога „ме“ опет у 8⁴, те и низ од три 8⁴ са плеонастичким *ѡже* у првом; у р. 6) има 10⁴ са плеонастичким другим „мое“ + 8⁴ (читајући: *зайлењенје*, како је у то време већ било)¹⁾; у р. 7) је

¹⁾ То се осећа на пр. у оним глагољичким песмама с краја XIV в., објављеним у *Starinama XXXI*, нарочито у оној противкалуђерској што је објавило и „Време“ у Божићном броју за г. 1928. Трећи стих те дванаестерачке (12⁴) песме гласи у данашњем слогу:

В редовниѣх | ки чту свето | јеванђелје
 Имала би | правда бити | и свршенје,
 А сада је | опаченје, | превраштенје
 И свакому | добру делу ! разоренје.

6^2+8^3 ; у р. 8) и 9) заједно опет бугарштички стих (7^3+8^4)+ 6^2 ; у р. 10) чист 10^4 ; у р. 11) и 12) заједно опет бугар. стих (8^4+8^4)+4; у р. 13) прост 12^4 ; у р. 14) опет 10^4 ; у р. 15) или два пута 8^4 или бугар. стих без припева; ред 16) је тужбалички 12^4 тј. $8+4$ са алитерованим (-љ-) и сликованим завршцима; редови 17) и 18) састављени су од 8^3 , у коме су други и трећи део сликовани, и додатка у 6^3 , односно (без непотребног: *бисше*) у 4 као и раније, и с алитерацијом на с; р. 19) је 10^5 а и р. 20) је 10^4 (према акценту управо 10^5); р. 21) је 8^4 односно неритмичан 9 (с читањем: *мѡжа* за 2. п. множ. како је у то време већ било у говору, па се и у писању обележавало удвајањем полугласа на крају речи или знаком " над њим), а и р. 22) је такав деветерац неритмичан. Али, кад се у оба ова реда дода спреда истицајна свеза *и* онако као у р. 20), како се синтактички и очекује, онда и ту имамо два 10^5 . Тако бисмо ту у једном низу имали четири везана десетерца колебљиве цезуре и пред њима пар тужбаличких дванаестераца или комбинацију са шестерцима ($6+6+8+6$) као на почетку целог плача Миличина. У данашњем фонетичком правопису тај би завршетак од р. 16) до 22) гласио:

Савасплачите ми, поља — и удоља,	12 (8+4)
Иже сих плтем и крвем — саопштници!	12 (8+4)
Саридајте ми и сасетујте,	10
И матери прељубазних дети,	10
И жени добро пдбедних мужа,	10
И срдбболи љубазних својих!	10

Овај део плача, ритмички најјасније изражен и у књишкој репродукцији, највероватније да је и Миличин, с додатком претходног дела (11—15); док је први део (1—10), види се, само парафраза плача пророка Јеремије, који се у тексту и спомиње, и псалама Давидових, а они су у првобитном преводу већ сами по себи ритмовани¹⁾, и намерно, можда, и по природи старословенског

¹⁾ Према Јагићеву издању најстаријих текстова псаламских у Psalterium boptense (Berlin 1907), ево први стих првога псалма васпостављен у првобитни облик, с изговором свих вокала, и полугласа:

Блажних мжж иже не иде	10 ⁵
На свѣтх нечестивихх,	10 ⁴
И на пжти грѣшнихх не ста,	10 ⁴
И на сѣдланци гогентель	10 ⁶
Не сѣде.	3

Да ли је све то ритмовање, ако и случајно и у вези са самом природом старословенског језика са кроз вокализованим завршцима речи, сасвим без значаја? И доцније строфе даду се рашчланити на познате стихове с парним завршком (8, 12, 10), док је завршетак целе строфе обично непаран (3, 5, 7).

језика у коме су се све речи завршавале на вокале, онако као и данас још што се тежи у стихованом слогу народном да буде, нарочито у завршку стиха¹⁾). Ипак, да ли цео тај плач није Миличина импровизација о преносу Лазарева тела у Раваницу? С обзиром на Миличину интелигенцију и образованост, могла би бити. Али, пошто се овај плач, везан за име Миличино, не слаже текстуелно са другим плачем њој приписаним у похвали Вукомановићевој, то је највероватније да су оба писца похвала запамтили Миличин импровизовани плач само као факт, а сами су после репродуковали га сваки на свој начин, чувајући само основни мотив и тон његов. Писац Руварчеве похвале, вероватно познији, мање га је запамтио те је више и натезао при ритмовању свога слога, да би га колико толико приближио стихованом Миличином; писац Вукомановићеве похвале боље је сачувао стихованост плача Миличина, па можда и садржину.

У Вукомановићевој похвали кнезу Лазару, на стр. 116 у Гласнику XI, каже се за Милицу да је при дочеку тела Лазарева:

падши јакоже исполоу мрѣтва надъ светое оно тѣло, и на многъ часъ истоупивши оумомъ бѣе. посихъ же јакоже отъ нѣкоего гльбока сна вѣзъб'ноувши и разѣдрѣши лице и власы свое трѣзааюшти глаголаше:

1	Оуви мнѣ, свѣте мои!	6/7
	Како заиде отъ очію моею,	(10) 11/12
	Како почрѣнѣ , доброта моя,	10
	Како оуvenus , сладкыи мои цвѣте,	10/12
5	Како млѣче мимоходиши насъ ?	10/11
	Гдѣ (юст) сладко глаголивыи љзыкь,	(10) 9/11
	Гдѣ (св) медо точивык оустны ?	(10) 9
	О горы и хлѣми и дрѣва дѣбравнаа,	12/13
	Вѣсплачите съ м'ною дѣньсь !	(10) 9/10
10	Отъ нына точита , очи мои,	10/11
	Слѣзъь потоки окрѣвавлѣны !	10/11

Сіе и множаишаа сихъ рыдаюшти глаголаше. Сіе зре вѣсь народъ биюште прѣсы своѣ и плачъ кѣ, плачю прилагаюште рыдахоу, и съ свѣштами и кадили светоую ракоу провождаахоу.

¹⁾ Узмите коју било песму из Вукових зборника, на пр. прву у II књизи (Сведи благо дијеле) и видећете да у 86 стихова њених само у једном једином (26) има у завршку стиха реч завршена консонантски (истинијем), све друге су вокално завршене као и велика већина у самом стиху, па и уопште у језику нашем и данас још. Ту тежњу: geschlossene Silben in Versschlusse zu vermeiden истиче за десетерац и др. Р. Јакопсон у најновијој радњи Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen у Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale (том VIII—IX, стр. 3).

Да је овај плач Миличин песма, види се и по садржини и по форми устикованој. Овде се не осећа натезање с разноликим стиховима, сви су дати у схеми десетерца, осем шестерца (6³) у реду 1) и дванаестерца (12⁶) у реду 8), у комбинацији тако обичној. Од девет десетераца пет их је по схеми 10⁴ (2, 5, 6, 7 и 9), један по схеми 10⁶ (тј. 10), а три по схеми 10⁵ (3, 4, 11). Међу њима онај у р. 2) је управо 11⁴ кад се *очию* узме у пуном облику тросложном; она два у р. 6) и 7) јесу неритмични деветерци, али кад се *e* у речи *иде*, којом оба почињу, чита са удвојеном дужином која је знаком " обележена у читав век старијем препису у рукопису београдске Н. библиотеке под бр. 1209¹⁾, онда се добивају десетерци, у којима се сме додати логички и синтактички потребно: *ѣ(сѣь)* и *соу*. А сви су ти десетерци, кад се и акцентују по старој акцентуацији, са једним истим двосложним завршком, с акцентом или квантитетом на деветом или десетом вокалу, а с таквим је завршком и онај један дванаестерац. Ови стихови десетерачки са колебљивом цезуром и силабичком мером, доказивали би још једном да је завршак и најважнија и најранија одредба, карактеристикон стиху, баш и кад није обележен ни сликом, римом, ни асонансом. Колебљивост, коју Преглед срп. књижевности, по Серенсену²⁾, истиче за десетерац у XVII веку, била би, ето, једно 300 година старија. Ови би колебљиви десетерци могли да покажу још једну ствар: да је за ритам десетерца, и као претставника уопште народног стиха, ако данас по истраживању проф. Маретића³⁾ и др. „није од значаја“, *акцентаи*,⁴⁾ некад, имао значаја. Позната је ствар да се певачки, гусларски, па и рецитаторски народни ритам десетерца може претставити формулом: 4/4/2 односно 8/2, као на пр. у Вишњићевим почетним стиховима:

Кад се шћаше у земљи Ср-бији,
У Србији земљи да пре-врне...

Узмите коју хоћете песму из Вукових збирака, па обратите пажњу на слагање певачког, првенствено меродавног, двосложног завршка у десетерцу са акцентовањем његовим у говору обичном, па ћете

1) Тај т. зв. Студенички рукопис описао је В. Вукасовић у Споменику СКАкадемије XXXVI.

2) Преглед Српске књижевности у § 57 на стр. 96.

3) Т. Маретић, Метрика наших народних пјесама, у Раду ЈАкадемије 168—170 и засебно (3. 1907).

4) Др. Р. Јакопсон у споменутој монографији и за данашњи десетерац истиче: man darf nicht die *Betonung* aus der Gesamtheit der rhythusbildenden Faktoren im Deseterac streichen (Op. cit. стр. 4).

видети да се једва у 40% наилази на слагање тога завршка са обичним акцентовањем његовим по садашњој, новој, акцентуацији; али ћете добити најмање 80% слагања тога по старој акцентуацији, која се дијалектички одржала и данас још у доброј мери, баш и у Поморављу, из кога је и овај плач Миличин. А у њему налази се такво слагање у осам стихова од десет (отступање у 5 и, можда, 11), тј. у истој показаној размери. Тако би и овај устиковани плач Миличин показивао да се десетерац формирао још у време старе акцентуације, косовске и докосовске.

Али, да нису ипак сви ти десетерци — случајни? Тражио сам их нарочито у непосредном контексту. Има их заиста и случајних, као у почетку његову, на стр. 116: Мати же ихъ њако видѣ сѧ, падши њакоже исполоу мрѣтва... као и на крају наведенога текста, на стр. 117: Сѧ оубо зре азъ бѣваема (то су речи писца похвале). Али ови у плачу Миличину, и по броју свом и по повезаности својој, отклањају сваку помисао на случајност своју. Они су типа *в*, можда и *с*. А да нису случајни, показивало би и то што смо их нашли на месту онаквом, на каквом смо видели да се јављају уопште у прозном приповедном слогу, у народним приповеткама, тј. у *говору* главне личности о којој се прича.

А одакле су ти стихови? Троје је могућно. Или су заиста Миличина импровизација, добро запамћена и репродукована књишким језиком. То би могли бити, иако стихови њенога плача одају јасне трагове парафразирања неких стихова из чувене три статије што се на Велику суботу певају под именом Плача Богоматере над Христом. У тим се статијама налазе и ове фразе (окренуте на српскословенски из данашњег триода): у стиху 60 прве статије:

Оуви мнѣ, свѣте мѧра!
 Оуви мнѣ, свѣте мои!
 Исоусе мои възжелѣнныи...

а у стиху 68 исте статије:

О горы и хлѣми и чловѣк(ов)ѣ множьства,
 Вѣсплачите се и вѣсе рыдаите съ мною...

па у стиху 147 треће статије:

О сладѣчаиша моя весно,
 Сладѣчаишее мое чедо,
 Гдѣ твоя заиде доброта?

и у стиху 160 исте статије:

Свѣте очю моею,
 Сладѣчаише мое чедо,
 Како въ гробѣ нынѧ покрываѣши се?

Али би већ и ово угледање на првенствено књишка певања истицало пре другу могућност у тумачењу порекла Миличина плача. Ону која се јаче још наметала за исти плач у похвали Руварчевој. И писац Вукомановићеве запамтио је плач Миличин само као факт а сам га је репродуковао, са боље сачуваним могућним стиховањем Миличиним и народним, прилагођујући заиста најпоетскије стихове Плача Богоматере над Христом приликама у преносу Лазарева тела и сусрета Миличина с њим. Да је сам писац Вукомановићеве похвале био склон стихотворству и то баш ове народске врсте, види се и на страни 113 где он лично плаче за Лазаром и каже:

Сице оубо и азъ похвалы его вѣнць блаженѣи того главѣ словомъ изъткаваю, глаголю:

1. Где сладкаа его очесь тихость ?	10/12
Где свѣтлое оустнама осклабљеніе ?	(10)11/12
Где любьзнаа десница,	8
И всѣмь обилнѣ простираема ?	10/11
5. Оуви напраснааго прѣмѣнѣніа !	10/12
Како почрнѣ доброта,	8
Како окраде се скровиште,	9
Како вьнезаапоу отрѣванъ бысть цвѣтъ ?	11/14
Вьистинѣ исъше, трава и цвѣтъ отпаде !	14/15
10. Осквде источникъ, исъше рѣка,	11/12
Паки вѣ крѣвь прѣложи се вода !	10/11

И међу овим доста попроженим, графички можда исправнијим стиховима, истичу се ипак у првом и последњем реду два исправна десетерца схеме 10⁴, који се не чине ни случајним, по инверсијама у њима. С нешто натезања дали би се тако воспоставити и они у 2), 4) и 5) реду.

Али већ то натезање у личном стиховању писца похвале Вукомановићеве, упућивало би на трећу могућност у тумачењу порекла овога плача Миличина. Добро уритмовани текст његов писац Вукомановићеве похвале није морао памтити, могао га је узети и из њему савремене живе народне песме о преносу Лазареву у Раваницу, песме која се у познијим верзијама одржала чак и до дана Вукова бележења, на пр. у оној о „обретенију“ главе цара Лазара у књизи другој. Отуда би потицала у плачу Миличину овако добро очувана народна версификација у тада још силабички и цезурно колебљивом десетерцу, без натезања оног у личном плачу похвалописца Вукомановићева, и без утискивања текста Јеремијина или Давидова као код писца Руварчеве похвале.

Ипак, највероватнија је могућност друга, тј. да је сам писац Вукомановићеве похвале парафразирао могућну импровизацију Миличина плача у вези са Плачем Богоматере над Христом, у народној тужбаличкој, десетерачкој версификацији. Такво би тумачење било и најзначајније: Оно би показивало да је у непосредно покосовско, те према томе и у косовско па и преткосовско време, утицај живе народне поезије, несумњиво епске судећи и по основном епском стиху десетерачком, на уметничку, писану, у чијем стварању учествује и писац Вукомановићеве похвале, био врло јак. А то нам је показао, да споменемо само најближи, и случај деспота Стевана.

Трећу могућност могло би да поткрепи и налажење још једног низа везаних стихова народских у Вукомановићевој похвали на истој страни 116, у претходном контексту, где се каже за Лазареве синове како:

прѣдъ кввотомъ идѣште и жалостно нако сурини нѣции прѣкрасны
поюште и плачюште вѣштаахъ:

Оуви намъ, господине и | отче нашъ,
Отънѣлиже тѣи отлоучи | се отъ насъ,

(Многыѣ) скрѣбы и напасти постигоше насъ!

Ту бисмо, са једним „насиљем“ над трећим редом уклањајући непотребно „многије“¹⁾, додато можда и у доцнијим преписима или баш и од самог писца похвале, имали опет народне стихове, једанаестерачке (као у песми : Савила се бела лоза | винова) схеме 8+3, који се од десетерачких, што им је певачка схема 8+2, разликују само завршком, а које ћемо налазити и на сто година раније. Да ли нису сви ти народски стихови, уплетени у причање о преносу Лазареву у Раваницу, унесени из онда живе песме народне или народске, кад се већ мора сумњати, а стиха мешовитога, која је добро била позната и обојици споменутих писаца похвала новоме мученику Лазару ?

Временом најближа најстаријој, Јефимијиној, биће похвала Новаковићева, управа кратка биографија Лазарева с описом Раванице и пописом њених украса и утвари, штампана у Гласнику СУД XXI под насловом: Нешто о кнезу Лазару од стр. 159—164. Да је овај спис заједно са у основном тексту необјав-

¹⁾ И без уклањања те речи имали бисмо опет три стиха с истим завршком тросложним, само силабички још не изједначена.

љеном службом¹⁾ (последованије въ паметь) намењен Раваници, те вероватно ту и писан, показивао би споменути детаљан попис украса њених и утвари на стр. 161; а да је писан крајем XIV века или на самом почетку XV века, убрзо по преносу, показивао би, поред титулисања Стеванова само кнезом на стр. 163, и став о Лазару где се каже да је постао новим мучеником въ дѣни сии послѣднии, на стр. 163. Тако, добро рачуна и Ст. Новаковић на стр. 157, иако греша преносећи став: *идѣши во зѣбрь яко лѣвъ рыкан на Турке уопште а не на самог Мурата коме, погинулом на Косову, заиста: въ малѣ потрѣблениѣ се ѿ земли съ шюмомъ паметь его* (стр. 162).

У овом кратком спису налази се на стр. 162 и овај став:

Подиге се Амоуратъ царь перьскыи 10/14

који као могућан случајан десетерац наводимо због интересантног назива „перски“ за цара турскога²⁾. Али ова два реда на стр. 163, везана непосредно у једну сложену реченицу а сликована још, тешко да ће бити случајни стихови, десетерачки:

И толико крѣви | излиа се, 10
яко и слѣдъ конем | познати се 10/11

Слагање ове похвале (стр. 159) с Руварчевом у тексту на стр. 85 од р. 5 до 17 (Глас 136) у сумарном опису Лазарева порекла, васпитања, службе у двору цареву и женидбе ћерком *нѣкогъ велможа* па до закључка да је био отац *сыновомъ и дѣцирамъ*, који је у Руварчевој сувишан поред одређенијега одмах за њим (стр. 86 од р. 5 до 29), треба разумети као пренос из овог списка у Руварчеву похвалу, и иначе скрпљавању.

С почетка XV века је и Даничићева похвала објављена у Гласнику СУД XIII од стр. 358—368, по првом препису њеном можда, јер је и рукопис београдске Н. Библиотеке под бр. 29 у коме је, по оцени Даничићевој, „на хартији на крају XIV или у почетку XV века“. Оцена Даничићева је утврђена као тачна проверавањем спомоћу водених жигова на хартији. Да је писана за Раваницу, као говор над гробом Лазаревим, види се у призиву похвалиоца свецу: *Призри ѿ высоты и виждѣ събранна чѣда твоѣ*

1) Служба та, састављена без сумње одмах по проглашењу Лазареву за свеца, издата је у преради на данашњи наш црквенословенски језик у Србљаку митрополита Михаила г. 1861. Стога је свакако Ст. Новаковић није ни издавао у Гласнику, него извадио само похвалу.

2) И у служби Лазаревој на л. 35; у рукопису београдске Н. библиотеке под бр. 23 каже се: *Перскомѣу нашѣствю и гднини спротиваи си, моудре.*

въ храмѣ твоємъ на стр. 360. Да је пак писана за први наредни помен о Видову дне после битке код Анкоре, тј. *за 15 јуни з. 1403*, види се по општем тону њеном. Сва је у радосном и победном клицању због пораза турског, због очајања предака турских, Измаила и Агаре, који у узајамном разговору још и са ђаволом, уплашеним што их види „дрехле“ (стр. 362), јадикују и кају се што су, ђаволом наговорени, увредили свеца Лазара. Јер: моученикѣ Лазарѣ ѿстоупника Измаила побѣди (стр. 361), а Агара признаје да га се боји: Не могу сѣ нимѣ борити сѣ!... Оуби мнѣ, како вѣжоу ѿ него?... И сего (Лазара) побѣдихъ и нынѣ побѣждаетъ ме! (на стр. 363). И ђаво се уплашио те, случајно можда, окренуо у стихове:

Люто бо ми шроужіе (7/8) вѣниде въ срѣдце (13)14/15
И не трѣплю зрѣти васъ (7) тако сѣтвющихъ 13/15

Да су мошти новог свеца Лазара биле већ изложене у ѿivotу у цркви, показује ово место на стр. 365, где похвалилац кличући у непрекидном „Радуј се!“ тумачи ту радост своју и свега народа Лазарева, „нова Израиља“, радошћу старог Израиља пред ковчегом завета. Јер и „нови Израиљ“ се радује зрѣше прѣдъ лицемъ ковчегъ въ немже въ мѣсто скрижали моци моученика... .

Из ове приметно уритмоване похвале навешћемо овде само неколико редова, у којима као да се осећа ритам бугарштитичког стиха (на стр. 359):

1.	Дньсь бо въ истинѣ (7) вса исплннише се свѣта,	15/16
	небо же и земља	6
	Небо, нао свѣтлѣж (7) слньца сіаеши и	14/15
	Лвче простираеши (7) ѿ запада на встоцѣ;	15
5.	Земља, нао ѿ нєе (7) ты създанъ бысть и небесемъ	15/17
	сію подобещоу се показалъ јеси	12/13
	Дньсь цркви твоѣ своѣ (8) благолѣпіе оукрашаеть	(16)17/19
	И радвюци се всю (7) вьселенноу сьзиваеть	(15)16/17
	къ себѣ, глаголюци:	6
10.	Сьрадоуйте се мнѣ, матери црквамъ,	(10 ⁵) 11/13
	Блажена азъ въ градѣхъ (7) нао сьдрьжоу скровице,	15/17
	Югоже преже врази (7) завистию низложише...	15

У ових 12 редова требало је само из р. 8 пренети у р. 9 къ **сѣтѣ**, па да се добије овако уритмован слог, у коме се са бугарштитичким стихом мешају по један десетерац (10⁵) и дванаестерац са истим двосложним завршком, како то већ иде.

У осталим још двама похвалама Лазару не запајају се јаснији трагови версификације, народне. Ни у најкраћој и вероватно

најранијој монахиње Јефимије, везеној златном жицом срдачне захвалности заштитнику Лазару на скупоценој свили топле љубави и оданости и према кнезу мученику и хероју као и према порабоњеној отаџбини, у прво време Стефанове владавине кад су се на њ бунили неки „незахвални“ великаши, а намењеној ђивоту Лазареву у Раваници после преноса моштију његових. У Записима и натписима у свесци првој, под бр. 198 на стр. 61, датирана је „око 1399“, а вероватније биће постала пре те године. Без књижевних претензија, она је као стварно најпоетичнија по непосредности и нетражености казивања дубоко искрених осећања, ипак најкњижевнија, права песма садржином.

Насупрот њој стоји по времену најмлађа, Стојановићева, објављена у Споменику СКАкадемије III од стр. 81—88, према препису у рукопису XVII в. петроградске Публичне библиотеке. Она је писана с највише књижевних претензија, с највише тражених, бомбастих, високоучено тамних реторских фраза, те не изазива саосећање бола него досаде. Интересантна је као пример у нас зачетог хуманистичарског псеудокласичарства. У предугим и преобилно уметцима утрпаним реченицама, формираним по књишкој синтакси класичних језика онако отприлике као пре сто година у комичног Јоакима Вујића, на пр. одмах у првом ставу: ... дѣхъ ѡбновѣ вѣрѣзе намѣ иже съ вѣше владыка божѣственомѣ словѣмъ око... (стр. 81); са претерано много новоначињених предугачких сложеница међу којима се нарочита љубав показује према придевима на — тельныи: свѣздосѣятельныи, вѣздѣхоплавательныи, живогрѣятельныи итд.; са ваздан утрпаних туђих речи, и грчких као: *ламбада*, *еуѣакѣиѣиѣ*, *асфодѣль* и др., и латинских као: *дикѣиѣиѣорѣ*, *докѣиѣорѣ* и др.; са цитирањем и Аристотела и др. што све показује да је писац њен, *грѣшьныи еѣакѣиѣиѣ Андонѣ Рафауль* из круга и школе високоученога Константина Костенског, чији се утицај тако јасно истиче. На самог Константина¹⁾, као писца ако не говорника ове надгробне похвале видно удешене за декламацију, не бисмо смели указивати већ и

¹⁾ У зборнику: Св. Писмо у нашим старим споменицима (издали Ст. Станојевић и др. Д. Глумац, Посебна изд. СКАкадемије књ. LXXXIX, 39, на стр. 450) приписује се Стојановићева похвала самом Константину. Љ. Стојановић је у Спом. III, накнадно у Исправкама и допунама (стр. X) навео по свошпштењу Д. Руварца „да се ова похвала налази у једном карловачком рукопису... и на њој има забележено и име писца: епактит Андонѣ Рафаил“. Доцније, у Записима и натписима, III, стр. 46, под бр. 4950 навео је у препису 18 века запис истога Андонѣ Рафаила из год. 1420.

зато, што се у похвали овој за цара Мурата каже на стр. 87 два пута да је био *Персеначелникъ*, владалац Перса тј. Турака, док Константин у свом Животу деспота Стефана, у Гласнику СУД 42 на стр. 259, 273, 274, 277, 278 и др. разликује добро Персе и Персиду од Измаилита (Турака). И по јаком утицају Константиновом, који се види и у правопису очуваном доста добро у позном препису, као и по томе што Стефана зове деспотом (стр. 86), види се да је ова похвала Лазару најмлађа. Писцем записана г. 1420 потврђују се круговима сунца и месеца и индиктом. Да је млађа и од Вукомановићеве и од Руварчеве види се по преопширним и потамњеним парафразама њихова текста у њој. Тако на прву указује став на стр. 86 о Лазаревим синонима који пред њивотом његовим *ишоже нѣкоуѣ суринѣ сладкогласѣ излитѣмѣ жалостнѣ поѣше вѣщаахоу* (поредити са стр. 116 у Вук., у Гласнику XI), а на другу ставом, врло раширеним на стр. 82, којим алудира, као на познату ствар, на много краће а јасније излагање о томе како је још цар Стеван Душан запазио на младом Лазару да ће „*что велико быти*“ па на то и велможама дворским обратио пажњу (пор. стр. 86, р. 14 до 18 у Руварчевој, у Гласу 136).

Преопширно парафразирање старијих краћих текстова којима се послужио да би их „улепшао“, а стварно потамњујући их и отежавајући употребом предугачких сложеница својих, Андоније Рафаил показује нарочито у тексту за нас најважнијем, у преради углавном Вукомановићева плача Миличина. Он у свом престилизавању губи свако осећање мере. Поступак његов још боље утврђује да су и два ранија плача Миличина самосталне обраде и парафразе могућног импровизованог плача Миличина, запамћена само као факт. Данас непознати Андоније Рафаил почиње, истина, плач простије чак и са осећањем ритма народске метрике, али га убрзо загушује декламаторско реторичком књишком благоглагољивошћу, у којој, рекло би се, има покушаја да се имитује, употребом и дужих акценатских речи место познатих стопа, антички стиховани слог¹⁾). Ствар која заслужује посебно истраживање.

¹⁾ На могућност неког оновременог псеудокласичарског подражавања античкој метрици у спеву високоученога деспота Стефана „*Слово љубѣве*“ указано је у божићном броју Времена за г. 1930, истицањем могућног елегиског дистиха у строфи 5. (на стр. 167 у Гласнику СУД XI):

Острѣ нѣ|како и | вѣстро|тѣчно | дѣло | љубѣве.

Бѣса|коу дѣ|бродѣтъ || прѣйти | мѣгоуци.

Њиме је фиксирана једна сентенција. Преведена? Одакле?

Плач Миличин почиње у Споменику III на стр. 86, а прелази до половине скоро и на стр. 87. Дајемо овде само почетак који гласи:

1	Оуви мнѣ, кого оузроу ?!	7
	На кога възвѣдоу оудобѣ (8) сльзочръпалныѣ очи ?	16/17
	Како испдоуцоу (5) гласѣ къ страсти и	10 ⁵ /11
	Плачу шбычнѣ (5) оустрѣмлаѣ се ?	10 ⁵
5	Поболѣте съ мною (7) другы неключимѣ мнѣ,	15
	Плачите се съ мною сѣродници...	10/11

Даље не иде, ни овако. Мање још у плачу Лазаревих синова, мање раширеном, на стр. 86. Ти, по признању и самога писца, гроубыѣ стихи (у Љ. Стојановића Записи и натп., књ. III, бр. 4950) не дају се мерити силабички.

Према свему досадашњем упоредном проучавању ових шест похвала кнезу Лазару, види се да по времену постанка свога иду овим редом: 1) Јефимијина, 2) Новаковићева, 3) Вукомановићева, 4) Руварчева, 5) Даничићева и 6) Стојановићева. Прве четири могу припадати деведесетим годинама XIV века, пета првој десетини а шеста (г. 1420) другој десетини XV века.

*

Интересантна је појава стихованог слога у нестихованој прози, али не ни приповедној ни похвалној, те поетској свакојако, него у прози најпрозаичнијој, у канцеларској: у повељама, у званичним писмима средњевековним. Прелиставајући прву свеску прве књиге Старих српских повеља и писама у издању Љ. Стојановића, запазио сам да и ту промичу поједине фразе у форми познатих стихова народних. Ти се текстови нису ни причали, мање још певали, или говорили по такту игре. Па откуда ту онда стихови? Свакако, по оној основној служби стихованог слога уопште, по служби фиксирања и стереотиписања значајних фраза. По оној служби коју смо истакли и овде код пословица. Јер, заиста, тај се стиховани слог јавља, не произвољно и случајно, него у фразама заједничким и стално понављаним, сталном употребом озваниченим, стереотиписаним.

Па нека би појединачна јављања стихованог слога из ранијих времена била и случајна, као што могу бити она из г. 1254 у двема повељама, измењаним између краља Уроша и Дубровника, са текстом узајамно уједначеним, у заједничкој фрази: *аке ли мѣ добишке не сѣече* (стр. 19 и 20) и то у синтактичком склопу у ком би се очекивало или 3 л. мн. или 1 л. мн. у другом случају;

или овако осмерачки уједначена фраза из адресе, и споља и опет тако у почетку текста: (кнезв) ... *и свдиамъ и вѣчникомъ / и власѣломъ дѣбровачкимъ*, и то и у бр. 49 (г. 1326) и у бр. 50 (г. 1328); па нека би била случајна и она примитивна сликовања у повељи босанскога бана Стевана под бр. 52 из г. 1333, у препису дубровачкога кодификатора, у којој бан обавезује: *себе и своје синова и своје сиеме, ако се слѣчи у нѣкоје време, ше бише или господињ, или властелињ, или гражданињ, или люде, кои би пакосѣили Рѣшу и Прѣвлаци, да поможе колико може наша такосѣ ...* који текст тако неодољиво потсећа на народне здравице¹⁾, беседе које, као свечани говори, треба да буду што „учевније“ и књижевније, а то ће рећи, као у споменутом случају Вукових усменокњижевних бележилаца прича, што ближе стихованом и сликованом народном слогу, онако отприлике као она здравица што ју је весели Кушмељ („алвундандара“!) одржао у свом дому фра-Брни, у познатом роману С. Матавуља; па нека су случајна и она десетерачка устиховљавања адресе у неколиким писмима краља Твртка, на пр. у бр. 84 (г. 1385), бр. 86 (г. 1386) или у бр. 88 (г. 1388), и у адреси споља и у тексту с почетка:

Кралѣвства ми драгимъ и любовнимъ	10/12
приателѣмъ, кнезв и свдиамъ,	10/12
и власѣломъ града Дѣбровника ...	10/11

Али, оно стереотиписање адресе пошиљаоца, издаваоца званичног писма, како га је изводио познати канцелар града Дубровника *Руско Христѣофоровић* у самом почетку XV века, већ и по томе што је очигледно намерно стереотиписање, фиксирање само по себи — не може се сматрати *случајним*, зато што је дато у *стиховима*, и то у стиховима несумњиво народним, у *десетерцима*.

У прегледаној свесци Старих срп. повеља и писама највише је таквих писама од руке Рускове. Ако се нисам забројао, свега 230, од г. 1395 до 1425, за пуно 30 година. За првих пет година, до 1400, Руско још није био сасвим утврдио калуп свом тексту за адресу пошиљаоца, у чије име он пише. Од 230 случајева, на то почетно време отпада 40 са још нестереотиписаним текстом. Од осталих 190 случајева, од г. 1400 до 1425, има их 165 са једним и истим потпуно стереотиписаним текстом у три десете-

¹⁾ Видети и П. Слијепчевића чланак Прилози народној метрици, I пословице, загонетке, здравице, у првом Годишњаку Скопског филозофског факултета. Ск. 1930.

рачка стиха. Само је 25 случајева са непотпуним стереотиписањем (I и II ред) или неправилним. И ту, у 20 случаја, писма су упућивана лицима мање знатним, којима није ни доликовало да се одаје „многочтено“ или „многосмерено“ или „многосрдачно“ „поздрављеније“ него само „почтено“ и др. или само голо поздрављеније. У осталих 165 случајева од г. 1400 до 1425, једном стереотиписани и стиховано фиксирани десетерачки слог у адреси пошиљаоца, Дубровника, у писмима канцелара Руска Христофоровића, увек је један и исти, овакав :

од г. 1400:.. (од) владџштаго града Дџбровника	10
кнеза, властель и од все опкине	10/11
многосрџдъчно поздрављениџ	10

у години пред том, 1399, на пр. у писму Сандаљу, још је:

(од) владџштаго града Дџбровника	10
кнеза и все опкине	
многочтено поздрављениџ	10

а још раније, у г. 1397, опет у писму Сандаљу, овако само:

(од) владџштаго дџбров'чкога кнеза	
и од все опкине	
многосрџд'чно поздрављениџ	10

По реду јављања, најстарији је, као што се види, трећи стих: *Многосрдачно* или *многойочтено* или *многосмерено поздрављеније* или *поклдњеније*, који се створио сам, случајно (тип *a*). Други по реду формирања је први, у коме је Руско место присвојног придева *дубровачкога* узео склоп *града Дубровника*, форму присвојног генитива, уобичајену већ у пуној титули *оџкине града Дубровника* и у актима која су упућивана њој. Тако је добио још један десетерачки ред, невољно и вољно (тип *ав*), а овај га је повукао да и средњи ред ритмички прилагоди том стихованом калупу свом. Да би ту, сада већ и намеру, постигао, уноси у други ред и реч *властель* а пред склопом *все оџкине* понавља плеонастички предлог *од*, ствара десетерац типа *в*. Током године 1400 у осећању Рускову сва три реда постају већ намерни десетерци, што осем поменутога плеоназма у *од* потврђује и инверсија у I и II реду: *владушџтаго града Дубровника кнеза* место *кнеза влад. гр. Дубровника*. Од девет случајева из г. 1400 у једном је само *властеле* (2 п. једн. од збирне именице), иначе свуда као и доцније *властель* (2 п. множине). То је знак Рускова колебања још између нестихованог и нефиксираног слога и стихованог, фиксираних десетерачки.

Да је баш Руско Христофоровић био склон таквом народском устиковљавању стереотипног текста, може показати и фраза: *како ше* (или: *ве*) *је боље Боџ навчили* (или: *наставиљ*) у његовим писмима, на пр. под бр. 285, 286, 329, 331, 334, 392 од г. 1405 до 1411 и др., која остаје непромењена кад се год јави потреба за њу; или овај низ десетерачких стихова којима је фиксирана стереотипна *заклешва* у уговорима, у два пута у два узајамно уједначивана текста уговора о миру између Дубровника и војводе Радослава Павловића измењаних у г. 1421. Текст су писали дубровачки канцелар Руско и Павловићев дијак Влатко Марош, први екавски а други виши икавски. Текст заклетве гласи (на стр. 573 Русков, на стр. 576 Влатков):

... тко ли би вкръниљ ил потвориљ,	10(11)/12
да св вьсе клетвѣ на нѣмь пале	10/11
и да ю причетань Юди кон	10/11
прода сина Божја на распетье,	10
и да ю клеть Господиномь Богомь	10/12
и в'сѣми светими вь (Вл.: вики) века...	10(12)

Између ових стихова, четврти је (*прода сина Божја на распеће*) непромењен и у текстовима иначе прозно сложеним; у петоме *клеш* је место обичнијега *проклеш*.

Има још један Русков пар стихова за стереотипну фразу у уговорима. Тај је пар интересантан баш због тога што не гласи подједнако оба пута кад се јавља у актима о пријему Радослава Павловића за властелина дубровачког, у г. 1423 на стр. 583 и у г. 1427 на стр. 607. Према употреби паралелних облика *којега* или *кога* у првом полустиху, изостаје или се додаје *наш* у другом, да би се одржао десетерачки ритам у слогу. Ево оба случаја: на стр. 583 из г. 1423:

прѣдъ <i>коѣго</i> годе овь листь доиде	10 ⁶ /14
и тко годе овь нашъ обеть чѣю...	10 ¹ /13

и на стр. 607 из г. 1427:

прѣдъ <i>кога</i> годе овь <i>нашъ</i> листь доиде	10 ⁶ /14
и тко годе овь нашъ обеть чѣю...	10 ¹ /13

А шта може да значи све ово? Само једно: да је у то време, а то је време Косовскога боја, постојало и у Дубровнику, једно утицајем тако снажно десетерачко песништво на језику народном, а то значи и народно јер другог још није било, да се, пишући и сам тим језиком народним, утицају тога песништва није могао да отргне ни писац типски прозаичних списа, аката

државних, канцелар општине града Дубровника Руско Христофоровић¹⁾).

Из истога времена, с краја XIV или с почетка XV века, и са истога терена приморског, само северније, око Сплита, потиче по рачуну дра Ферда Шишића т. зв. Хрватски летопис, прерада народним језиком латинског текста Хронике Попа Дукљанина. И у онако збијеном слогу причања има доста случајних стихова, десетераца. Али као да неће бити сасвим случајна ова два, већ и по томе што су два и у органској вези, и што је њима фиксирана једна пословица, један цитат из Светога писма. На стр. 413 у издању Шишићеву стоји:

... како Писмо каже:

Оци зобаше кисело грожђе	10 ^б
а синовом зуби утрнуше...	10 ^а

Али, све је то после Косова и у време Косова, када се, и по А. Серенсену „зачињала“ наша народна епска поезија. Има ли оваквих трагова и раније? Да видимо.

Четрнаести век. У листу „Време“, у броју од 20 августа г. 1926, тумачио сам нарочитим чланком „Зашто је Марко Краљевић, иако незнатна историска личност, постао највећим јунаком народним?“, зашто га гусларско песништво народно слави више него друге, историски много знатније личности. Једно од домишљања у том чланку своди се на ово: Као што је међу јунацима Устанка најпопуларнији и највише опеван Хајдук Вељко, несумњиво и зато што је, „као весељак, стално водио уза се певаче лаутаре, који су му још за живота проносили славу песмама о њему“, тако је могао и Марко, кога народна песма пре свега претставља као весељака, јер воли вино и нарочито песму, ако баш хоћете и директно епску, ону што му је, да га „разговори“, певао Милош кроз Мироч „од свих наших бољих и старијих, како ј' који држо краљевину у честитој у Маћедонији“; могао је дакле и Марко по таквој својој „директној срдачној вези са народним певачима“ што их је купио око себе — постати најмилији јунак њихов, њихова па и народнога песништва, још за живота, па то остао и даље, кроз векове.

¹⁾ Тако би Руско, иако не песник, бар не у актима, био први познати стихотворац у Дубровнику, за цео век старији од првих „спјевалаца“ Ш. Менчетића и Ђ. Држића.

Да ово домишљање није без основа може потврдити и чињеница, да су се на југу Македоније наше, онде где је Марко живео и радио, око Охрида, у Струзи на пр. и до данас одржали гуслари, чије певање се радо слуша и цени, како се то види у збирци путописа Т. Маневића „Нашинци“, на стр. 22¹⁾). Колико је ту и раније гусларска песма цењена, и то не само од народа простога него и од интелектуалаца, од људи који су писали и преписивали књиге, и то у време којим се бавимо, крајем XIV и почетком XV века, показаше нам цитат из преписачева поговора једном „слову“ св. Климента, епископа величкога, ученика Ђирилова у X веку. У Извѣст. отд. русск. яз. и слов., у књ. IX, св. 3, проф. П. Л. Туницки објавио је две редакције Климентова Слова о св. Тројици у преписима руским из XV века. Преписи су, како се види по неједнако сачуваном назалном ж, с неког вероватно македонског рукописа, писаног од XI до XIV века. У другој, ужој, скраћеној те свакако и познијој редакцији у препису руском с почетка XV века, има и један дометак преписача македонског, у коме се велича св. Климент. Да би показао колику су привлачну моћ имала „слова“ св. Климента, његов га апологет пореди са — гусларом. Он каже на стр. 232 наведене свеске Извѣст.

... какоже под доубом или под тополоу, под сѣниу с(ва)тыхъ сѣдѣше. но то какоже се пѣснотворецъ хытръ състроить златы гоусли гоудениемъ же гласномъ велико сбориште сбереть, такоже и сеи (св. Климент), не соглашениемъ гждениемъ но соглашениемъ словесъ . . .

О том снажном животу гусларског песништва, ако и професионалног свакако првенствено и народног а не само феудалног, у време пре Косова а у Македонији, у кругу краља Марка и даље, баш у Охриду, говори нам још речитије други један запис, такође досад не запажан ни искоришћаван као докуменат значајан за историју народног песништва нашега. То је натпис из г. 1379 — десет година пре Косова — на зиду у препрати охридске цркве св. Богородице, у фресци над гробом једног заборављеног јунака, Бошњака Остоје Рајаковића Угарчића, сродника краља Марка и зета охридског жупана Гропе. Натпис је тај први пут објављен у Миклошића Monumenta Serbica г. 1858, непотпуно. Према објави

¹⁾ Пре тога и више и боље још у чланку др. М. Влаховића: О слепим гусларима у Јужној Србији у Гласнику Српског етнографског музеја, књ. VI. Б. 1932, стр. 100 и даље; а пре тога, по њему, и у проф. Ј. Цвијића Балканском полуострву, књ. II, стр. 160.

Љ. Стојановића у Записима и натписима, IV, бр. 6073 (151), стр. 16, он гласи:

Прѣстави се рабъ бжїи Ѡстоѡ Раѡковиѡ по гоусломъ Угарчиѡ и свродникъ крала Марка, зетъ жѡпана Гропе. лѣто ,ѡшпи мѡа октѡмбѡѡ і, инд. г. Васъ же молю, братиѡ моѡ любимаѡ, прочитающе простите ра(ди) Бо(га), ѡко вы можете быти како ѡ ѡ како вы николѣже.

О том надгробном натпису охридском као и о босанском витезу Остоји Рајаковићу, званом Угарчићу, писао сам, краће, у Времену, у бр. од 15 августа 1926 г., а опширније у Српском књижевном гласнику, у свесци од 16 августа 1931 г. У овом другом чланку указао сам и на једну народну десетерачку песму из Босне, објављену у Босанској вили за г. 1891 од стр. 14 па даље, под именом Женидба Радуловић-Стоје. Ту сам показао зашто мислим да се ова песма директно тиче нашега Остоје Рајаковића, у разлагањима од стр. 615 до 618.

Овде да се позабавимо најглавнијим ставом у овом натпису, оним: *по 18сломъ*. Миклошић је овај склоп схватио као једну реч и, према овом једном и једином примеру, унео је у свој Речник језика старословенскога¹⁾ реч *погжсло*, п.-сognomen, од које би у натпису нађена форма престављала 6 п. јединине, као „називом“. Из Миклошићевих *Monumenta* та је реч, тако тумачена, прешла и у Даничићев Рјечник из књижевних старина, и др. У СКГласнику на стр. 613 домишљао сам се да би тај склоп речи, схваћен и као једна реч, могао можда одговарати уобичајеним домецима за надимке у форми „назван“ или старијој „зовом“, као извод пасивног презентног партиципа, са значењем „погуслан“. Али ће и најпростије и најтачније тумачење бити: да су ту две речи написане заједно, како се тада често писало нарочито кад би биле предлог и именица као овде, и да ту имамо од праслов. облика *по гжслѡмъ* (dat. pl.) изведен старосрпски *по 18сломъ* са пуном вокализацијом затвореног полугласа, у именици која и нема јединине да би јој се јаче истицао род, те је и удешена тако према именицама мушког и средњег рода, иако је женскога. Али и без свега тога истраживања, било ма које од три споменута тачно, јасно је да „погуслом“ стоји у директној етимолошкој вези са речи „гусле“²⁾ и да је Остоја Рајаковић добио онај

¹⁾ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vind. 1862/65.

²⁾ Реч *гусле*, у свом прасловенском облику *гжслн* од корена *gond (Miklošić, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*), својим оноματοпоет-

надимак Угарчић у вези са гулама, тј. с гусларским певањем о њему, и то још за живота свога, који је, судећи према лику његову¹⁾, био врло кратак. Тај Остоја на фресци охридској човек је сасвим млад, без браде и бркова, отприлике у двадесетим годинама; у натпису му се не истиче никаква титула нити заслуга, у похвалу му се пак истиче само да је био суродник краља Марка и зет жупана Гропе.

А из свега тога дало би се извести и ово: Кад су о том голобрадом још човеку певане за живота његова песме гусларске, које баш и као придворне, феудалске, смемо сматрати и народним, кад се од њих једна и одржала као таква до данас, онда колико је тек таквих песама могло бити испевано о Краљевићу Марку, који се као краљ Марко нарочито истиче и у надгробном натпису којим треба што више нагласити значај покојника и тежину губитка, причињена смрћу његовом!

А Остојин „гусларски надимак“ *Угарчић*²⁾ могао би нам можда помоћи да се домислимо и томе: којим су размером епског народног стиха, дужим бугарштинским или краћим десетерачким, певане о њему те песме, епске свакако, на десетину година пре Косова. Без обзира на то што се за бугарштинске песме не зна да су певане уз гусле,³⁾ ако су певачи славе Остојине хтели употребити цело његово име и презиме, по оцу, тј. *Остоја Рајковић*, које броји пуних седам слогова а са уобичајеном вокативском вокализацијом консонантски завршеног презимена (*О. Рајковићу*) и пуних осам, онда им оно не би могло стати ни у један од полустихова десетерачких, без скраћивања било презимена у *Рајковић* или имена у *Стоја*, како је и учињено у оној босанској о женидби Радуловић-Стоје; то би значило да су те песме о њему могле, с уношењем целог имена и презимена, бити у дужем,

ским постанком упућују првенствено на гудачки инструменат за *дубље* тонове (као чело) а не за више, којима би пре одговарала изводница *гласан од *gēnd (*gind); а *гусле*, узете у ужем, народном, схватању, одају баш те дубље гласове, за пратњу певању а не за самостално свирање, као други гудачки инструменти који би у ширем схватању могли још бити означавани том речи. То би значило да је то уже, специјалније, значење и старије, првобитно.

¹⁾ Лик његов објавио је прво Ст. Краков у књизи Кроз Јужну Србију (Б. 1926), одакле је пренесена у Време, у број од 15 августа исте године.

²⁾ О значењу тога надимка, познатог и из бугарштина у облику *Угричић*, и постанку његову као контраст *Грчићу*, видети у наведеном броју Времена.

³⁾ В. Божишић у Предговору свом издању Народних пјесама итд. на стр. 67—69.

бугарштичком стиху, у чије би полустихове таман стало обоје. Али се за Остојин надимак *Угарчић* баш нарочито и каже да је дат *по гуслом*, а он с именом његовим таман пристаје у други полустих гусларских песама, и таман одговара њихову обичају да јунаке своје и помињу с надимцима, као Марко *Краљевић* (не *Вукашиновић*, опет 7 слогова!), Иван *Косанчић*, Милан *Топлица*, Иван *Сењанин* (не *Влаховић*, иако би могло), Бајо *Пивљанин* (не *Николић*, такође), а много ређе са презименом по оцу, као Стеван *Мусић*, Милош *Војиновић*, Милош *Койилић*¹⁾-Кобилић-Обилић и др.

Овде, на разгођу коме и досадашња критика научна признаје да је могло бити зачелом наше народне епске поезије, да дамо укупан преглед о најтипскијем епском стиху народном, о десетерцу. Нашли смо му трага у ово време на свему националном терену нашем: од глаголашког, доцније ускочког, у Хрватском Приморју, од Далмације, у Сплиту и Дубровнику, преко Косова и Поморавља све до Охрида. Значи да је, исто као и данас, и у време Косовског боја, епски десетерац, ритмички још не устаљен, са колебљивом цезуром и силабизмом, био већ општенародни, тереном не ограничен — *свештеренски*. А то, свакако, не би могао бити да се тада тек зачињао.

Морало га је бити и раније. Да видимо.

*

Првој поли XIV века припада т. зв. српска Александрија, нов превод Псеудокалистенова романа о Александру Маћедонском, учињен, по Веселовском,²⁾ не са неке грчке него са романске прераде његове, те можда у Приморју нашем, одакле је најлакше и могао допрети у руке преписачу чакавцу, по чијем је препису први пут издат од Јагића у Старилама III³⁾, па свакако и не трудом неког свештеног лица него неког профаног интелектуалца (дијака?), навикла већ да се служи народским језиком за послове

1) У обама дечанским хрисовуљама, у издању М. С. Милојевића у књ. XII у II одељењу Гласника СУД, међу сељанима додељеним манастиру Дечанима, у оближњем селу Чабићу, спомиње се Копиљ један (*Радоко Божиновић и брат његов Копиљ*) на стр. 23 и 91. Име врло ретко, и несумњиво туђинског, „влашког“ порекла, каква су у тим хрисовуљама обично имена дедова, чији синови већ, а нарочито унуци, носе имена постанком наша, као, између многих, у овој задрузи из Чабића, на стр. 24 и 92: *Драгни и син његов Ранко и Милош и дед његов Шапран*.

2) А. Веселовский у Журналу Мин. нар. пр., том 40.

3) В. Јагић у *Starinama III: Zivot Aleksandra Velikoga*.

мање књижевне а више практичке врсте. И ван Јагићева текста из XVI (?) века, опажа се тежња за оживљавањем и понародњавањем ипак још доста књишког језика и у Новаковићевом основном тексту (*a*) у Гласнику СУД, II одељ., књ. 9. Он по палеографским одликама својим, по старијој хартији и брзопису (не: „полууставу“), као и по ортографским, старијим од реформе Константинове (-иџ, само њ, и др:), може припадати и првој поли XV века и почетку његову. И од овог Новаковићева текста као и од Михановићева (*m*) из XVI (?) века, којим је допуњаван у Новаковићеву издању, старији је један онда непознат још и на жалост врло дефектан препис у рукопису београдске Н. библиотеке под бр. 757, добивен на поклон од пок. Косте Милићевића, сликара, родом из Скадра (Бележићемо га знаком *M*). Он потиче најпозније с краја XIV века, јер је писан на у нас најстаријој хартији без водених знакова („памучној“), уставним писмом и старим правописом (поред горе споменутих особености, има и џ за број б). Слаже се час са Новаковићевим *a* текстом а час са Михановићевим *m*, више с овим. Текст у *M*, као старији, није могао потицати ни од *a* ни од *m*, али ни они, ако је и био пред којим од њих као „извод“, нису могли потицати само од њега, јер сваки има по нешто друкчије, и боље каткад. Према том готово наизменичном слагању са преписима очевидно различних „извода“, излазило би да је и пред писарем његовим било најмање *два* старија преписа-извода. Они би могли потицати из половине XIV века, а заједнички опет извод њихов, ако би то био баш онај првобитни превод, могао би пасти и у прву полу тога века. Овај би се рачун тачно поклапао с рачуном Ст. Новаковића¹⁾, који је *што* време одредио за постанак нашега превода Александрије, према томе што се у биографији Стевана Дечанскога од настављача Данилова цитира Александрија, највероватније наша, ма да би могла бити и она у ранијем преводу бугарском, или баш и у грчком оригиналу. Овако, кад се оба рачуна здруже и поклапају, поузданији су.

У питању нашем, Александрија је у толико значајнија што је *превод*. Стилизацијом својом она највише потсећа на споменуту полупрозну епопеју косовску из средине XVIII века, на Житије кнеза Лазара и војводе Милоша Кобилића. Више још, обиљем стихованог и сликованог слога који се уплеће у прозно причање

¹⁾ У предговору свом издању (Гласник СУД IX у II одељењу) на стр. XVIII—XX.

на местима која смо истакли за уплетање таквога слога у народне приповетке. А овде је тих и таквих прилика и сувише, јер Александар се и много бори, и много говори, и много пише, и много пословици. Александрија у нашем преводу више је него обичан превод. Она је постала *нашом*, и то не само језиком као остале: латинска, француска, немачка и др., него и садржином својом, сва. Александар и његови Маћедонци, не Грци јер с њима се и боре, пореклом су са нашега националног терена који је већим делом био већ и прикључен тадашњој држави нашој, те стога нису ни сматрани као туђинци, већ напротив: као наши *бреци*. И неће бити само поетско маштање Гундулићево кад он у Осману, у стиховима 65—69 у певању трећем, Александра Маћедонског зове Лесандром Србљанином и каже још да се о њему, као народном јунаку, певају („бугаре“) песме као и о другима што их ту спомиње, а о њима се заиста и певале. Хоћу да потсетим само како се на неким преписима Душанова Законика законодавац наш зове царем *маћедонским*, као на рукопису прашком (у Записима и натписима под бр. 4941) или загребачком (исто, под бр. 4942); даље, како Божидар Вуковић, штампар млетачки у XVI веку, каже за себе да је родом из Подгорице, из „маћедонских предел“ (исто, под бр. 494); па како се у народним песмама под Маћедонијом разуме стара наша држава, цела, све до Дунава. Тако у песми о Марку и вили Равиојли Милош пева о старим краљевима нашим „како ј’ који држо краљевину у честитој у Маћедонији“, а у песми о Каици војводи деспот Ђурађ назива се „краљем од Маћедоније“, па у песми о обретенију главе Лазареве моле свеца да одлучи куда да га носе: да ли у Фрушкогорске манастире „да или ће у Маћедонију“ и он одлучио тамо, у свој манастир, итд. С друге опет стране, навели смо стих један из Новаковићеве белешке Нешто о кнезу Лазару (Гласник СУД XXI) из XV века, где се каже: *Подигже се царь Амуратъ перскыи*, па се тим именом „Перси“, поред Агарени, Исмаилити, називљу Турци врло често у писаца мање учених. Високо учени Константин Костенски, разуме се, не подлеже утицају тога народског схватања те у Животу деспота Стефана разликује Турке од Перса које је Демир (Тумур) покорио и с њима заједно победио Турке и Бајазита код Анкаре¹⁾; и писац Руварчеве похвале Лазару каже за Мурата како „възм се нечъстиемъ и гръдиню и приеть мнѣнiа врѣдъ: приѣподоблаеть се маќедон-

1) Гласник СУД 42, стр. 272—278.

скомъ Алеџандрѣ¹⁾. И тако се, изгледа под утицајем баш Александрије, формирало у народу схватање као да је Бог „греха ради наших“ за казну „допустио“ Персима-Турцима да се освете Маџедонцима-Србима, потомцима њиховим. Стога и поента у беседи Александровој Маџедонцима пред сукоб са Даријевим Персима (у издању Новаковића на стр. 55):

Бољѣ вѣсть намъ на бою <i>оумрѣши</i> ,	10/12
Н'ѣже ли прѣдъ Пер'си <i>бѣжашу!</i>	9(10)/10
В'сакомоу бо велеоумноу моужоу бољѣ поч'тена <i>сѣмрѣшь</i> ,	(10,7)17/18
Неже срамотѣнь <i>живошь!</i> ²⁾	7/9

није ни звонила као нешто туђе, *преведено*, него као да је самосторно наше, из уста и срца народнога хероја. Као да је то говор, рецимо, кнеза Лазара у тако једном одсудном тренутку, пред сукоб с Турцима на Косову. А говор његов у том тренутку, заиста, иако књишки препричан у похвалама на пр. у Руварчевој на стр. 89 у р. 35-37 у издању Ћоровићеву (Глас 136), тече у исто таквом херојском тону, у стиховима мешовитим и сликованим још:

Лѣче естъ намъ въ подвижѣ <i>сѣмрѣшь</i> ,	10/13
Неже ли сѣ стѣдомъ <i>живошь</i> ;	8/10
Лѣче естъ намъ въ браны (6/7) мѣчнѣю кончинѣ <i>идодеши</i> ,	15/16
Неже ли плешта врагомъ нашимъ <i>идоашу!</i>	12/14

А то обоје одговара сасвим познатим стиховима у данашњим десетерачким народним песмама:

Боље нам је сва три *поинуши*,
Него срамно данас *идодеши!*

што их Обилић каже Марку и Рељи у Вуковој песми о Краљевићу Марку и Љутици Богдану. У истом том тону тече и херојски одговор Лазаревих велмуџа, у коме такође промиче и стиховани слог, као на стр. 90 р. 19 и 20 у Ћоровићеву издању:

. . . (Что много): еже за те и ш благочѣстїи	10/11
И за отьчѣство намъ оумрѣти ?!	10/11

или ниже мало у р. 31—33:

Ми сѣ Измаилити брати се имамаы,	12/13
Ми сѣ свпостати брати се имамаы!	12

или нарочито у р. 21—22:

Омрѣмъ, да вѣсегда живы бѣдемъ!	10/12
-----------------------------------	-------

¹⁾ Глас СКАкадемије 136, стр. 88, р. 36—38.

²⁾ У Јагићеву издању чакавског преписа (Starine III) то место, попрожено, гласи: Боле е нам данас еснм умрѣти на бою оком, него прѣд Перси бѣжати. Есакому мѣдру чловѣку смрт почтина боли е него сраман живот (стр. 261).

Александар Мађедонац, и ван Гундулиђева Османа и пре њега, као да је већ довољно био „Србљанин“, да би се и о њему могле „бугарити“ песме, под утицајем којих се у преписе наше Александрије уплетали и стихови, што доцније све чешће. А можда их је било већ и у првом тексту, у преводу. Епскост и поетичност само фабуле, присно сродство појединих мотива у њој са мотивима познатим већ народној књижевности и песништву нашем, утицајна веза између њих и Александрије запажана досада у науци нашој само из ње у њих¹⁾, и језичка већа блискост њена с њима, све нам то може више мање објаснити тежњу преписивача и прерађивача овога најпопуларнијега романа, који је и у XIX веку још прештампован у народским издањима, да његово у основи прозно причање што више „покњижеве“ у смислу народне усмене приповедне књижевности, онако као они Вукови и други „усменокњижевни“ бележиоци народних прича. Отуда у Александрији, још у првим преписима, тако приметно уплетање стихованог и сликованог слога у основни прозни. Тако, на пр. одмах и у другом говору Александровом војсци (Новак., стр. 56):

1. О любими мои, да вђсте јакo:
 В'сакъ бђгађ брђжи | ђсть тераюштаго; 12/14
 Многе коучке | мђдведа *ђераюђь* 10/11
 Њь малђ *оуђдаюђь*; 7/8
5. (И) ђдномоу львоу рыкноуђшоу (8,9) мнози звђри(ђе) *оумираюђь*. (16)17/18
 Да намђ оузакони се *ђерађи* 10/11
 Вьсегда и *оубивађи*, 7/8
 Персомђ же *бђивађи* 6/7
 Вьсегда прђђь нами и *оумирађи!*...²⁾ 10/12

Цео овај одломак повезан је сликовима а три сентенције Александрове у редовима 2-5, нарочито прве две, сачуване и засебно ван текста Александрије, фиксиране су стиховима: прва у дванаестерцу (12⁶), друга у десетерцу (10⁴), очевидно намерном типа *в* што би показивала употреба речи *кучке* место *ђси*, тређа, без сувишне свезе *и*, у дугом стиху бугарштитком, који се стихови, видели смо већ, тако лако мешају у примитивном мешовитом стиху. Прва и друга сентенција сачуване су и засебно, као „речи“

¹⁾ Ст. Новаковић у Предговору свом издању у одељку 5: Грађа из приче о Александру помешана с народним умотворинама, стр. XXVII—XXXII.

²⁾ У Јагићеву издању чакавског преписа (стр. 262):... да знасте ери всаки енаге брђи е тираюђига и многе кучке мидведа тираю, да моло ђђ е ке га ђђндаю, и ђдном рикнуђшђу лавђу многи звери ђмираю. Да нам дан еи закон брзо ђђђђти и тирати (ђ) Персђдом ђзакони се пред нами еђжати и ђмирати.

Александрове у једној, биће оригиналној, збирци сентенција „Рѣчи избран'нии дрѣвних моужии философъ“ у рукопису XVII века СКАкадемије н. под бр. 25. Друга, десетерачка, остала је сачувана и у чакавском препису, у коме су остале већином кварене, док су им у накнаду дошли други, нови стихови и сликови. Међу њима уопште узев доста је, и највише, случајних, мање већ датих овако сасвим у народном говору и стиху а потврђених и најстаријим преписом *М*, као на стр. 69 у Новаковићеву издању:

Воискоу силноу и остроу (*М*: быстроу) видѣсмо, 10/11
Срьдито и брѣзо на бои идеть (*М*: гредеть)... 10/11

у говору (реферату, рапорту) Даријевих шпијуна, или, на жалост без потврде у дефектном *М*, и у оваквој, језиком још народскијој форми, чије намерно подешавање ритму десетерачком најјасније открива плеонастичка употреба личне заменице (народно *ја* поред *јго*) у наредби, говору Даријеву војсковођи свом о Александру:

Аште ли побѣгнеть, | а ти тераи, 10/12
Не остани *ја* се | *јго* нигде!...¹⁾ 10

онако отприлике као што се често налази у песмама из Јужне Србије, на пр. у збирци И. С. Ястребова Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ на стр. 292: Пренеси *ме* мене и чобани, или на стр. 303: Како сам *ше* ја тебе купио, или на стр. 433: Ја ћум *ше* тебе улова, или и са дативом, као на стр. 61: *Му* однесе краљу Појазиту, и др. или у збирци Симе Н. Томића што ју је Јован Н. Томић саопштио у прилогу књизи Историја у народним песмама о Краљевићу Марку (Посебна издања СКАкадемије г. 1909), на пр.: Живо ће *го* него проголтна, на стр. 181, А Муса *му* нему одговара, на стр. 187, Да л' *ше* тебе оган упалило, на стр. 190, Оће Марко нас да *не* искупи, на стр. 194, Јопе Марко ним *им* узговара, на стр. 198, и др.

Поред наведених десетераца и дванаестераца употребљавани су и осмерци за украшавање прозног слога у овој строфи, са потврдом и у *М*, у причи о повратку Александрову морем на исток, у издању Новаковићеву на стр. 36:

Самъ же въ голию въшьдь (7)8/10
И доухноушоу вѣтроу (*М*: югоу) боурноу, 8
Къ вѣстокоу оустръми се (7)8
Съ три тисоушти голии...²⁾ (7)8

¹⁾ У Јагићеву чакавском препису (стр. 260): *ѣко* ли пред тобом побегне, не остави га се, прико свнта всга тиран га.

²⁾ У Јагићеву тексту: Сам 8 голию оуланзи, доух юга и боуре дахнѣ, ка истокѣ отнда (стр. 247). На осталим местима Јагићев текст је дефектан.

Ова би се строфа могла узети и као два стиха бугаршtica, нарочито ако би се *вѣ* у првом и *кѣ* у трећем реду читали без пунога гласа вокалног.

Да закључимо ово навођење одабраних само стихова из Александрије овим „плачем“ Александровим кад је осетио да ће умрети од отрова, у Новаковића на стр. 146, без паралеле у дефектном *М*:

О земљу, и слънце, и людје,	10
И твари, плачите мене дньсь :	10/11
Вѣ малѣ бо на свѣтѣ явихъ се	10/11
А вѣ скорѣ подѣ землю заидохъ !...	10/12

Додаћемо још и ово прозно пророштво Александрово о доцнијем покоренју Македонаца од „Першана“, које се у нашој Александрији (у Новаковићеву издању на стр. 147), нарочито после Косова, могло тумачити као претсказање покоренју Срба од Турака :

Вѣдомо да вѣстѣ вамѣ јако на последњикѣ летоми Перьшане
Македонијани обладати имоутѣ, јакоже и ми Перьсидомѣ обладамо
дньсь.

*

У првој поли XIV века живео је, војевао и умро, као калуђер Харитон, г. 1342, „славни кесар Стефан Хреља Драговоља“¹⁾, ктитор манастира Риле. Уз вероватну контаминацију његове личности с којим доцнијим јунаком народне традиције а друге локалности [Нови Пазар²⁾]: Реља Бошњанин, који се засебно спомиње и у оној босанској песми о женидби Радуловић-Стоје]³⁾, по случају тако обичном у народној песничкој традицији нашој, код

¹⁾ Ако тај надимак „Драговоља“, који уосталом потпуно одговара темпераменту његову колико нам је познат по поступцима амбициозног кесара, не би био лични надимак него можда име братства, очуваног у имену села Драговољићи у срезу никшићком, онда би за Хрељу могли рећи да је био Динарац. Поред Мрњачевића, могућних потомака Мрњана, казнаца краљице Јелене Урошевице од г. 1279—1281 у Требињу (проф. В. Ђоровић у Гласу 136, стр. 10), као и суродника њихова Остоје Рајаковића Угарчића, несумњивог Динарца, био би тако Хреља један од најраније истакнутих носилаца и претставника једног унутрашњег националног асимилационог процеса, највидније истакнутог у Цвијићевим миграционим таблицама (Балканско Полуострво и јужнословенске земље), процеса *динаризације*, који и данас траје.

²⁾ Љ. Стојановић у Прилозима за језик, књиж. итд., књ. II, стр. 88, у чл. „Реља од Пазара“.

³⁾ СКГласник од 16-VIII-1931, стр. 616.

Марка¹⁾ на пр., код Новака²⁾, Милоша³⁾, Ивана Сењанина⁴⁾ и др., овај кесар Хреља биће несумњиво основна *историска* личност познијем *моштивском* легендарном јунаку Рељи Крилатици. Историски јунак, баш ако је и опеван још за живота како видесмо за Остоју Угарчића, не мора дочекати те метаморфозе у мотивског, него бива заборављен, замењен новијим. Кад је пак дочека као ово Хреља, онда значи да је као јунак историских народних песама морао бити од већег значаја. Да уопште доспе у народну историску традицију, Хреља би, по рачуну проф. Т. Маретића, требало да чека око 150 година, по рачуну А. Серенсена, бар 50! Међутим, он, вероватно још за живота слављен од својих сабораца песмом, дао је и смрћу својом, изненадном, мотив једној песми, урезаној у надгробну плочу⁵⁾ његову у манастиру Рили. Јер у епитафу његову, како је саопштен у Љ. Стојановића Записима и натписима, по други пут под бр. 6019 у потпуно реконструисаној форми од дра Г. Баласчева у његову часопису Минало (књ. II, стр. 20), опажа се ритмован и стихован слог. Епитаф је тај и по садржини својој песма, а удешаван је за то, видећемо, и према познатом устикованом Плачу Богоматере над Христом у великосуботним статијама. Стихови у том епитафу дају се најбоље васпоставити као бугарштитчки са припевом. Има их свега, једних и других, на број 22. Припеви су неједнаки, између 6 има 3 од седам слогова, 2 од осам и 1 од два: ох, ох! као и у данашњим тужбалицама, поред уобичајених четворосложних. Полустихови се удешавају према акценту, разуме се старом, стога се у неким дужим речима морају градити вештачки усеци, што у уметничкој песми, а то је у основи и овај епитаф, није ништа необично. Да то нису осмерци, како би изгледало према последња два (21 и 22) као и према неким ранијим (6, 12 и др.), а како би се у тужбалици могло и очекивати, види се нарочито по мешању с њима и седмераца у којима је и већина

¹⁾ Ј. Томић у СКГласнику, књ. XV, стр. 155—6 у приказу студије Јацимирскога „Неизвѣстни пѣсни о М. К.“

²⁾ И. Руварац, Гласник СУД 49, стр. 44, и Ј. Н. Томић у СКГласнику XIX, стр. 608—613.

³⁾ Женидба цара Душана, нар. песма, засебно издање књиж. „Време“ (Б. 1922) у поговору издавача; СКГласник од 16-VIII-1931, стр. 618.

⁴⁾ Проф. Т. Маретић, Наша народна епика, стр. 166—167, упоредити и проф. П. Поповића, Преглед српске књижевности, стр. 127 (прво издање).

⁵⁾ Плоча та, изразбијана и раније кад је Баласчев преписивао запис, као да више не постоји у манастиру.

припева, и по усецима, као и уопште по тоничности а не силабичности ових стихова. Ред 20 је, разумљиво, сав прозан, са временским подацима у бројевима. И редови 16 до 19 одударају нескладношћу која је могла потећи и од самог писца, и од камениоресца, и од преписача с плоче која је изразбијана. Епитаф Хрељин гласи:

1	Гробъ те съдръжитъ нына (7) оумръштвена, кесарѣ,	14/16
	Иже вчера с нами (6) ясно гл(агол)юштѣ!	12/10
	Ѡ чюдѣ страшнѣ, ш прѣ(7)славномѣ видѣнию ти,	15
	великоймените!	7
5	Ѡко нѣкое слънце до(8)блѣставныи мѣжъ навивы се	17/18
	Въ добротяхъ, лежешти (7) оумръль въ гробѣ малѣ	15/16
	шхъ, шхъ!	2
	Како безгласнѣ пре(6)бываюши и безобразнѣ,	15
	без видѣнина, без доуха!	8
10	Весма страждеть обоюдѣ (8) оумръштвеникъмъ, твоимъ,	15/18
	кесарѣ прѣизредне!	7
	Хвална кесарица твоѣ (8) соупружница рыдающеи,	16
	двостраждоушти, плачоушти,	7
	Горко печалию все(8)дръжимаа, тебе, сладкыи,	16/17
15	не видѣшти прѣд сѣбю!	8
	Сиа зреште, братиѣ, (7) въ шбразѣ оусрьдно вѣнимѣте	17/18
	Ѡ лежештимъ, толикоу (7) великѣ соуштоу въ обоихъ,	15/18
	Въ таковым оу(6)тѣснивша се малѣ гробѣ,	14
	И добрѣ жити сѣе (?) имѣ вса оустраите...	13/14
20	Лѣто ѣшна енд. а! мѣц дек.	
	Престави се славны кесар (8) Стефанъ Хреља Драговоля,	16/17
	Мнишским шбразомъ Харитон (8) ктитор с(ве)т(а)го храма сего. (18)16/17(19)	

Овај Хрељин епитаф, овако устихован и постао на терену граничном, нашем и бугарском, може нам, можда, објаснити и ово двоје: 1) какву је улогу у ритмовању тоничкога стиха имао акценат, стари; 2) зашто се овакав дужи стих наших народних песама зове бугарштичким. За ово друго питање, у сваком случају, много поузданије него што мисли проф. Љ. Милетич да је успео објаснити у чланку: Къмъ въпроса за тѣи нареченитѣ „бугарштице“ у часопису Български преглед за г. 1930 у св. 3. Јер његова доказна песма, ма колико он ауторитативно „не допуштао“ да се и помисли, просто на просто састављена је из два само у једном реду писана осмерца схеме 8^a, најпопуларнијега стиха у народним песамама бугарским. И најближа варијанта овој Милетичевој „бугарштици“, само са другим личним именима (Милен и Милица место Торлак-Марка и Бјале Раде), испевана је тим основним метром бугарских песама, и епских, а у околини Тете-

вена,¹⁾ и тачно је забележена, без намерног тражења бугарштитчког стиха које јасно открива ученик проф. Милетича и пошиљалац оне песме.

Писац Хрељина епитафа био је човек књижеван. То се види и по фразама неким, позајмљеним из литургиских књига, из споменутог Плача Богоматере, нарочито из статије треће, на пр. у овим случајевима слагања, вероватно по сећању посталих: из ст. 4: вь маломь шбытаеши, Исѡсе всецарю, гробѣ дньсь... из ст. 9: красныи добротою паче всѣхъ чловѣкъ како беззрачьнь навлаеть се..., из ст. 15: аште и вь гробѣ малѣишемь заключиль се юси..., све из прве статије, па из ст. 171 у трећој: ш оужаснаго и страннаго видѣниа, и др. И ту би утицај народног стиха у „творенију“ књижевника показивао и постојање тако стихованог песништва народног у то време, и снагу његова живота.

На почетак XIV века односи се и сведочанство Грка Никифора Грегоре из г. 1326. Описујући спровод грчке принцезе веренице краљу Стефану Дечанском, он вели да су наши спроводници, војници, уз пут певали песме о својим старим јунацима²⁾. И с домишљањем проф. Маретића како су то могле бити и „женске“ песме³⁾, а баш и као такве, додајмо, ипак у доброј мери и епске, можда и више него лирске, којих је уопште врло мало у народном песништву, овде, у друштву осталих наведених података, и овај из туђинске књижевности добива већу доказну вредност за историју нашег народног песништва.

Тринаести век. Прелазу између XIII и XIV века припада Теодосијево Житије св. Саве са познатом причом о бекству Растка Немањића у св. Гору. О овом случају расправљао сам у чланку Вакрск једне народне епске песме из средњег века у часопису

¹⁾ Сборникъ за нар. ум. и народопись XXXI. Кр. С. Стоичевъ: Тетевенски говор. София 1915, стр. 232—233. Ту се за Милицу (Миланку) боре Милен и војвода Стојан, а Милица помаже Милену. Друга једна варијанта из истог Сборника, кн. XXXVIII у прилогу чланку Георги п. Иванова Орханийскиятъ говоръ, под бр. 23, на стр. 86: Иванъ Поповичинъ и Милкана, дата је у десетерцу измешаном са дванаестерцима. Оваква варијанта, у којој жена помаже кесецији Коруну а против мужа, могла је послужити за „извод“ оној нашој у Ерлангенском зборнику под бр. 71 на стр. 96 о Стојану Поповићу и љуби му Анђелији и војводи Малети, кога Стојан убија на превару као Марко Мусу „ножем из чакшира“, а која се, по неверству жене, слаже и са Вуковом о Страхинићу бану.

²⁾ Rad JАkademiје XXXVII, стр. 111.

³⁾ Проф. Т. Маретић, Наша народна епика, стр. 8

Живот и Рад за г. 1930, од стр. 336—344. У најкраћем изводу, ту је речено ово:

По Доментијану, биографу Савину из прве поле XIII века, о романтичном бекству Расткову у св. Гору спеване су, одмах, и песме. У Житију св. Симеона на стр. 27 у издању Даничићеву каже он: ... и прочи чловѣци, светѣимъ доухомъ навчени, пѣсни съмысливше и сѣтѣюште понахоу о ошѣствии богомѣдраго юноше... Рецимо баш да су те песме, како би проф. Маретић¹⁾ хтео, биле смишљене и појане тужно од калуђера или од племића, феудала, али додајмо и то: да се утицај схватања баш оба ова друштвена реда нашега Средњега века и у данашњим народним песмама осећа необично јако, нарочито у оним, по Вуку, „најстаријим“. Доментијан спомиње множину спевача или певача, и не каже да су те песме биле написане, значи да су свакако биле усмене. Све то скупа узевши у обзир, даје права да се те песме, још и за оно време, могу сматрати *народним*, а пошто им је предмет догађај о коме се имало шта причати, и *ејским*.

У Теодосијеву причању о бекству Растковом као да су се и сачували трагови једне од тих песама савремених том догађају, само песме препричане прозно и другим, књижевним језиком српскословенским, а не језиком старосрпским, народним, на ком је могла бити та песма усмена. И по епској ширини причања, и по детаљисању епизода са честим апострофама и дијалозима, са писањем писама, па са познатим поетским обртима народног песништва, као на пр.: и бѣгомъ бѣжеште оубѣжаше (стр. 10 у издању Даничићеву) као: „трком трчи“, или: и на силне конѣ вѣсаждѣ (стр. 11, исто) као: Он *уседе* вранца помамнога (у Вуковој песни М. Краљевић и Вуча џенерал) или: *Уседоше* два коња витеза (у Вуковој п. Мусић Стефан) идр. што је још и Св. Вуловић у напомени под текстом на стр. 123 у Годишњици Н. Чупића VII наводио, одаје ово Теодосијево причање видљиве трагове народног стихованог причања, баш и десетерачког. И према томе већ, траг једној од оних од Доментијана споменутих песама усмених, траг који је тражен и у Милутиновићевој Златној свирали²⁾ са сумњивим свршетком, и у оном од Петрановића забележеном препеву приче о Алек-

¹⁾ Исти, у Radu 132.

²⁾ С. Милутиновић, Пѣванія черногорска и херцеговачка, II изд., Лајпциг, 1837, стр. 131. У њој је тражио трагове нар. песме о бекству Савину Ст. Новаквић у Јагићеву Archiv-у IV у чланку: Ein serbisches Volkslied über d. Abgang d. h. Sabbas zu den Mönchen (Исто и у Отаџбини за г. 1880).

сију Божјем човеку,¹⁾ па, најбоље, у једној македонској песми са највише историских реминисценција, што ју је објавио Ј. Томић у Гласу СКА 84; траг тај биће да се најбоље очувао у самом причању Теодосијеву, како је то оправдано претпостављао и Св. Вуловић на споменутој стр. 123, где каже: „Мени се чини да би се могло рећи за ово причање Теодосијево да је најстарији остатак те народне песме или традиције, каква је била у другој поли XIII века.“²⁾

Да је пак Теодосије, писац другог Житија св. Саве, био заиста и склон уплетању стихованог слога у своје прозно причање, ево примера и ван текста у коме је прича о бекству, и пре ње. Истичући на стр. 4 у уздању Даничићеву да је Растко рођен само чудом, натприродно, у старости родитеља, и једино као резултат њихове усрдне молитве коју Бог не презре, Теодосије наводи и овај став, који и сам истиче као цитат:

... и, молитвы | плодъ, љстьствомъ | *родивъ се*, 11/13
штъ Бога дань, | Богоу и на*рѣчешъ се*, 11/13
иже и бысть...

То су два правилна фонетичка једанаестерца (11⁴) који се и сликују, а да су цитат, из неке црквене песме свакако, види се по завршетку става: иже и бысть тј. „а тако је и било као што (песма) каже“.

И поред свих измена, и писца, Теодосија или ко буде ако није он, и многобројних преписача, могла би се из текста Теодосијева васпоставити готово цела та песма која би почињала ставом о Расткову навршењу 17-те године и доласку калуђера Русина (стр. 6) а завршавала повратком његових гонилаца Немањи (стр. 21, исто). Место тога повратног враћања у стихове, какви су могли бити у песми по којој тече причање у Теодосија, од чега је чињена проба у споменутом чланку у Животу и Раду, навешћемо овде с почетка приче Теодосијеве став један са низом од четири прозним причањем прекинута стиха онога мешовитог типа каквога су и у

¹⁾ Vlad. Ćorović: Serbische Volkslieder über d. Abgang d. h. Sava zu den Mönchen у Јагићеву Archiv-у XXVIII, стр. 629—33.

²⁾ Неразумљиво је по чему то, поред овако јасних речи Вуловићевих, проф. П. Поповић у последњој, 42 св. Годишњице Н. Чупића, у чланку Светислав Вуловић и његов рад на старој књижевности, на стр. 17, „брани“ овога од приговора проф. Ст. Станојевића, тврдећи озбиљно ово: „Вуловић се ограничио да учини једну констатацију, тачну у осталом, не покушавајући да из ње изводи који било закључак.“

оној Томићевој македонској варијанти. На истој стр. 6 има овај став, у који је додат само један плеонастички поновљен предлог (штъ) уобичајен у стиховима :

И се, јако Богомъ подвигнути соуште,	12/13
Придоше нѣко : иноци	10
Ѡтъ Светыѣ Горѣ (штъ) Аѡна...	10
Слоучи же се ѡдинъ штъ нихъ Роусинъ родомъ	12/16

Ево и става који је својим убедљивим десетерачким склопом привукао пажњу још Св. Вуловића, те га је, истина као с неком неверицом, навео под текстом на цитираној већ страни, а с узвиком: „Чист десетерац у чистом народном језику!“ Мени се ни први пут није чинио случајним; у намерно подешавање овога стиха — да је стих види се по томе што се и сликује са оним испред себе — уверавало ме је то што он са споменутиим непосредним ставом пред собом чини једну сложену реченицу, у којој прва проста јесте по врсти кондиционална у форми упитне, из које је, свеједно да ли грешком писца још или преписача доцнијих, испао карактеристикон такве врсте реченица, оно „ли“. С том малом а оправданом корекцијом, та се сложена реченица којом Сава осуђује гониоце своје што су злостављали калуђере, приказује фиксирана у два коректна десетерца, са инверсијама па и са сликовима чак. Оне гласе у Даничићеву издању на стр. 17 :

Ѡбраза (ли) | не оустыдѣсте се,
Бога како | не оубдѣсте се?

Остаци устихованогa слога и друкчијегa, не само десетерачкогa, осећају се и другде кроз целу причу о Расткову бекству, нарочито у ламентацијама његових преварених гонилаца. Ево и из њих један фрагмент, у коме се види ако не тражење а оно избегавање и сликованогa слога. То је на стр. 20 у издању Даничићеву, у тексту који је провераван (разлике у загради) и једним старијим преписом из XIV века, т. зв. Марковим рукописом.¹⁾ Тај став гласи :

¹⁾ Најстаријим преписом хиландарског старца Теодула с почетка XIV в. (г. 1336) није се могао проверавати текст Даничићева издања, иако је он крајем деведесетих година прошлогa века добављен из Хиландара и поверен пок. др. Ђорђу С. Ђорђевићу, да по њему спреми основни текст за ново издање Теодосијева Житија св. Саве, просто зато што је тај значајни рукопис, заједно са готовим и провереним преписом мојим — нестао незнано како из заоставштине Ђорђевићеве, а у Хиландар враћен није.

Ѡ чаша твоја господи (8), тобою намъ служима(а)	16/17
Испльнь меда любве (6) и горчаю(маа) жльчи (6/8) намъ оуготовлаема(а),	(7/8)
Ѡ ношь въ ню же всноухшмь (8) по швоу боуди тъмна	16/18
И да не вьчтеши се (7) въ ношти лоунныѡ!	13
Ѡ немоудры(хъ) мы и безоумнѣиши!	10/11
Како югоже многы дни троднѣ гонивше	
И сего въ роукахъ юмше	
Юдинѣмъ часомъ испоустихшмь!	
Како безоумныи быхшмь!	
Кои грѣхъ нашихъ сънь оудръжа насъ	10/13
И тако оусноухшмь!	
Како оузами не свезахшмь	
Може и заповѣдь прияхомъ,	10
И сижъ скръби смъртныи (8) свободили се быхшмь!	15/16

Сви ови разнолики стихови и сликови расејани по причи Теодосијевој значе свакако исто што и они у прозној епопеји косовској из XVIII века, у Житију кнеза Лазара и војводе Милоша Обилића, тј. да је у време њихово живело снажно народно песништво у таквој версификацији, које је утицало на састављаче и једне и друге приче прозне. Разуме се песништво о истом предмету, истом догађају, не тек песништво уопште, пошто и за Теодосијево препричавање имамо сведочанство Доментијана, чију веродостојност у овом случају није потребно доказивати. С једном само разликом: док код приповедача косовске трагедије имамо присуство више разних песама, испеваних у метрима разним, засебно већ фиксираним, код Теодосија можемо претпостављати и само једну њему познату песму у примитивном мешовитом стиху ритмички још потпуно не диференцираном, у коме се истиче тек онај главни карактеристикон — завршак, слик, онако као у модерном стиху нашем, Драјинчевом на пр.

Око половине XIII века састављао је Доментијан, ученик Савин, у Хилендару, по „нароку“ краља Уроша, *Житије св. Симеона*. Састављајући га служио се и ранијим делима о животу Немањину, Стевановим Житијем, Савином Похвалом, па, разуме се, и својим ранијим делом Житијем св. Саве, допуњујући све то дотле развијеном традицијом о Симеону, углавном светогорском. Видно се трудио да ово *ново* дело своје што више и претстави таквим, уколико то по материјалу није могло изгледати; да га што више украси поетским, и стихованим, умецима, цитатима из Давидових псалама и друге побожне поезије, и у препевима нашим приметно

ритмоване односно прилагођене мелодијама („подобнима“) по којима се певају у оригиналу.

Ево већ у дну прве стране у издању Даничићеву став један тако видно уритмован, и са сликовима, сасвим у тону поетске инвокације псаламске :

Слыши, небо, и вьноушаи, землѣ,	10/11
И чини аньгелстини, оудѣвише се,	11(12)/13
И роди чловѣчѣстини, вькоупѣ събѣрѣше се	(13)15/16
И възвеличите Бога съ мною	11(12)
И възнесемъ име юго вькоупѣ...	(10)11/12

СТИЦАЈ сликова, рецимо и случајних али не и избегаваних него вољно искоришћаваних, имамо на пр. и на стр. 64, унесен свакако из неке стихире св. Симеону, (можда и Савине):

...и юреси ихъ потрѣби, и капица ихъ раздроиши, и идола ихъ съкроуши, и злославьноюу память ихъ събьхъ потрѣби, и славою ихъ безъ отьлѣка оугаси, и заре благовѣрима прояви въ вьсѣмъ отьчѣствѣ твоѣмъ, и црькви Христовы постави, и иконы светыхъ объяви, и светымъ доухомъ вьсе онови...

Колико је баш Доментијан, при састављању свога Житија св. Симеона био склон стихованом уритмљавању прознога слога који је преносио из туђих дела у своје, може нам показати поређење његова текста са основним, Стевановим. И Стеван и Доментијан, по њему, причају како се, пред битку код Пантина на Косову, где је Немања победио браћу пошто се избавио из пећине с помоћу св. Ђорђа, овај светац, „војник Господњи“, јавио игуману манастира у коме се Немања пред саму битку молио Богу за победу. Игуман пита „незнаног делију“ ко је, а он му, по Стевану, на стр. 6 у издању Шафарикову, одговара :

Азь љсмъ рабъ Христовъ Георгие, идыи на помошь
господину твоѣмоу, побѣдити врагы юго...

а ево како је тај одговор свечев Доментијан (сам?) преудесио :

Азь љсмъ рабъ Христовъ Георгие,	10/14
И господемъ Богомъ посланъ љсмъ	10/14
На помошь господиноу твоѣмоу,	10/11
Ороужиемъ крьстьнымъ побѣдити	10/11
Врагы юго...	

Да ли је ту Доментијан Стеванов прозни текст устиховао, или је напротив Стеван могући већ устиховани текст скраћујући попрозио? Јер цела та прича о Немањином бацању у пећину,

спасавању из ње чудом св. Ђорђа, о борби код Пантина, у којој су с Немањине стране учествовали и анђели па и река Ситница¹⁾, толико је епска и створена управо за песму, од које су можда и у Стевановом тексту случајно остала два стиха, први и трећи у низу Доментијановом. А подешавање другог и четвртог Доментијановог види се по истакнутим речима, од којих оне у четвртом одају своју украсну плеонастичност и тиме што Немања није водио борбу са нехришћанима, као на пр. цар Константин који је „оружијем крсним“ победио врага свога. Тој могућној песми о Немањи и св. Ђорђу можда би се могла сматрати као далека варијанта позната Вукова „Ко крсно име слави оном и помаже“ о Војводи Тодору и св. Ђорђу, постала такође према апокрифском житију тога свеца, поштованог нарочито на Балкану од најстаријих времена. Да стиховани низ у Доментијанову тексту није случајан могло би потврдити и то што се у њима налази *говор*, и то поентни, а на таквом месту, видели смо већ, стихови се најбоље чувају и у прозном препричавању народном. Али да оставимо та тако наметљивадомишљања.

С обзиром на сведочанство Доментијаново о постојању у народу нашем у време Савина бекства и песника „светим Духом научених да смишљају песме“, неће нас изненадити ни појава стихованог слога у тексту његову о том бекству у Житију св. Симеона, које је, у поређењу са његовим Житијем св. Саве, преобилно украшавано цитатима из побожног песништва, псалама, стихира и др. У тексту његову, наиме, где прича како се пратња Раствова из лова вратила на двор Немањин и јавила родитељима да га је нестало, овако је изложено јадиковање родитељско, на стр. 27 у издању Даничићеву :

... и глаголаста къ себѣ :

1 Боудеть ли се истина, или ни ?	10/11
Отидеть ли штъ наю (7) любимож чедо наю ?	15/16
Прѣзритъ ли великоюу (7) любовь наю и печаль	14/17
любимын нама ?	6
5 И кои прѣвѣжъ гласъ (7) възьсьльжѣвъ къ вышнѣмоу	15/17
благодѣтелю наю	7
О недомыслимѣи (сен) жалости (9?) въ незаапоу бывши нама ?	(18) 17/20
Какъ ли плачь начьневѣ о (7?) разлучении любимааго	15/20
чеда наю ?	4
10 Кои ли поуць тако възлюби (8?) незакъсьньно шѣствовати	16/20
безъ савѣта наю ?	6/7

¹⁾ Доментијан, Житије св. Симеона, у издању Даничићеву на стр. 19 и 20.

Цео текст ове тужбалице — бугарије, по приморском — даје се, поред свих могућних измена и Доментијанових и доцнијих преписивача, а према изговору, фонетички, претставити стиховима бугарштичким. То нарочито вреди за првих шест редова што почињу уводним, можда и случајним десетерцем. У њима има три бугарштичка стиха с припевима, и њима нису потребне никакве преправке. У наредном, четвртном таквом стиху сметало би донекле оно сувишно „сеи“ у првом полустиху, али други полустих је исправан осмерац (8⁴) као и у оба доцнија. Осми ред би се сасвим уритмовао с цезуром иза неакцентована предлога „о“, као и десети са читањем „кој“ место „који“. Али, довољна су и прва три стиха у узајамној непосредној вези, уз напомену да су део *говора*, свечаног говора из приче о догађају, за који имамо доказа да је и опеван у песмама. Од њих је бар за једну могао знати и Доментијан који, видели смо, тако радо цитира и то баш из области песништва. Да ли је то она иста коју је знао и Теодосије или нека друга, пошто их је, и по сведочанству Доментијанову, изгледа, било више? У овој, бар у сачуваном делу, истиче се бугарштички стих, истина с уводним десетерцем али иначе без мешања с другим стиховима, док у Теодосијевој преовлађује десетерац односно мешовити стих. Па нека је и једна само, по времену из кога је, с краја XII века кад се писмена књижевност наша трудом св. Саве тек зачињала као самостална, она би довољно убедљиво показивала да је тада већ наше народно епско песништво постојало и то у оба епска стиха народна, и у дужем, из кога је овај Доментијанов цитат, и у краћем, у којем је дат онај одломак о св. Ђорђу и, боље, она версија о бекству Савином у Св. Гору сачувана у причању Теодосијеву. Али, обе версификације још су и у друштву оне примитивне, мешовите, чији се трагови тако јасно истицали за све време које смо пратили па се и данас видно истичу у песмама из Маћедоније и са источне националне границе наше.

Да ову тужбалицу није саставио сам Доментијан, као можда они похвалописци Лазареви, нарочито Руварчев? И то по угледу на грчке стихове? Или, да ли су у те „грчке“ стихове укалупљивали песме о бекству Савину они наши „људи научени Духом светим“, па их тако и он цитира? Или, могло би се још много штошта претпостављати, али је најпростија а тиме и највероватнија малочас изнета претпоставка наша. А да ли није, слично оном плачу Миличину, и ово импровизиран плач Немањин или,

пошто тужбалице иду у ресор женски, Анин, па запамћен и усмено даље репродукован као самостална песма, тужбалица, те тако допро и на Св. Гору до Доментијана? Од свих тих питања простије је, и најпростије уопште ово: а по чему тај фрагмент у стихованом слогу народних песама не би био прост одломак народне епске песме о бекству св. Саве у Св. Гору, песме савремене догађају као и друге историске, тј. с краја XII века?

На такво домишљање наводило би и ово. Слично оном случају са одломком о св. Ђорђу, са говором његовим, и говор одн. тужбалица Расткових родитеља како је наводи Доментијан, у основи се подудара са тужбалицом њиховом како је наводи Стеван Првовенчани, на стр. 11 у издању Шафарикову¹). Али, док се у Доментијанову тексту врло лако дао ухватити неки стиховани ред, бугарштички; у Стеванову не да се ухватити један ред, па се више намеће и утисак прознога слога, ипак ритмичнијега него остали контекст приповедачки. Та се прозност слога Стеванова нарочито запажа у очевидно *књишком* поређењу са праведним Јовом, којег у онако складно и логички у целину везаном слогу Доментијанову и нема. Тај додатак као да је и помео Стевана те је, после поређења, одједном окренуо тужбалицу из дуала у сингулар, са оба родитеља, како и сам истиче у почетку, на самога Немању.

Стеванов текст, преудешен колико се само дало према логички оправданим одељцима у „стихове“, с истицањем речи и фраза којих има и у Доментијанову, изгледа овако:

... родители же, яко въ нѣкоѣмъ оужасѣ възъбыоувша, глаголаста въ себѣ:

1. Боудеть ли си, или ни?	7/9
Шѣствоуютъ ли ѿ наю (7) поуць ли любимы	12/16
въспытаны нама?	6/7
Нанесеть ли нама скръбъ и <i>печаль</i> ?	10/13
5. Събоудеть ли ѿ наю (6/7) искоушениѣ Иовово симь,	16/19
ѿкоже искоуси Господь (8) праведнаго Иова?	15/17
Нѣ обаче Ишвъ праведнѣ сыи,	10/12
ѿ нѣмъ же и Господь (6) самъ послушьствова	12/15
правды юго ради;	6/7
10. Азь же <i>какъ начѣноу илачь</i> тогда,	
Не оувѣдѣвъ ш животѣ (8) любимаго ми въспытаниа	18/19
Что ли <i>како йоушь шѣсѣвова</i> ?	8
Юда ли како оумножаѣ (9) печаль ш нѣмъ прогнѣваю	17/19
14. Незлобиваго владыкоу моужо?	11

¹) P. J. Šafařík: Památky drevn. písemn. Jihoslov., Жив. св. Сим. стр. 11.

А кад су се после вратили потерници из Свете Горе и јавили да се Растко покалуђерио, он — вѣпиаше :

15. Благодароу те, владыко (8) Господи Боже мои,	14/15
Исоус Христе милостивы (8) Господи чловѣколюбче,	16
Юже сподобиль ме юси (8) въ дньшньни днь видѣти	16/19
Поуты спасения твоего начело...	12

Даље већ сасвим псаламски текст.

Доментијанов текст и логички и стилски претставља бољу целину. Већ и оно *къ* себѣ пред тужбаличким текстом боље одговара стварности него Стеваново *въ* себѣ. То би могла бити и преписачева омашка, као и *си* у првом стиху место *се* и оно друго сувишно *ли* у другом стиху. Омашком је преписачевом могла и из првог стиха испасти реч „истина“, које у Доментијана има. Иначе, уопште узев, плач је Доментијанов природнији, само родитељски, и у том једном тону дат сав. У Стевана је у другом већем делу мање човечански више богоугоднички, светачки, стога што је и удешаван у првом реду за Немању, доцније и само за њега, и то већ схваћена као свеца. Јер он као да зна одмах куда му је син отишао и да му је то пут указан од Господа, кога стога не сме да гњеви плачем за сином. То сасвим одговара општем тону Стеванова дела, које није обична биографија ктиторска као Савино, писано за увод Типику студеничком, него — хагиографија, „житије и жизан“. А хагиографи преудешавају сав живот онога о ком пишу, још од рођења па и пре рођења његова, тако, да се у свему види да је то богоудник, светац; па је то радио и Стеван, и овде. То значи да је тужбалицу у том тону удешавао одн. преудешавао, ако је имао у памети већ неку готову, раније посталу.

С тим домишљањем, на које нас је већ наводио и тужбалички текст у Доментијана својом простијом и једноставнијом версификацијом народском, морало би се доћи до закључка: да је пред обојицом био један исти текст, једна од оних песама што су их испевали они „Духом светим научени људи“, па је Стеван мењао текст (додао поређење с Јовом, уплетао псаламски текст, окренуо из дуала у сингулар и др.) а Доментијан сачувао текст готово недирнут. Онако као што он уопште ради кад се служи туђим текстом¹⁾, раширујући га обично само уметцима

²⁾ У том чувању основног позајмљеног текста и јесте једна од главних разлика између Доментијана и Теодосија, који преносе увек прерађује да „ни камен на камену не остане“.

украшним (већим бројем епитета, поређењима, цитатима, додуше каткад претерано обимним и обилним). У овом случају, Доментијанов текст у поређењу са Стевановим не само да није раширенији као на другим местима где је преносио из Стевана, него је и простији и мање књишки. То би показивало пак да је Доментијан текст тужбалице родитељске и осећао *као стихове*, као устиховану целину коју није могао мењати уобичајеним парафразним украсима својим.

Тако бисмо, ето, дошли до времена кад се Стара књижевност наша, писана, зачињала, и уверили се да је између ње и усмене народне, баш у форми епског песништва, било увек узајамних утицајних веза, и то не само у правцу од писане ка усменој, него и обрнуто, што досада није признавано. Стога и не сматрамо преко потребним да пратимо и даље још трагове народне епске версификације у списима Старе писане књижевности наше, ни даље у Старословенској.

Потпуности само ради, поменућемо да се и у Житију св. Симеона од Стевана Првовенчаног могао наћи и овај пар стихова непосредно везаних, на стр. 6 у издању П. Шафарика:

И падоше оружјеѡмъ вьси	10/11
И възеть се память ихъ шть землѡ	10/13

а ови се наоко случајни стихови налазе баш у оном тексту Стеванову где прича о победи Немањиној код Пантина на Косову, у тексту где су му се прокрала и друга још два десетерца у говору св. Ђорђа, а где су се и Доментијану у причање уплела она четири раније наведена. Нека би било све то и случајно, али би било и значајно.

И у Савину још краћем Животу Немањином као да се назиру неки трагови народне десетерачке версификације, као на стр. 156 у издању проф. Ђоровића, где се у опису Симеонова умирања наводи *говор*, плачна молба сабраће:

Не остави насъ сирь, господи,	9(10)/11
Тобою бо шсвештени быхшмь,	10/11
И тобою наоучени быхомь...	10/11

у коме би ставу овде истакнуте свезе, не баш преко потребне, могле значити и нарочито удешавање за стихован слог, десетерачки. За раније још доба, да споменемо само да је проф. Ђоровић у Гласу СКАкадемије СХХХVI (72) на стр. 45 нашао десетерац и у азбучној молитви Константина, презвитера бугарског, из X—XI века!

Да завршимо једним наводом о краљу Стевану Првовенчаном од Теодосија. Он га хвали као необично побожна, толико побожна да се и сам светогорац Иларије, кад је од Саве донео писмо св. Симеону у Студеницу, чудио и дивио како Стеван, иако мирјанин, издржава и свеноћно бденије и стојаније и како с умиљенијем плаче, па Теодосије, да то и читаоцима својим објасни, готово кличе похвалама о Стефану наводећи о њему, на стр. 122 у издању Даничићеву, и ово :

... въ вьсакыхъ благопохвальныхъ ... въ воинствѣ искусьнъ и моужествомъ оудивляхъ, югда же бо на трапезѣ прѣдсѣдѣше, тумпани и гоуслѣми, иако обычаи самодржьцемъ, благородныхъ веселаше... Югда же ли на молитвѣ или въ цркви прѣдстати, многымъ оумилѣниемъ и громогласнымъ плачемъ землю оукрапляше... бѣше же и много писаниемъ питатель и симъ довольнѣ разоумнѣ и хоудобѣ сказатель...¹⁾

Иако овај став, узет чисто вербално, може значити да је Стефан своје благодарне госте веселио само свирком, ипак знајући да правог весеља за трпезом нема без певања, смемо значење овога става да проширимо и на песму. Какву? Свакако и епску. Не само зато што се спомињу и гусле, ако и у ширем можда значењу сваког гудачког инструмента, него зато што знамо да се и тамо где у народу нашем нема више гусларске песме, за столом о славама, о свадбама и иначе, певају и песме епске, не само друштвене него баш и праве јуначке, скраћене, као на пр. оне у Блажа Раића наведеној збирци Народно благо, записане на буњевачким свадбама, и др. А благородници Стеванови, ратници пре свега, многи саборци Немањини, каквим су се песмама и могли увеселавати? Побожним? Женсколирским, љубавним и винским? Мушко-епским, јуначким, ратничким? Свакако и овим последњим.

А да ли је, узимајући став Теодосијев опет више вербално, *сам* Стеван свирањем и певањем својим веселио госте, или је, вероватније, као самодржац, имућан, могао да држи своје "глумце" музиканте и певаче који су му веселили госте за трпезом? У првом случају имали бисмо под самодршцем, на кога се Стеван

¹⁾ Ако и ово није одломак из неке устиковане и усликоване *Похвале* Стевану, па је Теодосије као туђе твореније уноси у своје? Он и сам напомиње иза тога става: Нъ еже нынѣ Стефану вѣнце похвалами съплѣтати не лѣтъ юсть...

угледао, краља-песника и певача, псалмопевца Давида, на кога се угледао и као књижевник. Угледање на краља Давида, као играча и певача, имали бисмо, само по сведочанству Теодосија, и код Стеванова сина, краља Владислава, при спроводу Савина тела из Бугарске у Милешеву на стр. 214 у издању Даничићеву Теодосијева Житија св. Саве. Слично и за Лазареве синове, Стевана и Вука, при спроводу очева тела у Раваницу, по сведочанству писца Вукомановићеве похвале Лазару, на стр. 116 у Гласнику СУД XI. Неће то бити све само приповедачка фразирања, ни само њихова књишка подражавања. За Давида се зна да је на својим гозбама увесељавао госте свирањем и певањем. Да би их *веселио*, певао им псалме своје, свакако оне подвижне, победне (Разумејте, народи, да је с нама Бог и покорите се! и др.), а не тужне, покорне. Пренесено на Стевана, значило би да је и он лично певао уза свирку „тупаном и гулама“, свакако, као књижевник (писанијумъ доволнѣ разоуманъ), *своје* песме, онако како их је после шест векова и други један краљ и песник, Никола Петровић, певао својим витешким гостима у свом двору. Какве песме? Да би поређење с Давидом било потпуно, можда псалме, или, онда савремене, похвале свецима, пре свега свом оцу Немањи Симеону, онакву на пр. као што је она којом је завршивао своје Житиј св. Симеона пре накнадног дометка о краљу Андрији г. 1216, а која и у преводу на данашњи језик у издању књижаре „Време“²⁾ на стр. 54—57 није изгубила ритмичност своју. Она показује да је Стеван био и врло образован и врло талентован књижевник. Да те песме нису биле неке „младићке“, љубавне и винске, могло би показивати и то што Стевана светогорац Теодосије *хвали*. Али, могле су врло лако бити јуначке, и по томе судећи што је у Теодосија тај став о Стеванову весељењу гостију везан непосредно и каузално са ставом о Стеванову „удивљењу мужаством“, јунаштвом.

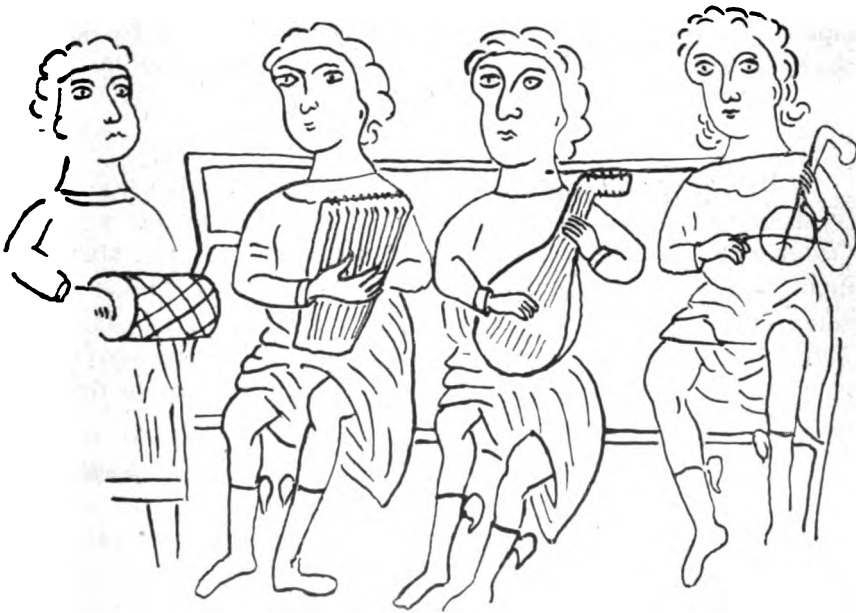
Иста се та питања: какве су песме певане на тим гозбама са благородницима, постављају и у случају да су их певали Стеванови плаћени „глумци“, а не он, а исти се и одговор намеће сам, по свему што смо досада нашли као највероватније.

Ево и илустрација такве једне средњевековне гозбе са свирачима и певачима. То је снимак с рукописа београдске Н. библи-

¹⁾ Краљ Стеван Првовенчани: Житије и жизан св. Симеона — Немање. Б. 1923.

отеке под бр. 757, у коме је најстарији познати препис наше Александрије с краја XIV века. На двема наспрамним странама (лист 34β и л. 35α) насликана је у бојама свадбена гозба Александра. Десно су гости за пуном трпезом, лево оркестар, свирачи и певачи који их увесељавају. Горе, позади, стоје дувачи, само свирачи, „праскавници“, напетих образа и косо дигнутих „праскавица“ као данашњих „грнета“ (кларинета), а пред њима су „глумци“, свирачи и певачи. Пратилац свирке, онај с „тупаном“,

глумци

стоји, а тројица главних (примаша) седе на клупи један до другог овим редом: лево онај с харфом (псалмиста?), у среди онај с тамбуром (булгарином?), десно и најближе гостима један с гуслама држећи их не прислоњене о раме као виолину него на уздигнутом колену, као што гусле држе и данашњи гуслари. Нека је та слика и копија с илустрације оригиналног текста с кога је превођена наша Александрија, дакле слика туђинске гозбе и „глумаца“, ипак може ту бити и нешто наше, прилагођено нашим животним приликама, као оно на фрескама манастирским, у основи такође копијама. А гусле саме, које су се овакве исте као наше и у

служби истој као давалац тона певачу народном, и данас сачувале чак и у ратоборних маварских племена северне Африке, тако су примитиван инструменат музички, да се не бисмо чудили ако би се нашао и код аустралиских урођеника, и пре хиљаду и више година, како то истиче проф. Г. Бекинг у споменутој расправи *Der musikalische Bau des montenegrinischen Volksepos¹⁾*.

Неће бити сувишно додати овде што је још пре сто година мислио о развоју народног епског песништва нашег Вук Караџић. У I књизи СНПјесама у IV издању државном (г. 1932), у прештампаном предговору к издању г. 1824, Вук је рекао (стр. XVIII): „Ја мислим, да су Србљи и прије Косова имали јуначки пјесама од старине, но будући да је она промјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати“...

* * *

У Прегледу српске књижевности у § 35 на стр. 49 у последњем, осмом издању, каже се за наше народно песништво и усмену књижевност „... кад смо је, пре једног века, први пут пронашли, нашли смо је не у писаним споменицима старих библиотека и архива, него у живој речи сељака...“ а тај се став сада може допунити: „...не зато што је тамо није било, него зато што ту није тражена“. Нека се потражи, наћи ће се, и више и боље од овога овде изнесенога.

Драг. Костић

---

¹⁾ У Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, tome VIII-IX (1933).

O bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike.

I

1. Za „Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte“, što ga u Berlinu izdaju Trautmann i Vasmer, napisao je g. 1929 Stefan Mladenov, profesor Sofiskoga univerziteta, priručnik pod naslovom „Geschichte der bulgarischen Sprache“.

Varao bi se ko bi mislio da je ovaj njemačkim jezikom napisani priručnik onakve prirode kakve su drugi njemački priručnici, da je to miran prikaz činjenica snabdjeven obilnim navodima literature i problema o kojima se još diskutuje u nauci. Ne, subjektivan, sentimentalni i strastveni elemenat u njemu se ispoljava već od prve stranice predgovora pa diljem čitave knjige na svakom koraku.

U predgovoru veli autor da je pisao ovo djelo kao bugarski rezervni oficir i da je sudjelovao u sva tri posljednja rata redom. Naročito ističe da je ovo povijest jezika bugarskoga naroda, koji je bio teško iskušavan i s kojim se veoma često nepravedno postupalo. Svojim djelom autor, očito, hoće da djeluje i na sentimentalnost čitaočevu.

Ovako maglovito nagoviještenu političku tendenciju u predgovoru ove historije autor je u toku razlaganja u knjizi sasvim jasno obilježio. Nijedan lingvista koji pripada srpskom dijelu jugoslovenskoga naroda, a bavio se lingvističkim problemima Mačedonije, odreda nije smio da ima pravo. Jedini izuzetak čini Vuk. Historija bugarskoga jezika Mladenova plod je srbofobije.

2. Bilo bi izlišno da na ovom mjestu polemišemo sa ovom protivsrpskom tendencijom Mladenova. Naša je namjera drugojačija. Mi hoćemo da, kritikujući mirno nazore autorove, damo karakteristiku bugarskoga jezika sa gledišta balkanistike.¹⁾ Pod balkanistikom razumijevamo onu nauku koja, prvo, ispituje zajedničke pojave

---

¹⁾ Isp. sada Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. Problèmes et résultats, Paris 1930.

u balkanskim jezicima različite proveniencije, i, drugo, koja istražuje reperkusije, utjecaje fonetske, morfološke, sintaktičke i leksikalne što su ih ovi jezici vršili jedni na druge u toku historije. Ovoj je nauci glavno da se prije svega odredi geografska area identične pojave u različitim jezicima. Tumačenje samoga identiteta je dakako i ovdje, kao i inače, teže. Moguće je ipak ustanoviti centar iradijacije identiteta. Pitanje etničkoga supstrata izgleda nam kao lingvistička romantika. Mi smo uvjereni da se njim ne mogu naučno tumačiti balkanski identiteti.

Naše razmatranje obuhvataće 10 poglavlja. U prvom ćemo dati opće poglede i kritiku knjige Mladenova, u drugom biće riječ o nazivu „altbulgarisch“ za književni crkveni jezik svete Braće, u trećem o fonemima proizašlim iz *ǰ*, u četvrtom o onim koji proiziđoše iz *tǰ* *dǰ*, u petom o članu, u šestom o slabljenju nenaglašanih vokala, u sedmom o naglasku bez intonacije, u osmom o nestanku deklinacije, u devetom o skraćenom infinitivu i u desetom, završnom, o vezama sa rumunskim, novogrčkim, arnautskim i turskim jezikom.

Nas, prema tome, malo interesuje glavna plemenska briga zbog koje je Mladenov pisao svoje djelo. Nama je savršeno sve jedno pod koju je on plemensku kapu svrstao cijelu teritoriju srpskohrvatskog jezika južno i istočno od linije Timok — Aleksinac — Niš — Vranja — Prizren u knjizi i na karti koju je na kraju dao svome djelu. Nas ni najmanje ne uzrujava ovakva lingvistika. Ona je stvar ukusa sofiskih naučnika.

Ali, kako je djelo Mladenova pisano sa tom pretenzijom da da posljednje rezultate do kojih je došla nauka u ispitivanju bugarskoga jezika, red je da se oglasi i balkanistika i zbog toga je nužno da navedemo nekoliko primjera iz knjige Mladenova, kako bi se vidjele osnovne nelogičnosti kao karakteristika njegova plemensko-šovinističkoga načina gledanja na bugarski jezik.

3. Na str. 75 veli da se je teritorija bugarskoga jezika prostirala „sve do današnje prijestonice Srba, — do Beograda“. Malo prije, u § 34 strpao je u bugarske Slovene i one nestale Slovene panonske nizine koji dadoše Madžarima riječi sa *št* i *žd*. Zašto sada na jednom ne veli da je teritorija bugarskoga jezika sezala do Pešte, već samo do — Beograda?

Očito je da u nazorima Mladenova igraju veliku ulogu politički obziri, ovoga puta prema Madžarima. Kad je tako, onda je suvišna svaka naučna polemika. Nekonsekvencije koje iz kolizije lingvistike i politike proizlaze — njemu ne smetaju.

Ali Mladenov hoće da piše svoju historiju i kao lingvista, i to kao lingvista najmodernijih pogleda.

On, na primjer, na str. 7, kao i Jagić, ispovijeda načelo da ima „bugarskih“ dijalekata koji pokazuju prelaz prema srpskohrvatskome. Misli da ga ovo načelo ovlašćuje da proglasi Bugarima sve Srbe koji stanuju istočno i južno od crte Timok — Niš. Očito je da autor ne dopušta da bi moglo biti srpskohrvatskih dijalekata na ovoj teritoriji koji pokazuju prelaz od srpskohrvatskoga jezika prema bugarskome. Jagićeva teorija dopušta barem jedno i drugo i ne izražava se o plemenskoj pripadnosti ovih dijalekata, kako i treba, jer je to pravo onih koji govore ovim dijalektima.

Mladenov kao moderan lingvista stoji, u teoriji, na ispravnom gledištu: da dijalektičkih granica zapravo nema, već da ima samo granica za izvjesne foneme, morfeme, riječi i sintaktičke veze. Kad autor ovako shvata pitanje granica u lingvistici, mi bismo od njega s pravom očekivali da neće ništa govoriti o plemenskoj pripadnosti, u današnjem smislu, onih Slovena koji pokazuju foneme *št*, *žd* za *t'* i *d'*, ili *ea* za *ě* itd., ili koji imaju postpozitivni član, ili *-e* mjesto *-o* u 1 l. pl. Ove pojave i onako nemaju nikakve veze sa plemenskom svijesti koja se je izrađivala u toku vjekova i u izvjesnim sociološkim prilikama.

U praksi je, međutim, Mladenov proglasio zbog ovih pojava Bugarima sve one Slovene koji su nekada živjeli u Dakiji, Panoniji, Grčkoj i Albaniji i koji su ostavili tragova u jeziku Rumuna, Madžara, Grka i Arnauta, uza sve što nema i ne može biti nikakvih dokaza za to da su se ovi Sloveni ikada zvali Bugarima.

Iz ovo nekoliko primjera jasno izlazi da su u našega historičara bugarskoga jezika dvije duše: jedna praktična koja zloupotrebljava lingvistiku u političke i plemenskošovinističke svrhe, i druga — teoriska koja je na sebe navukla naučnu lingvističku masku. Ona prva bila je dugo vremena u modi u slovenskoj nauci. Ona je odgovarala izvjesnim romantičkim tendencijama, koje su se nužno morale ispoljiti u doba buđenja nacionalne svijesti. Historija i lingvistika bile su oruđe u buđenju političke svijesti kod zapadnih Slovena na jugu i sjeveru. Ali kako među zapadnim Jugoslovenima već nikome ne pada na pamet da fonetskim, morfološkim i sintaktičkim pojavama dokazuje nekome plemensku pripadnost, na pr. da su kajkavci zapravo Slovenci itd., tako će, nadamo se, vrijeme učiniti svoje, te će ovakva tendencija zastarati i kod najistočnijih Jugoslovena, — Bugara.

Opširne polemike voditi sa Mladenovom u ovome pravcu ne vodi ni do čega. Bolje će biti zadržati se na drugom cvijeću ove „historije bugarskoga jezika“.

4. Valja ipak istaći da mu ovakvo držanje zasjenjuje ispravno shvatanje. Na str. 8 veli da bug. *e* za *ѣ* ne treba da bude srbizam, upravo onako kao što ne treba da bude polonizam bug. *a*, *e* za *ѣ*. Kad Mladenov ovo tvrdi, onda pokazuje tendenciju da nekim kineskim zidom što više odijeli bugarski jezik od srpskohrvatskog.

Isto tako veli da ni za promjenu *i* za *ѡ* ne treba misliti da je došao impuls sa zapada, iz srpske sredine, pošto se to ne da dokazati.

Za maćedonske je dijalekte barem i sam ispravno rekao da su pokazivali u vizantisko doba *ia* za *ѣ* (isp. Πρίλευπος za današnje *Prilep*) baš kao i srpski *Prizren* što je glasilo Πριζρίαννα, a danas *e*. Impuls za ovu promjenu, koja se dogodila u historisko vrijeme, morao je doći odnekud. Za promjenu *'a > e* impuls nije mogao doći ni od kuda drugo nego sa zapadne srpskohrvatske teritorije. To ćemo vidjeti i kod drugih karakterističnih pojava u maćedonskoj lingvistici.

Ako se počeci *y > i* nalaze i u ruskom i poljskom jeziku, to dakako nikako ne može da znači da je bugarska i srpskohrvatska pojava bez ikakve međusobne veze, kad i onako teritorijalno zavise.

5. Ovakvom labavom komparativnom argumentacijom operiše Mladenov i u pitanju interbalkanskih veza.

Nenaglašeni vokali slabe i u bugarskom jeziku i u maćedonskim govorima: *e* postaje *i* kao i u sjevernim novogrčkim dijalektima i u aromunskom govoru, *a* u *ǎ* kao u rumunskom govoru, *o* u *u* kao u rumunskom i novogrčkom itd. Premda je geografska povezanost sasvim očevidna, Mladenov²⁾ ipak tvrdi da ove pojave ne treba da su „novogrčke ili rumunske“, „tračke ili ilirske“.

Ako se ne zna izvor, centar iradijacije, za ove pojave, to ipak još ne može da znači da one ne treba da budu u vezi. Geografija, baš naprotiv, veli da su u vezi.

Isto tako i za sintaktičku pojavu ponavljanja zamjениčkog objekta *mene me* (str. 9) itd. veli da nije u vezi sa sasvim identičnom pojavom u arnautskom i aromunskom jeziku zbog toga što se nalazi i u udaljenijem njemačkom jeziku, sve ako je i opet geografska povezanost izvan svake sumnje.

²⁾ Skraćeno u MI. u toku ove rasprave.

Na str. 172 (§ 82) primjećuje za balkanizam, koji se ispoljava u ponavljanju naglašenoga i nenaglašenoga zamjeničkoga objekta uz glagol samo: „Beachtenswert sind die nbg. Verdoppelungen itd.“. Ovaj aforistički način tretiranja lingvističkih problema karakteriše čitavu knjigu Ml. Ne treba kazati da se ovim načinom ama baš ništa ne tumači. Suvišan je u jednoj historiji jezika.

6. Vidi se da autorova briga ide u tom pravcu da dokaže kako bugarski jezik ima posebnu svoju autonomiju. Ishodište je ovoj njegovoj brizi dakako srbofobija. U Mačedoniji i oko Sofije ne smije za boga biti srbizama.

7. Već smo gore rekli da je današnje mačedonsko *e* za *ǣ* očito srpskohrvatske provenijencije, tj. da je ova promjena nastala na ovoj teritoriji širenjem srpskohrvatskoga fonema na jug, prema Solunu. Centar iradijacije *ǣ* > *e* su srpskohrvatske zemlje; *ea* za *ǣ* ne poznaju samo Vizantinci u Mačedoniji nego i Cincari. Za Prilep vele Cincari još i danas *Pirleap*, baš kao što i za Seres vele *Sear*.³⁾ Turci, naprotiv, znaju samo za *e*: *Perlepe*. Očito je da se je srpskohrvatski fonem raširio po Mačedoniji u vrijeme ili nešto prije invazije Turaka, dakle u 14 vijeku.

Da je ova pojava u Mačedoniji skorašnja vidi se i odatle što *e* za *ia* zahvata ne samo etimologičke slučajeve gdje imamo *ǣ* nego i one gdje imamo *ia*, zbog toga što nema epentetskoga *l*. Mačedonska imena mjesta *Dobroveni*, *Iveni* nastala su očito od *dǣbrov* + *jani* odnosno *lv* + *jani*. Izvedenice su to od poznatih imena biljaka sufiksom *janinǣ*. Takvo je ime i *Dǣmbeni* od *dǣb* + *jani* (str. 60).

Očividno je da ovdje nemamo spontani razvoj *ǣ* > *e*, nego jednu inovaciju koja je došla sa sjevera i onda zahvatila etimologičke i neetimologičke slučajeve.

Pravo shvatanje mačedonske pojave moguće je, prema tome, jedino u vezi sa srpskohrvatskim jezikom, i ne valja je nekom kineskom pregradom izolovati od srpskohrvatskoga, kako bi htio Ml.

8. Što vrijedi ovdje za historiske veze između mačedonskih i ostalih srpskohrvatskih dijalekata to vrijedi i, u prošlosti, za mo-

³⁾ Isp. Capidan, *Români nomazi*, passim. Zabilježiti treba da Zlatarski, *История на първото българско царство*, sv. 2, str. 730 meče κίβρα λογος vizantiskih pisaca u „сърското дълго поле“ (između Butkova i Tahinosa). Ovo ime mjesta očito je rum. porijekla. *Cîmpulung* „dugo polje“ (u Bukovini i Munteniji) < lat. *campus longus* slaže se u vokalu *á* > *î* > viz. *i*. Prema tome bilo je u okolini Seresa Vlaha već za doba bug. cara Samuila.

gućnost uticaja tračko-ilirskoga supstrata. Valja naročito insistirati na faktu da su Sloveni zatekli trački govor još živ, kako dokazuje *Plovdiv* za tračko *Pulpudeva* „Filipov grad“.⁴⁾ Utjecaj tračko-ilirskoga supstrata, za koji govori geografija, ne može se isključiti zbog toga što se slična pojava nalazi i u nekim udaljenim jezicima koji nijesu mogli djelovati na Balkanu.

9. Ml. kao bugarskom patrioti naročito smeta *k'* mjesto *št* u *vek'e*, *vek'i* i u prilogu sadašnjem na *-k'i* u *imajki*, *gledajki* (str. 198). To ne smije za boga da bude srbizam, kad je riječ o maćedonskim dijalektima i o književnom bugarskom jeziku⁵⁾. Na str. 80 veli da je *vek'e* i „ostbulgarisch“. Ta okolnost imala bi biti dokaz da ne može biti srbizam. Ml. očito neće da vodi računa o tome kako su maćedonske pjesme mogle proširiti ovakve oblike i u istočno-bugarske krajeve upravo onako kao što su se narodnom pjesmom prenijele i mnoge riječi i fonemi sa štokavske teritorije na kajkavsku i čakavsku.

Da bi još bolje uklonio mogućnost srbizma u bugarskom jeziku, na str. 201 daje i nemoguću etimologiju za *vék'e*, *véče*. Veli da su ova dva oblika „im Nbg.“ postala od *vęštšę*.

Dok bi za *véče* to nekako išlo, dopustivši disimilaciju *štš* > *tš*, za *vek'e* nije to nikako moguće. Evo do čega dovodi srbofobija u bugarskoj etimologičkoj nauci!

10. Razvitak *-jani* > *-eni* nalazimo ne samo u Maćedoniji nego i u istočnoj Bugarskoj, kako pokazuje ime mjesta *Pavlikeni* koje Ml. bilježi na svojoj karti. Ne treba, dakle, ni istočno-bugarske dijalekte dijeliti kineskim zidom od srpskohrvatskih.

11. Mi vidimo i iz drugih, na. pr. leksikografskih, slučajeva da nije dobro dijeliti maćedonske govore od srpskohrvatskih. Uzmimo na. pr. *trpeza* u Ohridu za grčko *τράπεζα*. U toj riječi opažamo najprije metatezu nenaglašenoga *ra* u *vr* (isp. str. 82). Ova grčka riječ putuje iz Maćedonije prema sjeveru i u srpskohrv. mjesto *vr* imamo sonantno *r*, čega ne bi očekivali za grčko *ra-*. Prema tome je riječ *trpeza* kao crkvena riječ maćedonske provenijencije.

12. Historija bugarskoga jezika onakva kakvu je napisao Ml. nije zapravo historija jezika. Ml. ne pokazuje razvitak pojava nego daje samo bilješke o njima. Ovaj karakter njegove knjige najbolje se

⁴⁾ Isp. moju studiju *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenforschung*, ZONF VII, str. 34 sl.

⁵⁾ Isto tako i u rednom broju *tréki* (= *treći*, Vraca), po kome je načinjen *dvek'i* (Vidin, str. 247), mać. *će* (= *k'e*, str. 262) za *šte*.

očituje u onim poglavljima gdje govori o slavizmima u rumunskom, arnautskom i grčkom jeziku i o tuđim riječima u bugarskom jeziku. § 38 je naročito značajan zbog svoje površnosti. Informacija o bugarskim grecizmima je minimalna. Po purističkom metodu razlikuje „entbehrliche und unentbehrliche Gräcismem“, što je za historisku gramatiku sasvim neinteresantno. Pored toga članak je, kao i uopće svi njegovi članci, sasvim nepregledan. O starim pozajmicama iz grčkoga, kao što je mać. *stomna* στόμνα iz novogr. jez., nema ni riječi.

13. Informacije i o važnim tuđicama sa balkanističkoga gledišta, kao na. pr. o *kópile* = srpskohrv. *kòpile*, o kojoj se dosta pisalo, veoma su slabe. Za nj je kopile pozajmica iz rumunskoga. Zašto tako misli, ne veli.

§ 38 imao bi da bude opći pregled svih tuđih riječi u bugarskome. Obuhvata germanske, grčke, rumunske, arnautske i stare i nove turske riječi. Taj materijal prevelik je i za najsumarniji pregled.

O vrlo važnom starom balkansko-latinskom elementu nema ni pomena. Ne citira ni Romanskoga rad u 15 svesci Weigandova *Jahresberichts: Lehnwörter lat. Ursprungs im Bulgarischen*.

Dok je u ovom paragrafu pretjerano sumaran, dotle je u odjeljcima u kojima raspravlja o slovenskom elementu u rumunskom, arnautskom i novogrčkom jeziku plemenski sujetan. Sav taj elemenat označuje za „bulgarisch-slovenisch“. Taj svoj zaključak osniva na samovoljnoj interpretaciji t. zv. glasovnih zakona.

Na str. 67 veli, na primjer, da arnautski slavizmi *ostę, krastavéts, kotéts* mogu da budu „nur bulgarisches Lehnwort“, pošto pokazuju „erste Vokalisation $b > e$ “, a srpski se kaže *ostan, krastavac, kotac!* Silno učeno i naivno u isto doba! Vidi se da Ml. nije upućen ni u hronologiju $z, b > e > a$ u srpskohrvatskome, a ne opaža ni to da su ovo prema glasovnim zakonima mlađe arnautske pozajmice, jer ne pokazuju $s > š$. Prema tome, srpska proveniencija ne može biti isključena.

14. Ml. je uvijek plemenski sujetan kad govori o nazivu jezika balkanskih Slovena. To se vidi najbolje iz terminologije koju upotrebljava baš pri prikazivanju slovenskoga elementa u neslovenskim balkanskim jezicima. Na str. 68. „altbulgarisch“ zove na tri načina: ovako i „altbulgaroslovenisch oder altbalkanslovenisch“. Sve mu je to identično sa „kyrillo-methodianische Sprache“.

Glavno je da bude svuda bugarski. Panonsko-slovenski elementi u mađarskom jeziku zovu se „bulgarisch-slovenische Elemente“. „Das Bulgarisch-Slovenische“ nalazi se dakako i u Grčkoj i u Albaniji.

Kod njemačkih je slavista „altbulgarisch“ bar označavalo slovenski jezik govoren na jednom dijelu teritorije bugarske države. Ml. opet, izgleda, ne uzima „bulgarisch“ u značenju slovenskoga jezika, jer tome adjektivu dodaje još dopunu „slovenisch“. Nigdje ne kaže u kakvom se smislu ima uzeti njegov kompozitum. Aljkavost terminologije je dakle očita. Razumljiva je samo kad se ima u vidu plemenska sujeta.

Izraz „balkan-slovenisch“ bio bi dakako dobar, ali bi morao obuhvatati i srpskohrvatski. To dakako ne bi godilo Mladenovu.

Pored ovih termina, Ml. ima i izraz „daco-slovenisch“. Ne veli nigdje izrazito da su slovenski elementi u rumunskome „daco-slovenisch“, nego „bulgarisch-slovenisch“. Čemu onda ovaj termin?

Kako je opet sve skupa „bulgarisch“, pitamo se u čudu: čemu uopće ova četvorostruka terminologija sa dodatkom „slovenisch“?

Sva je ova terminologija kao neka igra bez svrhe, kad Ml-u i onako „bulgarisch“ ne označuje turski jezik Protobugara nego slovenski jezik koji su primili.

15. Kao što mu je terminologija aljkava, tako mu je veoma često i učenost šuplja.

Na str. 60 konstruiše bez potrebe i neispravno latinske imenice (nomina agentis) za rumunske glagolske adjektive na *-ătór*, *-itor* m. r., *-ătoare*, *-itoare* ž. r., za koje se općeno zna da dolaze od lat. adjektiva na *-atorius*, *-ia*, *-itorius*, *-ia*. To su elementi romanistike. Za rum. *vînzătór* veli da dolazi od lat. *vendator*, a *vîndtor* od *venator*. Kako može biti rum. *z* za lat. *d* pred vokalom *a*? U lat. ima doduše samo *venditor*, ali to mu ne smeta da rekonstruira nemogući oblik *vendator*. O tome kako treba shvatati ove rum. glagolske adjektive može se nestručnjak lako uputiti u svakom (na. pr. u Tiktinovu) udžbeniku.

16. Nerazumljivo je kako dolazi vokalna epenteza u konsonantskim grupama na početku riječi u rodopskim narječjima, kao na. pr. *kiniga kaniga*, *kinés*, *taráva* itd. u poglavlje o refleksima poluvokala, kad ova epenteza ne može biti u vezi s poluvokalima. Uklanjanje konsonantskih grupa na početku riječi ima i u rumunskim slavizmima, na. pr. *chinez*, *găvozd* itd. U Rodopima je ova pojava možda u vezi s utjecajem turskoga jezika, koji uopće ne poznaje konsonantskih grupa na početku riječi. U rumunskom je opet došlo zbog toga do epenteze što ovaj jezik u riječima latinskoga porijekla ne poznaje slov. konsonantskih grupa kao što su *kn-*, *gv*, pa ih ukida svarabhaktičkim vokalom.

17. Zamjena *a* za *ɔ* u *snɔho* je opća bugarska pojava u vokativu *snáho* (str. 103). To dakako ne smije da bude srbizam u bugarskom jeziku, već mora da bude po analogiji prema hipokoristiku *svaha* od *svast*, veli Ml.

Ni *ɔ b > a* u maćedonskim govorima (na. pr. u Prilepu *Mario* za *Morihovo* ili *Merihova*, kao i *lájca* od *lɔžica*) ne smije da bude zadnji izdanak iradijacije sa srpskohrvatske teritorije (str. 110), jer Maćedoniju valja, prema učenju Mladenova, odijeliti kineskim zidom od ove teritorije.

Ml. nam je zaboravio objasniti odakle može daleko rjeđi hipokoristik da utječe na opći vokativ. Zar se ne može misliti da ovakav stereotipni lik može da bude proširen i narodnim pjesmama sa teritorije gdje je zamjena *ɔ > a* pravilna i obična?

18. Na str. 107 uči da *Carigrad* dolazi od nominativa *carjɔ + i grad* „die kaiserliche Stadt“. U ovom slučaju bio bi posesivni adjektiv u nominativu određenoga oblika. Tome se protive najstarije ovakve složenice sa raznih strana slov. jezika, kao što su rus. *Novgorod*, kod panonskih Slovena *Nógrad*, *Csongrád < čbrnɔ grad* u Mađarskoj, *Beograd*, *Biograd* (Dalmacija), *Berat* (Albanija) itd. gdje je svagdje adjektiv u neodređenom obliku. Isp. i *Cesargrad* u Hrvatskoj. *Carigrad* kao i *Caribrod* sadrže adjektiv u lokativu⁶⁾, kako je već Jagić ispravno učio⁷⁾. Nominativ *carɔgrad* je potvrđen za *Carigrad*⁸⁾.

19. Na str. 110 uči da je *a < ɔ, b, ɤ* u rodopskim dijalektima „selbstverständlich kein Serbismus“. Rekli smo već gore da Mladenov piše svoju historiju više u vidu pojedinačnih bilježaka i aforističkih tvrđenja bez veze, a ne u vezi kako treba kad se raspravlja. Tako radi i u ovom slučaju. On u pitanju ovih refleksa pušta iz vida geografski momenat. Ne će da kaže u isti mah da je ova ista pojava raširena i na prostranoj teritoriji maćedonskih dijalekata. Propagacija pojave sa srpskohrvatske teritorije preko ovih dijalekata čak u Rodope nije nipošto isključena.

U ovoj zamjeni imamo pred sobom istu pojavu kao i onu gore *e > ɔ* u maćedonskim govorima. Radi se u oba slučaja o skorašnjoj pojavi koja je, propagirana sa sjevera, ovdje zahvatila šire razmjere.

Promjena *e > ɔ*, kako smo gore vidjeli, zahvatila je i *ja* od *-janinɔ*. U ovom je slučaju promjena *ɔ, b > a* zahvatila i *ɤ > ɔ* u

⁶⁾ Isp. moj članak u *AfslPh* XXXV, 346 sl.

⁷⁾ *AfslPh* XX, 520.

⁸⁾ Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, str. 1104 s. v. царь.

laka, kadela, pat, gradi (okolina Skoplja) itd. Ona je čak zahvatila i turski poluvokal *ɣ*, na pr. u *tépelak*⁹⁾ (= u Bosni *těpeluk* „biserom urešena ženska kapica za vrh glave“, t. *tepe* + *lšk*, okolina Skoplja), *Kárgalak*⁹⁾ (kraj kod Skoplja u Skopskoj Crnoj Gori, t. *karga* „svraka“ + *lšk*).

20. U § 50 uči da je praslov. *ɥ* bio vokal „high-mixed-narrow“ koji je nastao tako što je i.-e. *ū*, došavši „in das mittlere Gebiet“ izgubio „Lippenrundung“. Ovo je nemoguća nauka. Kad bi se i.-e. *ū* bilo već u praslov. doba izgovaralo bez zaukruživanja usnica u palatalnom položaju, onda bi zacijelo glasilo već u st. c. slov. jeziku *i*.

Protiv učenja Ml. valja istaći činjenicu da *ɥ* gubi „Lippenrundung“ tek u pojedinim slov. jezicima. Na Balkanu je *ɥ* bilo diftong, kako se sigurno može zaključiti po Konstantinovim grafijama¹⁰⁾ i po slovenskim refleksima za romansko *ui* i za mađarsko *uj*. Ostrvo koje Konstantin piše Ἀλώρη glasi srpskohrv. *Olib*¹¹⁾. Mađarsko *Ujtlak* „Novo mjesto“ u Srijemu dalo je u srpskohrv. *Ilok*.

21. Kako Ml. piše fragmentarnim stilom, njegove je rečenice često teško razumjeti. Tako na str. 132, gdje govori o razvijanju svarabhaktičkoga vokala u grupi *črě- > bug. čere-*, veli: „Gegenüber *črěvii* steht nbg. *čarvúl*, bei Porphyrogenn. *τσερβουλιανοί*“. Iz ove se rečenice ne vidi što autor hoće da kaže. *čarvól* je očigledna pozajmica iz novogrčkoga *τσαρβούλ'* (Makedonija, Plovdiv), *τσαρβούλι* (Mala Azija u Adramyttiju i Kydoniji). Prema tome *a* u *čarvúl* i *ε* u *τσερβουλιανοί* nemaju nikakve veze sa svarabhaktičkim vokalom. *o* kome je riječ na ovom mjestu u knjizi Mladenova.

Na str. 188 sasvim neispravno uči da je *carvúl*, *cɔrvul*, zajedno sa *τσερβουλιανοί*, izvedenica od asl. *črěvii* sufiksom *ɣul*. To isto tvrdi i za pozajmice iz rumunskoga *kačúl*, *kačúlka*, *džurúl*, *džurúl'ak*. Baš odjeljak o tvorbi riječi, koje je inače hvalila kritika knjige Ml., obiluje svim i svačim: šupljom učenošću, brkanjem damaćih i tuđih riječi, novobugarskoga i st. c. slovenskoga, živim i neživim sufiksima, sve bez ikakva reda i tačnijega razlikovanja. Šuplja učenost vidi se najbolje baš na ovom mjestu gdje pod sufiks *ɣul* meće i tuđe riječi kao fasul, fudul, žumbul.

22. Na str. 139 ne zna se šta mu ima da znači naziv „südostslavisch“. Tu naime govori o gubitku *t d* pred *l*, o pojavi koja je

⁹⁾ Ovo sam zabilježio pri putovanju po onim krajevima.

¹⁰⁾ Isp. moj članak *Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*. Starohrvatska Prosvjeta, n. s. I, str. 179 sl. § 26.

¹¹⁾ Isp. moj članak *O zamjeni vlt. u > sl. y*, ČslJKZ VI, str. 1—7.

općenita u južnoslovenskom i istočnoslovenskom. Ovaj termin upotrebljava i u § 65. Ima, dakle, zacijelo da bude brahilogija za „süd- und ostslavisch“.

Na str. 158 (§ 74) govori opet o „ehemalige südslav. Sprache“ i u drugoj liniji odatle o „ehemalige südostslavische Sprache“. Ne zna se šta zapravo misli autor. Da li je to ovdje bugarski jezik?

23. U § 65 ništa ne saznajemo dokle traje i kad se završavaju t. zv. prva i druga palatalizacija. Ovo je pitanje važno kad se radi o istoriji jednog slovenskoga jezika.

24. Na str. 147 uči kao i drugi da je *kladędzь*, *kladęcbь*, danas općeno na jugoslovenskoj teritoriji *kladenъcbь*, pozajmljeno iz suponiranoga gotskoga *kaldiggs. Ovo učenje ne vodi računa o samoj stvari, o građenju kladenaca, na. pr. u Mačedoniji¹²). Oni su zaista građeni od drveta. Stoga je ovo izvedenica od *kladenъ* od *klasti*, baš kao i *studenъcbь* od *studenъ*. *Kladędzь* rijetko je potvrđeno (cf. Miklošič, *Lex.* 287), a sačuvano je samo u istočnoslovenskom r. *колѡдязь*, m.-r. *kołód'azь*. Postavljaju se, prema tome, ova pitanja: 1. koji je oblik stariji: *kladenъcbь* ili *kladędzь*, drugim riječima, da li je prvi slavizacija ili deformacija (adaptacija) od drugoga ili obratno; 2. da li je sufiks u *-ędzь* identičan sa sufiksom u *pęnędzь* > got.-*iggs*¹³)? Na ta pitanja treba etimolog da odgovori prije nego što će da postavi teoriju o izvoru iz nepotvrđene germanske riječi i o tome kako su Sloveni slavizirali germ. oblik u *kladenъcbь*.

25. Na str. 152 (§ 68) tvrdi autor da je disimilacija *sts* > *st* „altbulgarisch und mittelbulgarisch“. Ona se može konstatovati i na čakavskoj srpskohrvatskoj teritoriji. Stari hrvatski dokumenti pišu u 11 vijeku *polsticus* (a. 1076-8 pored *poliscicus* (a. 1070), *breberisticus* (a. 1069) pored *breberberscicus* (a. 1070) *morzticus*¹⁴). To su latinski adjektivi napravljeni pomoću lat. sufiksa *icus* od slovenskih na *-bskъ*: *polbst-*, *breberbst-*, *morbst-*. Opet jedan dokaz više kako je neispravno trpati južnoslovensku teritoriju pod bugarsku kapu

26. Na str. 190 meće pod abverb *velъma*, č. *velmi*, ime mjesta *Velmevci*. Dozvoljava da bi to mogao biti i kompozitum od *měh*, sa upitnikom doduše. Oba tvrđenja su sasvim isključena. Nastavak *evci*, raširen po čitavoj Mačedoniji, obično dolazi na ime djeda ili

¹²) Isp. moj članak *Лингвистичке белешке с њуша њо Јужној Србији* (Гласник скоп. науч. друштва, књ. II, str. 284).

¹³) Zašto ne može da bude sufiks *-ędzь* identičan, na primjer, sa slovenačkim sufiksom *-ez* u *vıdez* „Sicht, Aussehen, Anschein (Pleteršnik)“?

¹⁴) Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, p. 73, 82, 113 itd.

pradjeda. U *Velm-* treba dakle tražiti takvo ime. To je očito *Velim*, skraćena od *Velimir* koja dolazi kao ime mjesta u adjektivnoj izvedenici u *Velimlja*¹⁵).

27. Na str. 192. meće pod hipokoristika na *-an* kao što su *Radan* itd. od *Radomir* i imena mjesta *Jablanica* i *Selanovci*, očito neispravno. *Jablanica* je supstantivizirani adjektiv pomoću sufiksa *ica* od *jablans*: *jablan* + *ans* + *ica* i nalazi se na raznim slov. teritorijama; *Selanovci* je opet ime soja na *-ovci* od ličnog imena *seľanin* (isp. u Hrvatskoj često prezime *Seľan*).

28. Nerazumljivo je kako se na str. 197 konglutinirani sufiks *išarče* u *golišarče* „golo mlado od ptice“ može metnuti pod sufiks *išt* = srpskohrv. *-ić*, kad znamo da postoji u srpskohrv. konglutinat *-išan* u *golišan*, *mališan* i *goliš* s. m., *golišav*, *golišavac*. Za Ml. valjda vrijedi pravilo da se u srpskohrv. jezik ne smije zaviriti kad treba tumačiti bugarska jezička fakta.

29. Pejorativni bug. sufiks *ište* nalazi se i u srpskohrv., isp. *derište*. Nema zacijelo nikakve veze sa deminutivom *-išt*, nego će biti *iskje*, isp. *čoèčište* i sl.

30. Na str. 198 uči da je bug. riječ *koptor* „peć“ izvedenica pomoću praslov. sufiksa *-bt-* kao u *lakstb* itd. od *kopstb*, imenice koja je potvrđena u rus. *kópob*, g. *kopti* s. f. (cf. Berneker p. 565). To je osnova na *-i*, ne na *-o*. Nerazumljivo je kako je nastala odavde izvedenica na *-or*. Sufiks *-or* nije običan u ovakvim kulturnim riječima. Nije jasan ni način izvođenja sufiksom *or*, isp. *suhor* od *suh*, itd. To su apstrakne izvedenice kolektivne prirode. Kao što ne ide morfološko izvođenje, tako ne ide ni semantika. *Kopot* znači *čađ*. Peć doduše može biti čađava, ali je kod nje ipak glavno odvođenje dima da se ne stvara čađ. Peć se nalazi izvan ognjišta. Nemoguće je dakle izvođenje od čađi, jer čađ nije karakteristika peći. Ali je moguće izvođenje od riječi koje znače *peći*, *kuhati*, *variti* itd., jer za ove funkcije služi zaista peć. Slov. *kuhinja*, koja je ušla u slov. jezike preko njem. od lat *coquina*, to najbolje dokazuje. Sloveni nijesu poznavali *kuhinje* kao odijeljenog prostora od ognjišta i izbe za stanovanje. Zato pozajmiše germ.-lat. riječ. Na Balkanu pozajmiše djelimice rumunsku riječ *cuptor*¹⁶). To je glagol. adjektiv od rum. *a coace* < lat.

¹⁵) Isp. moj članak *Toponomastički prilozii 1. Črnòmelj*. ČSJKZ V, str. 1 sl. Od skraćenoga ličnoga imena *Godom za *Godomir* izvedeno je i adjektivno ime polja niže Smedereva *Godòmin* ili *-ń* (ARJ III, 241).

¹⁶) Isp. i ispravno učenje Capidanovo, *Raporturile lingvistice slavo-române* (Dacoromania III, 223) o drugoj bug. riječi *koptór* s prenesenim značenjem iz okoline Plevne „naslani lina, lèpeški na harman da se sušat na gorivo“.

coquere: coctorius REW³ 2019. Istu su riječ pozajmili i Arnauti iz istoga vrela: *koftor*¹⁷⁾ „ognjište“.

31. Na str. 62 i 186 izvodi rumunsku riječ *custură* < *cuțitură „mauvais couteau“ od bug., slov. *kostura* „Messer mit Knochenheft“. Za ovu posljednju riječ veli da je izvedena pomoću sufiksa *ura* od *kost*. Vidi se da Ml. ne vodi upravo nikakva računa o čisto rum. riječi lat. porijekla *cuțit* „nož“ i o mnogim izvedenicama odatle: *cuțitaș, cuțitoiū* itd. Zatim ne vodi računa da se rumunski vokal *u* sačuvao u srpskohrv. *kùstura*¹⁸⁾ „nevaljao nož“ (ARj V, 828). *o* za *u* nalazi se samo u srpskohrv. dijalektima koji graniče sa slovenačkim, tako *kostùra* u Žumberku (katolici); *u* sačuvaše i Mađžari: *kusztor*. Na srpskohrv. teritoriji ne bi se mogao objasniti prelaz *o* > *u*. On bi bio normalan samo u bugarskom jeziku gdje baš imamo *kostùra*. Valja, zatim, upozoriti i na ovu okolnost. *Kustura* označuje zaista nož kome je držak obložen košću, ali je to nož zavnut, pastirski. Ako je to pastirski termin, onda je sasvim izvjesno da može biti rumunskoga porijekla, gdje se zaista dá lijepo protumačiti iz lat. vrela, isp. REW³ 2275. Ako imamo na južnoslov. teritoriji i oblika sa *o* mjesto *u* u nenaglašenom položaju, onda to potječe jedino odatle što je rum. riječ ovdje ondje bila dovedena u vezu sa slov. riječi *kost*.

32. Na str. 207 veli za *kôrlež* „Ricinus, Zecke“ da ima sufiks *ež* kao *mladež*. Da bi se to moglo vjerovati, treba osvijetliti i osnovu. Stoga treba spomenuti srpskohrv. riječ *křľ* koja isto znači. Ali pored ove riječi dolaze u srpskohrv. oblici *krľep, křľa* i *krpeľ* u istom značenju. Sve ove paralele dokazuju da je teško govoriti o identičnosti sufiksa *ež* u *kôrlež* i *mladež*.

33. Na str. 208 veli da se u riječi *môrša* „Aas, Tierleichnam“ krije sufiks *ša* kao i u slov. *bělša* „bijela krava“ i da je osnova *mř. Da je sve ovo neispravno opet dokazuje srpskohrv., gdje imamo *mrha* i odatle izveden abjektiv *mršav* < *mrh* + *jav*¹⁹⁾. Čemu služi ovo bugarsko izbjegavanje srpskohrv. jezika?

¹⁷⁾ Isp. Joki, *Balkanlateinische Studien*, Balkan-Archiv sv. IV, 195 sl.

¹⁸⁾ Isp. Capidan u gore spomenutom članku, str. 207 sl., gdje se spominje i drugi, nejasni, bugarski oblik *kasatura* „štȃrb, izhaben nož“ (Isp. arom. *častura* što se tăče prvoga *a*). Pușcariu, *Studii istroromâne* I, str. 285.

¹⁹⁾ Kao kod Ml.-a izvodi se *mrša, mršav* i kod Miklošiča, *Etym. Wörterbuch* 190 od *mer-*, tako i u ARj VII, 81, ali je nemoguće rastavljati *mrša* „mrcina“ i *mrša* „mršaviti“. Sufiks *ša* je hipokorističan i ne može da dođe na osnove koje imaju pejorativno značenje. Završetak *cina* u srpskohrv. *mrcina* najlakše je objasniti utjecajem balkanskoga latiniteta. *Caro morticina* sačuvalo se u rum. *mortăcină* „Aas“, isp. Pușcariu, EWR i REW³ 5694. Za lat. *cĳ* > srpskohrv. *c* isp. moj članak u ZfrPh. XLVI, str. 392 sl.

34. Uopće se može kazati da cijela nauka Ml-a o bugarskoj tvorbi sadrži sa bugarskoga stanovišta sasvim suviše stvari. Na str. 204 poučava nas da je riječ *sluga* izvedenica pomoću sufiksa *-g-* od *i-e.* osnove **k'leu*. Čemu ta pouka, kad bi daleko korisniji bio prikaz pravih bugarskih sufiksa onako kako su ih dali za srpskohrv. Leskin i Maretić?

35. Izražavanje Ml. na njemačkom jeziku često je nejasno. Na str. 223 (§ 113) veli da se stari nominativi *kamy, plamy* „niju osjećali dovoljno kao karakteristični“ (wurden als nicht charakteristisch genug empfunden) i da su zbog toga dobili sufiks *kv*. Prema tome oblici *kámik, plámik*, itd., koji se nalaze i u srpskohrv., postali su karakterističniji tim dodatkom. Ovakvo maglovito učenje zacijelo niko ne može razumjeti. Pojava postaje odmah jasna čim se uporedi sa analognom srpskohrv. Ako se stara imenica m. r. svršava vokalom *-i*, onda se uvijek još dodaje određeni konsonantski elemenat koji omogućuje shemu deklinacije m. r. Tako nastade od *sqdii* > *sùdija*, od *tepčii* > *tepčija* itd., u srpskohrv. dijalektima od *kožuh* (u dijalektima gdje se *-h* ne čuje) > *kđžun* (Žumberak).

Isto i kod tuđica: od njem. *Fürtuch* > kajk. *fèrtun*.

Osobito se to vidi kod turskih riječi, na. pr. *odá, kapú*. Da bi ove riječi mogle postati srpskohrv. feminina, moraju dobiti još *-ja*: *òdaja, kàpija*²⁰⁾. Karakterističnost nema kod toga nikakva posla.

36. Sasvim je nemoguće tumačenje koje Ml. daje na str. 236 o sufiksu u maćedonskim imenima sojeva na *-ovci, -evci*: *S'ojánovci, Dragánovci, Petrovci, Kóstovci, Penčevci* itd. On veli da je ovaj nastavak nastao odatle što su se spojili (kontaminirali) pluralni nastavci *ove* i *ci* „als gewöhnliche Plural-Endungen“. Kao primjer ovakve kontaminacije navodi plurale: *grošóvci, košóvci*, od *groš, koš*, zapravo **grošove, košove* + **grošci, *košci*. Prvo i prvo, *Stojanovci* itd. nemoguće je odijeliti od općih južnoslovenskih familiskih imena izvedenih pomoću sufiksa *bc* od adjektiva od ličnog imena na *-ov, -ev* kao što su *Hodanovac* (Žumberak, ime unijata, isp. Hodan, ime Vlaha), *Markovac* itd., čime se označuje jedan iz porodice kojoj je predak bio *Hodan, Marko*. To su supstantivizirani adjektivi. Plural za oznaku porodice ili mjesta gdje se tako nazvana porodica (zadruga) nastanila u ovom je slučaju kao i u svim drugima (isp. *Krašići, Ramljani, Nijemci, Vladimirci* itd. kao ime mjesta).

²⁰⁾ Isp. sada drugojačije tumačenje dodatka *-ja* kod O. Franka, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, str. 214 i sl.

Pored toga valja istaći da je Ml. posve zaboravio navesti bugarske primjere iz kojih bi se vidjelo da je *-ci* „gewöhnliche Pluralendung“. Meni je poznat samo jedan takav primjer sa srpskohrv. teritorije, koja je toliko mrska Mladenovu. To je *teoci* od *tele* u značenju *telad*. Isp. još *pilići*, plural od *pile*.²¹⁾ Među plurale na *-ci* ne računa valjda *vojnici*, *čoveci*, *učenici*, *protivnici* što ih prethodno navodi. Ove riječi nikako nijesu mogle proizvesti kontaminaciju između *-ove* i *-ci*.

37. U § 134 (str. 260) riječ je o balkanskom tvorenju futura, gdje se uzima 3. l. od *htjeti* ili *nemati* u vezi sa sporednom rečenicom sa veznikom *da* ili bez njega. Na tom mjestu Ml. krivo uči da *šte* potječe od *hštoq*. Mjesto *-e* od *šte* može da dođe u dijalektima i *-a* (*šta*, *ša*, *ža*). Taj je vokal *a* mjesto *-e* zacijelo nastao zbog asimilacije sa veznikom *da* kao i novogrčko $\delta\acute{\alpha}$ što je skraćeno od $\delta\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ *vá*.

38. Latinica kojom se služi Ml. pri naučnoj transkripciji bugarskih riječi dijelom je srpskohrvatska, a dijelom lingvistička. Na karti sam ipak opazio da bilježi maćedonsko mjesto *Bzovik'*²²⁾ nekom smjesom njemačke i srpskohrv. latinice: *Sovič*, kako se ovo mjesto ne zove u narodu.

39. Uza sve ove nedostatke ne može se ipak poreći knjizi Ml.-a svaka vrijednost zbog toga što ne prikazuje samo fonetiku nego i morfologiju i sintaksu bugarskoga jezika. Pregled dijalekata dolazi takođe dobro, a isto tako i kratki prikaz bugarskoga književnoga jezika. U glavnom, njegova je knjiga jedina koja danas postoji o historiji bugarskoga jezika. Kakva je da je ona će za neko vrijeme ispuniti svoju zadaću. Da je pisana mirno i nepristrasno ona bi više zadovoljila onoj svrsi za koju ju je pisao Ml. negoli u ovoj polemičkoj formi.

II

1. Da bi dobili jasan pogled na razvitak bugarskoga kao jezika koji pripada južnoslovenskoj grupi treba prije svega da se objasnimo povodom jedne od osnovnih grešaka u knjizi Ml. Ta greška nije samo njegova nego je i svih njegovih sunarodnika, a i mnogih njemačkih slavista. Ta greška, osim toga, nije čiste lingvističke prirode, nego je obojena i plemenskošovinističkom sujetom.

²¹⁾ Isp. tur. pozajmicu *piliğ* „pile“ iz našega plurala (Zenker 207, 209) U Žumberku ima još sing. *pišće* „pile“, plur. *pišćanci*, gen. pl. *pišćenac*, dat. *pišćancem*.

²²⁾ Isp. moj članak citiran u bilj. 12, str. 287.

Ta osnovna greška je stalno identifikovanje jezika Ćirila i Metodija sa jednim današnjim bugarskim dijalektom. U svojoj knjizi Ml. ne čini nigdje nikakve razlike između ovoga i bugarskoga jezika. Po njemu je jezik svete Braće samo stariji stepen današnjega bugarskoga jezika. Prema tome njegova je terminologija historiskih epoha: staro-, srednje- i novobugarski period, onako od prilike kako se razlikuje staro-, srednje- i novofrancuski period u francuskoj lingvistici.

Ovakva perspektiva o jeziku svete Braće u odnosu prema današnjem bugarskom jeziku u osnovi je pogrešna. Ona stvara zabunu štetnu za nauku i *circulus vitiosus* od koga trpi baš historisko promatranje bugarskoga jezika. Potrebno je stoga metnuti stvari na pravo mjesto i tačno definisati oba pojma: šta je jezik svete Braće, a šta je bugarski jezik?

2. Ml. je i sam ispravno istakao da je jezik svete Braće književni jezik stvoren za crkvene potrebe i da on, prema tome, nema ni fonetske ni leksikalne homogenosti. Sasvim je neispravno postavljati teritorijalnu bazu ovoga jezika na teritoriju između Soluna i Carigrada, kako je Jagić činio²³⁾, sve ako je i prirodno uzeti da su sveta Braća kao Solunjani mogli da nauče njima najpristupačniji slovenski jezik na ovom prostoru. Niko još nije mogao utvrditi da se crkveni književni jezik Ćirila i Metodija poklapa posvemu s jezikom koji se govorio na teritoriji Solun — Carigrad.

Na osnovu izučavanja madžarskih, rumunskih, albanskih i novogrčkih slovenskih tuđica mi nesumnjivo saznajemo da i ove stare tuđice, koje su ušle u pomenute jezike u doba kad su Sloveni konstituisali države na velikim teritorijama Balkana i Panonije, dijele sve važnije fonetske oznake književnoga crkvenoga jezika svete Braće.

Za stare rumunske slavizme uzimam da su pozajmljeni ne od dačkih Slovena, nego od balkanskih²⁴⁾. Stoga one ne karakterišu dovoljno geografsku areu staroga crkvenoga književnoga jezika. Ali Madžarski slavizmi imperativno dokazuju da je teritorija crkvenoga književnoga jezika bila ne samo čitav Balkan, ukoliko je bio i jest slovenski, već i čitava panonska nizija. Dakle, ako već treba povući kakvu prugu od Soluna, onda se ne smije povući u pravcu na Carigrad, nego, da ostanemo u žargonu Ml. i ostalih, bar do — Pešte.

3. Ovaj crkveni književni jezik zovu sveta Braća *jezik slovensk*. Oni ga nijesu ni mogli nazivati bugarskim, jer u njihovo doba još nije nastala identičnost izraza *slovenski* = *bugarski*. Ova je

²³⁾ *Entstehungsgeschichte*, str. 230.

²⁴⁾ *Isp. Slavia VIII*, str. 277 i sl.

identičnost, koja posvemu odgovara na galoromanskoj teritoriji identičnosti značenja *lingua francisca = romanice*, kasnijega datuma. Najstarije potvrde potiču iz početka t. zv. srednjebugarskoga vremena, iz 10 vijeka, i to baš u stranim grčkim vrelima.

Sudeći prema pisanim tekstovima, ova identičnost pojavila se najprije kod Grka. Život sv. Klimenta, napisan u grčkom jeziku u 10 vijeku (isp. ed. Miklošič, 1847, c. II), upotrebljava u istom značenju τὰ σδλοβενικά γράμματα, ali ἡ βουλγαρική za jezik, i zove narod τὸ τῶν σδλοβενῶν γένος εἴτ' οὖν Βουλγάρων, iz čega se jasno vidi da su Grcima ovoga vremena izrazi slovenski = bugarski posve identični.

Naziv „altbulgarisch“ za crkveni književni jezik, prema tome, sasvim je proizvoljan i u pogledu teritorijalnom i u pogledu historičkom.

Identitet *bugarski = slovenski* ima takođe svoju teritoriju. Ta teritorija nigdje ne prekoračuje vizantiskih međa. Već zbog ovoga razloga ne može nikako da važi ovo nazivanje jezika koji se govorio na teritoriji Solun — Pešta.

Kao što svaki književni jezik ima prve svoje izvore u narodnom govoru, tako ih je bez sumnje imao i stari crkveni književni jezik svete Braće. Ali je posvemu pouzdano da se ti izvori ne slažu sasvim sa jezikom one teritorije gdje je u srednjebugarsko doba nastao identitet značenja *bugarski = slovenski*.

4. Kasniji razvitak ovoga crkvenoga književnoga govora na sjeveru od Dunava u rumunskim kneževinama, od 12 vijeka pa sve do 16 vijeka, kada se javljaju prvi spomenici rumunskoga jezika, jasno dokazuje da je ovaj crkveni književni jezik imao na istoku isti razvitak kao i latinski književni jezik na zapadu. To je jezik crkve i društveno-političkog uređenja ne samo slovenskih država na Balkanu nego i neslovenskih rumunskih država sjeverno od Dunava. Kao jezik crkve, političkoga i društvenoga uređenja on ide i u Rusiju. Kao što u lat. knjiž. jezik crkve čini koncesije narodnom govoru u raznim, romanskim i neromanskim zemljama, na zapadu, tako i crkveni književni jezik čini koncesiju u raznim slovenskim zemljama narodnim govorima. Nastaju razne redakcije itd. Sve je to predobro poznato. Na ovom mjestu valja samo istaći potpuni paralelizam između književnih jezika crkava.

Prema svemu ovome, ispravna perspektiva na odnos ovoga crkvenoga književnoga jezika prema bugarskom dobiće se ako se učini upoređenje sa romanskim jezicima.

Latinski književni jezik, zahvaljujući hrišćanstvu, postao je književni jezik crkve i društvenoga uređenja u srednjem vijeku. Iz ovoga jezika ne razvijaju se posebni romanski jezici nakon propasti rimske imperije, koja je bila politički i društveni nosilac ovoga jezika. Romanski se jezici razvijaju iz vulgarnoga lat. jezika rimskih provincija, koje su nakon nestanka jedinstvene imperije postale zasebne političke jedinice.

Paralelizam između romanskoga zapada i slovenskoga istoka i ovdje je potpun.

Što je na zapadu u srednjem vijeku književni latinski jezik crkve i države to je na Balkanu kod Slovena i Rumuna, i izvan Balkana kod Rusa, crkveni književni jezik svete Braće. Kao što se na zapadu ne razvijaju iz književnoga lat. jezika crkve i države posebni romanski jezici, tako isto i slov. jezici bugarski, srpskohrv., slovenački i ruski ne razvijaju se iz ovoga crkvenoga književnoga jezika, nego iz narodnih govora odnosnih teritorija.

Kao što na zapadu crkveni latinski književni jezik ne pretstavlja najstarije faze pojedinih romanskih jezika, nego su to vulgarni latiniteti na odnosnim teritorijama (vulgarno-latinski na galoromanskoj teritoriji, ibero-romanski itd.), tako isto ni stari crkveni književni jezik svete Braće ne pretstavlja najstarije faze ni bugarskoga, ni srpskohrv. ni ruskoga jezika. Jezik svete Braće je samo najstariji slovenski jezik koji je bio za književne potrebe crkve i države fiksiran. On može da služi samo kao uvod za djelimično poznavanje najstarije faze svakoga slovenskoga jezika upravo onako kao što lat. književni jezik može da služi djelimice kao uvod u upoznavanje vulgarnoga latiniteta po provincijama rimske imperije.

Iz svega ovoga valja povući ovaj jedino mogući zaključak koji glasi: Nikako se ne smije smatrati crkveni književni jezik svete Braće za „altbulgarisch“, jer on nije najstarija faza današnjega bugarskoga jezika, nego je samo najstariji slovenski književni jezik koji je baš time što je bio fiksiran bio i petrificiran.

Kao što se na. pr. za današnji francuski jezik ne smije kazati da se je razvio iz književnoga lat. jezika, nego iz saobraćajnoga, vulgarnoga lat. jezika, kako se govorio na određenom dijelu galoromanske teritorije, tako se ne smije kazati da se je bugarski jezik razvio iz književnoga crkvenoga jezika svete Braće.

5. Kad smo ovako postavili na pravo mjesto crkveni jezik svete Braće i našli mu tačnu paralelu u razvitku književnih jezika u Evropi, nameće se pitanje: šta je današnji bugarski jezik? To je, prije svega,

južnoslovenski književni jezik koji kao takav ima svoje karakteristike, razlike i sličnosti kad se uporedi sa srpskohrvatskim književnim jezikom kao sa svojim najbližim susjedom.

Taj današnji bugarski jezik razvio se opet iz južnoslov. govora na teritoriji, koja se da približno omeđiti kao rezultat sticaja historiskih prilika.

Bugarski jezik može se nazivati samo onaj tip između južnoslovenskih književnih jezika koji pokazuje tačno određene odlike prema srpskohrvatskom i slovenačkom književnom jeziku. Te su odlike fonetske, morfološke, sintaktičke i leksikalne prirode. Dosta je za ovu priliku da se navedu samo neke glavne: a) fonetske: različito postupanje sa *ѣ*, sa nazalima *ѣ*, *ѣ* i poluglasovima *ѣ*, *ѣ*; odsutstvo epentetskoga *l* itd., b) morfološke: *-e* mjesto *-o* u 1. l. pl. itd., c) sintaktičke: stvaranje postpozitivnoga člana iz nenaglašenih pokaznih zamjenica, zamjena padeža sintaktičkim putem itd. Te se osobine ne nalaze ni u književnom jeziku srpskohrvatskom ni u slovenačkom i zbog toga one ne označuju individualnost ovih književnih jezika nego — bugarskoga jezika.

6. Drugo je pitanje, moramo li smatrati bugarskim dijalektom svaki onaj koji sadrži barem jednu ili više od ovih odlika bugarskoga književnoga jezika. I Ml. priznaje zajedno s Jagićem i ostalima da među t. zv. bugarskim dijalektima ima i takvih koji pokazuju određene prelaze prema srpskohrvatskim (na. pr. § 199). To drugim riječima znači da se oni mogu smatrati i srpskohrvatskim kad se promatraju sa srpskohrvatske teritorije, kao što ih on smatra bugarskima zato što ih promatra iz Sofije. U stvari, to je pitanje terminologije i ukusa, neke vrste logomahije, lingvističko idolopoklonstvo. Ovo je pitanje bez važnosti za lingvistu naučnika. Ono može da bude od važnosti samo za čovjeka plemensko-šovenski raspoložena, koji hoće da od lingvistike pravi politiku. Da ovo raspoloženje nema nikakve veze s naukom, to će valjda jednom Ml. morati da prizna. Za lingvistu naučnika južnoslovenski dijalekti čine jednu cjelinu sa lokalnim varijacijama koje se grupišu geografski i čine među sobom prelaze, nijanse, veće i manje srodnosti.

Sasvim treće je pitanje, kakva mora da je svijest plemenska, politička i državna onih pripadnika koji govore ovim prelaznim dijalektima. U ovom pogledu Ml. stoji još na stanovištu slovenske lingvističke romantike iz onoga vremena kad je i lingvistika kao i historija služila buđenju narodne svijesti. On lingvistikom hoće da utvrdi pripadnost maćedonskih Slovena bugarskom plemenu.

U stvari imamo ovdje istu pojavu kao i na srpskohrvatskoj teritoriji. Lingvistički se nekada htjelo utvrditi da samo čakavci mogu da budu Hrvati po plemenu, kao što se sasvim ozbiljno tvrdilo da u pogledu jezika kajkavci ne mogu da budu plemenski Hrvati, već Slovenci. Ovo posljednje shvatanje našlo je odjeka čak i u Rječniku Jugoslavenske akademije u Zagrebu, koji se zove „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“. Leksički materijal kajkavskih pisaca nije obrađen u njemu. Danas na ovakvu lingvističku politiku niko ozbiljan više ne misli ni na slovenačkoj ni na srpskohrvatskoj teritoriji. Ona još jedino cvjeta na bugarskoj teritoriji kad je god riječ o Mačedoniji ili o slovenskom elementu u rumunskom, arnautskom i novogrčkom jeziku. Nadajmo se da će je i tu otpuhnuti vrijeme i zamijeniti drugojačijim gledanjem na južnoslovenske književne jezike i dijalekte njihovih teritorija.

7. U vezi sa ovim valja utvrditi još ove stvari, koliko se tiču knjige Ml.

Gore smo vidjeli da njegova terminologija u pogledu crkvenog književnog jezika svete Braće nije jedinstvena. Taj se jezik zove „altbulgarisch“, „bulgarisch-slovenisch“ i „altbalkan-slovenisch“. Ova sasvim nejedinstvena terminologija najbolje dokazuje da Ml. sam zapravo — u teoriji barem — ne zna šta bi učinio s ovim jezikom, kad je riječ o historiji bugarskoga jezika, tj. o historiji razvitka onih osobina koje označuju individualnost bugarskoga književnoga jezika. U praksi je on doduše pomiješao sve, i ovaj najstariji slovenski književni jezik i današnji bugarski književni jezik. O svemu i svačemu dao je mnoštvo dijelom slabo povezanih, aforistički napisanih primjedaba. O glavnim stvarima dakako najmanje. U odjeljku za sintaksu očekivali bismo bez sumnje da će dati historiski pregled sintakse člana. Kako ćemo još niže vidjeti, o ovoj najvažnijoj karakteristici bugarskoga književnoga jezika nema gotovo ništa. Očekivali bismo, dalje, tačan pregled razvitka arhaične upotrebe padežnih morfema i sintaktičke zamjene starih padeža. Osim primjedaba, ni o ovoj osobini nema sistematskoga historičkoga pregleda.

Najvažnije je, međutim, ovo što slijedi.

Kad već Ml. meće pod bugarsku plemensku kapu gotovo čitavu balkansku slovensku teritoriju, koliko je služila kao iradijacioni centar za slavizme u rumunskom, albanskom i novogrčkom jeziku, pa kad prelazi na sjeveru i Dunav, na teritoriju panonskih i dačkih Slovena, očekivali bismo s punim pravom u njegovoj historiji bugarskoga jezika da će nas tačno obavijestiti o historiskom razvitku samoga naziva

ovoga jezika. O ovom najvažnijem pitanju historiske gramatike bugarskoga jezika on, slovom, mramorkom ćuti.

Kako naziv *Bulgarin* nije prvobitno naziv za Slovena, nego je u historisko doba, dakle u vrijeme kad se o tome možemo obavijestiti na osnovu dokumenata, naziv Bugarin postao sinonim za Sloven, treba, prije svega, tačno utvrditi kada i gdje se stvara taj sinonim. To treba utvrditi tim prije što naziva Bugarin ne poznaju ni Rumuni ni Arnauti, ma da su prvi već u doba samostalnih bugarskih država živjeli u simbiozi sa onim Slovenima s kojima su vladali Bugari i s njima pravili balkansku historiju u sukobu sa Vizantijom. Ako se uzme kao pouzdano da su Arnauti živjeli u simbiozi sa Rumunima, onda valja odsutstvu naziva Bugarin za Slovena u ova dva jezika dati još veću važnost. Oba ova naroda znaju samo za latinski naziv *Sclavus* > rum. *Sc̣ḷaū*, arn. *Šk'a*.²⁵⁾

Naziv *Bulgaros* znaju na Balkanu samo vizantiski pisci. Oni ga upotrebljavaju do 10 vijeka ne da označe Slovene, nego da označe organizatore slovenske države s kojima ratuju²⁶⁾. Za Slovene oni upotrebljavaju dijelom latinski oblik u kojem je sufiks radi vulgarno-lat. deklinacije ispaao ili dijelom svoj, u kojem je slovenski sufiks *-ēnins* bio zamijenjen grčkim ktetičkim sufiskom *-ηνός* koji služi za izvođenje imena

²⁵⁾ Isp. o tome moj članak u Гласнику Скопског научног друштва sv. V, str. 337. Izvođenjima na tom mjestu dodajem sada da Arnauti što dođoše u 18 vijeku u okolinu Zadra (to je selo Arbanasi) vele za jezik susjednih Hrvata takođe *škeniš* kao i u Mačedoniji za jezik tobožnjih Bugara. Latinski oblik *Sclavus*, o kome isp. moju studiju što sam je publikovao u *Mélanges de philologie et d'histoire offerts à M. Antoine Thomas*, Paris 1927, str. 413—416, nalazi se kadikad i kod samih vizantiskih pisaca, na. pr. kod Theophanesa, doduše rjeđe negoli Σδλοβενός, — ηνός, Σκλαυίνος itd. Da arn. *šk'a* potiče iz lat., to dokazuje i sufiks u *škin* f. „Srpkinja“ (u govoru sjevero-zapadnih Gega) < lat. *sclav -īna*. Sufiks *-īnus* koji u ovoj riječi upotrebljavaju Arnauti da označe ženski rod, latinskoga je porijekla.

²⁶⁾ To se vidi odatle što vizantiski pisci kad pišu o prvim kretanjima tursko-tatarskih Bugara na Haemus tačno razlikuju balkanske Slovene od Bugara. Isp. na. pr. Theophanesa koji tačno razlikuje Βούλγαροι od τῶν παρακειμένων Σκλαβίνων (ili Σκλαβηνῶν). I u legendi o sv. Dimitriju tačno se razlikuju balkanski Sloveni od Bugara; isto tako i u 8 vijeku za vizantiskih bojeva protiv bugarskih kanova Tervela i Teleca (762/5). Justinijan II tačno razlikuje τοὺς Βουλγάρους od prve mačedonsko-slovenske države koju zove τὰς Σκλαβίνιας. Od vremena kad turkotatarski Bugari zagospodovaše i pomenutom prvom slovenskom državom na Balkanu za kana Presijama (g. 838), lako je razumjeti što Vizantija ima u vidu samo Bugare koji su znali organizirati jake napade na Vizantiju ne samo do tada, nego i poslije toga važnog događaja i što pod tim imenom razumijevaju i Slovene koji su u njihovoj vlasti. Isp. Niederle, *Slovanské starožitnosti* II 2, str. 407, 411.

stanovnika od imena gradova²⁷⁾. Naziv Bulgaros i kod Grka kao i kod samih Bugara dobija kasnije značenje Slovena²⁸⁾. U ovom posljednjem slučaju pokazuje i novogrčku pojavu prelaza λ pred labijalom u ρ: Βούργαρος. Od Grka preuzimaju i Cincari grkomani svoj naziv *Vurgur*, kojim zamijeniše svoj stariji *Sc̄laŭ*.²⁹⁾

Za onu najstariju slovensku državu na Balkanu, koju Bugari najradije meću pod bugarsku kapu, za Maćedoniju, za zemlju u kojoj je, kako ćemo vidjeti, bila i najstarija simbioza Slovena, Rumuna i Arnauta, vizantiski pisci uopće ne znaju za naziv Βουλγαρία, nego Σκλαβηνία³⁰⁾. S ovom se činjenicom posvema poklapa arnautski naziv *Škinike*³¹⁾ za Maćedoniju, a tumači se najlakše i odsutstvo naziva *Bulgarus* kod Rumuna i Arnauta.

8 Kao što kod Hrvata nalazimo lično ime *Hrvatín*, nastalo od plemenskoga od najstarijih vremena, tako i u Maćedoniji nalazimo ime *Srbín*³²⁾ kao lično ime sve do dana današnjega. Lično ime *Hrvatín* sačuvalo se do danas samo kao prezime. Nigdje se ne nalazi lično ime Bugarin u Maćedoniji, kao što ga uopće nigdje i nema u ovoj funkciji ni na kojoj slovenskoj teritoriji, pa ni kod samih Bugara.

9. S ovom se posljednjom činjenicom slaže i to što se oni maćedonski Sloveni koji se u 16 vijeku sele na sjever u rumunske kneževine ne zovu u rumunskim dokumentima *Bulgãri*, nego *Sãrbi* i što crkvenoslovenski jezik svete Braće Rumuni u 16 vijeku zovu

²⁷⁾ Isp. grafije cara Konstantina u mojem radu citiranom u bilj. 10, str. 169, § 51.

²⁸⁾ Sa Niederleom *l. c.* mora se uzeti da se je identifikacija *Slověninъ = Blăgarinъ* dogodila nakon zauzeća maćedonske slovenske države od Bugara i nakon što se je bugarska vlast raširila na sjeveru do Srijema i na zapadu do Jadranskoga Mora. Prva potvrda za tu identifikaciju potječe iz 10 vijeka kada jedno grčko vrelo zove Slovene na poluotoku Chalkidike Bugarima. Isp. Niederle, o. c. str. 411.

²⁹⁾ Isp. Per. Papahagi, *Numiri etnice la Aromâni, Analele Ac. române*, s. III, t. III, str. 131—161.

³⁰⁾ Isp. Niederle, *Slovanské Starožitnosti* II, 2, str. 415.

³¹⁾ Ovaj arnautski naziv zemlje (isp. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 114) odgovara sasvim lat. adjektivu, koji se pojavljuje g. 879 u pismu pape Ivana VIII: *sclavinica lingua* (isp. Vondrák, *AfslPh* XX, 143 i Jagić, *Zur Entstehungsgeschichte*, str. 21).

³²⁾ Vidi o tome moj rad o maćedonskoj toponomastici što će izaći u Гласнику Скопског научног друштва, књ. XII, стр. 209.

isključivo *sărbesc* (srpski) pored slovenesc³³). Ovaj posljednji podatak je zbog toga važan što stara rumunska pravoslavna crkva stoji u vezi sa ohridskom. Kad bi se crkveni jezik u Mačedoniji bio zvao bugarski morali bi ga i stari Rumuni ovako zvat, tim prije što im je crkva u vezi sa mačedonskom.

10. O tome kako su razdijeljeni nazivi jezika na onoj teritoriji koju obrađuje Ml. u svojoj historiji, kako se historiski odnosi naziv *slověninъ, slověnskъ* prema *blъgarinъ, blъgarъskъ, srъbinъ, srъbъskъ*, i o tome kako zovu oni balkanski narodi jezik Slovena od kojih posuđuju „bugarske“ riječi, Ml. mramorkom ćuti. To čisto naučno pitanje ostavlja valjda „na velikosrpskote učeni“, a sebi pridržava pravo da iz lingvistike pravi sredstvo za političku propagandu.

III

1. Na str. 13 veli Mladenov da je dioba današnjega bugarskoga jezika na dva dijela (ž-Bipartition), na istočne i zapadne dijalekte, na osnovu izgovora 'a, ä, e za б samo nužno zlo. Ovo svoje mišljenje ponavlja na više mjesta, isp. str. 316. Razlog leži, veli, u tome što za današnji izgovor Prilep daju vizantiski pisci stariji Πρίλεαπος itd. Prema tome, ovaj princip nije dobar za diobu. Koliko bi i vrijedio danas, ne vrijedi po njegovu mišljenju za starije doba.

³³) Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie*, p. 239, 234—238. G. 1581 Coresi, otac rumunske književnosti, prevodi na rumunski „cartea sârbească“, a misli na crkvenoslovensku knjigu. Isto tako i Palia din Oraştie (a. 1582) prevodi se iz „limbă sârbească“ u rumunski. Kao u ova dva dokumenta, tako i u Novom testamentu iz Bălgrada (Erdelj) zovu se crkvenoslovenske knjige *sârbeşti* (pl., a. 1648). Još je očitiji Coresi u nazivu crkvenoslovenskoga jezika u propovjedi I (Cazania I iz g. 1579—1580), gdje veli da pop govori Rumunima u stranom srpskom jeziku (sârbeaşte), koji ne razumiju. Crkveni slovenski jezik zovu rumunski dokumenti i apstraktnom imenicom *sârbie* (a. 1675). Ovaj jezik govore samo popovi. Ime Mačedonca Aleksandra Velikoga znači prema rumunskom romanu iz g. 1799 u srpskom (*sârbeşte*) „izbran“. Ova se naša riječ izrijekom navodi u romanu pored rumunske *ales*. Prema tome vidimo da se u staroj crkvenoj rumunskoj literaturi zove crkvenoslovenski jezik samo srpski, nikada bugarski. Potvrde koje navodim lako se nađu u Gasterovoj *Chrestomatie română*, sv. I, str. 33, 37, 125, 24, 220. Čudim se da Tiktin nije uzeo u svoj historički rječnik (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, i s rum. naslovom) riječi *sârb, sârbesc, sârbie* koje su ipak važne za rum. jezik 16 vijeka, za t. zv. *limba veche*. Sa istim apstraktnim sufiksom *-ie*, zovu Rumuni u ovo doba crkvenoslovenski jezik i *slovenie* (u rum. molitveniku iz g. 1689). Postoji i glagolska izvedenica odatle *sloveni*, koja ima dva značenja: 1. sricati (épeler), 2. mucati i sačuvala se do danas u govoru prostoga naroda u Munteniji (*sloinni, slovni, slogni*). Prvo je značenje glagola bilo „čitati crkvenoslovenske knjige“.

Na str. 63 (§ 34) opet uči da je *ja* (*a*) za *ǰ* bila karakteristika „balkansko(bugarsko)-slovenskoga i dako-slovenskoga jezika“. Veli doduše sa rezervom: „wie es scheint“.

Kod ova dva tvrđenja autorova moramo se malo duže zadržati.

Mišljenje Mladenova o neshodnosti refleksa od *ǰ* za diobu današnjih bugarskih dijalekata može se i primiti. I drugo njegovo učenje može se prihvatiti takođe, ali s tim da se je *ǰ* izgovaralo diftongički kao *ea*, *ja* u najstarije doba na čitavoj jugoslovenskoj teritoriji, od Alpa do Soluna, a ne samo na onoj gdje se je dogodio identitet *bugarski* = *slovenski*, kako bi Ml. htio.

Da je taj izgovor važio i za najstarije doba srpskohrvatskoga i slovenačkoga jezika, to sam, nadam se, dokazao u članku „Iz slovenačke toponomastike“ što je izišao u VIII svesci „Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino“, str. 118-125.³⁴⁾ Tu sam naveo pored tuđica uzetih iz balkanskoga latinizeta i iz raznih dijalekata dosta domaćih riječi, koje su dijelom sačuvale do danas izgovor *a* u određenim položajima, a dijelom pretvorile ono *ja* što potječe iz drugih vrela u određenim pozicijama u *ǰ* > *e*, *ije*, *i*. Uslov za čuvanje arhaičkoga izgovora na srpskohrv. i slovenačkoj teritoriji je palatalno *ř* koje u toku vremena gubi palatalnost, *ř*, palatalno *ń* i djelimice *l*.

2. Upotrebljavam ovu priliku da dopunim seriju već navedenih primjera novima.

Za tip razvitka lat. *rapa* > južnoslov. *řapa* > *rěpa* ima još potvrda u tuđicama:

1. *črēmiga* „Fass“ < κεραμίδα. Isp. Berneker 160. Isp. promjene krajnjega sloga -da > -ga, isp. opće romansko osciliranje između *catreda* i *catrega*, REW³ 1768 i *ZfrPh* XXXVI, str. 646 n° 10 i *kaciga* za *cassida*.

2. Ovamo ide i ime svetitelja *Cyprianus* koje daje *Čabrěn*, *Čabrinovič*, *ZfrPh*. XLVI, str. 388 br. 4 pored b) *Čubranovič*.

3. *brenke* pored *branke* pl. „škrge“ u Dalmaciji, od *branchia* REW³ 1271a sadrži isti slučaj.

4. Isto tako i *bräche* (Boka) pored *brěče* (Bela, Stulić) < lat. *brace*, ma da se u ovom slučaju može raditi i o prelazu *á* > *e* koji se je dogodio u dubrovačkom romanskom dijalektu.

5. Pored *broskva* govori se na šibenskim otocima *brěska* < *brassica*. Ovako mi javljaju moji izvjestioci iz onoga kraja.

³⁴⁾ Ovdje indirektno odgovaram i na neke primjedbe M. Matečkoga *JØ* XI, str. 216—219 i F. Ramovša, *ibidem*, str. 319 sl.

6. Pored *benevrake* govori se i *benevreci* < *veneticae braciae*.

7. Pored *mogrâh* „šipak“ (Rab, Krk, ARj VI, 805), *mogrân* (Božava na Dugom Otoku) < *malum graneum* postoji ime zaliva blizu Budve *Mðgren* (danas kupalište, isp. i ARj VI, 805).

Imamo, dakle, dosta tuđica koje vele da je strano *r* bilo identificirano sa palatalnim slovenskim *ř*. Zbog toga došlo je do neke vrste *a* sa palatalnim početkom.

Ovo je 'a bilo identificirano sa *ř* ne samo na bugarskoj teritoriji nego i na srpsko-hrvatsko-slovenačkoj³⁵).

Tréva u Mačedoniji i bug. *trěvá* (Weigand — Dorič) za trava veli nam da je i u slovenskim riječima došlo do sličnoga osciliranja u izgovoru konsonanta *r* i zbog toga do tvorenja neke vrste diftonga 'a. Ovaj diftong bio je, dakle, i u domaćim riječima identifikovan sa *ř* upravo onako kao u Mačedoniji *řa* > *e* u *Dðbrovřani* > *Dobroveni*.

Od domaćih primjera idu ovamo još *resti* pored *rasti* i ime mjesta *Resnik* za starije *Rastinico* (JΦ VI, str. 78, no 45).

Možda se ovako može tumačiti i *rebâc* na Rabu (Kušar 7), *orebac* u Bakru i Vrbniku (ARj IX, 162), *oreb*, *orebica* i ime naselja *Orebić* na Pelješcu, koje je nastalo po prezimenu porodice iz Bakra. Isp. i madž. *veréb* prema rum. *vrabie*, srpskohrv. *vrabac*.

Domaća imena lična pokazuju takođe ovu pojavu. Dubrovačka vlasteoska porodica *Grade* (hipokoristik od *Gradislav*) zove se u dokumentima *Grede*. Primjer je nesiguran iz istoga razloga kao i *brěče*, g. *brěča* za *brâče*.

Za potvrdu tipa obratnoga razvitka koji se vidi u lat. *pěrsica* > južnoslov. **prěsbky*, *prěsbka* > srpskohrv. *praska*, *praskva*, na čitavoj teritoriji od Cresa (Tentor 155) do Prizrena, imamo još jedan primjer u *bratvěla* (Božava na Dugom Otoku) „mastietto“ < **vertibellum* REW 9251.

Pored arhaizma *praska*, *praskva* općenit je i oblik *breska*, *breskva*, ikavski *brěska* (Žumberak, katolici):

Ovakvu oscilaciju pokazuje i domaći prefiks *prě* > 1. *pre*, 2. *pra*. Za *pradjed*, *prababa* u štokavskom govoru veli se na Cresu (Tentor 155) *prenono*, *prenona*. Drugi dio ovoga komposita je italijanska riječ *nonno*, *nonna*.

Mislim da ovamo treba računati i riječ *škrâpa* koja se čuje u Dalmaciji u značenju pukotine među karsnim kamenjem. Pored ovoga

³⁵) Kad je konsonant *ř* itd. izgubio palatalizaciju, ostalo je samo *a* (isp. *a* za *ř* poslije *r c* u lovečkom dijalektu, Ml. str. 92), koje se nije dalje razvijalo, jer nije bilo diftong.

oblika govori se i *škip*. Gdje, o tome nijesam još obaviješten. Zore, *Paljetkovanje* (Rad 114, str. 227), zabilježio je za *òsredak* i *ograđenik*, riječi koje se govore u Konavlima, značenje koje ovako definiše „škrapica zemlje u stijenju za pašu“. Značenje riječi *škrapa* navodi nas na lat. deverbalnu izvedenicu *crēpa* REW³ 2313, od *crēpare* „raspuknuti se“, koja se često upotrebljava u kotorskim dokumentima kao naziv mjesta u pećinama okoline Kotora (danas Kaštio). Ovi dokumenti pišu de *crepis*, *criapis*³⁶). Proteza *s-* je česta u italijanskim riječima.

Arhaizam *š* > 'a nalazi se na srpskohrvatskoj teritoriji i u tipovima poslije *l*. Pored primjera navedenih na citiranom mjestu evo još novih.

Romanskim tuđicama tipa *Spaletum* > *Split*³⁷) valja još pribrojiti ove: 1. *lèbrak*, g. *lebráka* (Budva) pored *lumbrak* (Split), *lòmbrāk* (Dubrovnik) < lat. *labrax*, ak. *-acem*; 2. *levorika* „der Lorbeer“, *levòrnica* (Muo u Boci prema Rešetaru, *Der štokav. Dialekt*, str. 246) pored *lavorika*, *lovorika* u drugim krajevima, od lat. *laurus*.

Od domaćih riječi ide ovamo *lěbūt* (Dubrovnik, Vrančić, Stulić, *ARj* V, str. 944) pored *labud*.

Ovi primjeri dokazuju da je i *l* kao i *r* nekada imao tanku palatalizaciju³⁸). Zbog toga je i poslije njega nastalo 'a, koje je opet bilo krivo identifikovano sa *š*.

³⁶) Isp. A. Mayer, *Nastavni vjesnik* XL, str. 35: a. 1356 *de Crepi*, a. 1331, 1338 *de Crepis*; a. 1419, 1436, 1550 sa romanskom ili slovenskom veoma interesantnom diftongizacijom *Creapis*, *Criapis*, *Criapi*. Ova diftongizacija potvrđuje vezu sa lat. *é*. Da bi *Crepis* bio ostatak predrimskoga ilirskoga lokativa plurala kao *Crepsa* > *Cres*, kako veli autor, sasvim je suvišna supozicija. To je jednostavni ablativ plurala *a-* ili *o-* deklinacije. Plur. *-i* za lat. *-ae -i* je obična ital.-rumunska pojava.

³⁷) Najnovije tumačenje A. Mayera, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* L, str. 104—101, nikako se ne može prihvatiti. On suponira već za 7 vijek prelaz naglašenoga dalm.-roman. *á* > *ú* > *š* kao i prelaz nenaglašene penultime *a* > *e* > *š*, za što nema nigdje nikakvih primjera ni dokaza. Lat. *cómitem* > *kəmet*, na koje bi se eventualno moglo upozoriti, ako je etimologija ispravna, nikako ne potvrđuje Mayerovih supozicija. Kad se već poziva na Bartolia, zašto prećutkuje baš za *Spálatum* tako važan veljotski primjer kao što je *kám̄b* > *cánaba* i srpskohrv. *rakno* > *rácanu*, Bartoli II § 308 i 317 i REW³ 1569 i 6983. Sva tri primjera pokazuju jednako tretiranje nenaglašene penultime. Prema tome, Rešetarovo mišljenje da se u *Split* radi o slov. likvidnoj metatezi, kao i, primjerice, u *Mélita*, staro-dalm. *Melita* > *Mljet*, ostaje na snazi. — Problem stoji jedino u *á* > *e*, o čemu se mogu praviti razne supozicije i nagađanja.

³⁸) Možda onakvu kakva se čuje oko Bitolja i u arnautskom jeziku. Grci čuju slov. *l* kao *l*, koji je mek. na. pr. κράλης „kralj“, isp. u mać. *Krali Marko*.

Stoga sasvim je razumljivo što *ǰ* poslije *čl* daje oba rezultata, stariji i noviji. Na Cresu (Tentor 153, 189) imamo *čjèn* ili *čjènek* u značenju koljeno, u Dubrovniku *sklèn* „articulus“, u Travniku ikavski *člǎn* „nož „mit einem Griff versehen“ (Rešetar, o. c., str. 231), *učliniti*, *člǎjen* (Nast. vjesnik X, 265). Pored ovih novijih refleksa imamo i arhaizme: *člân* „dio vinograda“ (Zore, *Paljetkovanje*, Rad 108, str. 220, ne veli gdje se tako govori), *članak* i *škljanak* „zglob *čklánâc* „Gelenk“ (Ozrinići) od noge povrh pete“, općeno srpskohrv. *član*; slovenački *člen* i *članek*.

I za položaj poslije protetičkoga *j-* ima stranih i domaćih primjera. Lat. *agrĕstis* REW³ 295 daje *jegrist*, *jegrišt* i *egres*³⁹⁾. S ovim se primjerom slaže *Jedrêj* na Cresu (Tentor 191) pored *Jadre*, ime mjesta *Jadrtovac* (ital. *Castel-Andreis*), od ličnoga imena *Andreas*.

Od domaćih riječi treba spomenuti ime mjesta *Jesenice* u Dalmaciji i Sloveniji (ovdje njem. *Assling* za starije *Jasenice*).

Za obratan tip *ǰdǝ* (Berneker 271) imamo *jâd* „ijed“, *jâdati se* „jediti se“ pored *naǰden* „najeđen“ na Rabu (Kušar 3), zatim na istom otoku *jâdro*, *jâdrit* za *ǰdro* (prema ARj IV, 562).

Za čuvanje arhaizma poslije *ń* kao u tipu *nâdra nâdarnica* (Žumberak, katolici) dolazi u obzir kao paralela *gnazlo* (Milčetić u *Radu* 121, str. 109), *gñâzdǝ*, *gñâzdǝt se* „komešati se“ na Rabu (Kušar 3).

U vezi s ovim veoma je interesantno promatrati naziv morske ribe *lubîn*, koji dolazi od lat. izvedenice *lŭpĭnus*⁴⁰⁾. Na ikavskoj teritoriji u Dalmaciji bilo je *i* identifikovano iz nepoznatih razloga sa onim *i* koji je nastalo od *ǰ*. Stoga nalazimo ovu istu riječ na ekavskoj čakavskoj teritoriji u obliku *lubên* (istočna Istra, Rešetar, o. c. 248). U Boci Kotorskoj sačuvao se, kao neko čudo, arhaični izgovor ovoga krivoga *ǰ*. U Dobroti se govori *lubijâo*, gen. *lubijala*, u Mulu *ľubľaj* (isp. *ľûbljâj*, ARj VI, 196), u Prčanju *lumbijâo*, gen. *-âlâ* sa umetnutim *m* kao u *dumbok* za *dubok* (Rešetar o. c. 153 § 74). Što se tiče *ie > ia* u Boci isp. gore bilj. 36.

Na srpskohrvatskoj i slovenačkoj teritoriji imamo u svemu oko pedeset pouzdanih primjera koji su sačuvali arhaični izgovor

³⁹⁾ Potvrde vidi u ARj, sv. IV.

⁴⁰⁾ REW³ 5170 ne navodi potvrdu iz romanskih jezika za ovo značenje, ali kako ital. *lupo* znači i „Seebarsch“, a u kat., španj., portug. izvedenice odatle *llobina* znači istu morsku ribu, nema sumnje da i naš *lubin* ide u pozajmice iz staroga dalmatinskoga jezika. Za *p > b* isp. *nebut*, *nebuča* < *nepote*, *nepotia* u Boci. O ovom posljednjem problemu drugom zgodom.

ea, ia 'a, a za ħ. Prema tome valja zaključiti da su se današnji srpskohrvatski refleksi *e, ije, i* razvili iz istoga prajugoslavenskoga diftongičkoga izgovora kao i bugarski *'a, e*, sve ako se na ovoj teritoriji ovaj refleks ravna kadikad kao i rumunsko *e*, prema završetku riječi. Južnoslovenska je teritorija bila jedinstvena i u ovom pogledu. Mačedonski dijalekti i u ovom pravcu činili su u prošlosti kao i danas prelaz prema srpskohrvatskima.

Iz ove činjenice valja povući i dalji zaključak da se Ml. apsolutno vara ako zbog $\acute{h} > ea$ u rumunskim, grčkim i arnautskim slavizmima zaključuje da oni moraju da potječu iz bugarskoga vrela. Iz ovoga refleksa smije se povući samo hronologički zaključak koji ovako glasi: Ove tuđice mogu da potječu, ali ne moraju, iz najstarijeg doba južnoslovenskih dijalekata uzetih kao cjelina. Proizvoljno je nazivati ovo doba „altbulgarisch“. To smo vidjeli već gore u poglavlju II. I ovdje mora da vrijedi pravilo „qui bene distinguit bene docet“.

3. U pitanju kako se ima nazvati ovaj prvi period južnoslovenskih dijalekata iz kojih potječe i crkveni književni jezik svete Braće valja postupiti na isti način kao i kod naziva onoga jezika iz kojega se razvio današnji rumunski jezik. Zna se da se taj jezik razvio iz vulgarnog latiniteta kako se govorio na Balkanu. Bilo bi sasvim krivo, i niko to dosada nije ni činio, nazivati starorumunskim onaj period koji je služio kao osnovica razvitku današnjega rumunskoga jezika. O rumunskome se može da govori samo od vremena kada glasovi, oblici i sintaksa i leksikon ovoga balkanskoga latiniteta počinju da pokazuju pojave koje sačinjavaju individualnost današnjega rumunskoga jezika, dakle od onda kada na primjer: 1) naglašeno *a* pred nazalom pokazuje *i*, a nenaglašeno *a* kada postaje *ǎ*; kada intervokalno *l* postaje *r* itd., 2) kada pluskvamperfekat konjunktiva dobiva značenje pluskvamperfekta indikativa itd., 3) kada se futur I počinje opisivati sa *volere*, kl. lat. *velle* ili praviti sa prezentom od *habere* i sporednom rečenicom, kada se počinje razvijati postpozitivni član itd.

Ako ovo sigurno spoznanje apliciramo na bugarski jezik, onda slijedi da se o bugarskom jeziku može govoriti tek onda kada se počinju razvijati bitne oznake današnjega književnoga bugarskoga jezika, dakle kada se počinje javljati skraćeni infinitiv, postpozitivni član, gubitak deklinacije itd. Prosta je proizvoljnost proglašivati stari južnoslovenski period, koji je bio na pr. u pogledu izgovora *ħ* jednak od Alpa do Soluna, iz bilo kakve sujete bugarskim. To znači samo brkati pojmove i ne razlikovati kako treba etape jezičkoga razvitka.

4 Ovom prilikom treba ispraviti još neka kriva učenja Mladenova, koliko se odnose na *š*.

Na str. 90 uči da je rumunsko *izmană* „košulja“ nastalo iz abg. *izměna* „mit geschwundener Palatalität der (ispravnije: des) vorhergehenden Konsonanten“ i upoređuje radi objašnjenja nbg. *prešána*. *Izmană* nastalo je iz *izmeană* kao i *vac* iz *veac* < *věkъ*. To je čisto rumunska pojava i ne tiče se bugarskoga razvitka *š* > *ea* > *ia* > 'a. Isp. udžbenik Tiktinov § 21.

5. Rumunski refleksi za *š* kao i grčke grafije Δεάβολις (Anna Komnena), Σβενεάπολις < *Zvbně pol'e*, Βεανίτζα < *Věpncb*, 'Ρεάχοβος < *Orěhovica* itd. dokazuju da je najstariji južnoslovenski izgovor bio *ea*. Ovo *ea* nije još izazivalo palatalizaciju prethodnoga konsonanta. To se vidi najbolje iz rum. *deal* „brijeg“ < *děľš*. Kad bi bilo ispravno tvrđenje Ml.-a, onda bi morali očekivati u rumunskom nešto kao *zalu. Ovo se nigdje ne nalazi.

6. Dalji razvitak diftonga *éa* u *i*, tj. asimilaciju vokala *e* prema slijedećem naglašenom jačem vokalu ne pokazuju rumunski refleksi, nego grčke grafije kao Πριζδριάννα za *Prizrěňš*, τὸ Στριάνμον za *Srěmš*, Διαβαινά < *Děvna*, Τριάδιτζα > *Srědbcš*. Ovaj stepen pokazuju i grčki slavizmi: ἀστριάχα < *strěha*; γκασιανίτσα < *gōsēnica*; κολιάντσα < *kolěno* + *šce*.

7. Kako je naglasak diftonga prešao na najjači vokal *éa* > *iá*, jasno je da je *i* moralo biti u toku vremena tretirano kao da je u hiatu tj. da je moralo postati *i* i izazvati, baš kao u romanskim jezicima, primjerice lat. *radia* > rum. *rază*, palatalizaciju prethodnoga konsonanta. Palatalizacija se mogla i izgubiti: *ia* postaje 'a, a. Ovaj stepen bilježe Vizantinci grafijama kao što su Τράλιτζα za *Srědbcš*, Πρίλιατος u dokumentu Vasilija II Bugaroubice, κρασιμέρη kod cara Konstantina < *Krěšimerš*. Ovaj stepen pokazuju i slavizmi u novogrčkom i arnautskom jeziku, nikako u rumunskom. Novogrčki su primjeri: ἀστριάχα < *strěha*, σανόν, alb. *saně* < *sěno*, τσαδίλα τσαντίλα < *cědilo*, χράνος < *hrěňš*.

8. Na najstariji stepen *éa* valja nadovezati i srp.-hrv.-slovenačko (kajkavsko) *e*.

Ovaj je stepen iradijacijom došao sa srpskohrvatske teritorije i na bugarsku.

Ml. uči sasvim krivo na str. 91 da je *e* na bugarskoj teritoriji „Resultat späterer Umlautprocesse“. *e* < *š* kao rezultat prijeglasa *dā* se potvrditi samo na t. zv. istočnobugarskoj teritoriji, nikako na onoj što je Bugari zovu „zapadnobugarska“, gdje računaju dakako i Mačedoniju i cijelu čisto srpsku teritoriju od Timoka preko Niša do Prizrena.

Na ovoj teritoriji $e < \text{š}$ nije nikada bilo rezultat prijeglasa. On je nezavisan od vokala u krajnjem slogu. To dokazuju i novogrčki i arnautski slavizmi koji potječu sa ove teritorije: Πρεσδλάβα > *Prěslavš* kod Manuela Philesa, στρέχα, όστρέχα, arn. *strehě* < *streha*, βέδρον, βεδρά, arn. *vedrě* < *vědro*; βερβεριτσα < *věverica*, δρεβενίτζα < *drěvbn* + *ica*, λέσα < *lěša*, μέρζα, arn. *mrežě* < *mrěža*, μπέλα, arn. *beikě* < *běla*, πόδρεζα < *podšrěza-ti*, σέμπρα < *sěbrš*, χρένον < *hrěnš*. Nemoguće je objasniti ove oblike na osnovu bilo kakva prijeglasa.

Nada sve je značajan grčki slavizam έσβοσ „jazavac“ < *jazvš* koji pokazuje zamjenu *ia* sa *š* baš kao i oni primjeri srpskohrvatski što smo ih gore vidjeli ili kao *ez* (Kukuš-Voden) < *jazš* „ja“ *es* i έσβοσ jasno pokazuju da je gubitak jotacije mlađa pojava od $ea > e$. Isp. obratno *jadě* > *ade* < *šde* (str. 81).

9. Na najstarijem južnoslovenskom izgovoru $\text{š} > \acute{e}a$ osniva se srpskohrv.-slovenačko *e* koje je nastalo kao asimilacioni produktat $\acute{e}a > \acute{e}ä > e$. Ovaj rezultat nalazi se i na čakavsko-ikavskoj teritoriji pod uslovima koje još treba objasniti.⁴¹) Kao tipičan primjer navodim *dělo* > *dělo*, *dělati* ali *neděla*, *ponděljak* (Žumberak, katolici). Vidi se da je djelimice i na srpskohrvatskoj teritoriji prelaz *e*, *i* < *š* vezan za neke posebne uslove, danas još nepoznate, baš kao i na istočno-bugarskoj teritoriji („umgelautete Aussprache“ od $\text{š} > e$ u *leten*, *letni*, str. 93). I opet je ovo jedan dokaz kako lingviste tipa Ml. sasvim nenaučno rade kad nasilno trgaju t. zv. bugarsku teritoriju od srpskohrvatske.

10. Srpskohrvatski razvitak *ije*, *ie* (takođe kajkavski), *i* osniva se opet na $\acute{e}a > \acute{e}ä > ije$, *i*. Kako smo vidjeli gore, *i* za bugarsku teritoriju vrijedi razvitak *ia* > *ja*. Ovaj razvitak sačuvao se i na srpskohrv.-slov. teritoriji kao arhaizam, ali samo poslije konsonanata *r*, *l*, *n*, *j*, slično kao što se *ja* > *a* sačuvalo i na t. zv. zapadnobugarskoj teritoriji (Sofija) poslije *c*: *cal* „cio“, *capi* „cijepa“, *cani se* „cjenka se“ (isp. Ml. str. 91).

11. Teza Ml., koju je izrekao na str. 92, da je *abg. š* imalo „den Lautwert 'a ('ä)“ mora se ispraviti i dopuniti prema gornjim izvodima. Ml. miješa novobugarski izgovor sa starim južnoslovenskim. Greška je psihološki razumljiva, kad se ima u vidu da Ml. i ostali miješaju bez potrebe stari crkvenoslovenski jezik sa kasnijom bugarskom fazom.

⁴¹) Isp. L. Jakubinskij, *Die Vertretung des urslav. š im Čakavischen*, *ZfslPh* I (1925), str. 381. Jelka Ivšić, *JΦ* X, 171—8 i moj članak u *AfslPh* XXXII, str. 366 § 14, Matecki, *Archivum neophilologicum* I (1930), str. 13—26, Vaillant, *RES* XI, str. 258.

Kriv je dakle politički panbulgarizam za ovakvu lingvistiku. Na str. 99 govori Ml. ovako: „Der Ekavismus im Bulg. hat also seine eigenen Gesetze, die von den serbischen und russischen grundverschieden sind. Mit dem Spuk des ekavischen Panserbismus ist endlich aufzuräumen“. Da se vidi da je ovo lingvistički pamflet, a ne lingvistička nauka, dosta je ovo što je rečeno.

12. Za bugarsku teritoriju vrijedi za razvitak od *ѣ* još utjecaj akcenta. Utjecaj akcenta očituje se i kod drugih vokala. Koliko je akcenat po srijedi i na srpskohrvatsko-slovenačkoj teritoriji, to još treba ispitati.

U nenaglašenim slogovima (str. 95) imamo pored 'q još 'ä, e, i, 'ž. Iz ovih se rezultata i opet vidi da se mora poći od staroga izgovora *éa* koji je bio nezavisan od akcenta kako se vidi i iz *caluvam* (str. 212). Element *a* bio je oslabljen u nenaglašenom položaju ovdje kao i u drugim slučajevima.

Nerazumljivo je stoga što Ml. tvrdi (str. 95) da je „unbetontes *ê* wiederum umgelautet: *gnězdo* > *gnezdó*“, kad je ova pojava drugojačije prirode.

Dobro je ovom prilikom upozoriti na analognu pojavu u rumunskim slavizmima. Kako je općeno poznato, rumunski jezik poznaje kao i bugarski slabljenje nenaglašenih vokala. Za *lěpiti* imamo rezultat *lipi* baš kao u Loveču što imamo *sviti*. Značajno je da u rumunskome daje isti rezultat i nenaglašeno slovensko *ja-*, na. pr. *ivi* < *javiti*.

13. Vrijedno je potaći sada prigodom rasprave o rumunskim slavizmima pitanje: da li je dako-rumunski oblik *vreme*, koji je nastao iz starijega *vreame*⁴²⁾ < *vrême* identična pojava sa istočnobugarskim prijelaslom? Ako se ima u vidu da je i ovdje *e* nastalo iz starijega *ea* zbog toga što je na kraju palatalni vokal *e* *ĩ*, onda bi se moglo reći da je pojava identična. U dakorumunskom je ova pojava obična koliko u slavizmima toliko i u domaćim lat. riječima. Poređenje sa rumunskim svakako dokazuje da je i na istočno-bugarskoj teritoriji *e*, koliko je uslovljeno prijelaslom, nastalo iz starijega *ea*.

IV

1. U pitanju lokalizacije domovine crkvenoga književnoga jezika svete Braće smatrao se kao najvažniji fonem *t' > št, d' > žd*.⁴³⁾ „Das ist nur im Bulgarischen, in keiner anderen slavischen Sprache“, veli

⁴²⁾ To zaključujem iz starorumunskih ćirilskih grafija *времѣ* (16 vijek) za koje donosi obilne potvrde Gaster u hrestomatiji citiranoj u bilj. 33 str. 7, 13, 16, 19, 20 itd. Tiktin ne daje u svome rječniku *vreame* za *limba veche*. Ne znam zašto to ne čini.

⁴³⁾ Isp. Jagić, *Entstehungsgeschichte*, str. 270 sl.

Leskien u „Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache“ str. XXVII, § XV. Za nj kao i ostale, a naročito Bugare, bila je ova konstatacija dovoljna da se književni jezik svete Braće nazove „altbulgarisch“ i da nastane zbog toga velika pometnja pojmova.

Red je dakle da ogledamo i ovu pojavu već i zbog toga što je od važnosti i za lokalizaciju iradijacionoga centra onih rumunskih i madžarskih slavizama koji pokazuju *št*⁴⁴) i *žd* (tipovi rum. *maštehă*, *grajd* < *gradžb* „stabulum“, madž. *nyüst* < *ništi* „niti, konci“, *mostoha* < *mašteha*, *mezsgye* < *mežda*, *rozszda* < *ržzda*). Ml. veli da su ove riječi iz jezika koji se zove „altbulgarisch“, „bulgarisch-slovenisch“.

Već smo gore rekli da je ova terminologija proizvoljna i zavodljiva. Proizvoljna zbog toga što za teritoriju odakle mogu da potječu ove rum. i madž. riječi nije dokazan identitet slovenski = bugarski, za koji potječe najstarija potvrda iz 10 vijeka, i to zaista samo sa bugarsko-vizantiske teritorije.

Zavodljiva je ova terminologija zbog toga što bi se moglo misliti da su samo oni balkanski Sloveni koji su prigrlili ime bugarsko bili i širitelji slavizama kod Rumuna i Arnauta. Ovakvo mišljenje išlo bi doduše za Rumune, za koje se zna da su na Balkanu živjeli u simbiozi i sa Bugarima i s njima zajedno pravili i historiju⁴⁵) (na. pr. drugo vlaško-bugarsko carstvo).

Ne valja, međutim, smetnuti iz vida činjenicu da su balkanski Rumuni živjeli u simbiozi i sa Srbima i Hrvatima u ranom i kasnijem srednjem vijeku⁴⁶) i da se može postaviti kao pravilo da svugdje ondje gdje na Balkanu ima Slovena ima i Vlaha.

⁴⁴) Rumunskih narodnih slavizama koji pokazuju *t' > št* ima malo. Ml. navodi kao potvrdu samo *sfešnik*, riječ koja je crkvenoslov. porijekla. Ovake rumunske riječi kao što su *peštera* „spilja“, *sfešnic* „svijećnjak“ < *svěštoniko*, (os) *feštanie* „bogojavljenje“ (danas zamijenjeno prevodom *sfintirea apei* „osvećenje vode“), *odăjdil* f. pl. „odežda“ itd. iste su prirode kao i naše *opština*, *peštera*, *sveštenik*, *odežda* itd. To su termini pravoslavne crkve i ne smiju se navoditi kao dokaz za razvitak od *t' d'*. Mjesto na *sfešnic* bolje se je pozvati na rum. *mašteha*, od čega Rumuni stvoriše i masc. *mašteh* „očuh“. Ovaj oblik kod Slovena, razumije se, ne postoji. Drugi su dobri rum. primjeri za *št*: *praştie* „praća“, *strânşte*, *strişte*, *trişte* „sreća“ i za *žd*: *dajdie* „porez“, odatle odjektiv *dajnic* „koji mora plaćati porez“ *preajm* „okolo“ < *прѣжаи + прѣжо*, *primejdie* „pogibelj“ < *прѣжидани*.

⁴⁵) Isp. ove činjenice: a) Bugare zamjenjuju s Vlasima zapadna vrela; b) papa naziva Kalojana (1197–1207) vladarem Bugara i Vlaha; c) za drugoga carstva Vlaha ima u bugarskoj vojsci. Isp. osim Jorge *Istoria Românilor din peninsula balcanica* (Bucureşti 1919) Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, str. 234, 377.

⁴⁶) Isp. o tome Kadlec, *Valaši a valašské právo*, passim, i osobito Puşcariu, *Studii istroromâne I*, passim.

Nikako se ne može uzeti da mađarski slavizmi potječu od onih bugarskih Slovena kod kojih se zaista opaža identifikacija narodnih naziva *bugarski=slovenski*. Slovenska imena mjesta u Mađarskoj pokazuju takođe $t' > št$, na pr. *Pest* < *peť* < **pekti*⁴⁷). Mora se dakle uzeti da su Mađari pozajmili riječi tipa *mostoha*, *roszda* od panonskih Slovena, kod kojih nema ni traga identifikaciji *bugarski = slovenski*.

2. Da bi se stvari postavile na pravu mjeru nema druge nego pokušati odrediti geografsku areu fonema $t' > št$, $d' > žd$ za prvi i najstariji slovenski period na Balkanu i u Panoniji.⁴⁸)

Za restituciju historiskih area najzgodnije su sredstvo imena mjesta, koliko su etimologiski evidentna. Ova njihova služba priznaje se danas općenito u toponomastici.

Na današnjoj mađarskoj teritoriji dva su imena mjesta koja nam omogućuju povući granicu prema sjeverozapadnim slovenskim jezicima. To je najprije ime mjesta *Pest*, koji se općenito identifikuje sa peč. Drugo je ime mađ. *Pécs*, srpskohrv. *Pečuh*, *Pečuj*, *Pečuv* (što se tiče potvrda isp. *ARj IX*, 743 sl.).

Da bi se upoznala važnost ovoga posljednjega imena u pitanju koje nas zanima valja objasniti etimologiju.

Ime je identično sa lat. *Quinque ecclesiae*, njem. *Fünfkirchen*. Slovenski naziv sadrži gen. pl. (gradъ) *peťju* (*crkьnъ*). Što se tiče mađ. $é < ę$ isp. *kenéz* < *kъnędzъ*.⁴⁹) Što se tiče nastavka u gen. pl. *-ju* isp. *dvoju dvaju*, *triju*, *četiriju*, ruski i *pjatyju goda ni*, g. d. l. i polj. *pięciu*

⁴⁷) *Pest* je riječ koja se često nalazi u novoj i staroj mađarskoj toponomastici. Dolazi sama za se i u složenicama. Isp. iz Szamota i Zolnai, *Magyar oklevél szótár*, str. 768 : a. 1148/1291 portus *pest*, a. 1266/1283 sub rupe *Munuch-pest*, a. 1383 mons *Kupest* („kamenja pećina“), a. 1391 mons *Pestkiv* (isto značenje), a. 1401 fovea *Mezespesth* („pećina pčela“). Šteta je što nemamo geografske podjele ovoga naziva po danas mađarskoj teritoriji. U nizini Tise ne možemo, naravno, naći potvrda za ovaj toponomasticum.

⁴⁸) Panonska nizina nije bila jedinstvena u pogledu refleksa od t' u vrijeme dolaska Mađara. Pored *mostoha* i *Pest* imamo i *lencse*, *szerencse*. U nizini Tise Elemér Moór nije mogao naći nijednoga mjesnog imena koje bi pokazivalo $št$, $žd$, nego je našao za d' mađ. *gy* (*Medwgye*, *Zagya* < *Medvěd'a*, *Sad'a* itd.), za t' mađ. *cs* (*Szerencs*, *Vencsellő* itd.). Ovo se slaže sa slovačkim dz i c . Isp., *Die slawischen Ortsnamen der Theissebene*, ZONF VI, 122 sl. Da li bi se ove dvije aree, koje su Mađari zatekli u panonskoj nizini, dale geografski ograničiti, o tom bi nas mogla poučiti samo imena mjesta.

⁴⁹) Isp. još naročito imena mjesta *Vencsellő*, *Vencse* pored *Vécse* i *Vécs* u nizini Tise. Ova imena dolaze od *Vet'eslavъ* i hipokoristika stvorenog od prvog elementa. Isp. E. Moór, *Die slaw. ON der Theissebene*, ZONF VI, 120 § 180.

(Vondrák, *Vgl. sl. Gr.* II 79). *-h* može biti kao i u polj. *dwuch trzech, czterech* iz pronominalne deklinacije, ali ne mora da bude tako. To može biti i konsonatski dodatak prema imenicama kao *kožuh, pastuh*, da bi se oblik mogao deklinirati (isp. konsonantske dodatke *-n* u u *merčln, fêrtun*). Ovu poslednju misao potvrđuje mađarski oblik *Pécs*⁵⁰) koji je nastao iz slov. *Peču na taj način što se je *-u* smatralo mađarskim sufiksom *-u* koji ne pristaje ovome imenu mjesta (isp. Simonyi, *Die ungarische Sprache* str. 323). Zbog toga su Mađžari odbacili slov. dočetak *-u*.

Pečuj nam daje prema ovom tumačenju dragocjeni podatak za određivanje istočne granice razvitka *t' > č* kakav se nalazi u slovenačkom jeziku.

Potrebno je još da utvrdimo južno-zapadnu granicu na srpsko-hrvatskoj teritoriji. Držim da sam i za ovu granicu našao jednu pouzdanu tačku. To je naziv ždrijela, pećine i spilje u njoj *Pëstinj, Pëstinj grâd*⁵¹) u kršu na putu iz Kotora za Njeguše. Ime se pominje u 14 vijeku u srpskim dokumentima, u kojima se određuje granica Kotora, a živi još i danas. Lokalitet sam pokazuje put kojim valja poći da bi se utvrdila etimologija. *Pestinj* je adjektiv izveden pomoću sufiksa *-jb* od pećina = *peština*,⁵²) augmentativna izvedenica od imenice *pešt* „σπήλαιον, mons“ (cf. Miklosich, *Lex.* 562). Pada u oči samo pro-

⁵⁰) Najstarija mađarska potvrda za *Pécs* je iz god. 1297 *cives de Peech*; njem. naziv *Fünfkirchen*, iz g. 1445, dok je lat. naziv *Quinque ecclesie* potvrđen iz g. 1183. K tome još u složenici *Pécsvárad*, a. 1384 *Pechvaradiensis*. Isp. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza* II, str. 457, 463, 465. Po mjestu zove se i rijeka na kojoj leži.

⁵¹) *ARj* IX, str. 802 piše *Pëstin grâd*. Ja sam čuo onako kako sam napisao. Smičiklas, *Codex* XII, str. 62 Carstaz in Pestigny grad, a. 1351. Ova potvrda pokazuje da je najstariji oblik bio određeni adjektiv *Pestiñi*.

⁵²) Vuk je zabilježio i oblik *Pëstin grad* za isti lokalitet, ali ga ja nijesam čuo, *ARj* IX, str. 807. U staroj srpskoj državi postojao je drugi adjektiv od *pešt*: *Peštno*, isp. *ARj* IX, 807. Takvo ime mjesta postoji u Žumberku *Pëčno* (selo). Ovo ime mjesta nehotice izaziva upoređenje sa riječima *lomušće* „abgebrochenes, dürres Gezweig“ (*-šte > šće* prema *lišće*), *ogñ* ili *ostâc* („sirće“) *palušti*, što ih je Rešetar zabilježio u Prčanju (Boka), v. *Der štokav. Dialekt*, str. 247, 263. Poznato je da dubrovački pisci upotrebljavaju *gorušti* (Držić u Plakiru), *letušti*, u čakavaca *-šći*, isp. *ARj* VI, 21 sl. Obično se tumače ovi oblici kao da su nastali pod utjecajem staroga crkvenoga jezika. Protiv toga govori naprije činjenica da se nikako u pomenutim riječima ne radi o crkvenim terminima i institucijama kao što su *sveštenik, odežda, opština* itd., nego o prostonarodnim izrazima. Nije li ovo upravo onaki arhaizam kao i *Pestinj-grad* nad Kotorom? Ovi arhaizmi mogli su se sačuvati zbog toga što se je izgubila veza sa glag. part. na *-ći*.

mjena *št* > *st* za koju ne znam pouzdano kako je nastala. Možda disimilacijom zbog *ń*⁵³⁾ u vrijeme kad je val razvitka *t' > ć* doveo riječ *pećina* i u ove krajeve. Ali bi se moglo raditi i o utjecaju ital. izgovora.⁵⁴⁻⁵⁾

Pestinj-grad ili Peštin grad je utoliko važnija potvrda što se nalazi oduvijek na srpskohrvatskoj teritoriji i što nam i ovo ime mjesta kao i Pest imperativno nalaže da smatramo *št* i *žd* ne kao osobine govora onih Slovena koji prigrliše identifikaciju *bugarski =slovenski* nego kao karakteristiku jedne geografske aree koja je zahvatala čitavu slovensku teritoriju na istok od linije Pešta-Kotor.

3. Pošto smo ovako na osnovu dosada poznatoga, na žalost mršavoga toponomastičkoga materijala, od prilike ustanovili važnu zapadnu granicu razvitka *št < t'*, red je da ogledamo kako se fonetski odnosi ovaj istočni razvitak prema zapadnima.

Na str. 148 Ml. uči da su *št žd* opći bugarski refleksi od *tj d*, i da pretpostavljaju kao najbliže stepene *štš*, *ždž* koji kao arhaizmi žive u Mačedoniji. Veli dalje da je razvoj bio *tj > tš > štš*. Mekoća je bila „anticipirana“, a nakon toga da je zbog disimilacije ispalo drugo *š, ž*.

Ogledajmo da li lingvistička geografija može da odobri ovu lingvističku konstrukciju. Drugoga puta nema koji bi vodio do saznanja u ovom pogledu.

Na zapadu od linije Pešta-Kotor vidimo da se *tj d* razvija u onom pravcu u kojem i romansko *gđ dđ* u tipovima kao što su *attegia*, *modius*, *modiolus* itd.⁵⁶⁾ Slovenski se fonemi razlikuju od romanskih samo utoliko što kod Romana nema paralelizma u razvitku između *tj* (tip *rațione* > srpskohrv. *račun*) i *dđ*, dok je kod Slovena paralelizam potpun. Gdje ima *žd*, tu imamo i *št*, gdje je *đ, j*, tu imamo *ć, č*, itd.

Na zapadnoj se južnoslov. teritoriji spirant koji se razvio iz vokala *i* u hiatu sažima u nastaloj konsonantskoj grupi sa prethodnim

⁵³⁾ Isp. sličnu disimilaciju u bug. *čuzd* pored *čuzd < tjudjo*.

⁵⁴⁻⁵⁾ Zbog toga što ital. govor ne poznaje grupe *št*. Ovom romanskom utjecaju ili disimilaciji ima se pripisati i to što se arhaizam mogao sačuvati. *Pestinj* je izgubilo u jezičkoj svijesti vezu sa *pećina*. O tome kako ital. izgovor može da djeluje na oblik srpskohrv. imena mjesta isp. *JΦ* VI, 77 br. 44. K tome još *Medvĕa* (Istra) mjesto *Medveja < medvĕd'a* (isp. u Bosni *Mededa* ARj VI, 568). Gubitak *-j-* ima se pripisati utjecaju ital. završetka *-eo, -ea* u učenim i pozajmljenim riječima kao *torneo, mediterraneo* itd.

⁵⁶⁾ Ovdje se prvi put kuša uporediti romanski razvitak sa južnoslov. Za romanski razvitak najbolje je uzeti Meyer-Lübke, *Roman. Grammatik* I, §§ 509, 510, Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, 3. izd., § 175.

dentalom, koji se kod *dj* može i izgubiti upravo onako kao što se je u francuskom jeziku danas izgubio dentalni element u *tš dž > š, ž* (tipovi *chanter, gendre*). Tako nastade od *tj > t' > c* (srpskohrvatski) odnosno *tj > t' > k'⁵⁷* > *č* slovenački. Analogno od *dj > d'* (srpskohrvatski) odnosno *j* (čakavski, slovenački).

Na istoku od linije Kotor-Pešta razvitak je u toliko različit što imamo mjesto slivanja dvaju konsonanata u istoj grupi i u istom slogu anticipaciju palatalnoga elementa, onu pojavu koju u romanskim jezicima opažamo u bezvučnim i zvučnim dentalnim i likvidnim vezama *tj, sj, rj > iz. jr. tj, dj* daju ovdje *št, žd*.

Uzeti s Ml. za *št* kao prethodni stepen *štš* nije nužno, niti se to dâ dokazati. Mačedonsko *šč* nije starije od *št*, nego mlađe, kako ćemo malo niže vidjeti.⁵⁸⁾

4. U ovom pitanju dolazi u obzir i opet historija rumunskoga jezika. Zapaženo je naime odavna da se u rumunskom jeziku lat. konsonantska grupa *sc^{ei}* razvila ne u *šč* kako bismo očekivali prema *c^{ei} > č*, nego u *št*, kako ne bismo očekivali (tip *cunoaște < cognoscere*). Lingvisti koje se bave historijom rum. jezika pripisuju ovaj razvitak utjecaju balkanskoslovenskoga govora.⁵⁹⁾ Na teritoriji ovoga govora živjeli su, kako se zna, Rumuni u simbiozi sa Slovenima. Prema tome je utjecaj slovenskoga fonetizma sasvim razumljiv.

Lat. *sc^e* razvilo se najprije u rum. u istom pravcu kao i lat. *c^e*, ali u danom momentu susrela su se oba razvitka, rumunski i slovenski.

Za romansku palatalizaciju uzimaju se ovi stepeni razvoja: klas. lat. *c^e* (= *k^e*) > vulg. lat. *k' > t' > rum. tš*. Na drugom sam mjestu⁶⁰⁾ utvrdio činjenicu da se je rumunska palatalizacija dogodila posle dolaska Slovena na Balkan, dakle poslije 7 vijeka. Prema tome na stepenu kad su i-e. *kt* i *tj* glasili kod Slovena *xt > st'* našao se ovaj

⁵⁷⁾ Stepene *t'* i *k'* potvrđeni su u germanizaciji mjesnih imena *Želeče (Bled)* a. 1060—65: *Cilintun, zilnta*, a. 1075—90 *zilecca*, danas *Schalkendorf, Mohliče* (podjunski izgovor *Muhlče*), njem. *Möchling*. Isp. Ramovš, *Histor. gram. slov. jezika*, str. 265—268.

⁵⁸⁾ Isp. o ovom pitanju i razvitak bug. tuđice *čužd < *tjudjo*. To je slov. adj. od got. *biuda*, kojom se slavizira germ. adj. *fiudisk*. *tj* je dalo *tš* kao lat. *ratione > račun*. Do metateze *tš > št* nije došlo zbog disimilacije prema *žd < dj*. Druge je vrste disimilacija u *tjudjo > tudjo*, srpskohrv. *tuđ*, čak. slov. *tuj*.

⁵⁹⁾ Isp. kao posljednjeg autora koji se tim problemom bavio Sandfelda o. c., str. 146.

⁶⁰⁾ *ZfrPh* XLVI, str. 409 sl.; L, str. 502 sl. § 12. Moja teza nije bila dosada kritikovana ni sa koje strane.

fonem u koincidenciji sa balkanskolatinskim $sc^e > sk' > st'$ i dalje se razvijao u istom pravcu kao i slovenski, tj. $s't'$ (sa asimilacijom oba elementa) $> št$ (sa disimilacijom drugoga elemenata).

Dalji razvitak $šč$ koji nalazimo u Makedoniji nije mogao nastati iz prvotnoga $štš$, kako misli Ml. (§ 69 i § 68), nego iz $s't' > šč$. To je razumljivo i sa stanovišta lingvističke geografije. $šč$ za $št$ je lokalna i izolirana pojava, koja se ne pojavljuje na većoj teritoriji ni u povezanosti niti porazbacana.

I u ovom je pogledu rumunski paralelizam potpun i vrlo poučan. U aromunskom dijalektu u Crnoj Reci (Vardarska banovina) nalazimo mjesto općerumunskoga $št < lat. sc^e > šč$, na. pr. 2. l. sg. *eščă* za opće rumunsko *ești*. I u ovom je jeziku ovo izolirana i lokalna pojava. Ne može se, dakle, ni u rumunskom kao ni u slovensko-mačedonskom fonemu govoriti o jednom starijem stadiju $šč$ iz kojega bi izišlo mlađe $št$, nego o općem starijem $št$, iz kojega se razvio mlađi i lokalni oblik $šč$ (isp. Capidan, Meglenoromîni, sv. I, str. 137). Kojim povodom i pod kojim utjecajima, to će imati da utvrde potanje dijalektološke studije.

5. Kako se je odvijao proces palatalizacije u konsonantskoj grupi tj , za to nam daje dovoljnu pouku druga slov. konsonantska grupa kt , koja kod Slovena daje isti rezultat. U ovoj se tački bitno razlikuju slovenski jezici od romanskih. Kod Romana nikako ne daju isti rezultat tj i ct ⁶¹⁾ (isp. franc. *raison* $< *rašon$ i *fait* $< *fat'$). I opet nam služi jedna lat. tuđica kao vodilja u ovom problemu. To je lat. *lactūca*, riječ koja je kao *rapa* $> řapa$ $> řěpa$ ⁶²⁾ ušla iz balkanskoga latinитета u sve slovenske jezike. Na drugom sam mjestu⁶³⁾ razložio da su dugo lat. *u* balkanski Sloveni čuli disimilirano $ū > uu > iu$ ili ui ⁶⁴⁾ i da su ga zbog toga identifikovali sa svojim diftongom što ga pretstavlja u . Zbog *iu* bio je palataliziran t u *lactūca* $> *laktjuka > *lakt'yka > *lak't'yka > loštika$. Drugim riječima palatal k' asimilirao se slijedećem dentalnom palatalu upravo onako kao kod katolika u Žumberku što se asimilira $ć$ dentalu n u s: *svisnica* $< svěćnica$ ⁶⁵⁾. Imamo, dakle, najprije asimilaciju $kt' > k't'$ da opet nastane asimilacija i disimilacija zajedno: $št$. Takav proces morao se događati i

⁶¹⁾ I za ovu grupu može neromanisti da posluže najbolje djela citirana u bilj. 56, dakle Mayer-Lübke u § 459, Bourciez u § 180.

⁶²⁾ *ZfrPh* L, str. 485 § 2.

⁶³⁾ *ZfrPh* L, str. 499 § 10.

⁶⁴⁾ Isp. i moj članak citiran u bilj. 11.

⁶⁵⁾ *AfslPh* XXXII, str. 376 § 53.

u konsonantskoj grupi $t\dot{x} > tx' > t'x'$ i odatle a) $\acute{c}$, $\grave{c}$, c bez metateze, ili b) $x't' > x't > \acute{s}t$ sa metatezom palatala.

6. Drugo je važno pitanje: zašto se dogodila metateza u grupi $t'x'$?

Dva su razloga za nju. Jedan je razlog opšte prirode, koji nam objašnjava romanska dijalektologija. Savojski francuski dijalekti⁶⁶⁾ poznaju istu metatezu u grupi $t\acute{s} > \acute{s}t$ (tip lat. *calorem* > *štalo*, novofr. *chaleur*). Zna se da artikulacija spiranta zahtijeva daleko veću energiju negoli artikulacija dentala. Jezik nastoji, kao i pametni ljudi, da obavi najprije teži posao, a onda lakši. Tako nastade od $t'x' > x't$.

Pored ovoga generalnoga razloga ima i specijalni slovenski.

Rekli smo gore da se na romanskoj teritoriji nije dogodila konfuzija od $t\dot{x}$ i kt , a na slovenskoj jest. Na slovenskoj je teritoriji grupa kt dala kt' , kao, na primjer, na srpskohrvatskoj i na zapadno-romanskoj što dade $gn > g\acute{n} > \acute{n}$ (isp. *gnoj* > *g\acute{n}oj*, čakavski *n\acute{a}žl\acute{o}* za *gn\acute{e}ždo*). Sada nastaje opet asimilacija i otvaranje zatvorenoga konsonanta k' zbog disimilacije kao i u romanskim jezicima: $k't' > x't$. Ova grupa može se unificirati u t' (isp. provansalski *fa\acute{c}* i španjolski *hecho* < *factus*). Na slovenskoj je teritoriji moralo doći do konfuzije $t\dot{x}$, kt , pa je $x't < kt$ moralo izazvati i metatezu $tx' < t\dot{x}$.

To bi bila prehistorija ovoga važnoga općega južnoslovenskoga fonema.

7. Ispitujući areu metateze palatala u $tx' > x't > \acute{s}t$, $dg' > g'd > \acute{z}d$ (isp. za ovu posljednju metatezu još *k\acute{s}to* > srpskohrv. *t\acute{k}o* > *k\acute{o}*, *gdo* > *do* i *cydonia*⁶⁷⁾ > *dgu\acute{n}a* > *gu\acute{n}a* pored *gdu\acute{n}a* > *du\acute{n}a*) vidjeli smo da ona nikako ne koincidira sa onom teritorijom gdje se je dogodio identitet naziva *slovenski* = *bugarski*. Stoga smo u pravu kad kažemo da je naziv „altbulgarisch“ za ovaj fonem proizvoljnost i netačnost u njemačkoj nauci, a kod Ml. i ostalih njegovih zemljaka plemensko-šoviništička politika mjesto objektivne nauke.

8. Najstarija zapadna granica aree u kojoj se dogodila metateza palatala u konsonantskoj grupi $tx' < kt$, $t\dot{x}$ bila je, rekosmo, linija Pešta-Kotor. Međutim je ova linija prekoračena već u najstarije vrijeme, pa je asimilacija oba konsonantska elementa $tx' > t'x' > t' > \acute{c}$, k'

⁶⁶⁾ Meyer-Lübke, o. c. I, str. 334. Gilliéron, *Atlas linguistique de la France* N: 233, 630, 1115 ima za općine Verrens-Arvey i Hauteluce u départementu Savoie $st < ch$. Analogna je metateza $ts > st$ na istoj teritoriji o kojoj govore Dauzat, *Essais de géographie linguistique* II, str. 91—93 i sada Duraifour, *Phénomènes généraux d'évolution phonétique dans les dialectes franco-provençaux étudiés d'après le parler de la commune de Vaux* (Revue de linguistique romane VIII, str. 236).

⁶⁷⁾ Isp. moj članak u *ZfrPh* XLI, str. 148 № 4.

prešla ovu liniju daleko prema jugoistoku u pravcu prema Solunu i prekrila prvobitni teritoriju metateze, tako da danas i u mačedonskim i u bugarskim dijalektima imamo refleksu *t'* i *k'* i (sa gubitkom palatalnog elementa) *k* (*vet'e, vek'e, veke*).

Badava se Ml. buni protiv toga da bi to bio srbizam. Istina je naprotiv da je iradijacioni centar asimilacije bila srpskohrvatska teritorija upravo onako kao što je bila i za *ḥ > e* i za *ḥ > a*.

Srpskohrvatsku teritoriju još karakteristiše borba dvaju rezultata u konsonantskoj grupi *dĭ > dg'*: 1. asimilacija: *g'* ili *d'* (zabilježena prvi put kod cara Konstantina polovinom desetoga vijeka u Μεγυρέρυς < *Megurěčb*⁶⁸), b) gubitak dentalnoga elementa *j*. Karakterističan je primjer ove borbe ime mjesta *Ljubovija*. Ovo se mjesto nalazi na rijeci *Ljuboviđa*⁶⁹, koja se sliva u Drinu. Ime mjesta i ime rijeke identično je. To je adjektivna izvedenica pomoću sufiksa *-jъ* od ličnoga imena *Ljubovid*⁷⁰) upravo kao što su *Goražde* i *Goražda* (u Bosni i u Boci) takva izvedenica od *Goražd*.

Danas još nijesmo u stanju da odredimo tačno aree od *đ* i *j*. Ne možemo naročito da odredimo one aree gdje je bilo miješanja oba rezultata kao ni one gdje su bili *đ* i *j* vezani za posebne uslove (kao *j* iza palatalnih vokala, tipovi štokavski i jekavski: *prĭje*, štokavsko-ekavski *prĕ = prĕžde*, a *đ* poslije ostalih, ili gdje je mjesto akcenta vršilo neku ulogu kao u ital. *sdraiare < ex-radiäre* pored *rādĭu > raggio*, ako ima za takvu razliku srpskohrvatskih potvrda).

V

1. U dosadašnjim poglavljima vidjeli smo kakva objašnjenja može da dâ balkanistika kad je riječ o najznačajnijim pojavama bugarskoga književnoga jezika.

Ogledajmo sada najvažniju sintaktičku pojavu bugarskoga jezika, t. zv. postpozitivni član i pitajmo se koliko može da objasni balkanistika njegovo postanje.⁷¹)

U § 4 Ml. se je izjasnio protiv teorije supstrata tj. protiv tračke teorije kojom je Miklošič htio da objasni postanje ovoga člana. On

⁶⁸) Isp. moj članak citiran u bilj. 10, str. 181 § 31.

⁶⁹) *ARj* VI, str. 304 sl.

⁷⁰) Nijesu mi doduše poznate potvrde za ovakvo muško ime, ali ono sasvim odgovara drugim kao što su *Ljubodrag, Ljubivoj, Ljubisav* itd. za koje donosi potvrda *ARj* VI, 299, 289, 296.

⁷¹) Ovdje ću dati svoje poglede na problem kojim se bavi Sandfeld o. c. str. 165—173.

je protiv mišljenja da se zajedničke pojave među balkanskim jezicima mogu tumačiti iz zajedničke tračke osnovice. Ima u toliko pravo što je zaista nemoguće i nepotrebno svesti sve zajedničke balkanske pojave na tračku osnovicu. Nemamo nikakve podloge za tvrdnje da je arnautski i rumunski postpozitivni član tračkoga porijekla prosto zbog toga što ne znamo da li je trački jezik poznavao član. Nekoji natpisi govore baš protivno, da trački jezik nije poznavao člana.

Ali Ml. je i protiv toga da se zajedničke crte na. pr. između bugarskoga i rumunskoga jezika tumače na osnovu međusobnog utjecaja, i to zbog toga što se slične pojave nalaze i u jezicima koji su daleko jedan od drugoga, gdje je međusobni utjecaj isključen.

Ovdje se u njegovu mišljenju ukazuje jedna logička greška. Istina je da i jezici koji ne stoje ni u kakvoj geografskoj povezanosti pokazuju veoma često iste rezultate za koje se kadikad da dokazati da su postignuti različitim načinom. Ovdje, dakako, identični rezultati nijesu ni u kakvoj neposrednoj uzročnoj vezi, upravo kao što ne treba da postoji uzročna veza između istih bolesti koje se istodobno pojavljuju na. pr. u Jugoslaviji i u Kini.

Iz ove činjenice ne slijedi apsolutno ništa u pogledu uzroka istih pojava na teritorijama koje su susjedne ili izmiješane kao što su balkanske⁷²⁾.

Ako dvojica koji žive u istoj ili u susjednim sobama i u jednakim prilikama pokazuju iste simptome bolesti, onda je veoma velika vjerovatnost da je uzrok tim bolestima isti.

U § 3 Ml. tvrdi da su Rumuni koji, kao i Arnauti, imaju postpozitivni član romanizovani Tračani. Ovo doduše nije potpuna istina, ali je istina utoliko što su Rumuni zaista proizašli djelimice od onih dunavskih i kontinentalnih Tračana čiju teritoriju zauzeše oni Sloveni kod kojih je nastao identitet naziva bugarski = slovenski.

Dalje, potpuna je istina da su ovi Vlasi stvorili sa Bugarima t. zv. drugo bugarsko carstvo. Da je do toga moglo doći, morali su s njima živjeti u simbiozi. Istina je opet i to da Vlasi žive u srednjem vijeku po svim slovenskim zemljama na Balkanu kao nomadski pastiri, koji su bilingues i koji imaju slovensku društvenu i političku organizaciju

Kad se ima sve ovo u vidu, tvrditi da bugarski postpozitivni član nema nikakve veze sa rumunskim postpozitivnim članom (isp. str. 215), već da se je bugarski razvio nezavisno od rumunskoga, auto-

⁷²⁾ Isp. ispravno mišljenje Meillet-ovo u prikazu knjige Ml.-a u *Bulletin de la Société de Linguistique* XXX, str. 201 sl.

nomnim putem, upravo onako kao da su ova dva naroda živjela na udaljenim geografski nepovezanim teritorijama, jedan u Evropi, a drugi u Americi, prosti je apsurd.

2. Da bi istakao bit bugarskoga člana Ml. na str. 214 veli da je to „innige Verknüpfung eines Supst. mit einem nachgesetzten Pronomen“, da se ova pojava nalazi i u ostalim slovenskim jezicima koji člana ne poznaju i upućuje na *-cb* u sveslovenskom adverbu *дѣньць*.

Ovo posljednje je vrlo rđavo upoređenje, jer pokazna zamjenica u ovoj vezi nije nikakav član.

3. Valja imati u vidu bit člana. Član je u romanskim jezicima, kao i u svim ostalima koji ga razviše iz starijega stadija bez člana, stvorio za svaku riječ kao izraz određenoga pojma dva oblika: 1. oblik koji označuje pojam sam zase, bez veze sa realnošću, kada je zamišljen, a ne viđen čulima ili kad nije gramatički поближе određen raznim komplementima i 2. oblik koji važi za pojam kad je gramatički поближе određen raznim dopunama ili kad je projiciran na realan predmet, koji je čulima ili drugim načinom određen.

Morfološka odlika bugarskoga člana, ono što Ml. drži njegovom bitnošću, uska veza sa imenicom, izlazi odatle što član nigdje nije naglašena zamjenica, nego čini s riječi na koju se odnosi jednu fonetsku cjelinu. U tom se nema tražiti bit člana. To svojstvo nalazi se i kod ostalih zamjenica, koliko su komplementi glagolu ili imenici.

4. Da li je bugarski postpozitivni član u ikakvoj vezi sa određenim pridjevom u slovenskim jezicima, ne može se dokazati.

Na str. 280 autor, izgleda, kao da ga meće u vezu.

Prvo i prvo valja istaći da hronološka veza između ova dva „člana“ nikako ne postoji. Postpozicija demonstrativne zamjenice *jb* uz adjektive pojava je baltičko-slovenska. To i Ml. ispravno ističe na str. 280.

U bugarskom se jeziku određeni oblik adjektiva nikako ne osjeća kao član. Određeni oblik adjektiva dobiva isto tako član kao i svaka druga imenica, na. pr.: *zlyot rab*, *novišt*. Čak i posesivne zamjenice dobivaju određeni oblik i član: *našiišt*, *vašiišt*.

5. U pogledu hronologije bugarskoga člana autor veli da je već „altbulgarisch“ (str. 214) i navodi 2 primjera iz Suprasalskog zbornika⁷⁸⁾. To nikako ne stoji, kako je već Miklošič rekao u svojoj Sintaksi, str. 128 § 4.

⁷⁸⁾ O tome kako slovenski prevodilac grčkoga teksta u ovom spomeniku postupa sa grčkim konstrukcijama koje sadrže član, isp. sada Marguliés, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, § 46, str. 119—126. Mjesto grč. člana

Da doista bugarski član ne može biti tako star, vidi se iz ovih razloga.

Najstarija zabilješka iz bugarskoga saobraćajnog jezika, što se nalazi kod Kedrenosa (ed. Bonn, 2, 466): *běžite*, < o > *cēsar*⁷⁴) ne može se jasno tumačiti u ovom pogledu zbog toga što pred *cēsar* stoji *o*. Ne čini mi se nikako vjerovatno da bi onaj dodani grčki prepozitivni član *o* mogla biti kakva zamjena za bugarski postpozitivni član, nego bi prije mogla biti svojevolumna grčka dopuna prema ὁ καίσαρ. Kedrenos je po svom jezičkom osjećaju mogao misliti da ovdje svakako valja staviti član zbog toga što je riječ *o* sasvim određenom vizantiskom caru Vasiliju II i o slovenskoj riječi *cēsar*^b koja je identična sa grčkom pozajmicom ὁ καίσαρ. Ako je ova interpretacija grčke zabilješke ispravna, onda u prvoj polovini 11 vijeka maćedonski Sloveni još nijesu poznavali člana.

Značajnije mi izgledaju za hronologiju člana ove činjenice što nam ih daje balkanistika.

dolaze ovdje slov. demonstrativi *тз* i *сз*. Prema tome trebalo bi zaključiti da je ovaj spomenik poznao u najmanju ruku dvostruki član, što nigdje ne dolazi. Ako se izbliže promotre oni primjeri koji na današnjeg Bugarina mogu da čine utisak upotrebe člana, vidjeće se ipak da nigdje nije reč o članu, tj. o determinaciji pojma, nego uvijek o većem ili manjem stepenu demonstrativnog značenja. To se vidi najbolje iz primjera kao što su τὰ θελήματα τοῦ διαβόλου. Prvi član τὰ koji veli da je pojam determiniran pomoću dodatka u genitivu, slovenski prevodilac nije preveo. Drugi član τοῦ, koji upućuje na prethodni spomenuti, predmet slovenski je prevodilac preveo, i to ne postpozicijom, kakvu traži bugarski član, nego prepozicijom, kakvu ne poznaje bug. član: *позилѣннѣ тогѣ дѣвола*. Prema tome, ona dva primjera koja navodi Ml. iz Suprasalskog kodeksa za potvrdu velike starosti bug. člana: 1. *бѣши бо мѣжъ тз* (= muž taj) *ни прѣстз* = ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ πανούργος, 2. *да риданѣ мѣсто то* (= to mjesto) = ἴδωμεν τὸν τόπον ἰτδ. nijesu nikakve potvrde za postojanje člana u starom crkvenoslov. književnom jeziku svete Braće. Zamjenica *тз* može da stoji u tom spomeniku i pred imenicom, na pr. *тз огнь* za *ἐκεῖνο τὸ πῦρ*. Zašto Ml. ne veli da je u ovom slučaju riječ *o* prepozitivnom članu u jeziku svete Braće? Zna se da je prepozitivni član nepoznat u slov. dijalektima na Balkanu.

⁷⁴) Cio stav u kojem se nalaze ove riječi glasi ovako: Τοῦτο γινόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκόποι μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχονται, καὶ διελίας καὶ παραχρῆς τοῦτο ἐνέπλησαν, μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ βεζεῖτε, ὁ Τζαίσαρ· ἢ, prema drugoj varijanti, *τζέσαρ*. Varijanta je važna utoliko što nam veli kako treba čitati diftong *αι* u *Τζαίσαρ*. Prema tome nema sumnje da se i drugi diftong *ει* u *βεζεῖτε* mora čitati novogrčki kao *i*. Nije u pitanju nikako današnji imperativ *běgai*, *běgaiťe* nego stari imperativ *бѣжи*. -нѣ. Iz citiranoga stava jasno je zašto nema uz subjekat *cēsar* predikata *dolazi*, *ide* itd. To je zbog toga što su preplašene Ivanove izvidnice koje su vikale ove riječi mogle da se, zbog straha, izraze samo u eliptičkim rečenicama.

Arapske riječi koje je pozajmio španjolski jezik sadrže samu arap. riječ s članom (tip arap. *el kādī* „kadija“ > španj. *alcalde*).

Moglo bi se, prema ovome, očekivati da će slovenske riječi što udoše u neslovenske balkanske jezike, ako je član doista star, „altbulgarisch“, kako veli Ml., pokazivati istu pojavu kao i arapske tuđice u španj. jeziku, ako ne redovno, a ono bar ponekad. Međutim slovenske riječi što udoše u rumunski, novogrčki i arnautski ne pokazuju ni traga „bugarskome“ članu, čak ni u onom obimu koliko ga pokazuju srpskohrvatski dijalekti jadranske zone koji ovdje ondje pozajmljuju iz staroga romanskoga govora u Dalmaciji artikulovani oblik⁷⁵⁾ pored neartikulovanoga (tip *lovrāta* pored *ovrāta* < lat. *aurata*) ili, obratno, ispuštaju početno l- u romanskoj riječi, jer ga smatraju članom (tip *javor* < *laurus* pored *lovor*).

Dosada se nije mogao u rumunskom jeziku konstatovati ni jedan slučaj gdje bi slovenska riječ ušla u rumunski jezik zajedno sa postpozitivnim članom⁷⁶⁾.

⁷⁵⁾ Da se član doista može pozajmiti, to vidimo na Balkanu kod meglen-skih Vlaha. Ovi Vlasi, uza sve što imaju opći rumunski postpozitivni član, pozajmiše još i „bugarski“ -ta u nekim slučajevima, tako u adverbu *dimineaŝata* „jutrom“, skraćeno *dimineaŝta*, gdje je -ta uzeto prema *днесъ ушринуѡа*. Sufiks -sta prenosi se odavde i na lat. *mane* > megl. *moini*: *moinista* „jutros“. Ovo -ista izopačuju ovi Vlasi na nerazumljiv način u -tiza: *mōntiza* „le lende-main“, valjda zbog toga što su u s htjeli vidjeti svoju riječ *zu(i)ŝa* < *dies*. Na *mōntiza* oni dodaju još jednom -ta: *mōntizata*. Ovaj član dodaju i na imena dana prema *denta*, tako od *marŝi* „utornik“ prave *marŝata*. Isp. Capidan, *Meglenoromāni* I, 97, 129, 179 i Pascu, *Sufixeŝe romāneŝti*, str. 377.

⁷⁶⁾ Conjev *Езиковни взаимосѡи между българи и ромъни*, str. 26, navodi kao primjere rum. pozajmica sa članom rumunska imena mjesta *ŝipot* i *Pustiēta* i ime lično *Mangiuca*. Od ovih imena *ŝipot* nikako ne sadrži člana, nego je to opća rum. riječ koja znači „izvor“. Onomatopoejskoga je porijekla kao i opća slov. *sopot*. Za *ŝi*-mjesto *so*- isp. *Slavia* I, 494 no. 14 *ŝiroi* „torrent“, *ŝivoiŝ*, *ŝivoiu*, *ŝioiu* „pluie torrentielle, torrent“. Ime mjesta *Pustiēta*, doduše, na prvi pogled moglo bi biti rum. *pustie* „pustinja“ < st. c. slov. *поустыни* „de-sertum“ sa članom. Ali se ovo ime mjesta nalazi u srezu Roman u Moldavskoj (isp. Iliev, *Ромънска шойонимия ошъ славяно-български произходъ*, str. 66), dakle na teritoriji koja je nekada pripadala ukraïnskom jeziku, isp. moj članak *Sur quelques noms de lieu d'origine ukraïenne en Roumanie* (Збірник заходо-знавства, Харків-Київ II, 1930, 73—77). Pored toga, naglasak ne leži na *i* nego na *e*: *Pustiēta*. Može prema tome, kako ispravno misli Iorgu Iordan, *Rumānische Toponomastik* I, § 76, str. 141, biti u pitanju moldavski izgovor *iē* za *iā*, dakle o prošlom participu *pustiīdāta „opustošena“ (sc. zemlja *ŝara*), koji, uza sve što nije potvrđen, mogao je ipak da postoji u moldavskom rum. govoru. Da lično ime *Mangiuca* sadrži član, proizvoljna je supozicija.

U novogrčkom i arnautskom jeziku nije takođe dosada zapažen nijedan ovakav slučaj.

Može li se pretpostaviti da su svi ovi balkanski narodi znali tačno da razlikuju i da rastavljaju slovenski član od same imenice? Ili se mora uzeti da su ovi narodi pozajmili slovenske riječi u doba kad se još nije upotrebljavao član s imenicom?

Ja ne ću da pripisujem ovom negativnom faktu osobitu dokaznu moć zbog toga što ni turski jezik, a preko njega ni balkanski jezici, ne pokazuju kod pozajmljenih arapskih riječi arapskoga člana.

Bilo bi, naime, sasvim naopako iz ovoga fakta zaključivati da arapski jezik ne poznaje člana. Ali je ipak dozvoljen zaključak da onaj milieu, — a to je u ovom slučaju turski jezik — preko kojega su ušle arapske riječi u balkanske jezike, jer nije uopće poznavao člana, nije mogao pozajmiti ni arapskoga člana. To je doista istina. Turski jezik ne poznaje člana. Španjolski je jezik pozajmio arapski član zajedno s arapskim imenicama, jer i sam ima svoj član.

Moglo bi se ipak misliti da se je u onim krajevima gdje su se pozajmljivale slovenske riječi, u t. zv. centrima simbioze Slovena sa Rumunima, Novogrčima i Arnautima, znalo tačno razlikovati slovenski artikulovani oblik od neartikulovanoga, da se je znalo kako glasi slovenski postpozitivni član i da se nije pozajmljivao upravo onako kao što ni Sloveni ne pozajmiše uvijek rumunski postpozitivni član, kao na pr. u slučaju *koptor*, ali ga posudiše u ličnim prezimenima *mînzulu*, *draculu*, *Radulu*, *şerbulu* > *Radula*, *Serbula*, *Mynzula* (Moldavija).

Za veliku starost bugarskoga člana, da je on već „altbulgarisch“, kako veli Ml. zbog toga što se ovdje ondje nalazi i u Suprasalskom zborniku, govorila bi samo jedna fonetska činjenica. Ako imenica m. r., koja se svršuje na konsonant, dobije član *t*, onda se poluglas izgovara i prelazi, kao i inače *ʒ*, u *o*: *zlyot rabʒ* (Dobrejšino jevanđelje, 13 vijek), ili, sa ispadanjem od *-t*, *vólko* (Mačedonija), *grádo* (Prilep) < градътъ.

Za ovu pojavu imamo potpunu paralelu u rumunskom jeziku. Zna se da se krajnje *-u* izgovaralo u starorumunskome u svim slučajevima, i kad je dolazilo poslije konsonantske grupe kao i poslije jednostavnoga konsonanta (tipovi: *lupu* „vuk“, *codru* „šuma“). Sloveni identifikuju ovo *-u* sa akuzativom *-a* deklinacije i prave odatle novi nominativ na *-a* (tipovi: *Basarabu* > *Basaraba* bez člana, sa članom *draculu* > *Drakula*). Danas se ovo rum *-u* izgovara samo poslije konsonantskih grupa, inače se ne izgovara (*lup* ali *codru*). Kad riječ dobije

postpozitivni član, onda se *-u* izgovara i danas u svakom slučaju (*lupul* kao i *codrul*). Paralela s bugarskim je tim veća što u ovom slučaju i u bugarskom (u dijalektima) i u rumunskom krajnji konsonant člana (rum. *-l*, bug. *-t*) može da ispadne. *Lupul* izgovara se danas *lupu* „vuk (određeno)“, dok se je u starije doba izgovarao i *-l* (isp. naše prezime *Lupulović*, bug. *Jankolov*, zatim ime mjesta kod Vrane u Dalmaciji *Jankulovica*).

Paralela je i zbog toga što sam dokazao⁷⁷⁾ da su Rumuni identifikovali krajnje slov. *-z* u svojim slavizmima sa svojim krajnjim *-u* i da je to znak velike starosti njihovih slavizama.

Ipak bismo se prevarili ako bismo na osnovu ove paralele zaključili da je bugarski član star, da je već „altbulgarisch“, kako hoće Ml.

Zna se da bugarski jezik razlikuje oba poluglasa *z* *b* (*dobitok*, *kotec*). U imenicama sa članom nema traga tome razlikovanju. Za *-b* > *e* nemamo nikakva refleksa. Dok imamo *gradz̄t̄z̄* > *grádo* (Maćedonija), veli se samo *pr̄slopta* (Maćedonija, Prilep).

S druge strane, opet, vidimo da se *-ot* < *-z̄t̄z̄* analogički prenosi i na slučajeve gdje to ne bismo očekivali. Imamo *zlyot* (Dobrejšino jevanđelje) kao i onda kad je *-z̄t̄z̄* poslije konsonanata.

Stoga *z* > *o* u *vólko*, *grádo* itd. ne treba da bude direktan ostatak staroga *-z̄* na kraju. Može to da bude vokal *z* > *o* koji služi za uklanjanje konsonantske grupe na kraju, dakle ona ista pojava koju opažamo i u sasvim mladim srpskohrvatskim tudicama: *factum* > *f̄akat*, gen. *fakta* isto tako kao i u najstarijim *Siscia* (izgovori *Siskia*) > *Sisak* gen. *Siska*. Isp. još na srpskohrvatskoj teritoriji: *j̄zavac*, dijalektičko *j̄zovac* (Žumberak, unijati) > *jazv̄z̄* (isp. katoličko prezime *Jazvo* u Livnu, Bosna, u kojem nema umetnutoga vokala kao ni u *j̄zbac*, Žumberak, katolici).

Ako ovaj momenat ne može da govori o velikoj starosti bugarskoga člana, ima jedan drugi koji odlučno govori da je bugarski član mlada lingvistička pojava. Taj je momenat geografsko-lingvističke prirode. Koliko sam se dosada mogao obavijestiti, član u maćedonskim dijalektima je trovrstan. U ovim se dijalektima vezuje imenica sa personalnim demonstrativnim zamjenicama *ov̄z̄*, *t̄z̄*, *on̄z̄* prema blizini predmeta s obzirom na subjekat koji govori: *krava-va*, *krava-ta*, *krava-na*. Kad je tako, onda ono *ot* < *z̄t̄z̄*⁷⁸⁾ može biti i ano-

⁷⁷⁾ *Slavia* IV, str. 131 sl.

⁷⁸⁾ *o* > *z̄* je u ovom slučaju veoma stara pojava, isp. *rabot̄z̄* > *rab̄z̄ t̄z̄* L. 12, 43 u Zografskom i M. 18, 26 u Asemanovu jevanđelju.

logički prenos vokala o- od *ovz*, *onz* (isp. u Žumberku kod kato-
lika: *otâj* pored *tâj* prema *ovâj* pored *vâj*, *onâj* pored *nâj*).

Trostruki član obuhvata još i rodopske dijalekte.

6. Na ostalim je bugarskim teritorijama za član generalisan demonstrativ za 3. lice baš kao i u romanskim zemljama što je generalisan *ille* ili *ipse* već prema krajevima.

Za razliku prema bugarskome, na romanskim teritorijama nemamo nikakva dokaza da su demonstrativne zamjenice za 1. lice *hic* i za 2. lice *iste* ikada služile u funkciji člana, premda je i ovdje nekada moglo biti kao i u bugarskome, jer se zna da je latinski jezik poznao i razlikovao personalne demonstrativne zamjenice.

Prema tome je određivanje imenice prema blizini ili udaljenosti od subjekta koji govori sasvim naravna i zacijelo najstarija forma determiniranosti.

7. Treba još istaknuti ovu okolnost.

Ja sam nastojao dokazati⁷⁹⁾ da se je današnji postpozitivni arnautski član, koji nije trostruk, nego jedinstven, razvio iz trostrukoga člana.

Dalje, može se iz izvjesnih lingvističkih činjenica zaključiti⁸⁰⁾ da se rumunsko-arnautska simbioza ima staviti baš u Mačedoniju. Ovamo idu i Sloveni.

Ako su Arnauti nekada poznavali trostruki član, kao što ga još i danas poznaju mačedonski Sloveni, onda imamo i opet jednu važnu geografsko-lingvističku paralelu.

Držim da se ne varam ako kažem da je ono stanje člana kako ga prikazuju mačedonski i rodopski slovenski dijalekti najstariji oblik člana i da se je dogodio na teritoriji gdje je postojala simbioza slovensko-rumunsko-arnautska.

8. Generalisanje demonstrativa 3. lica za postpozitivni član, koje se nalazi u istočno-bugarskim dijalektima i u književnom bugarskom jeziku i koje tačno odgovara rumunskome postpozitivnom članu, koji je takođe demonstrativ 3. lica, držim da je mlađa pojava nego što je mačedonsko-rodopski trostruki postpozitivni član.

Generalisanje se razvilo iz trostrukoga člana u momentu kad je jezički osjećaj htio da izrazi ili čist pojam ili pojam projiciran (apliciran) u realnost, a nije htio da izrazi udaljenost ili blizinu predmeta prema subjektu koji govori.

⁷⁹⁾ *Arhiv za arbanasku starinu* itd. III, 173–74.

⁸⁰⁾ O tome raspravljam naširoko u članku *Zum Balkan-latein IV* koji će izaći u *Zfr.Ph.*

Za ovu posljednju funkciju imao je jezik na raspoloženju i onako naglašene demonstrativne zamjenice baš kao i romanski jezici, koji *ille*, kad ne služi kao član ili kad služi kao lična zamjenica za 3. lice (mjesto klas. lat. *is*), pojačavaju sa *eccum* ili *ecce* i upotrebljavaju šire oblike deklinacije (vulg. lat. *illuius*, *illaeius* mjesto klas. lat. *illius*).

9. Valja opet baciti pogled na kartu i opaziti da maćedonski govori koji pokazuju trostruki član pokazuju prelaz prema srpsko-hrvatskom jeziku koji nema člana.

Ako Srbin ili Hrvat ispituje maćedonski član, on zaista može imati osjećaj da u maćedonskim govorima i nije pitanje o članu, već o određivanju udaljenosti od subjekta koji govori. Ali izbliža opažanja ipak pokazuju da se i ovdje radi zaista o članu.

Potrebno je doduše još ispitivanja u ovom pravcu, da bi se tačno saznale sve gradacije koje vode od srpskohrvatske upotrebe imenica bez člana preko maćedonskorodopskoga trostrukoga člana, koji je neki mixtum-compositum od označivanja udaljenosti i blizine prema subjektu koji govori i determiniranja pojma, do čiste bugarske upotrebe jednostrukoga postpozitivnoga člana.

Već ovom prilikom valja istaći da u pogledu člana, kao osobitosti bugarskoga jezika, nije riječ o nekome jazu koji bi, kao provalija, dijelio bugarsku teritoriju od srpskohrvatske.

10. Uza sve što u pogledu mjesta člana, t. zv. postpozicije postoji savršena skladnost između arnautskoga, rumunskoga i bugarskoga jezika, treba istaći razliku između ovih jezika u pogledu člana.

Dok arnautski i rumunski jzik upotrebljavaju kao postpozitivni član onu demonstrativnu zamjenicu koja je etimologički identična sa zamjenicom za treće lice, i to arnautski jezik vokalsku zamjenicu srodnu sa lat. *is*, *ea*, *id*, a rumunski vulgarno-latinsku zamjenicu za 3. l. sg. *ille*, dotle bugarski jezik, osim maćedonskih i rodopskih govora, nije generalisao slovensku demonstrativnu zamjenicu za 3. l. sg. *onъ*, nego onu za 2. l. sg. *tъ*.

Varali bi se, dakle, ako bi htjeli zaključiti da je bugarski član jednostavni „calque linguistique“ arnautsko-rumunskoga jezika.

Treba, međutim, istaći i još jednu drugu važniju razliku između ova tri člana.

Rumunski i arnautski jezik razviše osim postpozitivnoga člana koji se dodaje imenicama i zamjenicama još jednu, pleonastičku, vrstu člana. Ovaj je prepozitivan, nenaglašen isto tako kao i postpozitivan, ali dolazi pred ponavljanje adjektivne ili imeničke dopune (rum.

al = alb. i). On je u neku ruku ponavljanje postpozitivnoga člana i služi vezivanju dopune sa prethodnom imenicom.

Arnautski se jezik još samo razlikuje utoliko od rumunskoga ukoliko poznaje ovaj prepozitivni član i onda kad su u pitanju izvesne kategorije imenica bez ikakve dopune (tip *i biri* „sin“).

Bugarski jezik nije u ovom pravcu slijedio ove balkanske jezike.

I opet valja zaključiti da bugarski član nije jednostavan „*calque linguistique*“, nego da ima u njemu i elemenata samostalnosti.

Dalje valja istaći da je rumunski jezik stvorio i treću vrstu člana, t. zv. apozitivni ili intenzivni član koji se upotrebljava kad dopuna služi kao apozicija (tip. *Ștefan cel Mare* „Stjepan Veliki“). I ovaj je član prepozitivan i pleonastičan. Za razvitak od prva dva, u ovom se slučaju upotrebljava naglašena demonstrativna zamjenica.

Ni u ovom pravcu nije bugarski jezik slijedio svoje uzore.

11. Kad smo ovako okarakterisali sličnosti i razlike treba da se osvrnemo još na pitanje koje se je postavilo, a to glasi: da li je pojava bugarskoga člana u vezi sa gubitkom deklinacije?

Ml. poriče svaku vezu, i s pravom. Tragovi padeža, kao arhaizmi obilno su se sačuvali u bugarskom jeziku, i Ml. ih je naveo u obilnoj mjeri. Ima i dosta tragova i deklinaciji člana: *popət popatogo* — *poputomu* (str. 215).

U ovom pogledu postoji takođe paralelizam između rumunskoga i bugarskoga jezika, jer na. pr. *lupuluī* (genitiv i dativ sing. od *lupu-l*) odgovara tačno lat. dativu sing. *lupo* + vulg. lat. dativu sing. *illūi* (za klas. lat. *illī*), gen.dat. od *țerei* odgovara lat gen. dativu *terae* + gen. dat. sg. vulg. lat. *illaei*.

U ovom pogledu bugarski bi član mogao da bude potpuni „*calque linguistique*“ rumunskoga u tipu *popa togo popu tomu*.

12. Bugarsko sklanjanje oba elementa, i imenice i člana, bezuslovno dokazuje da se je član razvio još u vrijeme dok je postojala deklinacija u bugarskom jeziku u potpunom opsegu.

Ako uzmemo da su još u 15 vijeku Turci zatekli na teritoriji gdje se upotrebljava član slovensku deklinaciju u potpunom cvjetanju, onda moramo uzeti da je bugarski član daleko starija pojava, da se razvio za vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva, kad je simbioza slovensko-vlaška bila najintimnija.

13. Naše je dakle mišljenje da bugarski član nikako nije u direktnoj vezi sa nestankom deklinacije i da nije posve identičan sa rumunskim članom u toj mjeri, da bi ga trebalo smatrati „*calque linguistique*“ rumunskoga člana, ali da se on razvio u simbiozi s balkanskim

Vlasima zbog toga što je slovensko-vlaška simbioza bila najjača na onim teritorijama gdje se danas govori član.

Valja u ovom pravcu primjetiti i to da je slovensko-vlaške simbioze bilo u obilnoj mjeri i na srednjevjekovnoj srpskohrvatskoj teritoriji, ali ovdje ipak nije došlo do razvitka člana.

14. Da je bugarski član doista nastao u slovensko-vlaškoj simbiozi za to su najjači lingvistički dokaz mnogobrojne identične crte u sintaksi oba člana, rumunskoga i bugarskoga.

Ml. je sintaksu člana potpuno prećutao u svojoj knjizi. On nas je hranio teorijama o postanku bugarskoga člana, ali nam nije dao podataka o njegovoj sintaksi.

Uparedna sintaksa balkanskih članova (u novogrčkom, rumunskom, arnautskom i bugarskom jeziku), koja bi stajala na visini nauke, još je pium desiderium balkanistike. Imamo samo rad D. Mihova *Die Anwendung des bestimmten Artikles im Rumänischen, verglichen mit der im Albanesischen und Bulgarischen*, koja je izašla u 14 svesci Weigandova Jahresberichts (Leipzig 1908). Nju Ml. citira. To je dosada jedina studija koja obrađuje ovu balkansku pojavu uporednim metodom. Iz upoređenja što ih daje Mihov vidi se da se bugarski član upotrebljava u mnogo slučajeva kao u rumunskom jeziku. Ali u ovom pravcu treba još mnogo da se radi.

VI

1. Među balkanističke, neautonomne pojave bugarskoga jezika treba ubrojati i slabljenje⁸¹⁾ nenaglašenih vokala (isp. § 42.)

Nenaglašeno *o* može postati *u* (tip *vudá* str. 87). Nenaglašeno *e* može da se pretvori u *i* (tip *nivesta*, str. 83). Nenaglašeno *a* reducira se u *ɜ* (*ǎ*) (tip *cǎricǎ* str. 81).

Treba odmah istaći da su ne samo stepeni redukcije različiti, nego i da su različite i izoglose. Nekoja slabljenja su konsekventnije provedena nego druga. Slabljenje jednoga vokala ne korespondira uvijek sa slabljenjem druga dva.

Jovan Sterija-Popović u svojoj komediji „Kir Janja ili tvrđica“, na primjer, gotovo konsekventno je proveo slabljenje $e > i$ u nenaglašenom slogu kad daje karakteristiku govora glavnoga junaka.

Glavni junak govori gotovo bez izuzetka slabljenje $\rightarrow e > i$: „*Očimo da padnimo sviju preko nos* (I č., sc. 9)“. „*Oci da idi prokleti*

⁸¹⁾ Ovdje govorim o pitanju koje je dodirnuo Sandfeld o. c., str. 12—13, 124—125 № 3.

na *notarius* (ibidem)". Nenaglašeno *o* ili *a* ne slabi Sterija gotovo nikada.

Prema ovome bi se moglo zaključiti da je u govoru onih maćedonskih Cincara koji karikira Sterija-Popović bila provedena samo redukcija $\perp e > i$, a ne i redukcija $\perp o > u$ i $a > \check{a}$ (*đ*).

Sterija-Popović je u ovom pogledu mogao imati smisla za opažanje dijalektičkih osobina onako kao i Molière što je imao izoštren smisao za ovakve karakteristične razlike u govoru svojih komičnih lica.

U dijalektima maćedonskim na pravcu Prilep—Kajmakčalan i okoline Skoplja, koje sam u svoja dva putovanja imao prilike slušati, provedena je takođe samo redukcija $- e > i$, a ne i redukcija $- o > u$, $a > \check{a}$ (*ž*).

2. Kod ovakvog stanja stvari postavlja se više mogućnosti.

Jedna je mogućnost hronologička. Redukcija $\perp e > i$ mogla bi biti starija od ostale dvije, itd.

3. Nas malo zanimaju mogućnosti, a više bi nas zanimalo znati kako su geografski rasprostranjene ove redukcije i gdje su centri njihovih iradijacija. Ml. pruža malo indikacija za ova pitanja.

Zašto bismo to htjeli znati? Zbog toga što rumunski dijalekti pokazuju istu pojavu.

Meglenski dijalekat nam je danas vrlo dobro poznat, blagodareći studiji profesora Capidana. Ovaj dijalekat živi sasvim usred m(o)eglenskih Slovena. On poznaje slabljenje nenaglašenoga $\perp a > \check{a}$ kao i dakorumunski ili aromunski dijalekat. Nenaglašeno *e* prelazi i ovdje kao *i*, djelimice, kod Aromuna u *i* (tip *birbeatsi* za dakorum. *berbece*).

U ovom je pogledu slaganje Rumuna sa Slovenima potpuno.

Nenaglašeno *o* prelazi takođe redovno u *u* (tip *murar* za dakorumunsko *morar* „mlinar“).

Aromunski dijalekti pokazuju svi od reda redukciju $\perp a > \check{a}$. Ali se ne slažu u pogledu ostalih redukcija.

Ima ih koji pokazuju redovno redukciju $e > i$ (tip *fi*, pored *fe* dakorum. *ce* kad je nenaglašeno ili *flivar* < februiarius), ali ih ima koji pokazuju *e* kao i dakorumunski (tip. *flevár* < februiariu na Olimpu). Kod nenaglašenoga *o* pokazuju ovi dijalekti najviše slabljenje kao i meglensko-vlaški dijalekat (tip *murar* < *molariu*).

Onaj rumunski dijalekat koji se po svoj prilici formirao na srpskohrvatskoj teritoriji, kako hoće Pušcariu, to je istrorumunski, ne pokazuje slabljenja $e > i$ (tip *fetsoru* „dječko“), kao što ga ne pokazuje, uglavnome, ni dakorumunski dijalekat (tip *férece* < lat. *filice* „paprat“).

Istarski rumunski se dijalekat uopće slaže u pogledu redukcija sa dakorumunskim. Ova dva dijalekta pokazuju samo redukciju $a > \check{a}$ kad je u završetku riječi.

4. Iz ovoga brzoga pregleda izlazi da u rumunskom jeziku mora biti najstarija redukcija $-a > \check{a}$.

Ima, doduše, i u dakorumunskom tragova redukcije $e > i$, $o > u$. Ali ova nije karakteristična za ovaj dijalekat. Ili je vezana za izvjesne uslove.

5. Ako uporedimo stanje redukcija u rumunskom jeziku sa stanjem što smo ga vidjeli u bugarskim dijalektima, onda opažamo u isto doba i znatnu razliku i znatnu sličnost.

Razlika je u tome što je redukcija $+a > \check{a}$ u rumunskom općenita, a u bugarskom je samo regionalna.

Redukcija $-e > i$ nalazi se kao redovna pojava samo u maćedonskim slovenskim dijalektima i od rumunskih u meglenskom i aromunskom dijalektu.

Redukcija $o + > u$ je u meglenskom i aromunskom govoru prilično pravilno sprovedena, dok u maćedonskom slov. govoru nije tako redovno sprovedena (isp. str. 87).

6. Pita se sada da li postoji veza između bugarske i rumunske redukcije?

Kako se iz gornjeg prikaza vidi, ta veza zaista i postoji u geografskom i fonetskom pogledu. Samo reparticija nije posve identična.

Držim da je i ovdje kao i kod člana moguća ista hronologija.

U § 46 naveo je Ml. najstarije potvrde za redukciju $o > u$ iz srednjebugarskog doba. Tu navodi i primjere, ali vrlo sporadične, za doba koje on naziva „altbulgarisch“.

Ja uzimam i ovdje kao i kod člana drugo vlaško-bugarsko carstvo kao doba kad se je ova pojava mogla prenijeti iz jednoga jezika u drugi.

7. Zašto valja u rumunskom jeziku smatrati redukciju $-a > \check{a}$ kao daleko stariju pojavu negoli $o > u$ ili $e > i$?

Kad ne bi bilo nikakvoga drugoga razloga geografskog, to jest da je $+a > \check{a}$ opća rumunska pojava, a $e > i$, $o > u$ da su samo regionalne, već bi sam ovaj dokaz koji se dobija iz interne rumunske lingvističke geografije bio dovoljan da proglasimo $-a > \check{a}$ kao najstariju redukciju.

U tome baš i leži razlika između bugarske i rumunske redukcije. Kod bugarske se je moglo dokazati na osnovu tekstova samo za redukciju $+o > u$ da je najstarija.

8. Ako uporedimo rumunske redukcije sa arnautskima, onda opažamo da se u pogledu redukcije $a > \check{a}$ oba jezika slažu. Samo što je arnautski jezik u ovoj redukciji daleko radikalniji negoli rumunski. Reducirano $a > \check{e}$ u arnautskom može da ispadne, dok u rumunskom ne ispada.

Koincidencija je između arnautskoga i rumunskoga tolika da, na primjer, $\check{e} + a$ daje isti rezultat u oba jezika (isp. *cabállus* > rum. *cal*, arn. *kal*).

Ima se, prema tome, kao izvjesno uzeti da je rumunski jezik razvio redukciju $+a > \check{a}$ u doba rumunsko-arnautske simbioze na Balkanu, u Dardaniji, u današnjoj Mačedoniji.

Značajno je za arnautski jezik što ne poznaje redukcije $+e > i$ (tip *pak'e* „nir“), dok kod *o* poznaje i redukciju *u* i ispadanje (tipovi *puštet* < *potestáte* pored *ftua* < *cotón-eu*).

9. Na koncu se postavlja pitanje: kako se odnosi novogrčka ⁸²⁾ redukcija prema ovim balkanskima?

Da i ona stoji geografski s njima u vezi, o tome ne može biti nikakve sumnje. Zna se da novogrčka redukcija $+e > i$, $o > u$ obuhvata sjeverno-grčke dijalekte koji graniče sa slovenskim, aromunskim i arnautskim (tipovi *épisa* < *έπεσα*, *kupéla* < *κοπέλλα*). Ovi novi vokali mogu, u daljoj evoluciji, i ispasti ako se nađu među izvjesnim konsonantima.

Ova sjeverno-grčka redukcija odstupa od rumunske i arnautske utoliko što nikako ne poznaje redukciju $-a$ (tip sarakačanski *katúrsa* < *κατούρησα*).

Ali i ona ima nesumnjivih veza sa arnautskom i mačedonskom. Najprije redukcija, pa onda sinkopa nenaglašenoga *i* u pojava je nesamo sjeverno-grčka (sarakačanska) nego i arnautska (ovdje samo sporadična). Uslovi arnautske sinkope imaju tek da se utvrde. Možda će biti jednaki kao i u sarakačanskom govoru.

10. Ovom prilikom hoću da spomenem samo tri interesantna primjera sinkope u slavizmima aromunskim, grčkim i arnautskim. To je, prije svega, ime mjesta: arn. *Korča*, arom. *Curčao*, grč. *Koritza*, koje dolazi od slov. *gor'ca*, zatim arom. *ponž* < slov. *podn'ca* i arom. *gorŕu* „(divlja) kruška“, gr. *kortsia* > *gorn'ca*, bez sinkope u arn. *gor'itsë*.⁸³⁾

⁸²⁾ Isp. K. Hoeg, *Les Sarakatsans*, sv. I, str. 97—147.

⁸³⁾ Isp. moj članak *Contribution à l'étude des rapports albano-roumains*, *Revistă filologică* I, str. 35—39.

Pitanje koje se ovdje stavlja jest: ne krije li se u ovim sinkopama, koje konstatujemo u gore navedenim pozajmicama iz slovenskoga, isto pravilo kao i u bugarskom dijalektu u Loveču gdje imamo iz *pani'ca* > *pnú'cə* > *pán'cə* sa prenosom akcenta (isp. str. 81)? Ja naginjem mišljenju da je u pitanju ista pojava.

VII

1. U § 42 Ml. je dobro protumačio pojavu redukcije nenaglašenih vokala *a* > *ə* (*ǎ*), *o* > *u*, *e* > *i* rekavši da uzrok ovoj pojavi leži u tome što je bugarski jezik napustio stari slovenski kvantitet i intonaciju u vezi sa akcentom.

Bugarski jezik zna, za razliku od srpskohrvatskoga, samo za ekspiratorni akcentat.

Pošto smo vidjeli da kod redukcije nenaglašenih vokala zaista postoje geografske i analogičke veze između bugarskoga i ostalih balkanskih jezika koji poznaju istu pojavu, moramo se pitati: da li je i napuštanje kvantitete i intonacije opća balkanska ili unutarnja, autonomna bugarska pojava?

Ako sa Ml. držimo redukciju kao rezultat ekspiratornoga akcenta, a ovu smo redukciju, doduše u različitim varijacijama, ustanovili na povezanoj geografskoj teritoriji, onda nema sumnje da i ekspiratorni akcentat u pomenutoj grupi balkanskih jezika moramo smatrati balkanskom pojavom.

Za to govori, prije svega, ista i neprekinuta teritorija. Gdje je redukcija nenaglašenih vokala tu je i ekspiratorni akcentat i nestanak razlikovanja kvantiteta (osim u opreci naglašenih i nenaglašenih slogova) i intonacije.

2. U novogrčkom je sprovedeno pravilo⁸⁴⁾ da su vokali dugi samo onda ako su naglašeni i ako nijesu na kraju (tip *lētē* λέγετε „kažete“). Krajni naglašeni vokali su kratki, kao i uopće svi nenaglašeni vokali što su kratki (tip *filō* φιλω „ljubim“). Stari je grčki kvantitet sasvim iščezao u jeziku današnjih Grka.

3. Mislim da je današnji novogrčki akcenatski tip *filō* nekada vrijedio i u rumunskom jeziku. To zaključujem odatle što naglašeno latinsko *-á* na kraju postaje isto tako reducirano *ǎ* kao i onda kad je nenaglašeno, na. pr. klas. lat. *dát* > vulg. lat. *da* > rum. *dă*, kl. lat. *stát* > vulg. lat. *sta* > rum. *stă* itd., perf. kl. lat. *cantavit* > vulg. lat. *cantiāt* > *cantiā* > rum. *căntă*.

⁸⁴⁾ Isp. Pernotovu definiciju u *Grammaire grecque moderne*, str. 8, § 3.

Inače latinsko *a* ako je naglašeno, a nije na kraju, ne mijenja se, osim ispred *n* (*pace, alb < albu*, isto tako i kontrakcije *đ* a ili *ađ > a*: *jurá > jurabat, cal < caballu* prema *pđgin < paganu*). Ovo različito postupanje sa naglašenim *a* vezano je samo za kraj, gdje je bilo isto tako skraćeno kao i u nenaglašenom položaju. Takvo pravilo nalazimo danas na Balkanu samo još u novogrčkom jeziku.

4. Danas već rumunski jezik ne poznaje različiti kvantitet vokala, nego se svi vokali izgovaraju srednje dugo.⁸⁵⁾

Da je ovo pravilo zaista skorašnje, to se najbolje vidi iz različite sudbine što je doživješe latinski vokali u naglašenom i nenaglašenom položaju.

5. Ima još jedan razlog koji nam kaže da je prarumunski (*urru-mänisch*) jezik znao za isto pravilo kao i današnji novogrčki jezik.

Dok italijanski jezik poznaje diftongizaciju od *ę* i *ø* samo u otvorenom slogu, dotle rumunski jezik diftongira samo otvoreno *ę* u naglašenom slogu bez obzira na to da li je slog otvoren ili zatvoren (tip *pierde < pėrdere* kao i *ied < haedus*).

Na osnovu ove činjenice ima se zaključiti da u starom rumunskom jeziku nije važno današnje italijansko pravilo za kvantitet, a koje je bilo i vulgarno-latinsko. To pravilo veli da su samo vokali u otvorenom slogu dugi. U starom rumunskom dugi su bili svi naglašeni vokali kao i u novogrčkom.

Rumunski jezik, prema tome, pokazuje u pogledu kvantiteta isti razvitak kao i današnji novogrčki jezik.

Kao što je i novogrčki jezik sačuvao mjesto akcenta koje je riječ imala u starogrčkom jeziku, tako se i rumunski akcentat nalazi na istom slogu na kojem je bio i u vulgarnom latinskom jeziku.

Samo je u balkanskom latinitetu nastupilo opće duljenje naglašenih slogova i opće skraćivanje nenaglašenih, sasvim paralelno kao i u novogrčkom jeziku.

6. Za arnautski jezik mora da je važno nekada isto pravilo, sudeći po redukciji nenaglašenoga *a > ě*.

Gore smo vidjeli da se u ovom pogledu arnautski jezik potpuno slaže s rumunskim. To slaganje ide tako daleko da se u oba jezika reduciraju gotovo isti vokali *a* i *o*, dok se *e* reducira u *i* samo u maćedonsko-rumunskim govorima, a ne reducira se u dako- i u istro-rumunskom govoru.

⁸⁵⁾ Isp. Tiktinovu definiciju u njegovu *Elementarbuch*, str. 14 § 15.

Današnji arnautski govor razvio je i svoju posebnu dužinu⁸⁶⁾. To je onda ako se reducirani vokal nikako ne izgovara, kao na pr. u sjeverno-arnautskim govorima (tip *k'ērki*, mać.-arn. *šuršī* < gr.-lat. *cerasiā*). Ova dužina, izgleda, nije stara i ne ide još u doba rumunsko-arnautske simbioze.

7. Izgleda mi kao sigurno da akcenat novogrčkoga i rumunskoga (donekle i arnautskoga) jezika ide zajedno i da se nijesu autonomno razvili, nezavisno jedan od drugoga.

8. Ako je ovo istina, onda se moramo pitati: može li se primiti kao izvjesno da su južnoslovenski dijalekti na pravcu od Prizrena, Šar-Planine, preko Vranje, Niša, Aleksinca do Timoka napustili staro slovensko razlikovanje kvantiteta i intonacije u svom autonomnom razvitku ili pod uticajem ovoga neslovenskoga balkanskoga društva?

Geografsko-lingvistički momenat govori očito protiv autonomnoga razvitka, a za uticaj ovoga društva.

Za to imamo još jednu lingvističku indiciju.

Poznato je pravilo arnautskoga jezika da se akcenat može naprijed pomaknuti. Kao što opažamo u arnautskom jeziku pomještanje akcenta na. pr. u *Dúrēs* < *Dyrrháchion* preko **Duré(á)s*, tako nalazimo na. pr. i u Loveču *pāncō* < *pānicō*, *ugēs* < *ugēsī* itd.

9. Sve su ovo problemi koje treba još u detalje studirati.

Kad se budu znali detalji arnautskoga i bugarskoga pomještanja akcenta u vezi, i ako veza zaista postoji, trebaće postaviti pitanje: kako se odnosi srpskohrvatsko pomještanje akcenta i da li i ono stoji u kakovoj vezi sa balkanskom pojavom.

10. Da strani jezik može zaista djelovati na promjene u akcentu i kvantiteti, dokaz su nam čakavski dijalekti srpskohrv. teritorije. Mnogi ispitivači čakavskoga naglaska postavljaju kao pravilo da neki od ovih dijalekata poznaju danas samo dva akcenta, jedan za kratke, a drugi — za duge slogove⁸⁷⁾. Ovo pravilo moglo je nastati samo u blizini romanskih apeninskih govora koji poznaju isto tako samo dva akcenta, jedan za kratke, a drugi — za duge slogove.

⁸⁶⁾ Isp. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, str. 46.

⁸⁷⁾ Za Rab isp. Kušar, *Rapski dijalekat* Rad CXVIII, str. 7, za Božavu Cronia, *JΦ VII*, str. 89 § 53, za Pazin Nemanić, *Čakavisch-kroatische Studien I*, str. 5 sl. O približavanju ital. akcentu govori i Tentor za Cres, *AfsI Ph XXX*, str. 159. U Žumberku opažao sam akcenat ljudi koji su proveli 20—30 godina u sjevernoj Americi na radu, pa se vratili natrag. Ovi ljudi kad govore domaćim svojim govorom pokazuju tendenciju napuštanja srpskohrv. intonacije.

VIII

1. Ako smo utvrdili istinu da je bugarska redukcija nenaglašenih vokala i ona sila koja ju je proizvela, a to je bilo napuštanje praslavenskoga razlikovanja kvantiteta i intonacije, jedna opća balkanska pojava, onda, pošto smo proučili važno pitanje iz balkanske sintakse o članu, treba postaviti i pitanje: nije li i gubitak padeža takode balkanska pojava? Treba li ovaj gubitak tumačiti samo kao autonomnu bugarsku pojavu, kako čini Ml., ili uzeti⁸⁸⁾ da su i ovdje bile na djelu pobude iz balkanskoga milieua?

2. Prije nego pređemo na ispitivanje balkanskih pobuda za nestajanje ili redukciju padeža treba utvrditi hronologiju gubljenja padeža.

Zna se da je književni crkveni jezik svete Braće poznao padeže u potpunoj mjeri. Ima se, dakle, uzeti da u njihovo vrijeme na pravcu Solun—Pešta nije bilo nikakve redukcije padeža. Oni su kao morfemi živjeli punim životom, ako i imamo slučajeva gdje su funkcije pojedinih padežnih morfema već onda mogle biti zamijenjene sintaksom.

Ostataka padežnih morfema kao arhaizama ima u današnjem bugarskom književnom jeziku i u dijalektima dosta. Ml. je baš ovom pitanju posvetio naročitu pažnju i ima se upisati u dobro njegovoj knjizi što nam je dosta detaljno popisao gotovo sve karakteristične padežne arhaizme.

Pita se sada: do kada su padežni morfemi bili živo izražajno sredstvo u maćedonskim i bugarskim govorima?

Da bi se riješilo ovo hronološko pitanje mislim da su najbolje sredstvo turski refleksi slovenskih imena mjesta na ovim teritorijama. Zna se kad Turci dolaze na Balkan i kada počinje u ovim krajevima intenzivnija tursko-slovenska simbioza. To su v. 14. i 15. Ako imamo turski refleks *Perlepé* za slov. *Prilěpъ*, danas *Prilep* (vizantisko Πρίλαπος, aromunsko *Pirleap*), onda možemo zaključiti po onome krajnjem *-e* da je to ostatak slovenskoga lokativa *vъ Prilěpě* i to zbog toga što Turci ne običavaju dodavati tuđim imenima mjesta ovakovo *-e*, isp. na. pr. novogrčko *Volos* > turski *Golos*.

Prema ovom turskom refleksu slovenskoga lokativa u Maćedoniji moramo zaključiti da je slovenska deklinacija u 15. vijeku morala ovdje biti živa.

⁸⁸⁾ U ovom poglavlju obrađujem problem koji je postavljen kod Sandfelda, o. c. str. 171—172, gdje se daje pregled toga pitanja.

Do istoga nas zaključka dovodi i turski refleks *Lovča* (isp. u Bosni muslimansko prezime *Lovčalić* „sin čovjeka iz Loveča u Bugarskoj“) za slov. adjektivno ime mjesta *Loveč*⁸⁹). Krajnje tursko *-a* u *Lovča* ne može tačno da kaže o kojem padežu je riječ, o gen. sing. ili lokat. singulara, jer su vokali u turskom podvrgnuti vokalnoj harmoniji, ali da je u pitanju jedan od tih padeža, to je izvjesno.

3. Izvjesno je, prema tome, da je redukcija padeža i njihova zamjena sintaksom u bugarskom jeziku skorašnja pojava.

Koji su razlozi ovoj skorašnjoj pojavi? Zašto su morfemi zamenjeni sintaksom?

Ovaj se isti proces vrši doduše u raznim indoevropskim jezicima i na raznim teritorijama i može da bude spontan, autonoman i nevezan na vanjsku pobudu.

Imamo li na Balkanu vezanost ili nevezanost? Da li je gubitak padeža mogao nastati spontano u bugarskom jeziku, ili je mogao dobiti i pobuda iz drugih balkanskih jezika? Šta može da kaže balkanistika po ovom pitanju?

4. Držim najprije da romanistika može da da vrlo korisnih obavještenja po ovom pitanju. Redukcija padeža, koja se vršila u pojedinim romanskim jezicima, opći je romanski fenomen. Niko ne svodi ovu redukciju na vanjske pobude, već je svako nastoji tumačiti ili fonetskim razlozima ili sintaksom.

5. Ako uporedimo bugarski jezik sa susjednim balkanskim u pogledu padeža, onda ne opažamo ni identiteta.

Rumunski je jezik sačuvao kod imenica lat. dativ-genitiv singulara kao živ padež. Ovaj je morfem vrlo ekspresivan, osobito kad je imenica snabdjevena određenim postpozitivnim članom (tipovi m. *lupul*: g. d. s. *lupului*, f. țara: g. d. s. *țarei*). Bugarskoga identiteta ovdje nema, ako i imamo dijalekata koji su sačuvali deklinaciju imenice i člana u isto doba kao arhaizam (tip. *popotomu*).

Ako nema bugarsko-rumunskoga identiteta, ima rumunsko-arnautski, gdje imamo isto tako dobro sačuvan i ekspresivan morfem za g.-d. s. m. i f. Iz ovoga identita se jasno vidi da međusobna uzročna zavisnost balkanskih jezika nije nikakva imaginarna misao već realnost.

6. Tu zavisnost ne potvrđuje samo rumunsko-arnautski identitet već i novogrčki primjer. Za razliku od starogrčkoga, novogrčki jezik

⁸⁹) Na srpskohrv. teritoriji glasi ovakvo adjektivno ime mjesta *Lovča* ili *Lovče*, *ARj* VI, 166.

ne poznaje posebnoga morfema za dativ singulara nego samo morfem genitiva singulara, koji služi u isto doba i za dativ.

Prema tome opažamo kao zajedničku balkansku crtu svođenje genitiva i dativa pod jedan morfem.

7. U pluralu su identiteti još veći.

Genitiv plurala je u novogrčkom na putu da sasvim iščezne U rumunskom nije uopće nikada ni postojao.

Arnautski genitiv plurala na *-ve*, mislim da sam to dokazao,⁹⁰⁾ prevođenje je („calque linguistique“) rumunske veze plurala imenice + *lor* < lat. *illorum* za oba roda (tipovi *fraților*, *țerelor*).

Značajno je da su se u bugarskom pluralni padeži, osim nom.-ak., rjeđe sačuvali kao arhaizmi od singularnih (isp. § 121 prema § 115—119).

8. Što nema potpune identičnosti između bugarskoga jezika i ostalih neslovenskih balkanskih u pogledu reduciranja genitiva i dativa⁹¹⁾ singulara u jedan živ padežni morfem koji bi se sačuvalo do danas, tome je, mislim, razlog skorašnjost napuštanja padeža u bugarskom jeziku. Oni su potpuno izgubili svoju ekspresivnost tek poslije 15 vijeka. To znači da su još bili živi u doba najaktivnije bugarsko-vlaške simbioze za doba drugoga bugarskoga carstva.

9. Ako nije moglo doći do balkanskoga identiteta u pravcu čuvanja jedinstvenog morfema za genitiv-dativ i u bugarskom jeziku, mogla je slovenska deklinacija dobiti udarac iz balkanskoga milieu-a na drugi način.

Za latinsku deklinaciju može se reći da je bila potkopana u romanskim jezicima nestankom potrebe da se jezički izrazi posebnim upitnim adverbima kretanje u pravcu i mirovanje na mjestu. Latinski je klasični jezik tačno razlikovao *ubi* „gdje“ i *quo* „kamo“. Već vulgarni latinski jezik ne poznaje ovoga razlikovanja, nego je za oba slučaja generalisan *ubi*. Ovim generalisanjem nestalo je potrebe za posebne padežne morfeme koji su izražavali mirovanje („ubi“) i kretanje („quo“). Nestalo je potrebe da se razlikuje lokativ od akuzativa.

⁹⁰⁾ Isp. članak citiran u bilj. 79.

⁹¹⁾ Sintaktičko jednako izražavanje genitiva i dativa pomoću prijedloga *na*, dakle nerazlikovanje oba padeža ni u sintaktičkom pogledu, takođe je balkanizam, za koji je bugarski jezik dobio pobuda bez sumnje od rumunskoga jezika. Isp. Conjev, *Езиковни взаимности* itd., str. 4 § 4. Ovak autor pomišljao je izjednačenje genitivnog i dativnog morfema u rum., alb. i novogrčkom jeziku sa sintaktičkim izjednačenjem u bug. Isp. *Slavia* IV, str. 130.

Slovenski dijalekti na Jadranu dokazuju nam da se pod uticajem romanskih govora „gdje“ i „kamo“ mogu generalisati, uza sve što postoje padežni morfemi u potpunom cvatu. U Dalmaciji i u Crnoj Gori govori se isključivo *de iđeš* mjesto „kamo ideš“ za pravac kretanja kao i za mirovanje „de si bio“, a padežni morfemi još su uvijek u potpunom životu. Općenito se s pravom drži da je upotreba „gdje“ u dva značenja nastala na Jadranu pod utjecajem romanske sintakse.

Zna se da ni arnautski (*ku „gdje, kamo“*) ni rumunski (*unde „gdje, kamo“*) ni novogrčki (*ποῦ „gdje, kamo“*) jezik ne razlikuju kretanja od mirovanja u jeziku.

Ta pojava prenesena je i na sve slovenske dijalekte od Prizrena preko Kosova sve do Dunava.

Kao što je u latinskom jeziku ovo nerazlikovanje mirovanja i kretanja doprinijelo nerazlikovanju lokativa i akuzativa, tako je to isto moglo proizvesti i u bugarskom jeziku.

Sa logičkoga je gledišta i onako suvišno razlikovati u upitnom adverbu kretanje i mirovanje, kad to izriče glagol. Ovaj razlog važi takođe i za pozajmljivanje izraza, za calque linguistique *gdje = kamo (kuda)*. Pozajmljuje se samo ono što treba ili što se ne protivi logici, ili što izgleda bolje, što ima veći prestiž.

Ovo izjednačenje samo za sebe u morfemu za kretanje u pravcu *kamo* (akuzativ) i za mirovanje na pitanje *gdje* (lokativ) ne bi zacijelo bilo dosta da se potkopa deklinacija⁹²). Da je to tako dokazuju najbolje crnogorski i dalmatinski dijalekti gdje je deklinacija potpuno očuvana i živa, ma da je ovo izjednačenje sprovedeno u upitnom adverbu mjesta.

10. Druga je jedna balkanska pojava bila još fatalnija za slovensku deklinaciju.

Zna se iz arnautske i rumunske sintakse da se dativ i akuzativ kao komplementi glagolu, ne samo ako se nalaze pred njim, nego i onda kad stoje iza njega, pojavljaju pleonastičkom zamjeničkom dopunom u dativu i akuzativu.

⁹²) K. H. Meyer, *Der Untergang der Deklination in Bulg.*, § 15 i str. 75, pridaje takođe ovom momentu odlučnu važnost u pitanju gubljenja deklinacije u bug., samo što Meyer ne pripisuje vanjskom uticaju izjednačenje kretanja i mirovanja. Da je ovo izjednačenje moglo da nastane samo na vanjsku pobudu, a ne zbog unutarnjeg bug. razvoja, za to govori baš utjecaj ital. jezika u jadranskoj zoni gdje se *gdje = kamo* očevidno može da pripiše samo ital. uticaju.

Iz romanske se gramatike zna da se kod imenica deklinacija izgubila, ali da se kod zamjenica sačuvala u dosta obilnoj mjeri. To isto imamo i u rumunskom i u arnautskom jeziku.

Prema tome, po ovoj sintaksi sasvim lijepo može riječ pred glagolom stajati u „casus generalis“, a da ne nastane nikakva dvoumica o značenju rečenica. Na kakvu vrstu glagolske dopune misli onaj koji govori, to će se vidjeti sasvim jasno iz zamjениčke dopune. Isp. primjere za to kod Ml. str. 284. To znači, drugim riječima, da je sasvim bez potrebe za izražajnu sposobnost rečenice razlikovati dativ i akuzativ kao morfeme, kad ih mogu zamijeniti pleonastičke zamjениčke dopune.⁹⁸⁾

Pojava pleonastičkoga ponavljanja zamjениčke dopune glagolu, ako se imenica na koju se dopuna odnosi nalazi na početku rečenice, vrlo je rana pojava u balkanskom latinitetu. Na kršćanskom natpisu iz Splita, CJL III 9508, iz 4. vijeka čitamo ovu rečenicu: *Peregrinum filium in lege sancta christiana collocabi eum* gdje je *eum* zamjениčka pleonastička dopuna baš kao i u rumunskom i arnautskom. Za imenicu kao komplemenat poslije glagola nijesam našao primjera.

Tako je dakle bugarski jezik mogao dobiti pobudu iz balkanskoga milieua za nerazlikovanje padeža kad su dopune glagola. Morfemi nijesu potrebni kad imenice služe kao dopune glagola, jer ih mogu da zamijene zamjениčki objekti.

11. Da li su padeži potrebni kad služe kao dopuna drugim imenicama, pridjevima, brojevima i zamjenicama?

Današnji ih bugarski jezik ni u ovom slučaju ne upotrebljava, kao ni kad služe kao dopune glagolima. To je najbolji dokaz da nijesu potrebni ni ovdje kao ni ondje i da ih i ovdje jezik može da zamijeni sintaksom kao i kod glagola.

Samo se pitamo i ovdje kao i tamo, da li je bugarski jezik i u ovom slučaju mogao dobiti pobudu iz balkanskoga milieua?

Kod jednog je slučaja balkanski utjecaj sasvim izvjestan.

Ako je imenica dopuna broju od pet dalje, onda i u bugarskom stoji u svim dijalektima u nominativu plurala baš kao u novogrčkom, arnautskom i rumunskom, a ne u gen. plurala kao u ostalim slovenskim jezicima.

12. Za druge slučajeve, tj. kad je imenica komplemenat drugoj imenici, mogu se takođe naći balkanske pobude za bugarsko napuštanje padeža.

⁹⁸⁾ Isp. Sandfeld *o. c.*

I za izražavanje genitivnoga odnosa bez morfema mogao je bugarski jezik dobiti pobuda spolja. To se vidi najprije u konstrukciji koja se upotrebljava u rumunskom kad imenica bez člana služi kao dopuna drugoj imenici (tip: *apa izvoruluî* pored *apa de izvor, de puş, de ploae* „voda iz određenoga bunara“ pored „izvor-voda, bunarska voda, kišnica“). U ovom slučaju rumunski jezik nije nikada upotrebljavao morfem, nego sintaktičko opisivanje sa *de*. Značajno je da bugarski jezik može da upotrebljava za ovakve slučajeve takođe prijedlog *ot* = rum. *de*, koliko se ne služi slovenskim kvalitativnim pridjevima.⁹⁴⁾

13. Paralelizam između bugarskoga jezika i rumunskoga je u ovom slučaju gotovo potpun. U 16 i 17 vijeku izražavao se u rumunskom jeziku genitivni odnos prijedlogom *a* tamo gdje se danas redovno upotrebljava *de*, na pr. *sufletul a om botezat* „duh krštena čovjeka“, *undele a ape multe* „valovi mnogih voda“. Danas se upotrebljava *a* mjesto *de* samo pred brojevima ili poslije *tot*, na pr. *tatâl a doî fîi* „otac dvoje djece“.⁹⁵⁾ Ovo *a* dolazi od latinskoga *ad*.

Bugarska upotreba prijedloga *otz* i *na* u slučajevima kad je imenica dopuna drugih imenica nije ništa drugo nego „calque linguistique“ rumunske konstrukcije.

Ako je tako, onda nema nikakve sumnje da se je bugarski uzus naknade slovenskih padežnih morfema sintaktičkim konstrukcijama počeo po malo razvijati u vlaško-bugarskoj simbiozi za vrijeme drugoga bugarskoga carstva.

IX

1. Pošto smo ogledali fonetske, akcenatske i sintaktičke balkanske pojave u bugarskom jeziku, moramo obratiti pažnju na još jedan karakteristični balkanski morfem. To je t. zv. skraćeni infinitiv koji susrećemo u rumunskom i bugarskom jeziku.

Ml. raspravlja o skraćenom infinitivu u § 138.

Do danas se je sačuvao infinitiv u obliku supina na *-t* samo kao arhaizam.

Ml. ne tumači postanje skraćenoga supina bez *-t*, niti spominje analognu rumunsku pojavu. On veli samo na str. 268: „Sehr beliebt (podvučeno od autora) ist der verkürzte Infinitiv ohne *-t* nach *móga, nedeî, nemoî*“. I to je sve.

⁹⁴⁾ Isp. *učenik ot gimnázijata* pored (*gimnazist*) i *gimnazijalen direktor*.

⁹⁵⁾ Vidi Tiktina s. v. a. Isp. bug. *şápkata na učítela* „učiteljev šesir“ kao i *koncértot na Muzikalnoto družestvo*.

Za pitanje infinitiva sa balkanističkoga gledišta Ml. i ne spominje važnih radova Kr. Sandfelda. Spominje samo gubitak infinitiva u bugarskom i zamjenu sporednim rečenicama sa *da*. Ovu balkansku pojavu, kojoj je izvor u novogrčkom jeziku, proučio je baš Sandfeld u svim detaljima, i njegov rad ne smije da se mukom obiđe.⁹⁶⁾

I u ovom slučaju imamo istu pojavu koju smo vidjeli i u bugarskom gubitku padeža. Pobuda za gubljenje morfema i za naknadu sintaksom dolazi slovenskom balkanskom jeziku iz balkanskoga milieu-a.

Pita se samo: da li direktno iz grčkoga ili preko rumunskoga ili arnautskoga?

Sloveni su živjeli u simbiozi sa svim tim narodima. Izgledalo bi dakle na prvi mah da je ovo pitanje nerješivo.

2. Ima, međutim, jedan zajednički balkanski morfem, — a to je skraćeni infinitiv — koji se ne nalazi u novogrčkom i arnautskom jeziku, a nalazi se u rumunskom. Ova okolnost nam veli da je i utjecaj koji je učinio da neki jugoslovenski dijalekti zamijene infinitiv sintaksom mogao da izvrši samo rumunski jezik za vrijeme najjače slovensko-vlaške simbioze drugoga bugarskoga carstva.

Ako se rumunskom utjecaju ima da pripíše stvaranje skraćenoga infinitiva kao posebnoga morfema, onda se zacijelo ima pripisati i sintaktičko opisivanje infinitiva rečenicama koje počinju sa *da*. Ne mislim da bi iko mogao rastavljati ove dvije pojave, osim ako drži kao Ml. koji se doduše ne izjavljuje po ovom pitanju, da su se ove dvije pojave razvile spontano u jugoslovenskim dijalektima, nezavisno od balkanskih jezika.

3. Da vidimo najprije rumunsku pojavu. Ona je vrlo kuriozna. Još u početku književnoga jezika, u 16. vijeku, u t. zv. *limba veche*, rumunski je jezik poznavao potpuni latinski infinitiv na *-are, -ire, -ěre, eare* (*purtare, durmire, ungere, vedeare*). Međutim i u tom vijeku ima potvrda za skraćeni infinitiv bez *-re*: *purtà, durmì, unge, veda*. Ovaj je infinitiv danas generalan u položaju kad dolazi poslije modalnih glagola. Kad je pred njima, onda se u nekim slučajevima pojavljuje još i danas potpuni infinitiv sa *-re* kao arhaizam.

Potpuni infinitiv dolazi danas u rum. općenito u supstantiviziranom obliku sa postpozitivnim članom u ž. r.

⁹⁶⁾ *Ru aenske Studier* i njemački izvod odatle u Weigandovu Jahresberichtu IX, str. 75 - 137; za tim o. c., str. 173 i sl.

U ovom posljednjem slučaju nema koincidencije sa bugarskim jezikom, koji ne poznaje supstantiviziranoga infinitiva. U druga dva slučaja je koincidencija skoro potpuna.

4. Kako je došlo do skraćenoga infinitiva nije protumačeno, koliko znam, ni u bugarskoj ni u rumunskoj lingvistici.

Ne bi valjalo tumačiti gubitak *t* iz internih slovenskih sredstava.

Zna se da je opća balkanska pojava stvaranje futura s pomoćnim glagolom *htjeti*. Kad bi se gubitak *t* htio tumačiti iz srpskohrvatskih jezičkih sredstava, kako čini Sandfeld, reklo bi se da je oblik futura kad je infinitiv pred glagolom, na pr. *pitacu*, gdje je nastala asimilacija završetka supina prema *ću*, bila generalisana i na onaj slučaj kad infinitiv stoji poslije pomoćnoga glagola (*ja*) *ću pitati*.

Takvom se tumačenju protivi činjenica, prvo, što se baš u srpskohrv. nigdje ne nalazi skraćeni infinitiv *i*, drugo, što se u onim južno-slovenskim dijalektima koji poznaju skraćeni infinitiv futur ponajviše pravi sasvim prema novogrčko-rumunsko-arnautskom načinu. Uzima se 3. l. sg. *š.e* (mać. *će, ke*) i prezent glagola, ili se još meće pred taj prezent veznik *da*: *će jadim* (mać.) itd. Isp. kod Mladenova na str. 291.

Na ovoj je, dakle, teritoriji ova sintaktička perifraza djelimice sasvim potisnula infinitiv kao morfem.

Koliko se sačuvao u skraćenom ili neskraćenom obliku, to je arhaizam.

Prema srpskohrvatskom tipu *pisa-ću = ću pisati* ne može se protumačiti kao ni prema bugarskom *pisa štã* (normalno) - *štã pisa* (t. zv. neodređeni futur). Posljednje ima potpunu paralelu u rumunskom skraćenom infinitivu i futuru: *oi lãudã = lãudã oi* (hvaliću).

5. Mi, doduše, imamo i drugih slučajeva gdje se krajnje *-tã* gubi na Balkanu. To je, najprije, u postpozitivnom članu *-tã* u maćedonskim govorima (tip. *vólko* Prilep) i, onda, u trećem licu sg. i pl. Može li se kao treći slučaj ovamo svrstati i gubitak *-tã* u supinu? Ne mislim da se može u sva ova tri slučaja tumačiti gubitak nastavka *-tã* na jednaki način.

6. Gubitak *-re* u rumunskom infinitivu isto tako nije lako protumačiti. Jedan pokušaj je dao pokojni Weigand u 3. svesci *Jahresberichts des Instituts für rumänische Sprache* (1896), str. 150—151. On uzima da je u futuru *lãudãre-võiü* „hvaliću“ i u kondicionalu *lãudãre-vreã* „hvalio bih“ onaj slog *-re* „durch den häufigen Gebrauch und die Unbetontheit“ bio skraćen, „genau wie im Slavischen“. To

doduše nije nikakvo tumačenje, jer ni sam autor nije dao nikakvih paralelnih primjera u potvrdu svoje teze.

7. Nema druge nego uzeti da su u starorumunskom postojala dva tipa infinitiva, tip potpuni, koji je sadržavao karakteristične vokale konjugacije *a*, *ea*, *e*, *i+re*, i skraćeni, koji je sadržavao samo karakteristične vokale konjugacije bez *re*.

U ovom posljednjem pogledu slaže se rumunski jezik sa mnogim italijanskim dijalektima, koji imaju u velikoj mjeri infinitiv bez *re* (isp. Meyer-Lübke, *Italienische Grammatik* § 273) i koji razlikuju apstraktnu imenicu na *-are* od infinitiva na *-á*.

Po mojem je mišljenju rum. infinitiv bez *-re* nastao pod utjecajem klasičnih infinitiva modalnih glagola bez *-re*, kao što su *esse*, *posse*, *velle*. Vulgarno-latinski analogički tip *essere* bio je u opoziciji prema klasičnom *esse*.

Ovu svoju teoriju ne mogu zasada dokazati, ali ne znam drugoga razloga koji bi mogao dovesti do ovoga čudnog razlikovanja između čistoga infinitiva koji je skraćen i supstantiviziranog infinitiva koji nije skraćen.

Glasovnih razloga za gubitak *-re* nema, upravo kao što ih nema ni za gubitak *tz* u bugarskom supinu.

Izgleda mi takođe kao izvjesno da se rumunski skraćeni infinitiv ne može tumačiti odjelito od italijanskoga dijalektičnoga. Ovu činjenicu nije Weigand uopće uzimao u obzir pri svome tumačenju skraćenoga rumunskoga infinitiva.

8. Ako je tako, onda ne može biti ni govora o tome da bi se rumunski skraćeni infinitiv mogao tumačiti slovenskim uticajem, koji je bio osobito jak. Uostalom dosada niko nije ni pomišljao na taj uticaj.

Kad nije moguće tumačiti rumunski skraćeni infinitiv slovenskim uticajem, pita se: nije li, obratno, moguće shvatiti bugarski skraćeni infinitiv kao imitaciju rumunskoga skraćenoga infinitiva? Ova se je imitacija mogla lako dogoditi u doba najjače rumunsko-slovenske simbioze za drugoga bugarskoga carstva. Ostavljam ovo pitanje zasada pri ovom upitniku.

X

1. Ml. je u svojoj knjizi uzeo u razmatranje i slovenske elemente u rumunskom, arnautskom, mađarskom i novogrčkom jeziku (§§ 33, 34 i 35). Jedan paragraf, vrlo sumaran, posvetio je pozajmicama i tuđicama u bugarskom jeziku. Sve to metnuo je, malo nezgodno

doduše, u IV poglavlje pod naslovom Äussere Geschichte des Bulgarischen (§ 38).

U svim ovim paragrafima daje više svoje primjedbe, utiske, koje je valjda prigodom pojedinih riječi pisao. U njima se vidi bez sumnje i učenost. Ali u priručniku njemačkoga kova očekivali bi smo prije svega tačnije informacije koliko ih dopušta sadašnje stanje istraživanja u ovim oblastima.

Ja ću se ograničiti takođe samo na svoje primjedbe.

2. Kad je riječ o slovenskom elementu u rumunskom leksikonu, onda treba tačno razlikovati dvije vrste rumunskih riječi slovenskoga porijekla: 1) riječi koje su Rumuni uzeli od slovenskoga naroda živeći u simbiozi s njime, 2) riječi koje su ušle u njihov jezik iz slovenskoga crkvenoga i državnoga jezika.

Ovakvo razlikovanje nalazi se i u zapadnim romanskim jezicima. U svakom zapadnom romanskom jeziku imamo mots populaires i mots savants. Obje vrste su latinskoga porijekla, ali je put kojim su ušle u romanske jezike sasvim različit.

Rumunske slovenske riječi kao *svešťanie*, *svešťnic* „svijećnjak“, *odăjzii* što ih Ml. navodi na str. 59 upravo su onakve prirode kao i *svešťenik*, *odežda* u srpskohrv. One ništa ne dokazuju za reflekske slov. fonema *tj*, *dj*. To su učeni slavonizmi.

3. Za *št* < *tj* navodi se kao potvrda na istoj strani i rum. *moştean* „nasljednik“ i *moşteni* „naslijediti“ i veli se da dolaze od abg. *моштанъ* = *moćan*. Da je ova stara etimologija kriva, pokazao sam u Bărbuleskovu Zborniku.⁹⁷⁾

4. Rum. *păstrav*, *păstrăv* „pastrva“ ne dolazi od bug. nom. sg. *pastrva*, nego, kao i *circov*, od akuz. sg. *păstrăvb*, nom. *păstry. Ova riječ, kao ni *văduviđ*, ne sadrži dokaz za *ɔ* > *ă*, jer *ɔ* daje u rum. obično *e* (cf. *pestriț*, rumunska izvedenica od slov. *pěstrě*), nego *ă* stoji mjesto *e* zbog prethodnoga labijala kao u *văzut* od *vedeà*, *treapăd* < *trepidus* itd. To je interna rumunska pojava.

5. U *dobitoc* nemamo, kako veli Ml. „den Reflex der uralten ersten Vokalisation“, jer riječ ne pokazuje *u* za *u*, nego *i*. Ne može biti stara pozajmica.

Da rum. *sâmbată* ne može biti od slov. *сѣбота*, to se vidi odatle što slov. naglašeno *o* ne prelazi nikada u rum. naglašeno *a*. Ovaj rum. oblik je čisti rumunski refleks za vulg. lat. *sambata*.⁹⁸⁾

⁹⁷⁾ *De l'Étymologie roumaino-slave* (Omăgiu profesorului Ilie Bărbulescu, str. 207 i sl.).

⁹⁸⁾ Isp. moj članak *La semaine slave*, RES V, str. 19.

6. Isto je tako neispravno kad Ml. navodi rum. *gîsca* „guska“ kao dokaz za razvitak nazala $\kappa > \varkappa$ kao u bugarskom. *Gîsca* je nastalo rumunskim skraćivanjem konsonantske grupe *nsc*, kako očito dokazuje masculinum *gînsac* „gusak“ gdje te grupe nema.

Rum. *oglindă* je rumunska tvorevina. To je postverbal od *oglinđi*. Samo glagol može da služi za studiranje fonetskoga refleksa za $\blacktriangle$.

Rum. *sfînt* ne može služiti kao primjer rumunskoga refleksa za slov. nazal $\blacktriangle$ (СРАТЪ), jer je ovaj rumunski pridjev nastao ukrštanjem lat. riječi *sanctus* > *sînt* + СРАТЪ. Za studiranje refleksa od $\blacktriangle$ može da služi samo glagol *sfînti* < *svętiti*.

Rum. *rînd* za *rind je takode interna rumunska pojava kao *vînt* < *ventus*, *cuvînt* < *conventus*. Ništa ne dokazuje za refleks $\blacktriangle > \hat{in}$, kako tvrdi Mladenov. Normalni rumunski refleks za taj slov. nazal je *in*, kako i Ml., protivno Bărbulesku, dobro ističe.

Rum. *crunt* (p. 61) ne sadrži rum. refleks za slov. nazal κ , jer riječ ne dolazi od *krpъ* (cf. srpskohrv. *okrutan*), nego od lat. *cruentus*.⁹⁹⁾ Diftong *ue* bio je valjda već u vulg.-lat. stegnut u *u*, isp. *Truentus* > ital. *Tronto*.

7. Rumunski refleksi *în*, *un* za κ osnivaju se zacijelo na različitim južnoslovenskim izgovorima nazala prve dobe: 1. $\varphi > un$, 2. $\hat{a} > \hat{in}$. Da li stoje ti refleksi u kakvoj vezi sa srednjebugarskim izgovorom $\varkappa n$, kako hoće Bărbulescu, ne možemo znati sasvijem tačno, ali bi to moglo biti, jer vidimo da se i rumunski nazal *în* koji je nastao iz lat. grupe *an* ponekad pretvara pod uticajem slovenskoga razvitka u *î*. To vidimo u *cît* < *quantus* i *tît* < *tantus* mjesto *cînt (isp. *cînd* < *quando*), *tînt.

Ovo miješanje slovenskih i latinskih nazala sasvim se lako moglo dogoditi za vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva, kad je rumunsko-slovenska simbioza bila najjača na Balkanu.

8. Kao dokaz kako se je izgovaralo $\mathfrak{b}$ mogu da služe samo rumunski slavizmi tipa *veac*, *leac*, a nikako *pleavă*, *treabă*, *mreajă*, kako krivo navodi Ml. na str. 61. U ovom posljednjem je tipu rumunski diftong *ea* mogao nastati i onda ako se je u onom slovenskom dijalektu iz kojega su ove rumunske riječi za $\mathfrak{b}$ govorilo *e*. *Vreme* je zacijelo nastalo iz *vreamē*. Rumunski jezik mijenja pravilno svako naglašeno *e* u *ea*, ako je na kraju *ă*, a *ea* u *e*, ako je na kraju *-e*. Dokaz za izgovor *e* nije ni *trebue*, odatle glagol *trebui*.

⁹⁹⁾ Isp. sada i REW³ 2343.

Rum. *plivi*, *bili* ne dokazuju ništa za bugarsku redukciju nena-
glašenih vokala, jer se u rum. *ia - ie - iă* obično reduciraju u *i* kad
su nenaglašeni (isp. *javiti* > *ivi*).

9. Ml. se doduše ne izjašnjuje sasvim decidirano o pitanju:
odakle zapravo potječu rumunski slavizmi, da li iz južnoslovenskih
dijalekata južno od Dunava ili sjeverno od Dunava; izgleda (str. 62)
kao da naginje mišljenju da potječu iz dako-slovenskoga. On dakako
i ovaj jezik drži za „altbulgarisch“. Biće da uzima i on kao i drugi da
su se Rumuni formirali na sjeveru i na jugu od Dunava.¹⁰⁰⁾

10. Između današnje rumunske fonetike i bugarske ima zaista
izvjesnih sličnosti, koje Ml. nije istakao. Tako za metatezu *ɛr < ra*
(str. 82), odakle nastaje i sonantno *r* (isp. srpskohrv. *trpeza* < gr.
τρᾶπεζα), imamo i rumunskih primjera, i to ne samo u slavizmima
kao što su *gărdină* (Tiktin 695), nego i u lat. riječima kao što je
izvedenica od *frate*: *firtat* „pobratim“.

Kod Pavlikiana oko Plovdiva i u Rodopama postaje *i > ɛ' = ы*
poslije *r ž ě š* (str. 145). S tom pojavom možemo isporučiti rum. *i > i*
poslije *r* i palatala kao *rid < rido* „smijem se“, osobito u Moldavskoj.

S oblikom *śurmah < sǎrmasi* (Pavlikiani) „siromah“ mogu se
isporediti rum. slavizmi *sărman*, *sărac* istoga značenja.

Prijelaz nenaglašenoga *u > o* koji se nalazi u nekim bugarskim
dijalektima (§ 46) nalazi se i u rumunskom na početku, kao u *ogoi*
< *ugojiti* itd.

Drugi prijelaz *ú > i* (str. 89) nalazi se takode u rumunskim
slavizmima kao u *ibovnic*, a nalazi se i kod Aromuna i Sarakačana:
klič, *klitsa* < *ključ*, isp. *Glasnik Sk. naučnog društva* III, 170.

Isto tako i prijelaz *oĭ > o* (tip *dođufti < dođohte*, str. 143) nalazi
se i u rumunskim slavizmima kao što su *donița* „kabao za muženje“
> *dojnica*.

Naročito treba zabilježiti bugarsku metatezu poluglasova ръ, рь,
лъ, ль > ɛr, ɛl (str. 133) iz koje se razvilo i srpskohrv. sonatno ɣ.
Ova se metateza nalazi i u rumunskim slavizmima: *pîlc* „puk“, *pîlnie*
„entonnoir“ isp. srpskohrv. „punje“ (sc. vino), *vîrf* „vrh“. Ali valja
pribilježiti da sa *îr* Rumuni reprodukuju i srpskohrv. sonatno ɣ (tip
Sîrb) i da ima dosta rumunskih slavizama koji ne pokazuju metateze
poluvokala (tip *îndrăsnî*, *îndrăsnêĭ*, *îndrăsnêa'ă* „drznuti se“ itd.

¹⁰⁰⁾ Na početku § 33 veli naime da se domovina Rumuna može tražiti
gdje mu drago. Na str. 61 i 63 opet odlučuje se za to da je „dako-slavisch ist
die lexikalische Grundlage des Rumänischen“ i da je dačko-slovenski = alt-
bulgarisch.

11. Osim ove djelimične koincidencije sa bugarskim dijalektima treba pribilježiti naročito ovu leksikalno-morfološku. *Paučina* glasi u bug. *pájažina* (*páe-*, *pau-*, str. 142). Sa bugarskim se oblikom poklapa rum. *pǎjánjen* ili *pǎjánjin* ili, sa gubitkom prvoga *n* zbog disimilacije, *pǎjájjen*, *pǎjájjin*. Od ostalih interesantnih rum. oblika, koje bilježi Tiktin 1108, naročito treba istaći *paing* u istom značenju. Posljednji rum. oblik kaže nam da je zaista nekada glasilo ime pauka u bugarskom *pajag < *паягъ mjesfo *паякъ*. Tumačenje koje daje Ml. o sekundarnom *k* > *g* dobro je.

Isto treba uporediti prelaz *h* > *k* u *кожочаръ* u vlaško-bugarskim listinama (str. 143) sa rum. slavizmom *cojoc*.

12. Osobito se nameće pitanje kako se odnosi prijelaz *h* > *f* u rumunskim slavizmima prema južnoslovenskim dijalektima u Trnu, Šumenu, u Rodopama, naročito u Mačedoniji (Prilep, Debar, Ohrid, Bitolj, Lerin) (isp. i bug. *hvrǎl'am* = rum. *azvirli* pored imenice *sfirlǎ*). Od iste osnove dolaze i srpskohrv. dijalektičke imenice *ǎvrǎle*, *hǎvar*, Žumberak, katolici, „komadić drveta što se baca na krušku da se skine voće“).

13. Nada sve su interesantne rumunske imitacije slovenskih konstrukcija. Stari slov. apsolutni dativ koji se sačuvao u bug. gerundiju na *-štem*, *-ščem* i *-kúm* (na pr. *predéščem si kraj óg iščé snaa i sfekǎrva*, isp. kod Ml. str. 286) nalazi se još i danas u aromunskom gerundiju koji se svršuje na *-índalui*¹⁰¹⁾ (dakorum. samo *-índ*). Ovakvi uticaji mogući su samo u simbiozi.

14. Arumunske slavizme prikazao je Ml. na daleko savršeniji način negoli tri druga elementa, koji su takođe veoma važni za balkanistiku. To su, prvo, veze sa grčkim jezikom, drugo, veze sa arnautskim jezikom i treće — veze sa turskim jezikom. Osim nekoliko prigodnih bilježaka Ml. nije dao zapravo nikakva prikaza iz kojega bi čitalac priručnika mogao na brz i pregledan način crpsti obavještenje o lingvističkoj i kulturnohistorijskoj važnosti ovih elemenata za bugarski jezik.

15. Da su grčke pozajmice važne i u glasovnom pogledu vidi se odatle što se *a* pretvara i kod njih katkad u *o* kao i kod tuđica iz ostalih jezika, na pr. *stómna* (mać.) od novogrč. *σταμνίον*. Ali može dakako i da ostane, na pr. *livada* < *λίβάδιον*.

Neke konsonantske pojave koje se opažaju u grecizmima interesantne su za balkanistu. Tako *vn* > *mn*, koje je obična južnoslovenska

¹⁰¹⁾ Isp. Bacinschi, *ZfrPh* XXXVII. str. 611.

asimilacija, u *emnuh* (14. vijek, str. 150) za εὐνοῦχος značajna je zbog toga što dolazi i u sarakačanskom grčkom govoru i u arumunskom: *munuh*.¹⁰²⁾

16. Još je interesantnije promatrati s kulturnoga gledišta one grecizme koje idu u područje hortikulture.¹⁰³⁾

Zna se da se baš baštovanstvom ističu Bugari i da je to njihov ponos.

I u ovoj oblasti ima dosta interesantnih pozajmica iz grčkoga, na pr. *berdokva*, iz grč. βερδοξ, gen. -ακος. Ova riječ pokazuje kao i romanska imena biljki u srpskohrv. prelaz u deklinaciju -y, *ove*, i *a > o* kao i latinske riječi na pr. *lactūca > loštika*.

Ovi grecizmi koji na ovoj teritoriji uđu u slovenske dijalekte raširiše se odavde i u sjeverne slovenske jezike, na pr. *cvekló* < novogrčki σεῦκλον. Za ostale slov. oblike isp. Miklošič, *Etym. Wörterbuch* 329.

Dok ova dva grecizma jasno kažu odakle Južni Sloveni crpu znanje o kulturnim biljkama, dotle imamo i grecizama koji nam vele da se i znanje o biljkama za ukras crpe iz Vizantije. To je, najprije, bug. *trəndafil* = srpskohrvatski *trandòvilje*, gdje nam fonem *nt > nd*¹⁰⁴⁾ jasno govori o novogrčkom porijeklu ovoga imena: novogrčki τρ(ι)αντάφυλλον.

Kod riječi *bosiljak* možemo zbog *b s* pravom sumnjati da je riječ ušla u slov. jezike preko Vizantije. Zacijelo je došla sa zapada preko Dalmacije, jer biljka spada u apotekarsko područje.¹⁰⁵⁾

Da su Grci dali i izraza koji su došli iz ljekarske sredine, i o tome ne može biti sumnje. Riječ *stomak* raširena je baš na Balkanu.

¹⁰²⁾ Isp. moj prikaz Hoegoeve studije o Sarakačanima u Гласнику Скопског науч. друштва III, 169.

¹⁰³⁾ Potanje raspravljam o ovom pitanju u članku *De l'horticulture byzantine en pays yougoslaves* koji izlazi u *Mélanges Lambros* (Athènes).

¹⁰⁴⁾ Na str. 150 Ml. krivo meće ovu asimilaciju među bugarske pojave. Sasvim je očito da riječi koje imaju *nd* mjesto *nt* pokazuju novogrčki pučki izgovor, *nt* je učeni grčki izgovor, tz. καθαρῆουσα.

¹⁰⁵⁾ Isp. Rohlf's, *Wörterbuch der unteritaliänischen Gräcität* s. v. Isp. sada i Barićev članak *Босилџак* u časopisu *Наш језик* II, str. 43—47 s kojim se u potpunosti ne slažem. Kako tumačim *bosiljak* na Balkanu, to će se potanje vidjeti u članku što ga pominjem u bilješki br. 103. Sačuvano *b* u *korab*, *koliba*, *konoba* (posljednje ne pominje Barić) nema nikakva posla sa balkanskim starincima od kojih su samo Bessi oko Plovdiva sačuvali svoj jezik do dolaska Slovena. O *b* u *koliba*, *konoba*, *korab* raspravljam na drugom mjestu.

Slovenski grecizmi, ako se odnose na kulturne biljke, mogu putovati i dalje k Nijemcima. To se vidi po refleksima od novogrčkoga ἀγκούρι > srpskohrv. *ùgorak*, njem. *Gurke*, riječ koja ne dolazi danas u bugarskom jeziku gdje se veli *krastavica* kao i u srpskohrv. (odatle rum. *castravete*).

Poznavanje ovih kulturnih biljaka šire među balkanskim Slovenima ne simbioza sa Grcima, nego manastiri. Zato je i riječ *mađir* „kuhar“ grčkoga porijekla. Značila je najprije „manastirski kuhar“, onda „kuhar uopće“.

I za širenje romanskih naziva kulturnih biljki među južnim Slovenima uzeo sam benediktinske manastire jadranske obale kao posrednike.¹⁰⁶) Vidi se na obje strane paralelizam.

Više puta šire grecizme za biljke na Balkanu i Turci, kao *karafil* < καρρόφυλλον.

Tačnije promatranje slov. leksikona u bugarskom jeziku uči da su katkad u pitanju slov. riječi koje se vratiše natrag iz grčkoga jezika, dakle o onome što Nijemci zovu Rückentlehnungen.

Tako bug. *vřrkolak* o kojoj Ml. govori na str. 210. Bugarski oblik nije nastao, kako on uči, disimilacijom iz *vřskod'ak*, nego je jednostavno natrag pozajmljeno novogr. βρουκόλακας gdje su Grci napustili tešku slovensku konsonantsku grupu *dl*, uprostivši je u *l*. Prelaz *l* > *r* pred konsonantom razumljiv je samo u novogrčkom jeziku.

Sufiks u riječi *belúda* „bijela krava ili ovcá“ (str. 200) je zacijelo novogrčki deminutivni sufiks -ούδα kao u κουπελούδα „djevojka“ itd., a nije stari sufiks *-udž*, kako Mladenov krivo uči.¹⁰⁷)

Proučavanje grčkih slavizama takođe je vrlo važno, na pr. *Hlerin*, danas obično bez *h* (isp. str. 143) > novogrč. *Florina* pokazuje slov. padež i promjenu nenaglašenoga *e* > *o* kao ζουλιάρης (Pernot, o. c., s.r. 39 § 2).

17. Arnautski elemenat u bug. jeziku nije Ml. uopće uzeo u razmatranje, ni koliko je poznat do danas. Riječi arnautskoga porijekla *búza* „lice“ nikako ne spominje.

Dijalekti pókazuju i više takvih pozajmica iz arnautskoga. Maćedonska riječ *karpa* koja dolazi u Debru kao opće ime i kao

¹⁰⁶) Isp. moj članak *Zum Balkan-Latein III*, u *ZfrPh L*, str. 485.

¹⁰⁷) Najinteresantnije lingvističke pojave iz grčko-slovenske simbioze daje Ml. samo usput, tako o tome, da je u maćedonskim dijalektima pozajmljen grčki vezník *óti*, zatim da adverb mjesta ποό = *gdje* može pre na grčkom da zamijeni relativnu zamjenicu.

toponomastikum sve do Kajmakčalana zacijelo je identična sa arn. *karpě* „stijena“¹⁰⁸). Kako ne pokazuje likvidne metateze mora da je mlađa pozajmica upravo kao i ime rijeke *Vardar*.

I ovdje ima interesantnih „Rückentlehnungen“. Tako je *ugič* (općenita u Mačedoniji) iz arn. *ogič*.¹⁰⁹) O toj riječi govori Ml. na str. 67.

Za riječ *kópi'e* krivo uči na str. 73 da je pozajmica iz rumunskog. To mišljenje ne potvrđuje najprije akcenat. Kad riječ znači „dijete, djevojčica“, onda je naglasak u rum. na *i*: *copil, copilă*. Toga naglasaka ne poznaju južnoslovenski dijalekti. Kad znači u rumunskom „nezakonito dijete, bastard“, onda i u rumunskom kao i u bugarskom i srpskohrvatskom stoji akcenat na *o*: *cópil = kǎpile*. Ova se riječ nalazi i u arnautskom jeziku i u ovom se jeziku dá dobro protumačiti, kako je pokazao Jokl.¹¹⁰) Ali kad bi ona bila stara arnautska pozajmica iz arnautsko-rumunske simbioze iz rimskoga doba, morala bi rumunska riječ pokazivati *l > r* upravo kao i *mazǎre* = arn. *modute* itd. Akcenatska razlika, jednom *ó*, drugi put *í*, može se takođe dobro protumačiti iz arnautskoga. Riječ *kǎpile*, prema tome, pozajmica je ne iz rumunskog, nego iz arnautskoga govora. Prema tome treba uzeti da je *kǎpile* došla u rumunski i bugarski jezik u isto doba, možda u vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva.

18. Isto tako oskudna je informacija koju daje Ml. o velikom turskom elementu u bugarskom jeziku.

Najinteresantnija pojava iz ove oblasti je ona u § 108, gdje se govori o t. zv. razvitku određenih i neodređenih oblika u bugarskom jeziku, za koje je pokojni Conjev u svojoj rektorskoj besjedi 1910, po mojem mišljenju ispravno, pokazao put odakle su nastali. *Pletoh, -eh* su određeni oblici gledanja upravo kao i turski *geldim*, dok su složeni oblici *pletěl sǎm* ili *plel sǎm* neodređeni oblici udaljene prošlosti, upravo kao turski *gelmiš im*.

Što Ml. navodi protiv Conjevljeva tumačenja, ne stoji. Njegovo je umovanje kao uvijek maglovito.

Kako je Sandfeld dokazao da napuštanje infinitiva potječe iz grčkog, mora se uzeti da sintaktički način izražavanja infinitiva u bug.

¹⁰⁸) Isp. o tome moje *Съудује из македонске шойнономасиуке* u Гласнику Скоп. науч. друштва XII.

¹⁰⁹) Isp. moj članak u *Arhivu za arh. starinu* itd. II, 134 sl.

¹¹⁰) Isp. *Arhiv za arh. starinu* itd. I, 219 sl.

ne stoji u vezi s ovom pojavom „bestimmte und unbestimmte Verbalformen“, o kojima govori Ml. u 108. Maćedonski složeni perfekat pomoću pomoćnoga glagola *imati* (tip *imaš li videno krava -ta, -na*) jasno dokazuje kako strani govor može djelovati u ovoj oblasti. Za *imaš li videno* zacijelo ne će Ml. tvrditi da je autonomna bugarska pojava. Veze ove konstrukcije sa grčkom, arnautskom i rumunskom očigledne su.

Da je turski jezik djelovao i na gramatičku strukturu balkanskih slovenskih jezika i o tom ne može biti nikakve sumnje. Samo nemamo o tome još studija. Dosada smo dobili samo leksikoloških studija iz oblasti tursko-slovenskih veza.

Kao najjasniji primjer turskoga uticaja na strukturu južnoslovenskih dijalekata navodim razvitak t. zv. adjektiva bez mocije i deklinacije kao što su *zor-momak* „lijep, stasit momak“ (u Bosni općenito), srpskohrv. *nadžak-baba* „naprasita baba“. Sa gledišta slovenskoga ovo mogu biti doduše i kompozita, ali odgovaraju potpuno turskoj jukstapoziciji adjektiva sa imenicom bez razlikovanja roda. Takvih primjera ima zacijelo dosta i u bugarskom, isp. *girdžik sed'anika* (str. 276).

Mjesto da je dao pregled turskoga elementa u bugarskom jeziku prema dosadašnjem znanju, Ml. nas pita svojom učenošću, nedokazanim teorijama i supozicijama na str. 17 gdje u „protobulgarizme“ računa i one staro-turske riječi koje se nalaze u svim slovenskim jezicima.

Za sufiks *-čii* u *kənjigəčii* itd. drži da je protobugarski i ne uzima u razmatranje da je taj sufiks bio živ na pr. u češkom, srpskohrv. jeziku itd. i da se dá vrlo lako protumačiti kao konglutinat od dva slovenska sufiksa¹¹¹) koji jednako služe za izvođenje nomina agentis od glagola ili inače. To su *-ač*, *-bc* (tipovi *krojač*, *kovač* i na. pr. *krovəc* „pokrivač krovova“ Žumberak) i *-ii* (tip *sədii = sədbcb*).

Mjesto ovakih teorija nas bi više zanimali uputi kako se turcizmi upotrebljavaju kao adverbijalne dopune, kao na pr. *zorlan* „silom“ (od *zor'anmyš* „prisiljen“) u primjeru koji daje Ml. na str. 268 *zórlan zemaš na čovėka, ama zókan ne mož mu da*. Ili kako se njima prave asonancije: *Ako səm Pomak, nesəm ahmak (= budala)*.

Nada sve bi bio na mjestu jedan pregled turcizama prema kulturnim sferama i objašnjenje o najvažnijim promjenama fonetskim i akcenatskim što su ih turcizmi doživjeli u bugarskom jeziku.

¹¹¹) Isp. moje *Studije iz srpskohrvatskoga vokabulara*, Rad 222, str. 132 sl.

Dodatak.

U ovoj se studiji upotrebljavaju ove kratice: 1. *AfsIPh* = Archiv für slavische Philologie (Berlin), 2. *ARj* = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Zagreb, Jugosl. ak. znanosti i umjetnosti), 3. *ČSJKZ* = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana), 4. *REW*³ = Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3 izd. (Heidelberg), 5. *RES* = Revue des Études slaves (Paris), 6. *ZfrPh* = Zeitschrift für romanische Philologie (Halle), 7. *ZfsIPh* = Zeitschrift für slavische Philologie (Berlin), 8. *ZONF* = Zeitschrift für Ortsnamenforschung (München).

Ad bilj. 33. Da prosti rumunski narod naziva Bugare samo *sârbul* i *șchiău* i da je današnji rumunski naziv *bulgar* literarnog skorašnjeg porijekla za to zna i B. Conjev,¹¹² *Езиковни взаимоси* itd. 127. Njegov rum. plural *șchiai* je pogrešan. Mora biti *șchei*. Nije tačno ni njegovo tvrđenje da rum. *șchiău* može da potječe od arnautskoga *shkă*, pl. *shqë* (Godin, *Deutsch-Albanisches Wörterbuch*, str. 323). Oba se oblika osnivaju na balkansko-latinskom *slavus*. Imaju isto vrelo. Nezavisni su jedan od drugoga i ne stoje u odnosu pozajmljenih riječi. Ako Conjev kaže za rum. naziv *sârbul* za Bugarina ovo: „sârbul произлиза отъ времето, когато не се правила разлика между книжовен *сърбин* и *българин*“, onda je to sasvim tačno. Conjev, dakle, sudeći prema ovoj rečenici, i sam drži da je današnje oštro razlikovanje *сърбин* и *българин* literarnoga porijekla i da nije usađeno u narodu. Tačno. Ali se Conjev nije zapitao odakle dolaze Dakorumuni (tj. Rumuni koji stanuju sjeverno od Dunava od 12. vijeka) do toga da imaju za Bugare pored najstarijega naziva sg. *șchiau*, pl. *schei* još i plemenski naziv *sârbul*? Ako se prihvati naše mišljenje da je najstarija rumunsko-arnautsko-slovenska simbioza nastala na teritoriji Justinianove prefekture, u Mačedoniji, onda je ovo rumunsko dvostruko nazivanje Bugara sasvim jasno. Najstariji je naziv za njih kao i za Slovene uopće *Schiau* i to zbog toga što ovaj naziv poznaju i Arnauti. Naziv *sârbul* koji Arnauti ne poznaju kasniji je.

Ad pogl. I § 2. Za pitanje najstarijega izgovora *š* na srpskohrv. teritoriji od važnosti je i riječ *krâljješ*, gen. *-iša*, ikavski *krâljš*, *-iša* „krunica, brojanica, rosarium, Rosenkranz“ *ARj* V, 449. Od ove je riječi stvoren u hrv. škol. jeziku naziv *krâljeznjaci* „Wirbeltiere“. Etimologija koja se daje *κόρυς ἐλέησον* vrlo je vjerovatna, isp. Berneker, str. 502 s. v. *kerolěš*. Ovdje opažamo *a* za *-ie* *é* upravo kao i u *praskva* < *pěrsica*. Osim toga, grčka je riječ adaptirana na slovensku likvidnu metatezu upravo kao i *Spaletum* > *Splět* ili *kráčun* „mandal, zasovnica gvozdena i drvena“ (*ARj* V, 429), na Rabu *kráčun*, *-ünă*, kojoj riječi odgovara u veljotskom govoru *carassaun* „catenaccio“ (Bartoli, *Das Altdalmatische* II, 193) nepoznata postanja. Obje riječi postaju jasne ako se dovedu u vezu sa južno-italijanskim glagolom *skarassé* (Basilicata) „eine Tür so schliessen dass nur eine Spalte bleibt“, koji dolazi od grč. *χαράσσω* Rohlfs, *Etymol. Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, № 2407, *REW*³ 1862. Naše *kráčun*, velj. *carassaun* augmentativna je lat. izvedenica od gr. *χαράκιον* „kolac, Einschnitt, Kerbe“, pomoću lat. sufiksa *-ōne*. Zamjena *k* za *χ* nalazi se u *Krševan* < *χρυσόγυνο*.

¹¹²) Ovako se i sam pokojnik latinicom potpisivao za Б. Цоневъ. Posljednji njegov potpis latinicom koji imam datira od 24. V 1922.

Ad pogl. II i pogl. I, § 20 ako se prihvati naše mišljenje o glasovnoj vrijednosti *ѣ* (jat) i *ѣ* (jery), naime: da su to diftonzi kojih se elementi ne dađu izbliže tačno odrediti, i to 1. *ea* sa raznim vrijednostima od *e* i *a* za jat, i 2. *ui* ili *iu* sa raznim vrijednostima od *i* i *u* za jery, onda ćirilске grafije *ѣ* i *ѣ* ili *ѣ* postaju odjednom posve jasne. U *ѣ* raspoznaje se meki poluglas *ѣ* preko kojega je postavljen *ѣ* = *i*. Očito je da je inteligentni stvaralac ćirilice htio na ovaj način da izrazi diftongičku vrijednost jata. U *ѣ* ili *ѣ* jasno se opaža tvrdi poluglas *ѣ* kojemu je pridodat *ѣ* ili *ѣ* da bi se znak za jery mogao tačno razlikovati od znaka za jat.

Zagreb.

P. Skok

Iz istorije naših reči.

I

Univerzitet

(sveučilište : vseučilišće, univerza).

1. Današnji zakon poznaje u Jugoslaviji „univerzitate“. Tako se zove Univerzitet u Beogradu, Zagrebački univerzitet zvao se prvotno a zove se u običnom govoru i danas vrlo često: sveučilište (adjektiv sveučilišni). U Ljubljani je „univerza“ ili pokatkada još vseučilišće (adjektiv: vseučiliški ili univerzitetni). „Univerza“ se čuje i u Zagrebu.

Dugo sam mislio da je reč „sveučilište“ („vseučilišće“) jedna naša nespretna kovanica iz 19 veka, samo nisam znao kada i gde je nastala.

Vuk te reči nema, a nije je primio još ni Broz-Iveković (1901). Ristić-Kangrga (1928) imaju „univerzitet“ i „sveučilište“.

Što se tiče starijih rečnika, nalazim „sveučilište“ (u formi: vseučilišće) prvi put u slovenačkom rečniku *Antuna Murka* (slovenačko-nemački deo u početku 1832, nemačko-slov. 1833.¹⁾). U slov.-nem. delu toga svog rečnika ima on: „*Vfesholftvo*, auch vfeuzhelifhe, vfevuzhenifhe“, n.: die Universität, die Hochschule“, a u nem.-slov. delu: „Universität, f. gem. universitet, auch vifoka fhóla, vfesholftvo, vfevuzhiliſzhe u. dgl.“ Iz tih se njegovih navoda vidi da je imao muku sa univerzitetom; u slov.-nemački deo nije ni metnuo reči univerzitet, iako je u obrnutom delu svoga rečnika priznao da se „*gemeinlich*“ govori „univerzitet“. Na prvo mesto slovenačkih izraza za taj pojam meće „vsešolstvo“ (kao schola univerza)²⁾, a dodaje: „*auch*“ „vseučilišće“

¹⁾ Murko Anton, Slovensko-nemški rožni befédnik (Graz, 1832—1833), Deutsch-slovenischer Theil (1833). Na prvom delu tog rečnika radio je Murko već u drugoj polovici 1829. O istoriji postanka Murkova rečnika v. moju raspravu: „Iz prvih časov romantike“ (ČLN, Maribor, 1905).

²⁾ Prema Wolfu, 1860, nalazi se „vsešolstvo“ već kod Valentina Vodnika.

(u nem.-slov. delu: „vseučilišče“ i „vseučeniše“. Kod potonjeg je izraza zvezdica, koja znači „neugelbildete Wörter“; držim da se ta oznaka odnosi samo na izraz „vseučeniše“, a ne i na prijašnje „vseučiliše“. U nemačko-slov. delu, dakle kasnijem delu, koji zato pokazuje konačno Murkovo mišljenje o toj stvari, kao glavni je izraz metnut „univerzitet“, a od izraza sa slovenskom osnovom na prvom je mestu „visoka šola“, iza nje dolazi „vseučilišče“. Da mu se stvar nije sasvim pročistila vidi se iz ovde dodanog: „u. dgl. (= und dergleichen“).

U deceniju kad je izašao Murkov rečnik, Slovenci još nisu imali svojih novina niti su izlazile slovenačke knjige u kojima bi se o univerzitetima govorilo. Stanko Vraz upotrebljava u jednom slovenačkom pismu s kraja 1835¹⁾ reč „univerzitat“ u ženskom rodu: „Frant. Miklošhizh pravnik tretjega leta na universitati tukejshni“ (sc. u Gracu) — sigurno po češkom primeru, jer ima tu formu (uz univerzité^t) i Jungmann u „Slovníku“ (1838) ispoređujući je sa „majestatom“. Sedam godina kasnije (27. III 1842) pisao je Josip Muršec Vrazu o Kolomanu Kvasu, „učitelu slovens. jesika na sveučilišči Gračkem“; pismo je pisano slovenački, ali sa ilirskim primesama²⁾ (i „sveučilišče“ u prvom delu nije slovenačko).

God. 1834 Slovenci su dobili svoj časopis, Bleiweisove „Novice“, ali taj časopis određen obuci seljaka i zanatlija, osobito u svom početku, nije imao mnogo prilike da piše o univerzitetima. Među pretplatnicima za god. 1843 navodi se „Jordan J. P. dohtar, uzhenik slovénshine na kralj. jaksonjskim vse-uzhelišhu v Lipzigi“. Da je reč „vse-uzhelišhe“ tu rastavljena na dva dela neće biti slučaj; Bleiweisu se po svoj prilici činilo da je njegovi čitaoci ne bi lako shvatili, te ju je, da bude jasnija, rastavio. Ali god. 1844 i 1845 Jordan je „učenik slavjanskih jezikov na visoki šoli v Lipnici“ — tj. „Bleiweis je odustao od reči „vseučilišče“ i uzeo shvatljiviju „visoku školu“.³⁾

Više povoda za pisanje o univerzitetima dala je Bleiweisovoj Ljubljani godina 1848. Te se naime godine u Ljubljani pokrenulo univerzitetsko pitanje; važnu ulogu je tada imao Hrvat Matija Sporer. „Novice“ su⁴⁾ donele jednu izjavu „iz zborna c. k. vikšiga

¹⁾ „Děla“ V, 149. Pismo je pisano Čehu Roštlapilu. „Građa za povijest književnosti hrvatske“ VIII, 470. I „Frant(išek)“ je češki.

²⁾ U pismu su ilirizmi: zao, predbrojitelj, broj, biskup itd.

³⁾ Bleiweis je voleo upotrebljavati pučke ili udomaćene izraze, zato je pisao o „nemškim šolama“ (tako su se one zvale iza vremena Marije Terezije), o „latinski n šolama“, ovamo su dobro išle i „visoke šole“. Teologija je bila „deseta šola“, a studenti teologije — „desetošolci“.

⁴⁾ U brojevima 22 i 23 (31. V i 7. VI 1848).

učiliša“ od 11. V 1848 (potpisani su među drugima: dr. Matija Sporer i prof. Fr. Metelko) pod naslovom: „Vseučiliša nam je u Ljubljani potreba“. U toj se izjavi Slovencima objašnjava što je zapravo to „vseučilišče“: „Vseučilišče je velika šola, v kateri se vse vednosti duhovstva, zdravništva i pravdoznanstva učijo“ — verbalna definicija prema značenju prvog dela reči: „vse-“ i drugog dela: „-učilišče“.

Iste se godine „vseučilišče“ u „Novicama“ nalazi još par puta. Oroslav Caf piše „besedu za Slovensko vseučiliše v Ljubljani“ (br. 26, 28. VI, p. 111), a iz Lavova piše „Novicama“ profesor tamošnjeg vseučiliša, Slovenac Jak. Šoklič. Ljubljanski politički časopis „Slovenija“, koji je izlazio 1848 i 1849, upotrebljava „vseučiliše“¹⁾, a i „welke šole“ (uz sing.: „velika šola“) ²⁾ i „vikše šole“.³⁾

Najzad se izraz „vseučilišče“ ustalio te ga je leksikograf Antun *Janežič* uzeo već kao glavni izraz za pojam „univerzitet“ u svoje rečnike iz god. 1850 i 1851⁴⁾: Universität, f.: vseučilišče, visoka šola“ odnosno (u obrnutom rečniku): „Vseučilišče, n. Universität“.

„Univerzitet“ se u prvoj polovici 19 veka kod Slovenaca nalazi samo dva puta, i to u Murkovu rečniku i jedanput kod Stanka Vraza; bio je on protivan purističkom pravcu slovenačkih gramatičara i pisaca.

Da pogledamo sad k *Ilircima* (Hrvatima)!

Gajeva još kajkavska „Danica“ 1835 izveštava u jednom dopisu iz Lipska o tamošnjoj „vszevuchilischnoj knyisniczi“ (br. 11, 21. III, p. 44), a „Naklon Ilirov Ferdinandu I.“ peva u istoj godini M. T., tj. Matija Topalović, Slavonac „od strane Mladeži iliričke u sveučilištu Bečkom“. U jednom članku o „značaju i izobrazenosti slavskoga naroda u občinskom“, koji je priredio Šafařík, spominje se Andrej Dugonić, pijarista i profesor „u Peštanskom sveučilištu“. „Danica“ ima dakle već u prvoj godini „vseučilišče“ ili „sveučilište“, prema tome da li je pisac kajkavac ili štokavac.

Ali reč je i za Gajeve čitaoce bila nova; zato se u „Sbirci“ nekih reči, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane“, dodatoj na kraju nalazi i: „sveučilišče, a, n. universitas, Universität“.

¹⁾ na pr. u br. od 9. X i 14. XI 1848; god. 1849 ima češće „vseučiliše“, jedanput „vseučilištvo“ (br. od 12. I).

²⁾ na pr. 15. XII 1848.

³⁾ na pr. 22. XII 1848.

⁴⁾ „Vollständiges Taschen-Wörterbuch der slovenischen und deutschen Sprache“ (Celovec, 1850). „Popolni ročni slovar slovénkega in nemškega jezika“ (Celovec, 1851). — I u „Slovenskoj bčeli“ II (1851), koju je uređivao A. Janežič, nalazim „vseučilišče“.

Iz narednih brojeva „Danice“ mogu navesti ove slučajeve „sveučilišta“: God. 1837 ima „Danica“ članak: „Stališ učeće se mladeži na visokih školah“, jedan govor, održan „u svečilišću pražkom leta 1834“ (br. 42, 14. X), a malo ranije (br. 40, 30. IX) nalazi se u jednom drugom članku „sveučilište (universitas)“ tj. izrazu se dodaje latinsko tumačenje. Gajeve „Novine“ imaju, iste godine: „sveučilišće“ (br. 13, 14. II, p. 51 i br. 17, 28. II, p. 68), „sveučilišćni“ (br. 44, 3. VI, p. 176) i sveučilište (br. 75, 19. IX, p. 287).¹⁾ Postoji kolebanje između forme na „šće“ i forme na „šte“.

Iz god. 1839 imam primere: „sveučilište“ („Danica“ br. 13, 30. III, p. 52) i „sveučilištu“ (Vraz piše Gaju iz Graca 30. VI²⁾ o gradačkom „sveučilištu“).

Iz god. 1840 i god. 1841 zabeležio sam iz „Danice“ više „sveučilišta“.

Izraza „univerzitet“ Gajevi časopisi ne upotrebljavaju.

Mažuranićev — Užarevićev „Deutsch-illyrisches Wörterbuch“ (1842) tumači: „Universität: univerzitet, sveučilište“, dakle se uprkos pisanju Gajevih časopisa daje prvenstvo tuđem izrazu. Još četiri godine kasnije (1846) navodi „Obći zagrebački kalendar za god. 1846“, na kraju među „manje poznatim rečima“, takođe: „sveučilište = Universität“.

Ipak se izraz „sveučilište“ udomaćivao. Slovenac Josip Drobnič uzeo ga je u svoj „Ilirsko-němačko-talianski mali rečnik“ (Beč, 1846—1849). God. 1849 primljen je on u „osnovu temeljnih pravilah javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju“³⁾, izrađenu u „odsieku prosviete banskog vieća“, ušao je dakle u službeni jezik. U „Osnovi“ čitamo: „Sveučilišta sastojavaju za sada iz 4 odsieka (fakulteta)...“. Autori „Osnove“ hteli su da domaćom reči izraze i „fakultet“, ali su ipak za razjašnjenje „otseku“ dodali još tuđi izraz. Šulek je onda u svome „Deutsch-kroatischem Wörterbuch“ (Agram, 1860) na prvo mesto metnuo „sveučilište:“ „Universität: f. sveučilište, universitet“.

Kao što vidimo, istorija je „sveučilišta“ kod Slovenaca i Hrvata vrlo slična: propagira se „sveučilište“, ali se oseća da ta reč, iako po osnovama svojim domaća, treba razjašnjenja. Puristički pravac jezičkog mišljenja, u doba preporoda kod Slovenaca i Hrvata vrlo oštar, forsirao je izraze koji su bar po korenu bili domaći — pa

¹⁾ Prof. Fr. F-v u „Stud. novinama“ II, br. 25 (12. III 1932) piše: „... iz god. 1837 potvrđuje se i naziv > sveučilnica <“.

²⁾ „Grada“ VI 322.

³⁾ „Nar. novine“ 1849, 16. X i 22. X (p. 569).

je Fröhlichov „Mali Ilir“ (1840) i „operu“ preveo, i to na „pětno prikazanje“.¹)

2. Sad nastaje pitanje: jesu li Murkovo slovenačko „vseučilište“ (1832) i hrvatsko-ilirsko „sveučilište“ Gajeve „Danice“ (1835) po svome postanku u vezi i u kakvoj.

Samo po sebi ne bi bilo nemoguće da je Murkov slovenački rečnik dao Gajevoj „Danici“ njeno „vseučilište“. Gaj je oko 1830 pratio slovenačke jezičko-pravopisne borbe; god. 1829 on se već dogovarao sa Jurjem Matjašičem o reformi azbuke, pa je želeo imati neke Jarnikove stvari. S Murkom samim Gaj se je po svoj prilici lično poznao iz Graca, svakako je primio njegov rečnik.²)

Ipak možemo sad sa sigurnošću reći da Gaj svoga „vseučilišča“ nije uzeo iz Murka. On je upotrebio taj izraz ranije nego je izašao Murkov rečnik, naime već god. 1830 u svojoj „Kratkoj osnovi“ koja je izašla „vu Budimu, iz tiskarnice kraljevskoga vseučilišča“; ta je Gajeva knjižica izašla u početku 1830, zato možemo sa njegovim, „vseučilišćem“ natrag ići u godinu 1829, a te je godine Murko tek počeo da sprema svoj rečnik.

Sad se pita: odakle je Gaj god. 1829/30 mogao imati „vseučilišće“? On je taj izraz našao kao gotov u drugim našim knjigama koje su se štampale u Budimpešti i to u *slaveno-srpskim knjigama*. Treba samo pogledati u „Serbske lětopisi“ (= Letopis Matice srpske) koji su izlazili u Budimpešti god. 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830 itd., i naći ćemo da su svi tu „Letopisi“ štampani „u Budimu, Pismeny Kral. Vseučilišča“. Da je „sveučilište, Universitāt“ iz crkvenoslovenskog „всеучилишта“, na to je upozorio već Maretić u „Jezičnom savjetniku“ (Zagreb, 1924), a na slaveno-srpske knjige kao vrelo Gajeve „vseučilišča“ nedavno je upozorio Fr. Fancev.³)

¹) Pre 19 stoleća, dok su se pojmovi „universitas“ i „academia“ često identifikovali, nalazimo kod Hrvata za „akademiju“: „mudroskupštinu“ (ARJ). Još Drašković ima u svojoj „Disertaciji“ (1832) „mudroskupštinu“, što A. Barac u svojoj „Ilirskoj knjizi“ (Beograd, 1931, p. 87, 110) tumači kao univerzitet. — Slovenac Marko Pohlin ima u „Tom malom besedishu“ (1781) za naš pojam izraze: „Modrina, e: Gelehrte Gesellschaft, Academia“; — „Modrishe, a: Hohe Schule, Collegium academicum“; — Glagóle, řh. (= žensko): Hohe Schule, Universitas, Academia.

²) „Grada itd.“ VI, 134—135 i 98.

³) „Studentske novine“ (Zagreb, God. II, br. 25, 12. III 1932) u članku: „Universitas scientiarum (Panepistemion) sveučilište (Prilog raspravi: „sveučilište ili univerzitet“).“ Prof. Fancev piše u tom članku: „Kod Srba (naziv „Sveučilište“) se upotrebljava redovno već od god. 1798, kod Hrvata po prvi

U slaveno-srpskoj književnosti imalo je „vseučilišće“ onda već priličnu tradiciju, ide naime natrag u 18 vek. O tome se možemo uveriti u Novakovićevoj „Српској библиографији“ (1869); prema toj je Bibliografiji „Акатистъ itd.“, štampan god. 1758 „въ Будинѣ Писмени крал. Всеуч Пештан“. Da li *ta* godina (1758) stoji ne mogu reći,¹⁾ ali od god. 1798 dalje nalazimo na slaveno-srpskim knjigama „vseučilišće“ često.²⁾

Nisu se sve slaveno-srpske knjige koje su iza god. 1798 izlazile u univerzitetskoj štampariji u Pešti štampale „pismeni vseučilišća“; neke su se štampale „pismeni univerziteta“. Statistika upotrebljavanja jednog i drugog izraza pokazuje ovo: u godinama od 1798 do 1830 (incl.) stoji 195 „sveučilišta“ („vseučilišća“) prema 89 „univerziteta“, dakle više nego za jedanput preteže „sveučilište“; za petnaest godina (od 1798 do 1812) je odnos 106: 45, za dvadeset godina (od 1798

---

put, što ja znam, a i tada samo izuzetno *tek od god. 1830...*“, dalje: „... upotrebu naziva „Sveučilište“ za „Universitas“ možemo kod Srba bez teškoća pratiti počevši od g. 1798 pa sve do god. 1863“, dalje: „Na srpskim knjigama (u budimpeštanskoj sveučilišnoj) štampariji štampanim god. 1796 i 1797 mjesto štampanja označuje se samo: „U Budimu, pismeni *kr. universiteta*“. Štamparska oznaka „V Budimje, pismeny kraljevskago vseučilišća“ ili „U Budimu, pismeni kraljevskoga sveučilišta“ („vseučilišta peštanskago“, „vseučilišća vengerskago“) itd. počela se stavljati upravo od god. 1798...“. NB. Kad je izašao članak g. Fanceva, ova je moja rasprava — sem rasprave o „univerzi“ — u glavnome bila već svršena.

¹⁾ Nešto sumnjiva mi se čini god. 1758 u Novakovićevoj Bibliografiji kao godina u kojoj bi se bila knjiga štampala u Budimu slovima kralj. peštanskog vseučilišća zato što onda univerzitet još nije bio u Budimu nego u Trnavi; iz Trnave je prenesen u Budim 1777 (ili 1773?), a iz Budima 1784 u Peštu. Je li se budimska štamparija već ranije zvala univerzitetska? Kada je budimska univerzitetska štamparija osnovana, ne mogu reći. Ljubaznošću univ. profesora d-ra Lukinicha Imra u Budimpešti primio sam mađarsku bibliografiju knjiga štampanih u onoj štampariji u vreme 1777—1877: „A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek Czimjegyzéke 1777—1877“ od Baloghya Istvána (Budapest, 1882) — prema tome se čini kao da starijih tiskanica te štamparije, nego su one iza god. 1777, nije ni bilo; najstarija knjiga, štampana „Budae Typ. Univ.“, bila bi, prema Baloghju, jedna latinska knjiga iz god. 1777. Ali, koliko vidim, Baloghjeva je Bibliografija jako nepotpuna.

²⁾ Prof. F(ance)v piše u spomenutom svom članku: „...da se naziv „sveučilište“ već oko godine 1800 srpskim književnicima potpuno poklapao s nazivom „*Universitas scientiarum*“, potvrđuje se iz njegove vrlo česte upotrebe u djelu „*Novoe graždanskoe zemleopisanie*“ (Venecia, 1804) Pavla Solarića; tu je on i kao općenit naziv i kao naziv za svako pojedino evropsko sveučilište bez prethodnog objašnjenja svoga značenja upotrebljen i više od 60 puta“. — U tekstu samom prvih brojeva „Letopisa“ Matice srpske nalazimo i „univerzitet“.

do 1817) — 132: 55. Samo god. 1801, 1802, 1803 i onda još 1820 ima „univerzitet“ malu većinu (plus 1, 2, 2, 2), ali je zato „univerzitet“ u osetnoj manjini ostao u godinama od 1807—1814. Baš u godinama kad je Gaj bio u Pešti (1829, 1830) „vseučilišče“ je u velikoj većini (16: 6; 8: 3).¹⁾

U vreme kad je Gaj počeo literarno da radi bio je u slaveno-srpskim knjigama, štampanim u Budimpešti, izraz „sveučilište“ upotrebljavan gotovo isključivo u neštokavskom obliku: „vseučilišče“²⁾, i u toj je formi, koja se je slagala sa karakterom kajkavštine, Gaj uzeo tu reč u svoje prve publikacije.

Držim da je iz istog, dakle slaveno-srpskog vrela uzeo reč i Slovenac Murko. Znamo da je naša rodoljubna mladež u Gracu marljivo čitala baš „Letopis“ Matice srpske i iz njega se jezički vezbala³⁾; samo što je Murko hteo reč glasovno da prilagodi slovenačkom izgovoru, te je napisao jedanput „vseučiliše“, drugi put „vseučilišče“⁴⁾. Biće da je kasnije kod Slovenaca reč „vseučilišče“ podržavao ilirizam, u koji su se Slovenci nacionalno ugledali; zato ima Wolf (1860): „Universität: nach d. Kroat. (Mažur.) vseučilišče, vseučiliše (auch in ruthen. Schriften)...“.

Iz svih tih izvoda vidimo da se pre 100 godina reč „vseučilišče“ (sveučilište) nalazila u srpskim, hrvatskim (ilirskim) i slovenačkim knjigama našeg naroda. Iz slaveno-srpskih knjiga ona je ušla i u knjigu hrvatsku i u slovenačku.

3. Sad nam nastaje pitanje: odakle su slaveno-srpske knjige imale „vseučilišče“? Neko sam vreme mislio da je srpsko „vseučilišče“ možda uzeto iz kakvih ruskih knjiga 18 veka — isp. „učilišče“ — ali nije tako; ruski rečnici te reči nemaju (ni rečnici starijih vremena).

Prof. F(ance)v, op. cit., nalazi u reči „vseučilišče“ prevod grčke reči „pandidakterion“; piše naime: „(Budući da je Gaj tu reč uzeo u

¹⁾ Za apsolutnu tačnost brojeva ne jamčim.

²⁾ Prvi put nalazimo „sveuč...“ god. 1818; tu se ni univerzitet ne zove više „vengerski“, kao što se on zove obično (ta je poljska forma reči „ugarski“ preko ruskog posredništva ušla u slaveno-srpski jezik) nego: „madbarski“; onda imam „sveuč...“ opet jedanput god. 1820 i 1822, dva puta 1827, jedanput 1828, tri puta 1830, „sveučilište“ nalazim prvi put 1827.

³⁾ Građa za povijest itd. V (Zagreb, 1907), p. 90.

⁴⁾ U isto doba nalazimo kod Slovenaca i (prvotno rusko, a onda i slaveno-srpsko) „učilišče“. Jarnik je u svom „Versuch eines Etymologikons“ (1832, pisanom 1830), p. 31, „uzhilishzhe“ obeležio zvezdicom; to valjda znači da je reč nanovo uvedena. U „Novicama“ 1845, br. 5 (29-1) spominje se „c. kr. Ljubljansko učeliše“, u br. 26 (25-VI), p. 101 ljubljansko „akademsko učilišče“. Po svoj je prilici Bleiweis baš zbog „učiliša“ delio „vseučiliše“ ovako na dva dela.

Budimu od Srba neposredno), „vodi put samo do jedne mogućnosti: u srpskom nazivu > *sveučilište* < . . . imamo upravo tvorbu udešenu prema grčkom > *pandidakterion* <. Ta je riječ, a ne > panepistēmion <,¹⁾ danas obični grčki naziv za > Universitas scientiarum <, bila u upotrebi kod srpskih Grka, pa su oni budimpeštansku sveučilišnu štampariju nazivali grčki „He basilike tu pandidakteriu tipografia“. Prema tome je sasvim pouzdano da je naše slaveno-srpsko > *vseučilište* < (vse + učiti) nastalo prema grčkom > *pandidakterion* < (pan + didasko).“

Zbilja je teško sumnjati da naši pravoslavni, pripadnici „*grčko-istočne*“ veroispovesti, u vreme kad je među njima živelo mnogo Grka, kad je uprava pravoslavne crkve i kod Srba bila vrlo često grčka, kad su kaluđeri i učeniji svetovni svećenici znali grčki te su se i u Dositijevu Čakovu na bogusluženjima čitale ili pevale i grčke pesme i molitve — ne bi bili štampariju u kojoj su se štampale i grčke i slaveno-srpske knjige nazvali prema grčkom uzoru.

Prof. Fancev ne navodi pojedinih grčkih knjiga koje je štampala „ἡ βασιλικὴ τοῦ πανδιδακτηρίου τυπογραφία“ u Budimu. Ja mogu navesti samo dva slučaja πανδιδακτηρίου u vezi baš sa Budimpeštom. U zagrebačkoj Univerziteskoj biblioteci se nalazi dvojezična (nem. — grčka) knjiga: Rosa Georg Constantin, Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen etc. von Georg Constantin Rosa Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Hungarn... (gedruckt bey Mathias Trattner, Pesth 1808); poslednji deo naslova grčki glasi od „von...“ dalje ovako: „...παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Ρόζια Ἀκροῦτῆ τῆς Φυσιολογίας καὶ Μαυμικῆς ἐν τῷ τῆς Ἱατρικῆς Στολεῖῳ μέρει τοῦ ἐν τῇ κατ' Οὐγγαρίαν Ἐλευθερουπόλει Πεσθῇ κειμένῳ Πανδιδακτηρίῳ.“²⁾ Tu imamo dakle za „univerzitet“ grčko πανδιδακτήριον; kod toga ističem da je zagrebački primerak knjige nekada bio vlasništvo *Ilirca* Stjepana Mlinarića. Spomenuta Baloghyjeva madžarska Bibliografija (p. 204) navodi pod godinom 1825 knjigu: „Γόργιδα, Ἀδαμὸς Σκαρμελιτός. — Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δημόσιον καθολικὸν Δικαίωμα... Jus Publicum Universale. — Ἐν Βουδα, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Πανδιδακτηρίου 1825“. I ta knjiga (iz god. 1825) ima za „univerzitet“ grčko πανδιδακτήριον. Kasnije se mesto πανδιδακτήριον nalazi već πανεπιστήμιον; Baloghi navodi (p. 204) pod godinom 1848 knjigu: „Τέλφω, Ἰωάννης. — Πρακτικὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νεοελληνικῆς. — Ἐν Βουδα, τύποις τοῦ πανεπιστημίου“; Télfy dakle, Johann

¹⁾ Ovaj zarez dodao sam ja.

²⁾ Kod reči „καί“ slova su u zagrebačkom primerku knjige izbrisana.

dr., „k. k. Professor der klassischen Philologie und Literatur an der Pesther Universität“, štampao je 1848 svoju gramatiku starogrčkog i novogrčkog jezika, slovima „πανεπιστημίου“; isti Télfy, „διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας... ἐν τῷ Βουδαπεσταίῳ πανεπιστημίῳ“, štampao je 1880 u Budimpešti svoja „Opuscula graeca itd.“, svoja „Συγγράμματα Ἑλληνικά“ prilikom „ἀγομένης τῆς ἐκάτονταέτους τοῦ ἀνακαινισθέντος οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ πανεπιστημίου ἑορτῆς“, dakle prilikom stogodišnjice osnivanja ugarskog kraljevskog πανεπιστήμιον, i to „Τύποις τοῦ Οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ πανεπιστημίου“, pismenima ugarskog kraljevskog πανεπιστήμιον. Važno je za nas što imamo u prvoj polovini 19 veka još πανδιδακτήριον i što se ta reč tek od sredine tog veka zamenjuje rečju πανεπιστήμιον.¹⁾

Da je Vuk knjiško slaveno-srpsko „vseučilišće“ iz svog rečnika isključio, to je, s obzirom na pučki karakter njegova književnog jezika, naravno. Sa internacionalnim karakterom univerziteta kao institucije svezala se u njegovu jeziku i internacionalna reč „univerzitet“. Bliže nemačkih jezičkih granica ta je reč smetala, jer je bila poznata pre svega baš iz nemačkog jezika.

4. Kod Slovenaca nalazim od 50th godina prošloga veka dalje gotovo samo „vseučilišće“. Katkada se nalazi i izraz „visoka šola“, na pr. kod Wolfa, 1860; taj je izraz u ono doba kad se, osobito kod nas, o drugim visokim školama uopće nije radilo, bio identičan sa „univerzitetom“.²⁾ Janežič, Vollständiges Taschen-Wörterbuch der slovenischen und deutschen Sprache“ (Klagenfurt, 1850) ima „vseučilišće, visoka šola“, a u slovenačko-nemačkom delu tog rečnika (1851) imamo samo „vseučilišće“.³⁾ U Janežičevu „Glasniku“, na pr. 1858, 1859, 1860, 1862, 1863, 1864, 1866, nalazim često i samo „vseučilišće“.

¹⁾ „Unutarnja forma“, tj. prvobitno značenje reči πανδιδακτήριον (i onda našeg „sveučilišta“) je: mesto gde se svega uče; slično znači πανεπιστήμιον: mesto gde su nauke. Kod latinske „universitas“ obično se kao prvobitno značenje uzima: universitas professorum (magistorum) et scholarium. — O reči πανδιδακτήριον piše mi g. prof. Laskaris iz Soluna da se ona upotrebljavala od X do XVIII veka, a da je sad izašla iz upotrebe. G. Laskaris me je upozorio na studiju: Fuchs Friedrich dr., Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter (Byzant. Archiv, Heft 28, 1926), ali ja u toj knjizi reči πανδιδακτήριον nisam našao.

²⁾ Pokušavalo se da se „univerzitet“ prevede i drukčije; u „Novicama“ 1848, br. 28, 2. VII, upotrebljava „Podkorenjak“ reč „vesolniše“, cfr. „Vseučiliški zbornik“, p. 29.

³⁾ „Juridisch-politische Terminologie itd., Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe“ (Wien, 1853) ima sub „Universität, s. Hochschule“: „sveučilište; всеучилиште; vseučiliše“ (po redu: hrvatski, srpski, slovenački).

I u Levstikovu političkom časopisu „Naprej“ (1863) imamo „vseučilišče“, tako u „Zgodnjoj danici“, na pr. 1865, 1866. Celovački politički „Slovenac“ (1865, 1866) ima samo „vseučilišče“.

Ali u novom političkom „*Slovenskom narodu*“, koji su naprednjački „Mladoslavenci“ 1868 pokrenuli u Mariboru (u redakciju je ušao i bečki student i pisac Josip Jurčič) nalazim odmah u prvoj god. tog lista uz „vseučilišče“ izraz „*univerza*“, i to prvi put u pozivu „slovenskim študentom“ na „študentovski shod“ koji je imao da se održi 14 avgusta u Ljubljani¹⁾; potpisali su taj poziv „v imenu dunajskih in pražkih slov. študentov“ među drugima i Jos. Jurčič i Fr. Levec; pozivači kažu u pozivu da zovu na zbor prema „nasvetu naših vrljih bratov na graški univerzi...“ — dakle: „*na univerzi*“! Taj se izraz ponavlja u narednom broju „Slov. naroda“²⁾ u dopisu iz Ljubljane koji se tiče priprema za isti studentski zbor; kaže se u tom dopisu da „pristop k razpravam ima vsak dijak, ki stoji z univerzo v zvezi...“. Ali ima u tom broju „Slovenskog naroda“ i „vseučilišče“.³⁾

U brojevima za 1869 imamo najčešće „vseučilišče“, tako na pr. čitamo o nameravanom osnivanju „vseučilišča u Zagrebu“⁴⁾ dalje, da će na dnevnom redu „tabora“ u Vižmarjama biti pitanje „ustanove slovenskega vseučilišča v Ljubljani“⁵⁾... Ali imamo i „univerzu“; tako čitamo u br. 1, 1. l, u dopisu iz Beča o nemačkoj mladeži „dunajske univerze“. I te se godine održao jedan „študentovski shod“ u Ljubljani, i to 4 sept.; na dnevnom redu je bio i „razgovor o slovenskom vseučilišču v Ljubljani“⁶⁾ ali u izveštaju o zboru (br. 105, 7. IX) čitamo da je kod prve tačke dnevnog reda jurist Oblak govorio „o slovenski univerzi v Ljubljani“ i predložio rezoluciju⁷⁾

1) „Slov. nar.“ 1868, br. 52, 4. VIII.

2) Br. 53, 6. VIII.

3) U br. 55, 11. VIII navodi se među tačkama dnevnog reda budućeg studentskog zbora i „dovršenje jugoslovenskega vseučilišča v Zagrebu“. U br. 58, 18. VIII izveštavaju sekretari zbora Levec i Celestin o zboru i tu čitamo da je druga tačka dnevnog reda bilo pitanje „jugoslovenskega vseučilišča v Zagrebu“; referent o toj tački, apsolvirani jurist Oblak, upotrebljavao je samo „vseučilišče“. — U br. 110, 17. XII imamo u feljtonu samo „vseučilišče“.

4) Br. 33, 18. III. U br. 45, 17. IV, je čitav članak o „vseučilišču“ u Zagrebu.

5) Br. 53, 6. V. Dr. Razlag je na vižmarskom zboru govorio o „vseučilišču“, tako dr. Sernec na zboru u Sevnici.

6) I zahtev da se na gradačkom „vseučilišču“ osnuju katedre za slovenske jezike (br. 91, 6. VII, potpisani su Levec, Šuklje, Poznik...)

7) Rezolucija je štampana u Polčevu-Senekovičevu „Vseučiliškom zborniku“ (1902), p. 63. Cfr. Vencajz, Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva „Slovenija“ na Dunaju (Ljubljana, 1894), p. 51/52.

u kojoj se tražilo osnivanje „univerze z učnim jezikom slovenskim“ u Ljubljani; protiv „univerze“ u Ljubljani je govorio Radivoj Zapltnik; u referatu o njegovu govoru upotrebljava se 5 puta reč „univerza“, ali u rezoluciji koju je predložio stoji „vseučilišče“¹⁾ Izrazi „vseučilišče“ i „univerza“ se dakle mešaju.

Odakle najedanput na studentskim zborovima god. 1868 i 1869 i u političkom organu „Mladoslovenaca“ tih godina „univerza“? *Leksikonski* nalazim taj izraz već nešto ranije i to u novom izdanju Janežičeva „Deutsch-slovenisches Taschenwörterbuch“ (Klagenfurt, 1867). Taj rečnik nosi godinu 1867, ali je izašao već u septembru 1866²⁾ — uvod mu je napisan u julu 1866 — dakle bi sredina godine 1866 bilo zadnje vreme kad bi reč „univerza“ mogla ući u rečnik. U tom rečniku imamo: „Universität, f.: vseučilišče, visoke šole pl. univerza.“³⁾ Budući da „univerza“ stoji na poslednjem mestu, možemo zaključivati da je Janežič taj izraz manje odobravao ili da ga je možda tek u korekturi u tekst metnuo.

Držim da je Janežič „univerzu“ u svoj rečnik uzeo pod uticajem (valjda bečkih) studentskih krugova. To pokazuje činjenica što taj izraz upotrebljavaju, kako smo videli, baš studenti, priređivači studentskih zborova 1868, 1869; u privatnoj studentskoj korespondenciji nalazim „univerzu“ već god. 1867, i to u pismu što ga je Fr. Levec, jedan od vođa ondašnjeg slovenačkog studentskog pokreta, iz Beča pisao svome nekadašnjem pitomcu Janku Kersniku u Ljubljani.⁴⁾ Uvođenje latinskog izraza za „vseučilišče“ u studentskim krugovima lepo se slaže s tim što su đaci i za svoj položaj ili „stalež“ baš u

¹⁾ U referatu o govoru drugog kontra-govornika, Fr. Šukljeja, imamo jedanput „univerzu“, jedanput „vseučilišče“.

²⁾ Uvod je pisan u Celovcu, u julu 1866. U br. od 1 sept. 1866 (p. 349) „Slov. glasnika“ piše Janežič: „Nemško-slovenski žepni slovar. V nekoliko dneih izide, ves predelan in pomnožen, moj nemško-slovenski slovar pod naslovom... v *drugi* prav ročni izdaji...“ Već godinu i pò ranije Janežič se nadao da će rečnik već ići u štampu. U celovačkom „Slovenu“ 1865, br. 22 (29. III) oglašuje on (oglas datiran 19. III. 1865), „da pojde moj... slovar, ves predelan in pomnožen, kmalo po veliki noči v natis“, a zajedno poziva sve koji bi imali zbirke manj poznatih slovenskih reči i narodnih izraza, osobito iz Štajerske i Dolenjske, da mu ih pošalju „vsaj pred koncem prihodnjega meseca“.

³⁾ Kao adjektiv ima samo „vseučiliščni“. Od „univerze“ ni dandanas nemamo adjektiva. — Sub „Hochschule“ ima Janežič: „visoko učilišče, vseučilišče, visoke šole pl.“, dakle „univerze“ nema.

⁴⁾ U pismu od 2. XI 1867; i Kersnik je u jednom pismu (27. XI 1870) upotrebio izraz „univerza“. Janka Kersnika Zbrani spisi. Uredil dr. Ivan Prijatelj. Seš. 1 (Ljubljana, 1910), p. 91 i 119.

ono doba počeli upotrebljavati latinski izraz: student, kod Slovenaca popularan, i pučki.¹⁾

Čak u konzervativnim „Novicama“ nalazim god. 1868, i to baš u studentskim dopisima uz „vseučilišče“ i „univerzu“,²⁾ ali je karakteristično da posle god. 1868, kad se spor između „Mladoslovenaca“, liberalnih studenata, i konzervativnih „prvaka“ zaoštrio, iz Novica nestaje univerza,³⁾ koja je prema tome bila nekako cimer naprednjačke studentske struje.

Možda je uvođenje terminoloških reči sa latinskim korenom, kao što su „univerza“ i „student“, u vezi sa otporom koji je protiv preteranog jezičkog purizma baš u ono doba kod Slovenaca nastao. Prigodom jedne rasprave prof. Janka Pajka („Novice“ 1866, br. 32, 8. VIII, br. 34, br. 36) redakcija je „Novica“ primetila (br. 34): „Ne bodimo presilno puristi, to je, tehnično besedo, ki jo (večidel po latinščini) rabi Francoz, Anglež, Talijan, Nemec, rabimo tudi mi Slovenci! Tako bomo sebi in drugim razumljivi“, i opet (u br. 36, 5. IX): „Naj nam bojo Rusi izgled (oni še mesece imenujejo po latinskih imenih in prav imajo...)“. To potsećanje na Ruse moglo je osobito delovati na studente kao što su bili Fr. Levec i Fr. Šuklje itd., u ono doba izraziti rusofili. Ista je mladež visoko cenila i srdačno negovala pesnika Fr. Prešerna, a taj je u svojoj „Novoj pisariji“ karikirao jezički purizam.

Baš 1866, kad su „Novice“ ustale protiv purizma u općim kulturnim izrazima, svršavao je A. Janežič redakciju 2 izdanja rečnika, u kojem onda već nalazimo i „univerzu“.

¹⁾ Literarno su se do tada obično upotrebljavali drugi izrazi: „učenec“ (na pr. kod Prešerna), „učenec zdravilstva“ („Novice“ 1865, br. 21, u dopisu iz Beča, ali naskoro iza toga: „slovenski dijaki“ za studente univerziteta), „učenec viših in srednjih šol“ („Slovenski glasnik“ 1864, sv. 10, p. 196), „dijaki viših šol“ (celovački „Slovenec“ negde u okt. 1865). Gimnaziste su „učenci“ ili „latinski šolci“, „šolari“ („Slovenija“ 1848, br. 50, 22. XII, „Novice“ 1858, br. 33, gde su u jednom članku „Antonijeviću“ po redu baš: „učenec“, „šolar“ i „študent“). — Ali u „Slov. glasniku“ 1868, 1. II (p. 41) je pesma Fr. Levca: „Študentovska zdravica“. Levčev stariji prijatelj Matija Valjavec napisao je nekako god. 1880 svoju autobiografiju, koju je Levec štampao kasnije (1895) u „Knezovoj knjižnici“ II, p. 167 sl.; Valjavec rado upotrebljava izraz „študent“ govoreći o svojim đačkim godinama.

²⁾ „Univerza“ se u „Novicama“ te godine nalazi u dopisima koje je iz Graca Novicama slao „J-овъ“ (ćirilski potpis), sigurno student, naime u njegovu dopisu od 2. V 1868 („Novice“ br. 19, 6. V) o predavanjima novog docenta za slovensku filologiju na gradačkom univerzitetu Gr. Kreka (3 puta „univerza“ uz jedno „vseučilišče“) i onda u dopisu istog pisca u „Novicama“ br. 31, 29. VI o rezolucijama gradačkih studenata koje bi imale da budu predmet većanja studentskog zbora u Ljubljani (ali ovde je samo jedna „univerza“ uz 3 „vseučilišča“).

³⁾ U „Novicama“ 1869 nisam našao slučajeve, ali 1870 svuda je samo „vseučilišče“, na pr. u br. 32, 10. VIII, u br. 41, 12. X, — p. 271, 406.

Kad sam na taj način donekle objasnio fakat uvođenja reči „univerza“, koliko je u pitanju latinska osnova te reči, treba da objasnim još njen završetak odnosno njezinu formu. „Univerza“ je supstantiv ženskog roda. Je li to prvobitno elipsa *latinskog* izraza, na pr. „universa schola“, pa onda „universa“ kao supstantiv prešla u slovenski jezički osećaj i postala „univerza“? Ili je to nekakva mehanička kratica za „universitas“ koja je ženskog roda, te bi nastavak *-a* bio čisto slovensko supstantivno „-a“?

Na *ženski* rod novog izraza mogla je delovati latinska ženska „universitas“ (uz nemačku žensku „die Universität“), „alma mater“, „schola“ i „visoka škola“, uopće „škola“. Opažamo da je posle god. 1849, kad su se u Austriji „latinske škole“ zakonito uređile, „gymnasium“ posle izvesnog kolebanja postalo „gimnazija“ (dakle supstantiv ženskog roda¹⁾); sasvim prirodno je bilo da je „Realschule“ dala našu „realku“²⁾, kao što je „Normalschule“ bila normalka³⁾, i kao što je u novije doba „Parallelklasse“ postala „paralelka“. Nije sasvim isključen ni uticaj češke „universite“ (nom. universita), kad znamo da je neko vreme htela da dobije kod nas zavičajnost češka „fakulta“⁴⁾, čak i „universita“ se god. 1865 jedanput kod nas nalazi.⁵⁾

1) Kad se od g. 1849 dalje i na našem jeziku više pisalo o srednjim školama kolebao se i kod Hrvata i kod Slovenaca rod te reči: pisalo se i „gimnazij“ (muški rod) i „gimnazija“ (ženski rod). U zagrebačkim „Nar. nov.“ 1851, br. 158 je „gimnazij“, a u br. 166 „gimnazija“, isp. 1852, br. 152 i 153. U knjizi Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs (Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe), Wien, 1853 imamo: „Gymnasium: gimnazij; гимназія; *gimnazija* (gimnazij)*: dakle nekako hrvatski „gimnazij“, srpsku „gimnaziju“, a slovenačku „gimnaziju“ ili „gimnazij“. U ljubljanskim „Novicama“ na pr. 1858, br. 33 je „gimnazij“ isto tako često u celovačkom „Slov. glasniku“, na pr. 1858, 1860, 1861 (ali ima u istom „Glasniku“ i „gimnazija“, na pr. 1859, sv. IV, p. 157, ged. 1860, sv. VI, p. 155, 156.

2) Wolf (1860) ima još „realnu šolu“, ali u „Novicama“ 1864, br. 10 (9. III) čitam već „realku“.

3) „Novice“ 1864, br. 31, 3. VIII imaju „normalku“.

4) Već god. 1848 nalazim u „Sloveniji“, 9. X, „odsek (fakulta)“. „Juridisch-politische Terminologie itd.“ (1853) ima: „Facultät; fakultet; факультет; *fakulta*“, dakle za Slovence se je uzela „fakulta“. — U Polčevu-Senekovičevu „Vseučiliškom zborniku“ (1902, p. 82/83) navodi se u predlogu Upravnog odbora kranjskog zemaljskog sabora (izvestitelj dr. Ivan Tavčar, 25-XI 1890) u govoru *Nemca* dr. Schaffera „fakulta“, valjda prema kakvom slovenačkom izveštaju o tom nesumnjivo nemačkom govoru (u „Slov. narodu“ te godine, br. 276, saborski se govori navedenog dana samo kratko reproduciraju, „fakulte“ nema).

5) „Novice“ 1863, br. 5 (4-II) imaju dopis „Iz Graca (Gk) o tukajšnjem vseučilišču“ i u tom se dopisu jedanput nalazi „viša šola (ali universita)“, a i „zdravniški razdelek (medicinska fakulta)“. Dopisnik je sigurno Gregor Krek.

I da je neko operirao sa neutrum „universum“ mogli bismo dobiti *feniminum* „univerza“; to pokazuje ne samo već navedena ženska „gimnazija“ nego i drugi staroklasični termini neutrius generis koji su kod nas postali feminina. Tako je iz „stipendium“ postala „stipendija“, iz „publicum“: „publika“¹⁾, iz „territorium“; „teritorija“.

Tuđe reči ženskog roda na konsonant, kao što je „die Universität“, zadržavaju u slovenačkome ženski rod, a dodaje im se karakteristički nastavak većine slovenskih feminina, naime. -a, zato imamo: *die* Fakultät: fakulteta; *die* Moral: morala; *die* Front: fronta; *die* Individualität: individualiteta...²⁾

Upozorio bih ovde i na žensku „maturu“. Kod Slovenaca je nalazim prvi put god. 1858, i to u „Novicama“, br. 33, 18. VIII, u izveštaju „Antonjeviča“ iz Maribora o „preskušnji godnosti ali mature“; iz tog se sintaktičkog sklopa vidi da ovde „matura“ znači „godnost“, tj. zrelost, dakle isto što *maturitas*, svojstvo onoga koji je zreo, a ne znači još *ispita* zrelosti. Opet nalazim izraz „matura“ u „Novicama“ 1866, br. 32, 8. VIII: „skušnja zrelosti (matura)“, tu je „matura“ već ispit.³⁾

U jezičkom je pogledu „matura“ prema „maturitas“ kao što je „univerza“ prema „universitas“⁴⁾; kod Slovenaca nalazim

1) U „Slov. glasniku“ 1858, sv. II, p. 184, piše dopisnik iz Beča o tamošnjoj „besedi“ od 26-IV da je bilo na njoj mnogo „izbranega sveta, da ne rečem publikuma, kakor se silijo že po nepotrebnem nekteri jugoslovenski novičarji — žalostna jim majka!“ — U „Novicama“ 1865, p. 46, se piše „o (na) tukajšnji konservatorii (dakle fem.!). — Gen. plur. „kolegij“, akuz. „kolegije“, (dakle fem.!) nalazim u „Novicama“ 1868, u jednom novembarskom broju. U prvobitnom konceptu svoje novelice „Mlada leta“, koja je iz štampe izašla tek 1875 (u mariborskoj „Zori“) napisao je slovenački pisac dr. Ivan Tavčar: „Kolegije (sc. na univerzitetu) so mirovale“, dakle: kolegija (Tavčar, Zbrani spisi, uredil dr. Ivan Prijatelj, I, p. 481. — O „преудешавању грчколатинских међународних речи на -ium (-ion)“ piše sad D. Kostić u „Нашем језику“ (Beograd I, 1932, br. 5, p. 149—154), govori tamo o „gymnasium“, „konsistorium“, „imperium“ itd.; za „publiku“ kaže da se ranije „u nas“ pisalo „publikum“. — „Evangelium“ je crkvaosrpsko „evandjelje“, slovenački „evangelij“, a poljska je „ewangielja“.

2) Prema tim primerima „univerzitet“ bi kod Slovenaca, da se organski razvijao, valjda glasilo univerziteta, -e.

3) U poljskom je jeziku razvoj značenja „mature“ išao još dalje; ne kaže se samo: „zdać mature“ (= položiti ispit zrelosti) nego i: „dostać (otrzymać) mature“ = „dobiti maturu, tj. dobiti svjedodžbu o zrelosti.“

4) Valjda bih mogao ovde kao paralelu navesti još poljski izraz: „sakra“, fem. sing.: *päpstliche Bestätigung eines Bischofs* („papież udzielił sakry biskupiej“), dakle po smislu nekako: sacrificatio.

„maturu“ nekoliko godina ranije nego „univerzu“. „Matura“ je i nemačka.¹⁾

Pada u oči da u „maturi“ nema sloga „-it-“, koji se nalazi u „matur-it-as“, kao što ga nema u univerzi“ u poređenju sa „univers-it-as“. Česi imaju „univers-it-u“, a i „matur-it-u“, kao što imaju danas i: sentimentalitu, suverenitu, autoritu, originalitu, solidaritu, loyalitu... Češku „maturitu“ ima već „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs“ (1850).²⁾

¹⁾ „Neues deutsches Rechtschreibwörterbuch... Auf Grund der neuen, gemeindeutschen Rechtschreibung bearbeitet von dr. Johann Weyde. Dritte Auflage. Leipzig—Wien, 1905“ ima uz „Maturand“, „Maturität“ = die Reife, „Maturitätsexamen“ i: „Matura“, die, l. = Reifeprüfung. Čini mi se da je izraz austrijsko-nemački; u knjizi: Duden K., Vollständiges orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache... Nach den neuen amtlichen Regeln (Leipzig, 1888) „mature“ nema. Službeno se u Austriji pisalo: Maturitätsprüfung ili Reifeprüfung (nekada je bio i Maturitätsexamen, Abiturientenexamen, Abiturientenprüfung), ali u običnom govoru moglo se reći: die Matura. — Je li „matura“ kakva elipsa (na pr.: matura *aetas*? ili matura hora kao matutina?) ili je mehanička kratica za „maturitas“? U Kottovu „Česko-německom slovníku“ (1878) ima: Matura, y, maturie, i, pl. f. = die Frühmesse. Prof. Jak. Kelemina misli na „matura examina“: prema tome bi bio „matura“ prvobitno neutr. plur., a kasnije se rod prilagodio „školi“. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts itd. (l. Leipzig 1896), p. 565, p. citira neko prusko naređenje iz god. 1735, u kojem stoji: „... muß niemand ad Academica dimittiert werden“, valjda: academia studia. Gore spomenuta poljska „sakra“ je po svoj prilici prvobitno neutr. plur.

Kod Hrvata i Slovenaca se, čim je matura uvedena (1849), reč obično prevodila, samo forma prevoda nije bila odmah ustaljena: imamo hrvatski „poseban izpit zrelosti i razboritosti“ 1849, „zrelostne izpite“ 1851, „izpit dozrilosti (Maturitätsprüfung)“ 1850, 1852, „sviedočanstvo ozrilosti“ 1851... Ljubljanske su „Novice“ god. 1854 pisale o odgovaranju „pri zrelotnih izpraševanjih“, god. 1855 o „preskušnjah zrelosti...“ Juridisch-polit. Terminologie etc. (1853) ima: izpit dozrelosti, dozrelostni izpit; испитъ дозрелости, preskušnja godnosti.

²⁾ Češka „universita“ i „fakulta“ jezički su paralelne prema latinskim rečima: „universit-as“ i „facult-as“ (kod prve je sekundarni nastavak: univers-itas). Kod „univerze“ i „fakulteta“ (slovenački: fakultete) tog paralelizma nema. Slovenačku „fakultetu“ nalazim već u „Novicama“ 1864, onda u celovačkom „Slovenecu“ 1865, 1866, dalje u „Slov. nar.“ 1869. O „fakultí“ kod Slovenaca v. gore!

Prema Jungmannu, Slovník (1838) češku je „universitu“ predložio Ziegler i to prema talijanskom uzoru („università“), pošto se reč u toj formi lakše deklinira. Jungmann sam navodi uz „universitu“ još: „universitét“ i „universitát“; vidi se da je tu bilo još kolebanja („Ziegler“ je sigurno: Josef Liboslav Ziegler, 1782—1846, „buditelj a spisovatelj český“). — Knjiga: „Имеловъ или рѣчникъ личны имена разны народа славенскихъ itd. (Budim 1828) od Jovana Pačića i Jana Kollára (češki naslov: „Gmenoslov čili slovník osobných gmen itd.“) je štampana „словима Кр. Всеучил: Пештанског“, a taj je izraz ušao i pod češki

Pokušavalo se i kod Čeha da se uvede reč bez nastavka „— itas“. Prema Jungmannu (Slovník, 1838) uveo je Jan Jos. Rulík (1764 — 1812) već god. 1805 u „Oesterreichische Annalen“ (apr.) oblik: „universj“ (= universí), fem., ali tu formu označuje Jungmann znakom: + i primećuje da je to „chybné proto, že není v latině universio“.¹) Kao fem. ta bi Rulíkova „universí“ kod nas glasila: univerzija. Taj češki istoriski primer navodim samo kao psihološku paralelu psihologiji onih južnih Slovena koji su kasnije hteli da latinsku reč nekakvim skraćivanjem prilagode svom jezičkom osećaju... Sasvim u smislu te težnje (da se naime dugi tuđi nastavci odbace) imamo već god. 1860 kod Slovenaca „elektriku“ za „Elektrizität“ (prema francuskom: *électricité*), koja je, naravno, stupila u red drugih reči na „— ika“, kao što su bile: matematika, aritmetika, logika, fizika, pa i tehnika (već u celovačkom „Slovcu“ 1865).²)

Prof. Šamšalović je god. 1909³), preporučujući reč „univerza“, video baš u tome što ta reč nema više latinskog formansa — *tat*, našu „snagu u asimiliranju tuđih riječi“, pri tome je upozorio na „meštra“ kojemu je toliko „nestalo iz sredine riječi... Meister... magister“; ali držim da to poređenje nije dobro, jer je u „meštru“ sve „asimilirano“ sem nastavka (a najdalje je „asimilacija“ išla u sredini reči), a kod „univerze“ je jedan deo prosto kao izbačen, dok je glavni deo reči ostao nepromenjen, te zato možemo zaključivati da

naslov: „tiskem kr. všeučisté pestianského“. Dve godine kasnije Ima Kollár na svojim „Rozprawama o gmenách itd.“ (1830) već král. universicku tiskárnu, dakle „universitu“, kao i na „Národnim zpiewankama itd.“ iz 1834, 1835.

¹) U jednom predavanju u „Kr. Českoj společnosti nauk“ god. 1843 (2-III) rekao je Jungmann: „Universí pochází od universio; od universitas musí býti universitét neb universita“. Vidi se da je terminologija bila još nestalna. U srednjem se veku, na pr. u Dalmaciji „universitas“ (korporacija), tal. „universitate“ zvala opština, opštinsko veće. Gosp. dr. Branimir Gušić daje u „Narodnoj starini“, sv. 26, p. 185, beleška 139, taj izraz u formi „univerzija“. Ne mogu reći je li tu formu uveo g. dr. Gušić ili ju je ko već ranije upotrebio. O tome sam korespondirao sa g. prof. Matasovićem i sa g. dr. Gušićem (Isp. „Dubrovnik“ 1851, sv. III).

²) Možda je supstantiv „elektrika“ nastao uz „matematiku“ itd. prema paralelizmu adjektiva: „elektrisch“ (*électrique*) iz novolat. „electricus“ i „mathematisch“ itd. Tude „-isch“ zamenjivalo se kod nas često nastavkom „-ičen“, ne samo tamo gde je taj nastavak opravdan (na pr. *mathematisch*: matematičen) nego i tamo, gde mu zapravo nema mesta (kao kod „elektrisch“), a prema „elektrichen“ se onda stvorila „elektrika“. Sličan je razvoj u novije vreme: *elastisch* (*élastique*, novolat. *elasticus*), odakle: elastika. — Wolf (1860) ima za „Elektricität: električnost, elektriku...“

³) „Nastavni vjesnik“ XVII, p. 286—297.

se „univerza“ mnogo svesnije stvarala i stvorila nego što se stvorio „meštar“. Prof. Ljubljanskog univerziteta g. dr. J. Kelemina me je upozorio da se danas u ljubljanskom studentskom jeziku govori: „komparativa“ mesto: *komparativna* literatura.

5. Pa bilo kako bilo sa postankom reči „univerza“, fakat je da se ona pojavljuje kod Slovenaca sa godinom 1866. Kod Hrvata je u ono doba ne nalazim; „Pozor“ je i god. 1868 i 1869 pisao samo „sveučilište“¹⁾. Bilo je vreme kad je „jugoslavensko sveučilište“ u Zagrebu bilo ne jedanput programna tačka i slovenačkih nacionalnih nastojanja, te je moguće da je pisanje hrvatskih novina podržavalo domaći izraz i kod Slovenaca. God. 1874 osnovano je u Zagrebu „Sveučilište Franje Josipa I“; značajno je da ga je slovenački profesor Janko Pajk, koji je god. 1873 pisao „univerzitet“, u svojoj „Zori“ (Maribor, II, 1874, br. 21, 1-XI, p. 376 ovako pozdravio: „Bog živi zagrebačko vseučilišče!“

Koliko sam mogao slovenačke statistike skupiti za sedamdesete i osamdesete godine prošloga veka stvar za to doba izgleda ovako: u „Letopisima“ konzervativne „Matice slovenske“ za 1869, 1870, 1871 nalazim samo „vseučilišče“; Stritar je, koliko vidim, pisao „vseučilišče“²⁾, isto tako obično „Ljubljanski zvon“³⁾, ali kod dr. Ivana Tavčara nalazim većinom „univerzu“ (1874, 1881....)⁴⁾ U Apihovoj knjizi „Slovinci in 1848 leto“ (1888) imamo „univerzu“, onda opet u Detelinovoj pripovesti „Tvojka“ (1897, p. 11, 12).

¹⁾ Časopis „Pozor“, koji je počeo u Zagrebu da izlazi 1860, a koji je god. 1868 i u prvoj polovini 1869 izlazio u Beču, da od 1 sept. 1869 nastavi svoj život kao „Zatočnik“ u Sisku (kasniji „Obzor“), mnogo je pisao o „sveučilištu“, ali samo ovim izrazom. God. 1867 i 1868 donosi izveštaje o prinosima za „Jugoslavensko sveučilište“ u Zagrebu. „Univerzi“ nema traga; o ljubljanskom „dijačkom“ (ne „študentskom“) sastanku 1868 izveštava se kratko: sastanka iz god. 1869 „Zatočnik“ uopće ne spominje. — U prevodu studije „O značenju prava rimsko-byzantinskog itd.“ od B. Hubeja (1868, 7-VIII) imamo jedanput „univerzitet krakovski“, sigurno pod uticajem poljskog originala. — U „Viencu“ 1869 nalazim samo „sveučilište“ (p. 509—510, p. 256, 319, 575, 576).

²⁾ U njegovim Zbranim spisima VI (1888), p. 199, 344, 336, imamo „vseučilišče“, „vseučilišćnik“.

³⁾ U imeniku saradnika „Ljublj. zvona“ 1889 imamo „vseučiliškog docenta“ i „profesora“, isp. i godišnjak sam p. 187, 253, 537. „Vseučilišče“ nalazim u „Zvonu“ 1892, 1894, 1895. God. 1900 ima „Zvon“ samo „vseučilišče“ (p. 262, 455, 457...).

⁴⁾ Dr. Ivan Tavčar, koji je za jednu univerzitetsku generaciju mlađi od Fr. Levca i Fr. Šukljeja, ima u svojoj noveli „Bolna ljubezen“ („Zora“ 1874, p. 4): „na univerzi“. Isp. „Zbrane spine“ I, 475 i 483; 282—283; II, p. 132, 194, III, 10 i 41 itd.

God. 1898 nalazi se u posljednjem broju „Ljublj. zvona“ članak „Vseučilišče v Ljubljani“. Autor tog članka, dr. Milivoj Savić, napisao je po svoj prilici „univerza“, ali mu je redakcija (A. Aštberc i Antun Mikuš) „univerzu“ promjenila u „vseučilišče“¹⁾. U „Slovenskom narodu“ 1898 (3. II.), u članku „Slovansko dijaštvo na razpotju“ mešaju se „univerza“ i „vseučilišče“²⁾.

U početku ovog veka, dakle osobito u deceniju pre rata, kad se kod Slovenaca mnogo govorilo i pisalo o univerzitetskim stvarima, samo se sporadično nalazi „univerza“. U Polčevu-Senakovičevu „Vseučiliškom zborniku“ (1902), tamo gde govore izdavači Zbornika sami, dominira „vseučilišče“, ipak ima i „univerza“³⁾. U brošuri: Veble Andrej. Boj za slovensko vseučilišče (Ljublj. 1909) ima izraz „univerza“ oko 15 puta, a „vseučilišče“ se nalazi sigurno 100 puta. Knaflič Vladimir, „Vseučilišče v Trst“ (brošura, Gorica, 1912) upotrebljava samo „vseučilišče“.

Međutim „univerza“ se bila udomila i kod Hrvata. Vidim to iz jednog članka prof. dr. Gustava Šamšalovića u zagrebačkom „Nastavnom vjesniku“ iz god. 1909⁴⁾. Zbog prvobitnog značenja „universitatis“ Šamšalović tu odbacuje izraz „sveučilište“⁵⁾: „Zašto da ne uvedemo oficijelno riječ *univerza* (univerzitet kod Srba odviše potseća na direktni izvor), kada se „univerza“ i onako već udomila u đlačkom govoru...“ U toj rečenici prof. Šamšalovića važno je dvoje, prvo: da se „univerza“ udomila i kod Hrvata (jer na Hrvate je Šamšalović ovde naravno mogao misliti⁶⁾), a drugo: da je „univerza“ obična u studentskom govoru. Kao adjektiv Šamšalović „za nevolju“ dopušta: „univerzitetski“.

6. Posle oslobođenja god. 1918 postalo je univerzitetsko pitanje u Ljubljani opet aktualno, te se brzo rešavalo. Osnovala se „vseučiliška“ komisija i po novinama se mnogo pisalo o univerzitetu

¹⁾ To zaključujem na osnovu poređenja prvobitnog teksta tog članka sa redigiranim tekstom (oba su štampana na omotu 3 broja „Zvona“ 1899). *Adjektiv* je i Savić pisao: „vseučilišćni“; od reči „univerza“ se ni danas ne pravi adjektiv.

²⁾ Otšampali su članak Polec-Seneković u „Vseučiliškom zborniku“ (1902), p. 108/109: „univerza“ ima u članku pet, „vseučilišća“ — četiri.

³⁾ Na pr. u naslovu: „Francoska univerza“ i jedanput na kraju tog članka.

⁴⁾ „Nast. vj.“ XVII, 1909, p. 386—387: „Riječ > sveučilište <“.

⁵⁾ „Svi... starinski nazivi i mnogi običaji na univerzi zadojeni su nekom poezijom, koju im baš podaje pomisao na davnu prošlost, pa bi ih stoga trebalo sačuvati“.

⁶⁾ Prof. Šamšalović mi je rekao da se „univerza“ govorilo u Gracu u društvu „Hrvatska“, kad je on tamo studirao (od 1898 dalje), ali on je bio mnogo i sa Slovencima.

koji bi imao da se osnuje u Ljubljani. U terminologiji je prevladavalo „vseučilišče“, ali je bila i „univerza“¹⁾.

Jedan preokret u toj terminologiji znači članak g. dr. P. Grošlja u „Slov. narodu“ od 26 i 27 februara 1919 sa natpisom „Vseučiliško vprašanje“, koji je izašao kao replika na jedan članak u istim novinama (i pod istim natpisom) od 15 februara. U prvom delu Grošljeva članka (broj od 26 febr.) ima 13 „univerza“, a 16 „vseučilišča“ (uz „visoke škole“), dakle je „univerza“ u manjini, ali je važna činjenica da u onom delu članka gde se Grošelj poetički diže u sferu oduševljenja za univerzitet u Ljubljani kao krunu nacionalnog kulturnog rada i razvoja pobeđuje „univerza“, te se povlači „vseučilišče“. Kako da to tumačimo? Grošlju je „visoka šola mnogo već (sc. nego obična fabrika za stvaranje činovnika), ona je > univerza < u najglobljem smislu te besede“, a univerza u najdubljem smislu te reči mu je — to se razabire iz konteksta — alfa i omega života jednog naroda, pravi njegov kosmos, pravi njegov svet, njegov *universum*,... a ti visoki pojmovi, vezani sa bitnošću univerziteta, ginu u reči „vseučilišče“, u kojoj se previše oseća „učilište“, dakle jedna obična škola sa ograničenim ciljevima i bez pogleda u *univerzalnost*...²⁾ Dok je u tom članku u uvodu pred ovim poletnim izvo-

¹⁾ Tačne statistike nemam. U članku „Vseučiliško vprašanje“, koji je 15-III-1919 izašao u „Slovenskom narodu“, ima 3 „univerze“, a 31 „vseučilišča“. Isp. o tome sad knjigu: Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929 (Izdal rektorat univerze Kralja Aleksandra Prvega v Ljubljani).

²⁾ Iza gore navedenih izvoda nastavlja Grošelj: „Univerza je znanstvena vest naroda, ki se obrača nanjo v negotovosti in dvomih in se potolažen zaupa njeni razsodbi; ona je glasnica resnice, ki ji preko vseh koristi trenutka in preko nestalnih političkih gesel pomaga do zmage; ona je zatočišče svobode, ob časih najhujšega pritiska ali katerega koli suženjstva čuva skrbno kot Vestalka iskro svobode in jo neti v srcih mladine; univerza pa je tudi ona čarodejka, ki izsledi in obudi k življenju v narodu vse njegovo duševno bogastvo. Vseučilišče odkriva nove talente, vstvarja jim možnost znanstvenega dela, dviga jih in krepi v plemeniti umoki tekmi. A tudi izobraženec, ki se ni posvetil znanstvenemu poklicu, črpa vedno nove pobude in znanja iz domačega vseučilišča. Luč resnice in prosvete pronica iz vseučilišča v vedno širše plasti naroda. Vsa ljudska izobrazba in vsaka poljudna znanost mora konečno temeljiti in izvirati v univerzi. Univerza pa je tudi neprecenljivega pomena s stališča psihologije mas. Ona je celemu narodu očiten simbol moči in napredka ter vzbuja v posamezniku ponos in samozavest, ona je vsem socialnim plastem vedenja vrhunec, do katerega se je povzpela naša kultura. Univerza je konečno kompas narodnega razvoja...“

„Tako je univerza kot najvišja kulturna institucija za harmoničen razvoj duševnega življenja vsake etniške skupine neobhodno potrebna...“

„... Tega pa nam najboljša univerza v Zagrebu ali Belemgradu ne more dati.

dima šest „vseučilišča“ a samo jedna „univerza“, odnos se tu sasvim menja, te imamo pored 3 „vseučilišča“ osam „univerza“. U nastavku, koji se nalazi u broju od 27. II, gde se raspravlja o praktičnoj strani pitanja, imamo uz „visoke šole“ devet „vseučilišča“, a „univerzu“ samo jednu (i to pod navodnicima, jer je po svoj prilici tu jedna ironična iluzija).

Ta statistika potvrđuje razliku psihičkog stanja vezanog sa izrazom „univerza“ i psihičkog stanja vezanog sa „vseučilišćem“: „Univerza“ je viša i dublja od „vseučilišča“.

Bilo je to, razume se, individualno psihičko raspoloženje g. dr. P. Grošlja. Nisu svi, koji su u ono doba u Ljubljani govorili i pisali o univerzitetu i radili za njegov osnutak, sa jednakim kulturnim oduševljenjem ulazili u stvar nego su je — to je već razlika u općim duševnim dispozicijama — tretirali više sa praktične strane; kod tih se izraz „vseučilišče“ kao najčešći tradicionalni izraz bez dublje diferencijacije izmenjivao sa „univerzom“.¹)

Međutim pitanje je univerziteta u Ljubljani sazrevalo za zakonito rešenje po ustavnim faktorima. U slovenačkom prevodu ukaza Nj. Veličanstva Kralja odnosno Nj. Visočanstva Naslednika Prestola Aleksandra od 8. VII 1919 o „univerzitetu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“ i u prevodu predloga Ministra prosvete Davidovića u Nar. predstavništvu 9. VII²) („Slov. narod“ od 15. VII) upotrebljava se izraz „vseučilišče“; telegram pak koji je 17 jula Ministar prosvete Davidović uputio povereniku dr. K. Verstovšku u Ljubljani i koji je u originalnom tekstu objavljen u „Slov. narodu“ od 18. VII glasio je: „Sa osobitom radošću izveštavam Vas da je zakon o univerzitetu u Ljubljani definitivno primljen u Narodnom predstavništvu.³) Uveren sam da će i ovo najmlađe naše sveučilište u zajednici sa zagrebačkim i beograd-

Na telo slovenske narodne kulture se skladno prilega samo ena glava: slovenska univerza!

„... Na zapadnoj mejnici jugoslovanskoga ozemlja moramo postaviti branik svoje kulturne individualnosti: slovensko univerzo“.

¹) U rezoluciji slovenačke akad. omladine u Zagrebu („Slov. nar.“ 3-VII 1919) o „vseučilišću v Ljubljani“ ima 8 sveučilišta prema 3 „univerze“, ali u „Slov. nar.“ od 7-III, u feljtonu „Slovenska univerza“ od J. L. ima 12 „univerza“ prema 3 „vseučilišča“ (potonji se izraz upotrebljava tamo gde se raspravlja praktična strana stvari). Dok se u uvodniku „Slov. naroda“ od 10-IV 1919, pisanom po svoj prilici u redakciji, nalaze samo „vseučilišča“ ima članak „Nekaj besedi o švicarskih univerzah in visokih šolah“, u „Slov. nar. od 28-IV, iz pera g. Vladimira Pintara, pisan u Švajcarskoj, samo „univerzu“.

²) Originalni srpski tekst u „Zgodovini itd.“ p. 172, 173.

³) Bilo je to 16 jula 1919.

skim snažno uticati na kulturni napredak našega naroda, i stoga Vam najtoplije čestitam otvaranje univerziteta...". Vidi se da se Ministar Davidović ovde prilagodio izražavanju ljubljanske „Vseučiliške komisije“, koja je upotrebljavala izraz „vseučilišče“¹⁾. Odgovarajući na Davidovičev telegram Verstovšek je rekao da se čitav slovenački narod raduje „što je zakon o vseučilišču v Ljubljani sprejet... Potrudili se bomo, da postane ljubljanska univerza vredna posestrima beogradske in zagrebške“²⁾. Po svoj prilici Verstovšek se u tom telegramu opet „univerzom“ prilagođavao Davidoviću i njegovu „univerzitetu“. Sa sednice „Vseučiliške komisije“ od 23 jula poslati su zahvalni telegrami Kralju i Davidoviću sa „vseučiliščem — jer to nije bila replika —, ali u telegramu što ga je na hrvatsko-srpskom jeziku pretsednik Zemaljske vlade u Ljubljani dr. Janko Brejc uputio Narodnom pretstavništvu ima samo „univerza u Ljubljani“ i „univerzitet u Ljubljani“³⁾. Narodni poslanik dr. Dinko Puc u svom je govoru u Nar. pretstavništvu većinom upotrebljavao „univerzu“.

Počela je da deluje terminologija *zakona* o novom ljubljanskom univerzitetu. 11 sept. 1919 održala je „Vseučiliška komisija“ sednicu u kojoj su već učestvovali novo imenovani profesori; na toj je sednici pretsednik Komisije dr. Danilo Majaron pozdravio „v imenu vseučiliške komisije in svojim imenu prvi naš univerzitetni svet“, tj. u njegovu je govoru komisija bila „vseučiliška“, jer tako se ona od početka zvala (prošlost!), ali savet je „univerzitetni“, jer je u zakonu „univerzitet“ (sadašnjost i budućnost!)⁴⁾. Dalje je dr. Majaron, govoreći većinom o „vseučilišču“, ali i o „univerzi“, rekao da je zakonom, osobito imenovanjem profesora (31. VIII) „dobila univerza v Ljubljani svoj zakoniti obstoj... V Sloveniji, v Jugoslaviji se je pojavila nova juristična oseba, veličastna > universitas<...“. Kao što vidimo, u jednom uzvišenijem raspoloženju vaskrsnula je čak i sama čitava latinska „universitas“⁵⁾.

1) Na pr. u rezoluciji za Nar. pretstavništvo („Zgodovina itd.“, p. 172).

2) „Zgodovina itd.“, 181.

3) „Zgodovina itd.“, 181.

4) Adjektiv je kod Majarona „univerzitetni“ (ne: univerzitet*ski*) i tako je kod Slovenaca ostalo. — Ekspoze dr. Majarona u „Zgodovini itd.“ 186, „Slov. narod“ od 20-IX 1919.

5) U julu 1919 održao sam prigodom boravka srbijanskih abiturijenata u Ljubljani jedno predavanje (referat); upotrebljavao sam izmenice „vseučilišče“ i „univerzu“ (ne sećam se više da li sam govorio hrvatsko-srpski ili slovenački), ali sam jedanput (vidi se da u jednoj toplije izrečenoj nadl za budućnost) rekao: „Tako bodo naše univerze ne samo po profesorjih, ampak —p kar je rava

Najzad je dr. Majaron isticao kako će se novi univerzitet za sada morati da drži ustanova koje vrede za Beogradski univerzitet (27. II 1905 i 23. VII 1919); govoreći o tome Majaron upotrebljava isključivo reč „univerza“, naravno, već prema terminologiji zakona o Beogradskom „univerzitetu“.

Na sednici „Vseučiliške komisije“ (stvarno poslednjoj) od 20. IX 1919 potpredsednik Univerzitetskog saveta prof. dr. R. Župančič zamolio je da se akti „Vseučiliške komisije“ izruče „Savetu“; komisija je i njemu, naravno „vseučiliška“, a novi zavod mu je univerza.

Ljubljanski se univerzitet dakle otvorio kao „univerza“ (prilagođujući se „univerzitetu“), ne kao „vseučilišče“.

Kad su u prvim danima decembra 1919 počeli da predaju novi profesori Filozofskog fakulteta (Ramovš, Nahtigal, Prijatelj), oni su u svojim govorima upotrebljavali samo „univerzu“¹).

Službeno se ljubljanski univerzitet najpre zvao: „Univerza Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani“, a od 1929 se zove: „Univerza Kralja Aleksandra Prvega“.

Izraz „univerza“ je danas skoro sasvim istisnuo staro „vseučilišče“. —

U poslednje je vreme o rečima „univerzitet“ i „vseučilište“ vođena debata između zagrebačkog „Nastavnog vjesnika“ i beogradskog „Нашег језика“. U „Nast. vj.“ XL, sv. 5—8, p. 240—241, odbio je nekako g. dr. Blaž Jurišić reč „univerzitet“ kao tuđu; replicirao mu je „Наш језик“ I, sv. 4, p. 101—102, odbacujući „vseučilište“ (koje je kao naziv zagrebačkog univerziteta nastalo u doba preteranog jezičkog purizma, koje bi se, istina, kao složenica sa „všse-“ formalno moglo podnositi, ali ne daje dobro sadržine „universitatis“). Na to se opet javio g. dr. Jurišić (Nast. vj.“ XLI [1932/33], sv. 1—3, p. 55—56) i uzeo „vseučilište“ u odbranu; protiv „univerziteta“ navodi on među drugim i to što je „njemački oblik univerzitet prostome narodu vrlo težak za izgovor. Ako bi se svakako htjela uvesti strana riječ, onda je bolje da se uzme univerza nego univerzitet...“

> universitas <, tudi po dijaštvu v istini jugoslovanske“ (Resumé moga referata u „Slov. nar.“ valjda od 26-VII).

„Slov. nar.“ ima 19-VII članak još sa „vseučiliščem“. Članak u br. od 23-VII ima istina naslov: „Važnost vseučilišča v Ljubljani“, ali u članku samom je samo „univerza“ (valjda je redakcija naslov promenila).

¹) „Slov. narod“ 25-XII 1919 (Prilog). Izveštaj, Ivana Ko—“ pod naslovom: „Prvi dih slovenske univerze“.

Dodatak.

Da vidimo sad kako drugi slovenski narodi zovu univerzitet.

O Česima sam gore govorio u vezi sa „univerzom“: češka je „universita“.

O Rusima rekao je već Jungmann (Slovník, 1835—1838) da su zadržali nemački „Universität“, ali su mu rod promenili.

Poljaci su svoje stare univerzitete (Krakov, 15 vek; Zamość, Wilno, 16 vek) obično nazivali „akademije“. Linde (Słownik, 1807 do 1814) navodi „uniwersytet“ (masc.), ali pokazuje kod te reči na „Akademiu“ i dodaje: *Wszechnica, *wszechnia,¹⁾ „szkoła główna“²⁾. Zvezdica kod „wszechnice“ i „wszechnie“ znači da se ove reči ne upotrebljavaju ili barem ne u tom značenju; prema tome za Lindeu to je nekakav pokus prevoda latinske „universitatis“³⁾. O reči „wszechnica“ čitam kod Lindeu sub „Akademia“: „... szkoła główna (žartem: Wszechnica)“; razumem to tako da se je izraz „wszechnica“ upotrebljavao samo u šali.

Danas se u poljskom jeziku govori „uniwersytet“ (masc.). „Wszechnica“ se nalazi samo u nekim izuzetnim slučajevima, u Varšavi obično samo kad se radi o „Wolnej wszechnicy“, o „slobodnom sveučilištu“ koje formalno ne ide u red univerziteta.

U Bugarskoj je „Софийски университетъ“.

NB. Kad je ova moja rasprava bila već u redakciji JФ utvrdio sam da je bila moja sumnja o ispravnosti godine 1758 kao godine u kojoj se, prema Bibliografiji Stojana Novakovića, u Budimpešti već „pismeni kr. vseučilišča“ štampaio jedan Akatist, opravdana. Beogradska Narodna biblioteka ima pod signaturom 9007 Akatist sa naslovom kakav Novaković navodi pod god. 1758, a sa godinom 1798, tj. 1798. Novaković je sigurno taj broj krivo čitao. Pod god. 1798 ima Novaković Akatist sa sasvim istim naslovom, ali tu dodaje „Šaf.“, to znači da on to navodi po Šafaříku. Novaković je mislio da je Akatist što ga je našao kod Šafaříka jedan drugi Akatist a ne onaj što ga on navodi pod 1758 i što ga je on imao u ruci. Naravno: kad je Novaković Akatist iz god. 1798 metnuo pod 1758, mogao ga je pod 1798 citirati samo po „Šaf.“, kao da ga on sam nije imao u rukama.

¹⁾ „Wszechnica“ i „wszechnia“ su od korena „wszech-“ (всь), dakle od istog korena od kojeg je prvi deo našeg „vse-učilišča“.

²⁾ Tako se zbilja zvao uspostavljeni varšavski univerzitet, dok je bio poljski (1862—1869).

³⁾ Pod „Akademia“ kaže Linde: „... to co universitas, to jest: zbiór szkół wszystkich w jednym miejscu...“

II

Kolodvor**(železnica, vlak...)**

Povod za pisanje te rasprave dala mi je reč „kolodvor“, ali sam s istorijata te reči nehotice ušao i u istorijat „železnice“, „vlaka“ itd.

Vuk u svom Rj, razume se, nema još ni „železnice“ u našem današnjem smislu ni „stanice“ u smislu „kolodvora“. Broz-Iveković ima „željeznicu“, a kao primer navodi „Mil“, tj. M. Đ. Miličevića „Knez Miloš u pričama“ iz g. 1891. Ristić-Kangrga („Rečnik“ 1928) primili su i „kolodvor“, ali pokazujući na „železničku stanicu“.

„Železnica“ je danas poznata i priznata u čitavom našem narodu. „Kolodvor“ je ograničen; upotrebljavaju ga Slovenci i Hrvati (osobito na svojoj kajkavskoj teritoriji). Sa „kolodvorom“ je vezan „vlak“.

Da je „kolodvor“ „načinjen u naše vrijeme“, to smo znali, to nam govori i ARj.

Da me je pre izvesnog vremena neko pitao o postanku te reči, ja bih mu bio odgovorio: „Pa stvorili su je Slovenci i ona se proširila dotle dokle je išla nekadašnja južna železnica (Beč—Trst, Zidani Most—Sisak), dakle do Siska u Hrvatskoj, gde su u početku često Slovenci bili činovnici“.

Da je reč rđava istakao je Maretić u svom „Jezičnom savjetniku“ (Zagreb, 1924).¹⁾

U najnovije je doba o „kolodvoru“ napisao belešku dr. A. Breznik.²⁾ Navodi ga, istina, među rečima koje su Hrvati uzeli od Slovenaca, a dodaje da ne misli da bi i tu reč bili uzeli Hrvati od Slovenaca, konstatuje da je „kolodvor“ prvi uneo u svoj hrvatski rečnik Filipović (1869, 1875 i 1878), a zatim Šulek u svoj „Rj. znanstv. naziv.“ (I 1874, II 1875). Naposletku upozoruje da su reč „kolodvor“ (u formi: kolodvor) zapisale prvo Bleiweisove ljubljanske „Novice“ 1843, 72. Čitalac bi iz tih Breznikovih konstatacija ipak zaključivao da je reč najpre nastala kod Slovenaca.

Šta je dakle s tim?

Pre 100 godina naši dedovi bejahu u jezičkim neprilikama kad im se približavaše nešto do onda nečuvano i neviđeno, što se nemački zvaše: Eisenbahn, (Eisenbahn) zug ili Train (franc.), Dampf-

¹⁾ *Kolodvor*, Bahnhof, u Srba stanica; kolodvor je rđava reč: dvor kolá!*

²⁾ „Časopis za slovenski jezik itd.“ VIII (1931), p. 65.

maschine.¹⁾ Kako sve to na našem jeziku nazvati? i kako nazvati onaj Bahnhof, gde su ta nova kola stajala i putnike primala i odavala?

Muršec je pisao Vrazu 29. VI 1833 iz Graca²⁾: „Tu sdaj kola delajo, na kterih se v'osmih vurah v' Bezh dopéla, imena njim po slovenskim nevém, Nemeč nje „Dampfwagen“ imenuje. Kaj pa bodo nafhi Slovenzi rekli, kda bodo te kola bes vse neumne ftvari po zefti se potákati vidli?“

Ali ni nemačka železnička terminologija u ono doba nije bila još sasvim ustaljena. O izrazu „Eisenbahn“ kaže Weigand, Deutsches Wörterbuch (9. Aufl., 1909): „Um 1830 aufkommend“³⁾. Stvar je osobito za srednju Evropu, bila nova; u okviru habzburške monarhije prva je železnica išla iz Praga za Lane (1830); železnica Budějovice—Linz, 1832, bila je konjska; 1838 otvorila se pruga: Beč—Wagram⁴⁾.

Ko je kod te nove sprave više mislio na mašinu i na kola govorio je da je putovao „mit dem Dampfwagen“, a kome je više padao u oči železni kolosek govorio je „Eisenbahn“. Za kasniji „Zug“ upotrebljavao se još i francuski „Train“,⁵⁾ ili mu se dodalo, da bude stvar jasnija, „Eisenbahn—“, dakle: „Eisenbahnzug“. Stanične zgrade nisu bile upadljive, te se zato o njima manje pisalo.

Kako se sinegdoha u značenju reči „Eisenbahn“ (prenos značenja od jednog dela na celinu) još nije izvršila vidimo iz jednog mesta u „Dogodivštinama“ slovenačkog istorika A. Krempla — izašle u Gracu god. 1845, ali zagrebačkoj cenzuri predate već 1842 — gde taj pisac priča da su u poslednje vreme „znajdene sapatne mašine, sapatne barke (plavke), sapatni vozovje na železnih cestah“; potonji Krempljev izraz znači: „Dampfwagen auf Eisenbahnen“, dakle u „Eisen-

¹⁾ Kad je ova moja rasprava bila već napisana, izašao je u zagrebačkim „Novostima“ (1932, 30 sept., br. 270, i 1 okt., br. 271) istorijat gradjenja železnice: Zidani Most—Zagreb—Sisak iz pera g. inž. Stjepana Szavits-Nossana, asistenta Tehn. fakulteta, pod naslovom: „1/X 1862—1/X 1932, 70-godišnjica otvaranja Prve hrvatske železnice Zidani Most—Zagreb—Sisak“. — Istoriskih podataka o železnicama osobito predratne Srbije ima u „Nar. Enc. SHS“, u članku R. Avramovića „Željeznički saobraćaj“.

²⁾ „Děla“ V, 131.

³⁾ Schirmer Alfred, Deutsche Wortkunde (Berlin und Leipzig, 1926, Sammlung Göschen, br. 929), p. 98—99: „Der Wortschatz des Eisenbahnwesens kommt seit etwa 1830 auf: Eisenbahn (1830), Lokomotive; dabei geht es, entsprechend dem Ursprung der neuen Erfindung, nicht ohne englische Entlehnungen ab...“

⁴⁾ Rano se u Austriji mislilo i na vezu Beča sa Bochniom u Galiciji. O austr. železničkim planovima v. „Сербскій народній лист“ Teodora Pavlovića 1837, br. 2 (7. I).

⁵⁾ Slovenački pisac biskup A. M. Slomšek je još 23. IV 1849 pisao o „Terrain(!) nach Gratz“ (marib. ČZN XXVII [1932], Arhiv, p. 119).

bahn znači samo „eine Bahn aus Eisen“, dakle železni kolosek ili železni drum (cestu). Ljudevit Gaj se je god. 1840 vozio „na parovozu iz Beča u Brnju“ i onda opet „s parovozom“ iz Draždana u Lipsk, to znači, vozio se tamo železnicom, a on je naziva „parovoz“ (= Dampfwagen)¹⁾. „Parovoz“ (Dampfwagen) za „železnicu“ treba uzeti i u Gajevim „Nar. novinama“ 1843, br. 78 (30. IX), tamo gde se priča da je car iz Stetina „u društvu pruskoga kralja s parovozom u... Potsdam... otišao“.

Izraz „parovoz“ (Dampfwagen) važi dakle za čitavu železnicu. Upotrebljavaju ga na pr. ljubljanske „Novice“ još god. 1849 kad pišu (br. 36): „Kadar bo vožnja po železnici za navadno odperta. bojo — prema bečkoj „Austrii“ — šli paravozi (Dampfwagen) *dvakrat* na dan iz Ljubljane na Dunaj“, a nalazim „paravoze“ u tom značenju pojedinačno u Hrvatskoj još 1862.

Od naših ljudi najranije su železnicu mogli videti oni koji su dolazili u Beč ili — nešto kasnije — u Gradac ili kamo drugde na sever preko Praga ili prema Galiciji, dakle na pr. visokoškolska omladina. Ali i oni koji su kod kuće ostajali mogli su, u slovenačkim zemljama, videti pripreme za građenje železnice. 27 sept. 1843 ljubljanske su „Novine“ (br. 13) donele članak iz pera Petra Leskovic, činovnika ljubljanske „Kmetiske družbe“: „Od shelesne zeste kaj. Sa tifte, kteri, she nizh kaj od nje ne vedo, ki je nišo vidili, tudi se ne po nji vosili“. Prosti svet prosto nije hteo da veruje da je nešto takvo moguće, verovati je počeo tek onda kad je video šine, železna kola i druge stvari što su se kroz našu zemlju vozile za građenje i uređenje železnice.²⁾

¹⁾ Gornji su izrazi uzeti iz Gajevih rukopisnih putnih beležaka koje se nalaze u njegovoj literarnoj ostavštini u završ. Univ. bibl. Železnica Lipsk—Dražđani sagrađena je 1837—1839, a Beč—Brno? — Od Brna do Praga, onda od Praga do Draždana Gaj je putovao „na bërzovozu“, to valjda znači „Kourir-wagen“ (ili: Eilkourir). [O reči: „Eilwagen berzovoz“ kaže Breznik, ČSJK VIII, 30, da ju je stvorio Janežič, Slovenac, 1850, ali sad vidimo da je ta reč starija i da je nastala po svoj prilici kod Hrvata-Srba].

Što se tiče izraza „parovoz“, spomenuta Gajeva beleška nije prva u kojoj ga nalazim. Tri godine ranije ga čitam u „Сербском народном листу“ Teodora Pavlovića; god. 1837, br. 2 (7. I) doneo je taj budimpeštanski časopis članak: „Гвоздений путь и Паровозъ (парна кола?)“. (Već naslov tog članka, kojemu je autor „П. А. П.“, uzima „gvozdeni put“ (Eisenbahn) u prvobitnom i pravom značenju te reči. Katkada su mašina i „korba pro cestovatele“ bile „najednech kolách“, a katkada je mašina bila posebe („Česká včela“ II (1835, br. 2, 27. I). U prvom slučaju moglo se govoriti o „Dampfwagen“ u pravom smislu.

²⁾ „Nekteri“, piše Leskovic, „bi govorico (o železnoj cesti) radi clo za kvante iméli, ko bi ne bili že večkrat vidili vse sorte perprav, za take ceste skozi našo deželo voziti, namreč: šin, koles skozi in skozi želéznih, in drugih čuđnih železnjin“ (Ovde sam modernizirao ortografiju).

Železnica od Beča prema Trstu, ona koja je prva sekla slovenačku zemlju, gradila se dugi niz godina.¹⁾ God. 1843 išla je još samo od Beča do Gloggnitz; 20 juna 1840 otvoren je osek Beč — Bečko Novo Mesto, a 5 maja 1842 osek Bečko Novo Mesto — Gloggnitz —²⁾, dakle pod Semmering, ali su 1843 već spremali stanicu u Gracu. God. 1844 bila je pruga do Graca — sem preko Semmeringa³⁾ — izgrađena, te se 21. X 1844 u saobraćaj pustila. God. 1845 radilo se je već kod Maribora; prva probna vožnja od Graca do Maribora bila 1. XI 1845. „Bliža se železna cesta“, zapevao je onda u Ljubljani Prešeren⁴⁾. U maju 1846 stajala je već stanica u Celju. Prva vožnja na železnici „skoz slovensko zemljo“ zbila se je 2 juna 1846;⁵⁾ bila je to „kolomaja“ iz Graca preko Maribora u Celje. God. 1847 gradio se kolodvor u Ljubljani; ali je bilo još teškoća u tesnacima kraj Save između Zidanog Mosta i Ljubljane. Događaji godine 1848 prekinuli su te radove⁶⁾. Probne vožnje između Celja i Ljubljane zbivale su se u septembru

¹⁾ Opći pregled građenja železnice od Beča prema Trstu: Mal Jos., Zgodovina slov. naroda, sv. XI (1932), p. 568—569.

²⁾ Szavits-Nossan, op. cit. (br. od 30 sept. 1932).

³⁾ Na semerinškoj pruzi radilo se je još na pr. 1850 („Novice“ 1850, br. 12, 20. III). U Ljubljani se u oktobru 1853 čulo da je prva proba sa železnicom „po celom Semmeringu“ bila 15. X („Novice“, br. 85., 22. X). Prema Szavitsu-Nossanu (op. cit.) osek: Gloggnitz—Semmering—Mürzzuschlag otvoren je 17 jula 1854.

⁴⁾ „Pesem od železne ceste“ u „Novicama“ 1845, br. 16.

⁵⁾ Prigodna pesma „Kralovskoga“, tj. Davorina Trstenjaka u „Novicama“ 1846, br. 24, 17. VI, 1846. To je jedna slovensko-austrijska patriotska pesma. Sadržina joj je ova: Što znači ova buka iz daljine? Ne dolaze, Slovenče dragi, divlji Goti ili Huni da pogaze Tvoju zemlju, nego buči železni stroj, a to železo, uzeto iz nedara Tvoje zemlje, jamac je da će se od sada slava i plodnost Tvoje zemlje daleko pročitati. Ti stari Ptuju, Ti češ se otekle moći bratski usmehnuti i Talijanu i Nemcu! Ovom se zgodom proslavlja sila „Austrije, matere države“. Izvršili su to delo Nemač svojim duhom, svojom voljom i očinskom ljubavlju, sin Italije svojom spretnom rukom „in Slave sin s duhom in telesom“. Stupi, o Slovenče, danas na tu glatku „kolomaju“ i ona će te odvesti u Celje ili u cesarsku Vindobonu ili u Zlatni Prag, ali sa sobom donosi samo ono što je dobro i pošteno! Živeo otac Ferdinand! Slovenac prisije da će Austriji veran ostati. — Dopisnik „Novica“ iz Celja, J. Š(ubic), piše u „Novicama“ 1846, br. 19, 13. V: „Kjer so (u Celju) pred enim letam še zeleni travniki in cveteči verti bili, zdaj kolodvor (Bahnhof) stoji, veličansko kot kakega kneza poslopje, gré železnica (železna cesta) in hrumejo železni sloni, hlaponi (Lokomotiven) imenovani...“.

⁶⁾ Kod Zidanog Mosta se ipak i te godine radilo (O tome u „Korespondenci dr. Jos. Muršca“, Ljubljana 1904—1905, „Matica slov.“, otisak str. 69).

1849¹⁾); 16 septembra otvorena je svečano ta pruga; bilo je javljeno da će i cesar doći, ali on zbog bolesti nije došao.²⁾ Nastavak te pruge, železnica Ljubljana—Trst, dograđen je tek 1857 i otvoren 27 jula 1857.³⁾

1) „Po železnici je živo gibanje. Vsaki dan se že vozijo vozovi sèm ter tje iz *Celja* v *Ljubljano*, in iz *Ljubljane* v *Celje*; tode vožnja še ni za plačilo odperta. Gospod minister *Bruck* je predvčerašnjim v *Ljubljano* pisal, da bo *perva* vožnja v nedeljo 16 dan tega mesca...“, pisale su „*Novice*“ dne 5 sept. 1849, br. 36.

2) Prema Szavitsu-Nossanu bio bi otek: *Celje—Zidani Most—Ljubljana* otvoren 16 avgusta 1849, ali to je krivo. Isp. „*Novice*“ od 12 sept. i 19 sept. 1849, br. 37 i 38.

3) Neposredno od *Ljubljane* kraj *Viča* gradili su železnicu već na proleće 1852 („*Novice*“, br. 49, 19. VI). U proleće 1853 „*vlada... je ukazala spomladi železnici od Ljubljane do Trsta... na različnih krajih z vso marljivostjo začeti delati...*“ („*Novice*“, br. 27, 2. IV); u julu te godine izgrađivali su se mostovi kraj *Borovnice*. U početku februara 1855 bio je raspisan stečaj za građenje kolodvorskih zgrada u *Postojni* („*Novice*“, br. 11, 7. II). U početku novembra 1856 su između *Ljubljane* i *Postojne* „*hlaponi že večkrat sem ter tja brez vse spodtike derčali...*“, a 20 nov. 1856 vozio se cesar sa cesaricom novom železnicom iz *Ljubljane* do *Postojne*. U subotu, 20 juna 1857 otišao je iz *Ljubljane* prema *Trstu* prvi, valjda probni vlak: lokomotiva i dva vagona (*Gabršček A., Goriški Slovenci I* [*Ljubljana, 1932*], p. 42). U ponedjeljak, 27 jula, otvorena je čitava pruga *Ljubljana—Trst*, i to vrlo svečano; sam cesar je došao u *Trst*, a s njim četiri nadvojvode, četiri ministra i mnogo druge gospode iz *Beča, Graca, Celovca, Zagreba* itd. *Tršćanski* je biskup u *Trstu* blagoslovio „*hlapon*“ i železnicu uopće. Pesmom: „*Bože, Tebe hvalimo!*“ svršile su se svečanosti. Istog se je dana nova pruga pustila u saobraćaj („*Novice*“, br. 60, 29. VII).

Što se tiče kolodvora u *Trstu*, ministar je *Bruck* već u početku 1850 bio poslao komisiju u *Trst* da potraži najpodesnije mesto za nj („*Novice*“, br. 12, 20. III). Isp. i „*Novice*“ 1853, br. 79, I X.

Ovde dodajem jednu literarno-istorisku primedbu. 20 nov. 1856 vozio se car sa caricom u *Trst*. „*Novice*“ izveštavaju o tom putu ovako (br. 94, subota, 22. XI): „*V četrtak zjutraj ob sedmih sta zapustila presv. Cesar in Cesarica Ljubljano in se do Postojne z zalo okinčanim hlaponom po novi železnici peljala... Ob devetih sta bila že v Postojni in ob dveh popoldne že v Trstu*“. I opet se car vozio u *Trst* na otvaranje nove železnice 27 jula 1857. „*V nedeljo zvečer (= 26 jula) je bilo vse živo v Ljubljani. Prišli so, slovesno sprejeti, proti 8. uri presvitli cesar s štirimi gg. ministri...*“. „*V ponedeljek zjutraj je krasno okinčani hlapon „Capo d'Istria“ peljal v Trst Njih Veličanstvo Cesarja in vse (!) gori omenjeno gospodo...*“ („*Novice*“ 1857, br. 60, 29. VII).

Nisu li te vožnje cara *Franje Josifa* dale *Fr. Levstiku* povod da nam u svojem „*Martinu Krpanu*“ prikaže jednu takvu vožnju cara *Janeza* u *Trst*? Urednik „*Frana Levstika Zbranega dela*“ (*Ljubljana, 1931*), III, p. 409, dr. A. *Slodnjak* piše: „... sklepam, da je prva redakcija (sc. „*Martina Krpana*“) nastajala dalje časa in je bila najbrže zaključena šele koncem I. 1857“ — vremenski se to tačno slaže sa vožnjama cara *Franje Josifa* u *Trst* 1856 i 1857. God. 1856 morao se je car *Franja Josif* iz *Postojne* u *Trst* voziti još kolima, kao što se

Tako su slovenačke zemlje dobile železnicu, tu važnu i doimljivu tehničko — civilizacionu stečevinu prve polovice 19 stoleća¹⁾. U hrvatske je zemlje ona došla, kao što ćemo videti, 15 godina kasnije.

Kad se železnica iz Beča počela da spušta prema jugu Slovenici još nisu imali nikakvih novina, ali ih je baš onda dobivao ilirski Zagreb. Gajeve „Ilirske narodne novine“ izvestile su god. 1837 (br. 10, 4. II) o „strojenju Bečko — Bochnijske železne kolonije (Eisenbahn) po imenu > Sjevna železna kolonija cara Ferdinanda <, a pod kraj te godine (br. 89, 7. XI, p. 344), da se „povēda, da će se dana 15. Studena za stanja „Carske Ferdinandove sjevne gvozdene kolonije“ temelj svetačno položiti...“. Dva broja kasnije,

vozi car Janez u „Martinu Krpanu“. Tu treba dodati još i to da je — baš prigodom otvaranja nove tršćanske pruge -- u „Triester Zeitung“ napisao dr. H. Costa članak o vožnji kolima u Trst u vreme cara Karla VI i da su „Novice“ (1857, br. 57, 18. VII) tu njegovu istorisku raspravu iznale; prema tome Costa je pisao, „da cesar Korl VI je leta 1716 prvi ukazal, *vēliko cesto* med *Ljubljano in Terstom* napraviti, kjer so poprej blago le *nosili* ali *tovorili*. Leta 1719 je bila že toliko dodelana, da se je še dandanašnji navadna vožnja že zičeti mogla, in leta 1728 se je cesar Korl VI že sam v kočii s šesterimi konji iz Ljubljane v Terst peljal“. Upozoravam ovde na cara sa popularnim oblikom i nena Korl. Iz pučkog „Korla“ lako je nastao još popularniji „Janez“.

¹⁾ Pojava železnice, osobito mašine, već kao takva doimala se fantazije. „Ko vihar divjajo hlaponi do Marburga in nazaj“, pisao je J. Š(ubic) iz Celja u „Novicama“ 1846 (br. 19, 13 V) i opet u istom dopisu: „...hrumejo železni hlaponi, hlapóni (Lokomotiven) imenovani“, a seljaci iz celjske okolice zvali su mašine „železne konje“. Putopisac, koji u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.) opisuje svoj put kroz Sloveniju, govori o „ognjevitom konju, krilatoj makini (lokomotiv)“. Isp. još dole utisak prvog voza odnosno mašine u Zagrebu god. 1862! Mašine su u ono doba imale svoja imena. Ljubljanske su „Novice“ god. 1845 bile ponosne što se mašina koja je vozila iz Mürzzuschlaga u Gradac zvala „Krainburg“: „To je prvo pozdravljenje, ki ga Dunajska železna cesta *Kranjcam* pošle“, a novi „hlapon“ koji je vozio na prvoj probnoj vožnji iz Graca u Maribor, zvaše se „Weixelburg“ („Novice“ 1845, br. 37, (10. IX), p. 198. Trstenjak je svoju već citiranu pesmu o „Prvoj vožnji itd.“ 1846 složio na „hlaponi“ „Drava“. U Celju su te godine bile pripravljene tri mašine sa imenima: „Ocean“, „Großglockner“ i „Idria“ („Novice“ 1846, br. 19. (13. V). — Slovenački rodoljub lingvista Oroslav Caf, u ono doba svećenik u Framu kraj Maribora, bojao se da železnički saobraćaj kvari socijalni poredak; pisao je god. 1847 Muršcu u Gradac: „Pri nas zlo zlo kradejo — hudi naslédki bližnje želēzne ceste...“ („Koresp. dr. Jos. Muršca“, Zb. Mat. Slov. 1904). God. 1845 pisala je „Danica“ (br. 34, 23 VIII, p. 136) da će od sada knjižni promet između slovenskih naroda bolji biti, „i to usléd *željeznicah*... Zašto čini se, kao da su željeznice samo zato pronađene, da pojedina slavjanska plemena u obćenje dovedu... Pa jednoč će valjda i Zagreb pružiti ruku s jedne strane t̃arstjanskoj kolonii, s druge rēčko-vukovarskoj...“. Isp. niže hrvatske nade g. 1862!

br. 91 (14. XI, p. 351) pišu iste Novine o „akcijama od Ferdinandove sèverne gvozdena kolomije“ i o „Gjurskoj gvozdenoj kolomiji“.

Kao što vidimo, željeznica se ovde naziva „željezna kolomija“ ili „gvozdena kolomija“ (U smislu „kolovoza“ (Geleise, Fahrweg) navode tu reč i Ristić — Kangrga). Za „Eisen —“ uzimalo se ili „železni“ ili „gvozdeni“. I u sledećim godinama Gajevi časopisi obično upotrebljavaju izraz: „(željezna ili gvozdena) kolomija“, ipak katkada i: „(željezna, gvozdena) cesta“, „put“ ili „drum“¹⁾. Nisam našao ni jednog mesta gde bi se govorilo o „Bahnhofu“; naravno, za Zagreb bile su te stvari tamo „preko“ i daleko, te zato kolodvorne zgrade, u čitavom uređenju same po sebi najmanje interesantne, uopšte nisu dolazile u obzir. „Mali Ilir“ Rudolfa Fröhlicha (U Beču 1840) ima (na str. 76—79) i jedan razgovor u putovanju (i to na Reku), ali se novo prometno sredstvo željeznice još i ne spominje; jedanput se nalazi „stacija“, ali za kola.

Kao što vidimo, ustaljenog izraza za „Eisenbahn“ nije još bilo. Mažuranić-Užarević uzeli su u svoj „Deutsch-illyrisches Wörterbuch (Zagreb 1842) „gvozdenu cestu“; „Bahnhofa“ u tom rečniku uopšte još nema. „Dampfmaschine“ je: makina, nastroj od pare, parokret.

Za dalji razvoj terminologije važno je da se u prevodu Sporerova članka — koji citiram u prijašnjoj noti pod tekstom — u „Danici“ 1840, br. 44 (31. X) — jedanput nalazi „željeznica (preko Krajnske i Štajerske)“. Dok se u svim drugim slučajevima „Eisenbahn“ prevodila sa dve reči, jednom imenicom (kolomija, cesta, put, drum) i jednim pridevom (železni, gvozdeni), ovde se pojavila — sasvim u duhu slovenskih jezika jedna jedina reč, u kojoj, kao što pokazuje nastavak, osnova znači pridevsku determinaciju. Takvu „željeznicu“ (sc. od Petersburga k Crnome Moru) nalazim zatim opet u Gajevim „Nar. novinama“ 1844 (br. 53, 3. VII), a god. 1845 u Vrazovoj korespondenciji; 28. sept. 1845 pisao je Vraz Muršcu iz Praga da ga je „Bog dosad... zdravo ispratio po željeznicah...“, da ima nameru

¹⁾ U Sporerovu članku, iz „Croatie“ prevedenom u „Danici“ 1840, br. 41, 42, 43, 44, 45 (10. X dalje do 7. XI): „Misli o industriji“ ima barem 7 puta „kolomija“ (6 puta „željezna“, jedan put „gvozdena“). — U članku „Ruske gvozdena kolomije“ („Danica“ 1841, br. 50 (11. XII), p. 208, ima 2 puta „kolomije“ (1 put „gvozdena“, 1 put „željezna“) i 2 puta „željezna cesta“. U „Novinama“ 1840, br. 29 (11. IV), p. 115, ima „gvozdena cesta“ više puta, a u br. 32 (22. IV), p. 127 se spominje „gvozdeni put“ između Varšave i Beča. — „Danica“ 1842, br. 27 (2. VII), p. 108, spominje u „Dopisu iz Beča“ (iz pisma Stanku Vrazu) bečki „železni drum“.

da ide „po železnici do Olomuca“, onda iz Moravske.. železnicom u Beč“, najposle iz Beča odmah železnicom u Gradac.¹⁾

Oblik „železnica“ nalazim dakle najranije u ilirskim tekstovima, držim da je kod tvorbe te reči kumovao češki primer.²⁾

Tako je naša železnička terminologija stajala kad su u Ljubljani počele da izlaze Bleiweisove „Novice“ (1843, prvi broj je izašao 5 jula).

Iako su zapravo htele da služe interesima seljaka i zanatlija ipak su mnogo pažnje posvećivale i razvoju jezika i donosile čitave filološke rasprave. Pri novom saobraćajnom uređenju, stvar je bila i sama po sebi važna, te je vredno bilo o njoj pisati, ali važna je bila i terminologija. Zato su se „Novice“ latile i jednoga i drugoga, i stvari i reči za nju.

Već spomenuti Petar Leskovic je u „Novicama“ od 27 sept. 1843 (br. 13) sistematski određivao železničku terminologiju. Pošto je opisao „železno cesto in kako se po nji vozijo“, on nastavlja: „... v slovenskom jeziku bomo (železno pot) prihodnič *železni kolovoz* ali *železni kolesnik* imenovali...“ ... (parna mašina) „naj bo *hlapon* (Dampfwagen) imenovan... Taka vožnja z vozovimi na hlapon perpetimi vkup naj bo *vozovlak* (Train) imenovan“. Leskovic je tu uveo novi termin: „železni kolovoz“ ili „železni kolesnik“ i skovao „hlapon“ i „vozovlak“ (= Wagenzug).

Nedostajao mu je još „Bahnhof“; taj je dodao u notici, objavljenoj u narednom broju „Novica“ — potpis „L.“ sigurno: Leskovic! Pod naslovom: „*Kolodvor* (Bahnhof) v *Gradzu*“ on opisuje jednu takvu zgradu ili „pohišтво“ (kako on kaže) dodaje: „To bo velik *kolodvor* (Bahnhof) okoli in okoli z velikim poslopijem ograjen“.

Bleiweisov saradnik je dakle otac reči „kolodvor“, a rođena joj je godina: 1843³⁾.

1) „Děla“ 377—378.

2) „Železnica“ je od „železni“ kao što je „knjižnica“ od „knjižni“, „žitnica“, od „žitni“, dalje: drvarnica, snežnica, klišnica, kovačnica, čitaonica, gostionica, (u starije vreme) pisarnica i tiskarnica, ilirska „poselnica“ (= pošta), slovenačka: miznica, mišnica itd.; po značenju: slovenačka „bližnjica“ (= bliži, kraći put). — Nekolika godina ranije nego što nalazim „železnicu“ kod nas pojavi se ona u češkoj knjizi, i to god. 1835 u „Časopisu Českého museum“ (sv. 2., dakle nekako srednjom god. 1835). Dr. Fr. Jos. Smetana piše tamo u jednoj istorijskoj raspravi, ispoređujući život srednjeg veka sa današnjim životom: „(U srednjem veku) každý sám dle schopnosti a možnosti vlastní si klestil cestu, nebylo železníc a ústrojných vozů párních...“ („j“ = dugo „i“, zamenio sam znakom: f). Jungmann je onda, citirajući baš to mesto, reč „železnice“ i u značenju „železná dráha“ uzeo u svoj veliki „Slovník“ V deo (1839).

3) Kod „kolodvora“ je drugi deo reči „dvor“, nemački „Hof“, u značenju dvorišta ili velike kakve zgrade, zamka; a prvi deo — „kola“; taj deo ne odgovara

Pojedini delovi železnice imali su sad svoje slovenske termine: *Bahnhof*: kolodvor; — (*Eisen*)*bahn*, *Geleise*: železni kolovoz, kolesnik; — *Dampfmaschine*: hlapón; — *der (Wagen)zug*: vozovlak. A čitavo uređenje? to što mi danas zovemo „željeznicom“.

U nemačkom je izraz „Eisenbahn“ od svoga pravog značenja „Geleise“ per synekdochen prešao na čitav uređaj. Isto se dogodilo sa „železnom cestom“ ili „gvozdenim putem“ kod Iliraca, a i Slovenac Leskovic je istu sinegdohu izveo već u naslovu svoga već citiranog članka „od železne ceste kaj“ (1843). (Izraz „železni kolovoz“ bio je Leskovicu samo „Geleise“, kao što je bio u železničkom naređenju ljubljanske policije od 18. III 1848).

nemačkom „Bahn-“. Leskovic je, kad je stvarao reč (on sam ili na pr. sa Bleiweisom) gledao u duhu zgradu u kojoj *staju kola*, vidi se to dobro iz načina kako on tumači značenje kolodvora, on naime kaže: „Kadar koli so železni kolovozi narejeni, so blizo mest, tergov in drugih velikih krajev štacioni, to je pohišta z velikimi dvoriši napravljene, v kterih hlaponi z vozovlaci ostajajo, de ljudje, ki se prepeljavajo, odstopijo, drugi persedejo...“ Kolodvor je dakle zgrada (dvor) u kojoj „mašine sa *kolima*“ ostaju. Kad se god. 1844 pročulo da bi Ljubljana mogla dobiti „kolodvor prvog reda“, „Novice“ su (br. 24. 12. VI) taj pojam tumačile ovako: „Kolodvor perviga réda se... tistj veliki dvor s mnogoverstnimi pohišti imenuje, kjer ne samo vozovlaci ostajajo... ampak kjer se tudi razne mašine, vozovi in vse druge reči izdelujejo, kterih je za železno cesto potreba“. U kolodvoru prvog reda ostaju „vozovlaci“ = „vlaci *kōlā*“ te se izgrađuju „kola“. A da se nije mesto „kolodvor“ uzeo „vozodvor“? Možda je tu delovao formalni paralelizam sa „*kolovozom*“ (*kolosekom*), možda je delovalo i to, što se u nekim slovenačkim dijalektima za razliku od „voza“ izraz „kola“ uzima baš za *teška* kola. Upozoravam i na to da ima A. Murko u slovenačko-nemačkom delu svoga „*Wörterbucha*“ (1832), a kasnije (1850, 1851) i Janežič, reč „*koleja*“, das *Wagengeleise*, koja je u poljskom jeziku u obliku „*kolej*“ (sc.: želazna) dobila značenje „železnice“. Slovenci su dakle, prema svemu tome, stvarajući „kolodvor“ *mislili* isto što je mislio Kurelac kad je mesto „kolodvora“, kako kaže Maretić u svom „*Jez. savj.*“, predložio „*kolostaj*“ (zgrada gde kola staju. NB. Ne znam, nije li se g. Maretić u autoru „*kolostaja*“ prevario. U „*Vlencu*“ 1869, br. 1, p. 23 čitam u „*Pošuricama*“, pod kojima je potpisan V. P. (valjda: Vinko Pacel), ovo: „kad već spomenuh Kolo, vriedi da napomenem i želju Kolaša, da u Zagrebu sagrađe sjajne dvore pjesmi i guslam Prvi koncert u tu svrhu je iznio liepu svoticu, da Bog da umnožila se skoro, te se Kolo našlo u dvoru, i od kola i dvora postao *kolodvor*, makar i na Zrinskovu trgu, već nedobismo na onom kraju velike železničke postaje, koja (!) posve krivo krste kolodvorom. Bar da joj reku: „*Kolostaj*“, gdje kola staju, kao što ima *vodostaj*, gdje voda staje“.

U reči „vozovlak“ drugi je deo „vlak“ (Zug, Train), a prvi je slovenački „voz“ (= *Wagen*), dakle *Wagenzug*.

Imamo sada dvostruku terminologiju, jednu koja se razvijala kod Iliraca (ali bez teorije), nepotpunu, i drugu ljubljansku, potpuniju (u „Novicama“), svesno stvorenu.

Šta će od toga ostati? „Kolomija“ nije mogla očekivati da bude sasvim primljena, osobito ne kod Slovenaca, jer u njihovu govoru nije imala oslonca, i ako bi je prvi deo „kolo—“ možda preporučivao; imala je konkurenticu već u mnogo popularnijoj „(železnoj) cesti“. A „kolodvor“? Za njega — sem nešto malo u „staciji“ — konkurenta uopće nije bilo, te je već zato bilo moguće da bude primljen i u hrvatskim krajevima¹⁾.

Da sada vidimo kako je od god. 1843 kod Slovenaca stvar dalje išla.

„Kolodvor“ ostaje²⁾, samo mu se katkada za razjašnjenje dodaje „Bahnhof“³⁾ ili genitiv: „železnice“⁴⁾ — Ostaje dalje i „železna cesta“; mesto nje nalazim u ljubljanskim „Novicama“ „železnicu“ prvi put god. 1846, br. 19, 13. V, dok se ona kod Iliraca sporadično već ranije pojavljivala; nalazim je onda god. 1847⁵⁾, a god. 1848 ona je uzeta već i u službeni oglas ljubljanske vlade⁶⁾; i politički časopis „Slovenija piše te godine, koliko vidim, samo „železnicu“. Kod Slovenaca dakle „železnica“ god. 1848 javno pobeđuje, ali u svakidašnjem životu ona ima da se još bori sa tuđim „Eisenbahnom“⁷⁾. Jako se držao „hlapon“ za Dampfmaschine; nije ga istisnuo ni ilirski „parovoz“ (i ako taj izraz upotrebljava još Janko Kersnik u pismu svojoj majci 13. X. 1870⁸⁾); bilo je ono vreme kod Slovenaca vreme

¹⁾ „Novice“ 1849, br. 36 (5. IX): „... vozovi (bi) veliko prej na Dunaj prišli ko bi ne bilo na poti toliko staj ali štacionov, kjer ljudje prisedajo in odšedajo“. Ovde „štacion“ zapravo ne znači zgrade nego samo mesto stajanja, dakle: stajalište. Ali metonimski može i „štacion“ preći na zgradu. — God. 1852, br. 96, 1. XII, pišu „Novice“ za mesto stajanja: „ostaja“, a „postaja“ 1855, br. 9, 31. I („poslopja na postaji v Postojni“); tako treba razumeti i „Novice“ 1856, br. 90, 8. XI: „(hlaponi) so se nekoliko še na Logaški postaji pomudili“.

²⁾ Imamo ga na pr. u „Novicama“ 1844, br. 22, 12. VI, i to sa „o“ („Kolodvor“) isp. gore!

³⁾ „Novice“ 1847, br. 16, 4. IV.

⁴⁾ „Novice“ 1848, br. 28, 12. VII.

⁵⁾ „Novice“ 1847, br. 16, 21. IV i br. 49, 8. XII.

⁶⁾ „Novice“ 1848, 4. X, Uredovni oglas „ilirske vlade“ je datiran: 14. VIII.

⁷⁾ Isp. belešku o „ajzenpanu“ Ljubljancanâ u „Novicama“ 1848, br. 28, 12. VII.

⁸⁾ „... nas je peljal parovoz... po savski dolini“ (Janka Kersnika Zbrani spisi VI, seš. 1, p. 47). Još dr. Ivan Tavčar piše „hlapon“ u svojoj pripovesti „Mrtva srca“, štampanoj 1884, a napisanoj nekoliko godina ranije („Zbrani spisi“ II, p. 230, isp. p. 479).

slave Koseskoga, a izraz je zvučao baš à la Koseski¹⁾. — Ponavlja se i „vozovlak“ (= Wagen-zug²⁾) čak još god. 1860.

Sva je terminologija bila još mlada i već zato malo utvrđena³⁾. Trebalo joj je nekakve sankcije, sankcije kakvu daju jezičkim stvarima „Pravopisci“ ili rečnici.

Slovincima se tada u Celovcu razvijao gramatičar i leksikograf *Antun Janežič*. Antun Janežič je u svojem „Vollständigem Taschen-Wörterbuch“ (Klagenfurt 1850) reči fiksirao ovako: *Bahnhof*: kolodvor; — *Eisenbahn*: železnica, železna cesta; — *Zug*: vlak (ali bez primedbe, na kakav Zug treba misliti); — *Dampfwagen*: paravóz, hlapón, ali i: *Dampfmaschine*: parastrój. Pod *Bahn* ima: put, cesta, steza; tir, gaz; koloték, koleja. Zapostavljen je „hlapon“, uzet je ilirski „paravoz“, zabačen je „kolovoz“ (možda već zbog jednakosti zvukova s hrvatskim imenom meseca). „Železnica“ je postavljena na prvo mesto; „kolodvor“ je bez konkurencije⁴⁾.

Wolfov „Deutsch-slovenisches Wörterbuch“ (1860, Cigale) se nekako buni protiv nekih rekao bih modernih Janežičevih termina. Na prvo mesto meće „železnu cestu“, a tek na drugo „železnicu“ (sub. „Bahn“ ima samo železnu cestu) i to ovako: „(cesta) železnica“.

¹⁾ „hlapon“ nalazim u „Novicama“ 1844, 1845, 1846 (vrlo često)... i stalno još 10 godina kasnije, na pr. 1853, br. 85, 21. X („hlapon > Lavant <“), 1856 (često) ... „Slov. glasnik“ 1860, br. 5, p. 47. — Ovdje dodajem da „Lukatamiju“ nalazim na pr. u „Novicama“ 1849, br. 39, 26. IX, p. 171.

²⁾ „Novice“ 1845, br. 8, 19. II.

³⁾ Železničko-terminološku nesigurnost ljubljanskih Slovenaca prikazuje sličica opisana u „Novicama“ 1849, br. 44, 31. X pod naslovom: „*Urenkovač Slovenskih besed*“: „Ko sim uni dan na cestni dvor (Bahnhof) šel, de bi se do predora ili prerova (Tunell) pri Poganiku peljal, zadenem iz mesta gredoč na eniga prijatla, od kteriga mi je znano, de včasih hitro kako slovensko skuje. Temu povem, de grém na železnico, in mu rečem, de naj mi hitro pové, kako se *train* (to je, tista cela rajda voz, ki se ob enim po železnici peljejo) po Slovensko imenuje? *Vod, peljaj* — odgovori hitro, in na perste našteva — *vlak, pogon, tečaj*, derdraj itd. itd. Kako pa, mu rečem dalje — *locomotiv* (to je tisti voz s kotlam, ki vse druge za sabo vleče)? — Odgovori: „Práv za práv, in natanjko po latinskim iménu: *krajogibnik*, tode po duhu slovenskiga jezika boljše — eno besedo: *gibón, gibač, gibavs, gibavnik, gibálo*, na tudi *voživnik, vozilo, vozarnik, pihavnik, tekavnik, hlapon, vlačon*... E no! mu rečem, kdor mi preveč kočljiv, si bo vender utegnil ktero odbrati, če tudi druge Sava odnese“.

⁴⁾ Čudnovato, u „Popólnom ročnom slováru“ (Celovec, 1851) Janežič *nema* kolodvora (sigurno je samo zaboravljen), ima pak „kolovóz“ = Radgeleise, Fahrweg; vozovlák Wagenzug; železnica je Eisenbahn. — Izraz „koleja“ = Wagengeleise navodi Janežič i u svojem „Praktischen Unterricht in der Slovenischen Sprache für Deutsche“ (2 izdanje, Klagenfurt, 1850).

Za „Locomotiv“ navodi: „lokomotiv, parni voz, parovoz +, hlaon (+)“, tj. najviše bi voleo ostati kod tuđeg izraza; od domaćih daje prvo mesto „parnom vozu“ (Dampf-wagen), a krstić kod „paravoza“ i „hlaona“ znači da su to neologizmi; „hlaon“ je zadnji. I o „kolodvoru“ nešto sumnja; metnuo ga je, istina, na prvo mesto, ali ga je označio kao neologizam „kolodvor +“ i dodao nekoliko drugih izraza: „cestni dvor“ (čisti „Bahnhof“!, isp. „Novice“ 1849, br. 44), „kolnica železne ceste“ (dakle nekakvo spremište za železnička kola), „vozar-nica“, „kolarnica“.

Najzad ima Cigale u svojoj „Znanstvenoj terminologiji“ (Ljubljana, 1880) sub „Eisenbanh“: *Eisenbahn*: železnica (cesta); *Eisenbahn-zug*, vlak, a *Eisenbahnstation*: železnocestna postaja. —

A sad da vidimo kakav je bio razvoj železničke terminologije u Hrvatskoj.

„Kolomija“ mi nestaje u godinama između 1845—1849, ali se sporadično vraća još 1862. God. 1845 imam u „Danici“ mesto nje „železnicu“¹⁾, jednako u „Nar. nov.“ 1849²⁾ i u „Nevenu“ 1853³⁾, dalje u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.), i to često, u članku o „Bohinjskoj dolini i Bledskom jezeru“ (o železnici od Zidanog Mosta u Ljubljani) i u „Nar. nov.“ 1859⁴⁾... „Železnica“ je dakle i u Hrvatskoj pobeđivala, i ako katkada još nailazimo kakav „gvozdeni put“⁵⁾.

Istorijat „železnice“ biće dakle ovaj: Oblik „železnica“, koji su joj u našem jeziku, ugledajući se možda u češki primer, dali Ilirci, pobeđio je najpre kod Slovenaca, kod kojih se, naravno, o železnici više govorilo i pisalo, i to u godini 1848; u narednom deceniju „železnica“ se ojačana vratila u Zagreb.

Što se tiče „Bahnhofa“ nisam do god. 1848 mogao naći nikakva hrvatskog štampanog teksta u kojemu bi o njemu bio govor. 21 maja 1848 pisao je Vraz Muršcu da bi ga u Poljčanama „u kolodvoru“ sačekao.⁶⁾ Ne čudimo se tome izrazu kod Vraza; on je

1) „Danica“ 1845, br. 34, 23. VIII, p. 136.

2) br. od 18. IX.

3) br. 11, 17. IX, p. 176 i br. 33, 18. VIII, p. 528.

4) br. od 3. I (p. 1) i 7. I (p. 10); 15. I (p. 28); 22. IV (p. 244) itd. U br. od 7. I je izraz „lokomotiv“ masculinum.

5) „Gradjenje gvozdenog puta od Adelsberga do Rēke“ („Neven“ 1852, br. 52, 9. XII).

6) „Korespondenca dr. Jos. Muršca“ (Zbornik Mat. slov. 1905, pismo pod XXVII). — Leksikograf Drobnić, Ilirsko-němačko-talijski mali rěčnik (u Beču, 1846—1849), ima „železnicu“, „kolomiju“ = kolotečinu, Radgeleise, a „kolodvora“ nema.

imao mnogo dodira sa Slovincima. Onda nalazim „kolodvor“ opet u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.) u putopisu jednog pisca koji je prošao lep komad slovenačke zemlje (Bohinj, Bled, Ljubljana); u opisu tog puta spominje „kolodvor“ na Zidanom Mostu dodajući ipak nemački „Bahnhof“. Dalje imaju „kolodvor“ „Narodne novine“ 1859, br. 28, 5. II u dopisu iz Trsta. Vrazove Poljčane, putopišćev Zidani Most, Trst, to su mesta s kojima se u hrvatskim tekstovima vezuje „kolodvor“, dakle sve sama slovenačka mesta. U tome vidim novu potvrdu tvrdenju da je „kolodvor“ od Slovenaca došao u Hrvatsku¹⁾.

Za „Dampfmaschine“ ima B. Š(u)lek u „Nevenu“ 1853, br. 3, 3. III: „parostroj“ i „parovoz“.²⁾

Za „Zug“ ima „Neven“ 1853, br. 11, 17. III, p. 176: „povoz“.

Leksikograf Šulek fiksirao je u svojem Deutsch-kroatischem Wörterbuch“ (Agram, 1860) stvari ovako:

Eisenbahn: željeznica, gvozdeni put; — *Eisebahnzug*: povoz željeznički — a *Bahnhof*: pristan, pristanište (željeznično), kobnica (željeznice).³⁾ Primio je dakle samo „željeznicu“ (ali ne apsolutno), a nije primio ni „vlaka“ ni „kolodvora“.

Međutim život je odlučio protiv leksikografa. Željezničke su debate, koje su u ugarsko-hrvatskoj polovini habzburške monarhije počele u četrdesetim godinama prošloga stoleća, postale posle 1860 i u Hrvatskoj sve to živahnije, jer je, s jedne strane, već u Hrvatsku dolazila železnica (ogranak Južne železnice: Zidani Most — Zagreb — Sisak)⁴⁾, a, s druge strane, Hrvatska i Slavonija su želele

¹⁾ U „Nar. nov.“ 1851, br. 153, 5. VII upotrebljava se za „kolodvor“: „kolnica“, i to, čini se, u jednom službenom tekstu („...shodno miesto za gradjenje kolnice, u kojoj bi se željeznica od Zidanog Mosta do Zagreba, i pobočne željeznice od Zagreba do Karlovca i Siska sjedinile...“; „...graditi će se kolnica (Bahnhof) na tako zvanj Ciglenici...“).

²⁾ Čini se da je „parovoz“ katkada značio i „Dampfschiff“ („Nar. nov.“ 1849, 12. IX, p. 480). Šta je na tom mestu „povoz“?

³⁾ Cfr. istodobnog slovenačkog Cigaleta-Wolfa sa „kolnicom železne ceste“ (gl. gore I).

⁴⁾ „Po naredbi državnog ministarstva u Beču počelo se već godine 1851 na tešenskim studijama i trasiranjem pruge Zidani Most—Zagreb—Sisak“ (Szavits-Nossan, op. cit., 30 sept. 1932). Stečaj za gradjenje te železnice bio je u Beču (valjda u „Wiener Zeitung“ raspisan 1852, nekako u novembru (Novice“ 1 XII, br. 96). God. 1855 počelo se sa radovima od Zidanog Mosta prema Zagrebu, od Rajhenburga dalje nastavilo se 1860 (Szavits-Nossan, op. cit.). Ljubljanske „Novice“ pisale su 9 okt. 1861, br. 41, da je u Krškome skupoća velika zato što ima u Štajerskoj vrlo mnogo radnika; prema tome se u okt. 1861 kod Vidma pruga još izgrađivala.

da imaju železničku vezu Zemuna i Osijeka preko Siska (ili Zagreba) i Karlovca sa morom. Sisak i Zagreb bili su u potpunom pitanju konkurenti; „Društvo južne železnice“ bilo se obavezalo da do god. 1863¹⁾ sagradi železnički osek Zagreb — Karlovac.

Pruga Zidani Most — Sisak otvorila se za „javnu porabu“ u sredu 1 oktobra 1862.²⁾ „Družba južnih železnica“ bila je to otvaranje objavila u „Wiener Zeitung“, a ne i u zagrebačkim novinama.³⁾ Vlak koji je značio otvaranje nove pruge došao je u Zagreb uveče tog dana⁴⁾, u tami i taman⁵⁾. Svečanosti nikakvih nije bilo,

¹⁾ Szavits-Nossan, op. cit., navodi 1862. — U saobraćaj je puštena pruga Zagreb-Karlovac 1 juna 1865 (ib.).

²⁾ Očekivalo se otvaranje te železnice već za jul ili avgust 1862 (zagrebačke „Nar. novine“ 10. VII, br. 9 i ljubljanske „Novice“ 1863, 15. I, br. 3 i 12. III, br. 11). Policijsko-tehnički se pruga pregledala 15 i 16 sept. 1862 („Agramer Zeitung“ 23. IX, br. 218). — U „Hrv. geografskom glasniku“ 1930, br. 2, kaže g. prof. M. Šenoa u članku „Naše željeznice“ da je prva lokomotiva u Zagreb stigla god. 1861, a Szavits-Nossan (op. cit.) piše da je prva lokomotiva iz Zidanog Mosta u Zagreb stigla 3 avgusta 1862, a 3 septembra da je stigao prvi probni vlak. Što se lokomotive tiče verovatnija mi se čini godina 1861.

³⁾ Zagrebačke novine od „Družbe“ neposredno iz Beča o otvaranju pruge nisu bile obavestene; taj prezir vredao je čak i „Agramer Zeitung“, te je ona žalila „daß eine solche unser Vaterland so nahe berührende Angelegenheit nicht zu gleicher Zeit auch den *vaterländischen* Journalen zur Veröffentlichung mitgeteilt wurde“ (Agr. Ztg., br. 222, 27. IX).

⁴⁾ Prema Szavitsu-Nossanu (op. cit.) krenuo je prvi vlak već ujutru 1 okt. oko 6 h 30' iz Siska, stigao u Zagreb u 8 h 30 i onda produžio prema Zidanom Mostu. Ali službena gospoda iz Beča, da otvore železnicu, očekivala su se kod vlaka iz Zidanog Mosta uveče.

⁵⁾ Uveče, u 7^{1/4} h stigao je „pèrvi put parovoz“ iz Zidanog Mosta u Zagreb, a odmah krenuo dalje za Sisak. U Zagrebu se „sila svieta sgèrnula na kolodvoru, a još više na južnom šetalištu, odakle je onamo toli krasan vidik, i ti svi njekom napetosti očekuju pèrvi željeznički vlak (train), kojim se otvara naša željno izgledana željeznica...“ (Nar. nov. 1862, 1. X., br. 77)... „Al kad tamo, nemalo se začudismo, jer sve to vèrvi i tèrči u krasnoj jesenskoj *tmici*, koju je bled mesiec kadkada iznad raztèrganih oblakah reko bi niekako turobno osvietljavao... Parovoz se približi: ognjenim svojim očima gleda ponosito nestèrpljiva poniešto i nezadovoljna lica...“ Sve je očekivalo da će iz vagona izaći po koji znanac iz Beča ili Trsta, „nu tu opet nezgode! u vagonima vlada *duboka tmica* — divno to znamenje prosviete, što nam je od zapada donese pèrvi parovoz — samo u vagonu pèrvog reda gorlela je melankoličkim svetlom čedna lampica. Razidjismo se a parovoz odleti želeći nam lakoničkim glasom > lahku noć <.“ („Nar. nov.“, br. 78, 2. X. Čudnovato da imaju „Nar. nov.“ već u svoji broju od 1. X jedan izveštaj o tome!). O tome je pisao neko iz Zagreba i karlovačkom „Glasonoši“ (1862, br. 81, 8. X): „Kad tko danas govori o tmimi, druga se i ne razumije nego ona na kolodvoru, kojom je društvo južnih željeznica“

ni službenih ni pučkih ni crkvenih ceremonija, ni u Zagrebu ni u Sisku. Ni predstavništvo grada Zagreba se nije maknulo. Zagrepčani su u svojim nadama bili prevareni.¹⁾ Mesto troškova za svečanost Željezničko društvo je dalo 500 fr. gradu Zagrebu za sirotinju, a Sisku za istu svrhu 200 fr. („Glasonoša“ 1862, br. 82, 11. X),²⁾ ali taj dar nije

dočekalo silni zagrebski(!) sviet, sgrnuvši se 1. o. mj. onamo, da pozdravi veličana, dolazećeg prvi put k nam od — tobože — prosvećenih stranah. Znate, kakovim je licem došao? Namrgodjenim, crnomanjastim, mračnim *tmičnim*...“ — Ni u Sisku nije bilo ni na kolodvoru ni u gradu nikakve „izvanrednosti.“ „Sva izvanrednost sastojala se u tom, što su njeni rodoljubi, došavši u Sisak, sastali se u kaptoljskoj gostionici, i tu se međusobni pozdravljali i lijepe govore držali poimence p. n. gg. Josip Martinić, Frane Kurelac, Abel Lukšić i Josip Švec, mladji nadarbenik p̄rvostolne naše c̄rkve...“ (Nar. nov. 1862, br. 79, 3. X).

1) U početku septembra 1862 „Nar. nov.“ su pisale da „nekoj gospodi mnogo brige zadaje svečanost“, kojom bi se imalo proslaviti otvaranje željezničke pruge i da je jedan gradski odbor preuzeo zadaću da se priredi za tu svetkovinu — pisale su tako, čini se, sa ironijom; onaj odbor je valjda mislio samo na „veselicu“, a „Nar. novine“ bi želele političku svečanost. A „Pozor“ je u br. 226 (2. X) pisao. „... Zagrebčani, ljudi dobre čudi, nadali su se za ovaj dan kojekakvu veselju, dapače i balu u sjajno razsvietljenoj streljani, ali kad tamo nije ni kolodvor razsvietljen bio; dapače ni željeznička kola...“ — Karlovački „Glasonoša“ (27. IX) je o toj stvari već u jednom dopisu „iz Zagreba 26. rujna“ (septembra) ovako pisao: „Evo Vam šaljem na brzu ruku viest, koja mora svakoga Hrvata neugodno dirnut. Već se izvjestno znade, *da će nam se željeznica bez svake svečanosti otvoriti*, budući da društvo nije voljno u tu svrhu ništa žrtvovati. Ovaj postupak željezničkog društva mora nas raztužiti, tim više, što bi i grad Zagreb bio u tu svrhu poniešto doprinio... To je sasvim proti običaju Hrvata, koji niti kolibicu nesagrađi, da nebi učinio gostb̄ i pozvao prijatelje...“ — Da se željeznica otvorila „bez svake crkvene posvete, bez molitve i blagoslova“, to je žalio „Kat. list“, njegov je članak o tome preštampao „Glasonoša“ u br. 85 i 86 (22. i 25. X).

2) Sva je stvar imala i svoju političku stranu. Čitav postupak Južnoželezničkog društva pri otvaranju pruge činio se kao nova uvreda koju je oholi Beč nanosio Hrvatskoj. S obzirom na to što je društvo otvaranje „svoje“ željeznice oglasilo samo u „Wiener Zeitung“ pisao je „Pozor“ (br. 222, 27. IX): „... ravnateljstvo južnog društva nezna za Hrvatsku, već samo za Austriju; željeznica iz Zidanoga-mosta u Sisak neide po zemljištu hrvatskom, već po zemljištu južnoga željezničkoga društva“. A u „Glasonoši“ (br. 81, 8. X) je dopisnik „T.“ iz Zagreba pisao, da Društvo nije htelo da priredi ma kakve svečanosti, „jer nije Zagreb toga zaslužio“; naši neprijatelji pokazuju svakom zgodom „koliko nas mrze. Nu... će i pred našim pragom sunce sinuti“. Prema vestima koje su donele „Nar. nov.“ (br. 79, 3. X) čulo je Društvo „da se je i u Zagrebu i u Sisku pripravljala njeka demonstracija proti p̄rkosu i neuljudnosti, kojem se društvo ponaša pram H̄rvatima“ i da je zato prvi vlak u Sisak za jedan sat kasnije došao u Sisak. — God. 1862 bio je grof Antun Zichy pretsednik upravnog saveta Južnoželezničkog društva, glavni ravnatelj Michél, a trgovački Bontoux.

mogao da nadoknadi svečanosti¹⁾ niti da prikrije fakat da je ravnateljstvo južne železnice mrcvarilo narodni jezik („... pravo je ruglo, kakvim je jezikom pisan prvi ovdašnji oglas željezničkoga ravnateljstva“, „Pozor“, br. 226, 2. X) i da je šef zagrebačke stanice izjavio da će i službene dopise, pisane hrvatskim jezikom, bez odgovora vraćati („Glasonoša“, br. 86, 25-X., u dopisu iz Zagreba).

S tim se vraćam k jezičkom pitanju, k pitanju terminologije. Kakvu železničku terminologiju imaju članci i rasprave koje su se u hrvatskim novinama napisale u vreme kad je Hrvatska dobila prvu železnicu?

Za čitavo to novo saobraćajno sredstvo vredi kao gotovo jedini termin: *železnica*²⁾. A nalazim jedino i *kolodvor*. Neke su neprilike bile još sa „(Eisenbahn) *zugom*“ i sa mašinom, ali pobeđuje *vlak*, protiv „parovoza“ i „podvoza“³⁾, ali mu se katkada dodaje kakvo razjašnjenje⁴⁾.

1) Na pola satirično su „Nar. nov.“ u br. 58 (9. IX) u vezi sa tobožnjim gradskim odborom za priređivanje svečanosti predlagale da se prilikom otvaranja železnice „nješto našeg, ako ne posve oficiosnog, svieta sakupi“ te da se ide u posetu u Ljubljanu, Slovenci da će nas onda vrlo rado otpratiti natrag u Zagreb. S obzirom na vest koju je doneo „Pozor“, da će Slovenci u većem broju tom zgodom u Zagreb doći, „Nar. nov.“ u br. 59 (10. IX) ozbiljno ponavljaju taj predlog. Do svega toga nije došlo, ali se zato slovenačka Posavina počela da vezuje sa Zagrebom. Već prvu nedelju posle otvaranja železnice, dakle 5 okt. 1862, veći je broj Zegrepčana železnicom odvezao u Krško, te „učiniše nenadanu svetčanost s veselja, što je Hèrvatska željeznicom spojena sa svojim slavenskim posestrama Štajerskom i Kranjskom“. Bili su tamo pozvali i slovenačkog rodoljuba advokata dr. Jakoba Razlaga iz Brežica i on je došao „te tuj bilo kod stola sveslavenskog veselja i napitnicah“; za jedno 14 dana mogao bi Razlag u Zagreb doći. „I tim bi se barem po nješto izpunile u ovim novinama izražene želje, kojima smo smierali na uzajamnost slavensku“.

2) U „Nar. nov.“ i u „Pozoru“ našao sam svuda samo „železnicu“; samo u karlovačkom „Glasonoši“ se još vraća „kolomija“, i to u prilogu „Posao i Promet“ ka br. 79, 1. X. 1862, gdje se objavljuje novi vozni red pod naslovom: „Otvorenje kolomije od Zidanoga mosta do Siska“ (u tekstu samome imamo „gvozdenu prugu“ i „željezničku prugu“), a o „kolomii na Rieku“ se govori u „Glasonoši“ br. 86, 25. X. U prilogu „Posao i Promet“ ka br. 77, 24. IX. 1862 nalazi se „željeznača“, a god. 1863 vraća se u „Glasonoši“ (br. 42, 18, X) još jedanput „željezna cesta“.

3) Isp. niže u „Pozoru“!

4) „Željeznički vlak (train)“ u „Nar. nov.“ 1862, 1. X, „željeznički vlak“ ib. 4. X; „vlak s osobama“ je Personenzug, a u „Glasonoši“ imam i „putnički vlak“, — „parovoz“ u istom značenju imam u „Nar. nov.“ 2. X 1862 i 6. X (ovde u pesmi Velimira Gaja „Naš seljak i prvi mu parovoz“, spevanoj u Mirogoju 1 Listopada 1862); i u „Glasonoši“ je jedan „parovoz“ za Zidani Most „otputovao“. U „Pozoru“ dolaze jedan put „željeznička kola“ iz Zidanog Mosta.

Zanimljivo je gledati kako su „Pozor“ i „Glasonoša“ preveli vozni red („Pozor“ u br. 224, 30. IX, a „Glasonoša“ u „Poslu i Prometu“, prilogu ka br. 79 (1. X):

„Agramer Zeitung“ 1862, br. 223 (29. IX)	„Pozor“. 1862, br. 224 (30. IX)	„Glasonoša“ (Posao i promet, 1862, 1. X)
„Nach dem uns vorliegenden <i>Fahrplane</i> für die gemischten <i>Eisenbahn-Personenzüge</i> wird der Train— im Anschluß mit dem von Wien abgehenden Eilzug № 2 und dem... abgehenden Postzuge № 6 ... in Agram um 6 Uhr 59 M. eintreffen.	„Kao što nam dokazuje vozna osnova za mješovite podvoze osobah... dolaziti će vlak (train) skupa sa brzovozom br. 2... i s... poštarskim podvozom....	„Polag vozne osnove za pomiešane putničke vlake... odlaziti će vlak s brzovlakom br. 2... a onda sa poštanskim vlakom... .
<i>Dakle u pregledu:</i>		
Gemischter Eisenbahn-Personenzug	„mješoviti podvoz osoba“	„pomiešani putnički vlak“
Train	„vlak (train)“	„vlak“
Eilzug	„brzovoz“	„brzovlak“
Postzug.	„poštanski podvoz“	„poštanski vlak“

Taj pregled pokazuje da je u „Glasonoši“ isključivo „vlak“; u „Pozoru“ se nalazi na jednom mestu.

Terminološku praksu koja se razvila oko 1862 uvažio je Ivan Filipović, te je u svoj „Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache“ (Agram, 1869 i 1870) primio: *Eisenbahn*, železnica; — *Bahnhof* kolodvor, kolostaj, kolnica (isp. gore Wolfa-Cigaleta!); — *Eisenbahnzug*: vlak željeznički (u II delu: *Zug* (*Train*) vlak, povorka).

Sad nije mogao ni Šulek da u svoj „Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenog nazivlja (1874, 1875) ne primi „kolodvora“, a i „vlaka“.

Zagreb

Fr. Ilesić

Значење ријечи пособа, f.

Написао Ђ. Грубор.

У *Ак. рј.* (1932 св. 47. стр. 2.) има свега шест примјера уз ту ријеч (Луцић 1, Бараковић 2, Мрнавић 1, Статут пољички 2,) а ни за један није одређено значење; осим што се постањем доводи ријеч опћенито у везу са : пособан, пособит, пособито, пособље, посопство, а н. п. пособан изводи „од по-собан; -соб- је истога постања, којег је рефл. замјеница себе, себи, собом“; још се за примјере из Стат. пољ. помиње значење Јагићево „*interventio, auxilium*“, али се одбија; а значење се Мажуранићево и не помиње.

I. 1. *Х. Луцић* (St. pls. 6, 262) слави у *Похвалници Дубровнику разум* његов и пјева да Дубровник „*правдом* станје тврди, *пособу* и *љубав*“ (стх. 39). Пред тим пјева: „*Правда* је темељ твој, *разум* је тва пића, тве станје у покој почива њих цића. *Слободан* и *вичан њима* си, добро знај, и од свих различан који су тебе крај“ (стх. 23—6). А послѣје иза приказа добрих посљедица правнога стања у њему додаје : „Тим јарма никадар на њему још не би, *шим* вазда *господар* био је *сам себи*, *сам себи* јест ставил законе по којих липо т' је управил *сам себе* и својих“ (стх. 63—6).

Шта може значити ту ријеч пособа којој су саставни дијелови *по себи*? *Правдом* је и *разумом* постигао да може остати *по се*, тј. слободан, самосталан; *правдом* је утврдио своју *самосталност*. *Пособа* је у Луцића *самосталност*. И у *Ак. рј.* *пособан* значи: *особит*, *посебан*, а *посебан* „d) *самосталан*“. *Пособа* је Луцићу оно што и *рибар* у Гундулићевој Дубравци слави: „Дубрава сама она *влада се по себи*... *свак себи* и свему свому је *господар*... и *благо свиен* вама, *ки он час* с *порода слободни* и *сами себи сте господа*“. — А сјетимо се и да је *слобода* (*свовода*) истога коријена (MEW 332; Vondt. Vergl. I² 601; Brugmann *Ofundr.*² II,

1, 388) којег и себе, свој. — Микл. Lex. palaeosl. има s. v. пособивъ „sroat. posoba auxilium luč“ а то му је Х. Луцић, али то овдје не пристаје.

2. У Т. Мрнавића *Османшџици* приповиједа кадија послѣ боја хоџинскога хоџи у Цариграду како у Пољској није власт у руци једнога као у Турској, јер бирају краља по својој вољи па је „област краља закоњена, збору госпде власт њега подложна“, „зато краљ лешки кад ће што велити, договор племенски трибује купити, ки ако одлуку краљеву потв(а)рди већ јест закон пуку и зарок притв(а)рди. Право у то доба кад цар нас бројаше, *пољачка пособа* справишће већаше“ (44—5).

Овдје се само треба сјетити ријечи посебина из Вук. рј.³: „*идсебина*, f. (у Далм.) земља која сама собом управља, Gemein-staat, republica: Док су Пољица била посебина“ (565а). Дакле: пољачка **республика** — пољачка *gzeszprospolita* — справишће већаше, справишће је унутрашњи објекат глагола већаше; није додуше, како је обичај, истога коријена, али су коријени истога значења па пјеснику подноси.

II. 1. У Статуу пољичком (Mon. hist. jur. 6, 90) у поглављу „^ду гриха неподобна“ (чл. 84) иза содомскога гријеха (84а) одређује се казна због гријеха, ако би која женска удавила дијете: „и ако се обнаиде та и такова, има *сваки чловик*, тако мџшка глава како женска, *тџи таковџ, кад ю обочиши, има ю хишаши*, подџ зарок либар · кџ · “ (чл. 84b). — „А да џ свакомџ селџ два *присџава* бџдета, ка би била очита, *ако би шџко не хошио хишаши и везаши ше шакове и џовешти их џридь ойџинџ*“ (чл. 84с). — „Ако ли би се *шџко* за не рвао *проши шаково(у) пособи*, да е дрџгџ таковџ кривцџ“ (чл. 84d). — „Ако ли би они *присџави* не хтили *вайиши на не*, да е дџжан . . .“ (чл. 84е).

2. У Стат. пољ. (стр. 108) у погл. „^ду лџпежа џ селџ“ (чл. 109): „Лџпеж *ки се нађе џ селџ* ки креде вартле и џ тору имане, винограде, на ниви жито, *да мџ село џзме глобџ* чим се поштџџџ: Како се нађе да ће шџетџ џчиниџа, онако *да и пособиџ вазмџ* и господа глобџ што могџ. И тко за лџпежа џзговори да мџ ће дрџгџ и да ће дџжан глобомџ госпоцком, ко лџпежа у *селџ* помаже ричџџ али дилом“.

3. У књизи: *Statuta Jadertina cum omnibus reformationibus Venetiis MDLXIII*. иза статута града Задра у додатку има млетачка наредба за Задар под натписом *Publicata die 7 Februarii 1507*“ (лист 126 b + 127 a), из које видимо да су се на територију

задарском појавили разбојници, изван територија на смрт осуђени; тамо чине нова злочинства, а не могу се ухватити; удара се глоба на оне који су томе криви :

„Item se alcun *di Zudefi* (= суци) *delle Ville*, del territorio, ouero insule *de Zara* occultara efi banditi... caddi... in pena..., & siano tenute *tutte le lighe*, & *possobe de tutti i luoghi de Zara*, cosi de terra ferma, come delle *Jfole*, & *Zudefi* de quelle conuocar *tutte le lighe*, & **possobe sue**, & insieme prestarse ogni fauor, & fauori opportuni a pigliar ditti malfattori, & banditi; da esser condutti illico nelle forze del Regimento de Zara, accioche della pena loro siano puniti, & se alcun *Zudefe*, *liga ouer possoba* sara negligentе, hauuto che haueranno notitia de ditti banditi à *conuocar li altri della sua possoba & liga*, per pigliar ditti deliquenti; allhora effo *Zudefe* sia priuato perpetuo dell' offitio suo, del *Zudigado*...“ (Интерпункција је из оригинала).

*

О овој врсти пособе (под II 1. 2. 3.) већ је доста писано :

A. *Reutz* : *Verfassung und Rechts-Zustand der Dalmatinischen Küsten-Städte und Inseln im Mittel-Alter*. Dorpat. 1841. Capitel XI. *Volks-Verbindungen und Vertheidigungs-Bündnisse* p. 261—271. — Лука *Jelić* : *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*. *Vjesnik hrv. arh. druš. Nove serije III* 1898 p. 33—126. — V. *Mažuranić* : *Prinosi za hrv. prav.-pov. rječnik* 1913. s. v. *liga* p. 525. — Dr. Đuro *Ljubić* : *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu*. Rad 240 g. 1931. p. 1—104.

Свима је овим писцима, опћенито узевши, пособа у Пољцима, или барем у задарском дистрикту, исто што и лига (Мажуранићу и Јелићу) или готово исто (Ројцу и Љубићу).

По моме мишљењу није тако, него је *пособа нижа управна јединица, организација села, село*, а опћина у (Пољцима) и лиге (у задарском дистрикту у 15 и 16 в.) више управне јединице, свака од повише пособа. Можда које мјесто, од она три (II, 1. 2, 3.), само за се узевши, не даје нужно то схваћање, али сва скупа дају, и оно се може примијенити на сва три.

Ad 1. „проти таково(и) пособи“. Слажем се с Мажуранићем и Љубићем да је то против пристава и људи који хватају, вежу и воде кривца. Али се разилазимо, што М. вели: „можда се мисли на уређену *лигу*“, а Љ. : „Могуће је, да се тим изразом означавало све припаднике пољичке *жује*, кад су скупно иступали“ (p. 88).

Ради се о акцији једнога јединога села. Да се оним: „сваки чловик има ю хитати“ не мисле сви људи Пољичани, доказује већ додаток „кад ю обочити“ – затече in flagranti или открије. То се може десити само једноме човјеку или неколицини из села у коме се то догодило, и ти су је онда дужни ухватити.

Мало је заводнија заповијед: „да ѝ свакомѝ селѝ два пристава...“, али се из цијелога текста види да се ту не ради о скупљању свију села око оне јадне јаднице: да је хватају 12 села да је вежу 12 села па да је воде 12 села „придѝ опћинѝ“. Да је то законодавцу лебдело пред очима, то би зацијело било друкчије речено, како ћемо мало ниже видјети. Стилизатору се чинило, кад је написао: „у свакому селу“, да се само по себи разумије: „у коме се то догоди“, па није то ни написао. Пристави у ономе селу у коме се то догоди треба да „вадију“ да се скупи више људи да не би родбина спријечила, јер се ради о спаљивању. А и оно што стоји „они пристави“ притврђује мисао да се ради само о *ономе* селу, гдје се догодило.

Кад би се за демонстрацију величине гријеха хтио скупљати толики свијет, цијела Пољица, скупљао би се да буде код суђења и спаљивања, а не да хватају, вежу и воде, што данас свршују два жандарма. И к томе оваки грешници не бјеже у гору и не нападају из горе оружјем да би требало велико мноштво дизати против њих као против оних разбојника против којих су се лиге дизале.

Г. др. Љубић мисли и поређењем утврдити своје схватање па каже: „Такво заједничко иступање *свих Пољичана* при прогону и ухићењу злочинаца или у вршењу које друге статутом устављене дужности налазимо прописано на више мјеста у статуту (чл. 86 а, 97, 113. 266)“ (стр. 88).

Да видимо та четири мјеста: „...тада *оно село* волно е ѝбити мѝ бравѝ... али толико вридности вазети и обрнѝти *меѝ село*“ (86 а); — „Тко би ча отео гѝси. Ако је гѝса ноћна то е една стварѝ, ча е на село како *лѝѝешѝво*“ (97); — „нека се зна, како ово ѝчини *сва почѝвована опћина пољичка скѝѝно и договорно*, а за *кнеѝѝѝа* г... и за *воиводе*... а то да ниедан *пољичанин*... Ако ли би коѝи то ѝчиниѝо свпротив почтованоѝ опћини, да би ѝмака дивоикѝ силон да мѝ *иде почѝвована опћина на кѝѝѝ* и да му развали кѝѝѝ, а негово све ча годи има да се *ѝзме ѝ опћинѝ пољичкѝ*“ (чл. 113); — „и да мѝ *обори опћина кѝѝѝ* и гибѝће ѝ *опћинѝ* а племенѝѝна ближнемѝ...“ (чл. 266 тј. Додатак 1).

Напротив, ово утврђује мисао да се у чл. 84 док се ради о хватању, везању и вођењу у подручју пособе, остаје само у подручју онога села гдје се догодило, као што се остаје у подручју села оvdје у чл. 86а и 97; а сасвим је друга терминологија кад се прелази у подручје скупности цијелих Пољица, као што показује случај у чл. 123 и (266). Пособа је **сеоска организација**, организација једнога села.

Ad 2. „да и пособа вазма“ „значит ће“ Мажуранићу: „оно што има добити оштећеник и његови другови 'пособници' у селу који лупежа обличише“ са оним заједничким додатком: „можда се мисли на уређену лигу“. Слично и Љ. „у чл. 109 значи пособа по свој прилици глобу, што припада оним особама које су судјеловале у прогону и хватању лупежа“ с додатком: „али је то значење касније по свој прилици било изведено из обичнога значења те ријечи“.

Слажем се и оvdје с М. и с Љ. да пособа значи глобу, и то без икаква ограђивања; али се не слажем с М. да „оно“ у пособи припада и оштећенику, нити се слажем с М. и Љ. да припада само онима који су обличили злочинца, прогонили и хватали, јер је у овоме случају подручје сеоске власти шире него у чл. 84. гдје су кривца имали само предати опћини на суђење; оvdје сеоска власт кривцу и суди: процјењује штету и одређује колико му се има узети, узима то и дијели; и то је управо та пособа, власт, организација која све то ради у једноме селу; то је та пособа којој се даје један дио глобе па је метонимски ријеч употребљена на овоме мјесту за глобу која се даје пособи. И то је за ово мјесто сигурна ствар. Та се сигурност понешто црпе и из чл. 84 и опет се одавде баца свјетлост на чл. 84. и помаже тамо да се утврди право значење. Сигурност је у томе да пособе не треба тражити изван граница једнога села, оvdје, а према томе и у чл. 84. Јамачно и сприједа цитиране ријечи из. чл. 97: „ча е на село како лупептво“ циљају управо на чл. 109 и јаче утврђују ограничавање пособе само на село у овоме члану.

Оvdје се и М. ограничио на село („у селу“), дакле присиљен био да лиги промијени значење и стегне је на једно село. Љ. није изријеком споменуо село, али је био присиљен признати да се на овоме мјесту не да примени његово схватање да се пособа тиче читаве пољичке зупе (р. 88).

Могао би ипак ко помислити да, и ако само село уредује, глобе нешто иде опћини и то да је у оној пособи. Могао би „тај

и такови“ и цитирати себи у прилог чл. 74 а; „И свакога осѣда гре половица страни, а друга опћини“. Али се и пољички параграфи даду на срећу окренути, па можемо у таком случају цитирати и ми против њега чл. 74 с: „И тако тогаи осѣда и свакога осуда гре по страни, а друга по оним сѣдцем ки тои бѣдѣ сѣдили. Ако е о кнезѣ, тада кнезѣ и сѣдцем. Ако ли сѣ сѣдци ротници, тада ним. Ако ли е придѣ збором, тада опћини.“ У нашем случају пред селом, дакле селу, пособа је село, сеоска власт.

У ријечима: „да мѣ село ѣзме глобѣ чим се поштѣѣѣ“, држим, најприје је скупно изречено све што се од лупежа има узети; „чим се поштѣѣѣ“ – чим се достојно наплаћују (а могло би се мислити и на гошњу?); а онда се кажу дијелови те глобе редом: а) „Како се наће да ће шѣтѣ ѣчиниѣѣ“: то је оно што ће се дати власнику, „страни“; б) „онако да и пособѣ вазмѣ“: размјерно према штети да одреде награду и за сеоско посебно судовање и уредовање, или можда баш онолико, како нас учи чл. 74: пѣ а пѣ; в) „глобѣ господи“; то је само господи онога села, јер свако село у Пољцима има своју господу (исп. Статут пољ. стр. 130—8); могло би бити да господска глоба није дио оне заједничке него посебна.

У Пољцима пособа означаје село у опреци с опћином; значи сеоско уредовање и судовање у опреци с уредовањем и судовањем цијеле опћине пољичке. Исп. још чл. 11: „да стави *ойћина йоличка* три прокаратѣра... и сѣце... да они отежу *ойћена дѣгована*“ са чл. 109: „да мѣ село ѣзме глобѣ... онако да и *йособу* вазмѣ... Пособа је **глоба организацији села.**

Ad 3 Ни Маж. ни Љуб. и не осврћу се на наредбу од 1507, премда је за ово питање врло знаменита и премда су се служили књигом Ројчевом (Reutz), а Ројц јој каже садржај: „Im Jahre 1507 verordnete Venedig, dass die Lighe und Possobe und ihre Richter...“ (р. 268). Ројц зато и сприједѣ не мијеша сасвим пособе с лигом: „der Ausdruck *liga, lighe* findet sich gewöhnlich mit dem slavischen *Possobe*, von 'possobitj helfen' verbunden“ (262); или: „bürgerliche Hilfsvereine zur Aufrechterhaltung des Rechts und der Sicherheit nämlich die sogenannten Lighe e Possobe der Landleute und Bürger“ (264). У казивању садржаја статута задарских лига од 1455 употребљава само ријеч лига као што је у оригиналу (Stat. Jad. 1564 лист. 121b+122a), а Маж. по њему радећи меће сад лига сад пособа и тако може читаоца завести у блудњу: „у којем селу, које спада у пособу“ (= aus den verbündeten Dörfern (Reutz 265);

„пособа може“ . . . (- die Ligha kann . . .). Ипак је Reutz дао повода Мажуранићу тиме што је, помињући дуждеву наредбу која се тиче тога статута, употребио једном ријеч лига (aller Lighe), а једном пособа über die Possobe im Distrikte Zara p. 265) а ни у наредби нема ријечи пособа.

Из наредбе се од 1507 јасно види да у задарском дистрикту те године има више лига : „siano tenute tutte le lighe“ ; тако их је више и у дуждевој наредби од 1455 : „Forma priuilegiorium *ligarum* comitatus Jadræ“; само се у статуту ријеч употребљава у синг.: *dictae ligae* (gen. sg.), in *dicta liga*. По томе је г. Љ. (не осврћући се на г. 1507) помислио да их је само прије било више, па да су послје (тј. послје 1455) спојене у једну. Држим да се онај синг. у статуту има само тако схватити, да је статут у облику у ком ће га имати поједина лига.

Из статута од 1455 видимо да поједина лига има више села : *ad aliquam uillarum dictae ligae* (121b чл. 1.). Тако и : *Item si aliquis uillicus dictarum Villarum committeret furtum vel predam in dicta liga* (121b чл. 4).

У исправи од 1507 три се пута лига и пособа помиње једна уз другу спојене са & (= et, e, = i), а не са *o* нити *seu*: „tutte le lighe & possobe de tutti i luoghi de Zara“, „tutte le lighe, & possobe sue“, „della sua possoba & liga“ ; а са *ouer* су спојене једном, кад не имају сви бити (ради се о кривњи) : „Se alcun Zudefe, liga, ouer possoba fara negligente“; сва четири се пута дакле потврђује да је друго лига а друго пособа у задарском дистрикту у поч. 16 в. и да се та имена у то доба тамо не смију замјењивати. То је схватање подвучено и оним зарезом у оригиналном тексту између лиге и пособе пред &.

Сад се пита може ли то бити таква разлика, како помишља г. Љ., да ипак лига и пособа обухватају исти териториј : „Стога је по свој прилици израз *лига* на почетку означавао саму *уштанову* док се *пособом* називала *скућна дјелатност* чланова у сврхе лиге, али се касније та разлика изгубила па су се ти изрази употребљавали као синоними“ (89).

Држим да не, јер смо видјели да лига обухвата више села, а пособа се напротив помиње у вези само с једним селом : „& possobe de tutti i luoghi“. К томе судач сваки има своје село : „Je alcun di Zudefi delle Ville“, а кад се одређује да суци имају сазвати своје подручје, у првом се реду помиње његово село,

његова пособа као ближа и мања, а онда лига као даља и шира: convocar li altri della sua possoba & liga“.

Из свега слиједи да је и овдје пособа нижа јединица, село, организација једног села, а лига је виша јединица, сложена од више пособа, више је села удружено у лиги у вишу заједничку организацију; пособа је овдје нешто посебно према опћеној лиги као што је у Пољцима пособа нешто посебно према опћеној опћини.

И пособа је основна, стварно старија организација, па су се пособе удружиле у лигу. И како се пособе *по имену* не појављују још 1455 чини се да им је име то оживјело у каснијем времену — негдје иза здружења организованих села у лигу и опћину — и то да се као опрека истакне њихова посебност према тој опћенитости. А како то здруживање бива показује нам „Статут лиге котара нинскога“, што га је нашао и издао др. П. Карлић у *Vjesniku hrv. arh. druš. Nove ser.* XII г. 1912, стр. 286—298, гдје лигу оснивају капитани и суци „од свих селов“ (291).

У Чешкој има сеоце Пособица (Posobice) (дем. од Пособа) у срезу Сушица, парохији Петровица, познато од г. 1334 (*Ottův Slovnik Naučný* 20, 298 b). А вриједно је овдје поменути и то да у руском слобода значи и село : „Слобода стар. село свободныхъ людей ; || пригородное селенъе, подгородный поселокъ, за городомъ т. е. за стѣною, родъ посада. || Нынѣ, большое село, гдѣ болѣе одной церкви, и торгъ или ярмарка, либо волостное правленъе, родъ сельской столицы“.

Исп. Br. Grundr² II, 2, 97 : Doch sind die Eigenschaftsabstracta öfters zugleich Kollektiva nach der Art unseres die jugend. Aksl. und in neueren Dialekten svoboda (F. Freiheit und kollektiv 'Dorf von freien Bauern'.

*

Треба да нагласим да се ово моје расправљање о пособи према лиги не тиче 17 в. Није ми познато, колико оправдавају извори 17 в. Јелићево изједначивање лиге с пособом, а како он употребљава пособу мј. лиге и кад говори о статутима од 1455 у којима ријечи пособа, како знамо, нема, слабо се можемо поуздати у његово реферирање без цитата у оригиналном тексту. А одвише му лебди у зраку цитат : „sborro delle possobe o delle lighe“ (126), јер томе јако могу промијенити значење околне ријечи ; а могло би бити и напамет написано, по сјећању, јер не

наводећи извора опћенито каже да збор пособа „сами млетачки извори називају тако“. Тако је и с Љубићевим: „пособа, који израз у сјеверној Далмацији служи као синоним лиге (*liga seu possoba*)“ (88).

И. *Шрохал* је расправљао о лиги у *Мјесећнику правн. др. XXXIX 1913: Opet jedan hrv. j. pis. statut*, Он одбија Јелићево изједначивање лиге с пособом, сатнијом тј. једним дијелом жупе (284), јер види да се нинска лига састоји ако не из више то барем из једне жупе са више сатнија. Он, чини се, разликује лигу њ пособу како треба, али не прецизира доста пособе, само је тангира, не утврђује јој значење; а не мари за њу ни у књизи својој *Pravna pov. dalm. gradova 1913*, гдје такође расправља о лиги (218—31).

III. *Ј. Бараковић* у *Јарули* (St. pis. 17, 295) пјева како је пророк Данило, ослободивши Сусану Чисту, Бога славио а идоле корио: „У напридак све то боље свему пуку небескога створитеља сама бога сповидаше з добре воље. А идоли бози криви напуњени да су злобе од паклене сви **пособе** по худоби јесу живи“ (стих. 666). Састав се ове реченице може двојако схватити, а до тога стоји значење наше ријечи. Ако вежемо: „напуњени од паклене пособе“=паклена је пособа идоле напунила злобом (без зареза иза „злобе“), онда је пособа паклена војска, дружба, организација (сами собом управљају); а ако вежемо: „бози од паклене пособе“ = бози паклене пособе (са зарезом иза „злобе“), квалитативни генитив, „од“ по далматински, под утјецајем тал., онда је пособа особина, својство. Ово ми се друго схватање чини приличније: исп. Ак. гј.: „пособитост с) властитост, својство: Које су изврности илити властитости алити *пособитосџи* *Божје*“. Идоли су дакле пуни злобе, пакленог су *својсџва*. У Бараковићевој *Јарули* пособа значи **својство, особина**.

IV. *Ј. Бараковић* у *Вили Словинци* (St. pis. 17) описује пакао. Три су сасвим одјелита „станја“ у паклу: 1. гдје су „дичица... ким згасне зеница през крста да умре“ (р. 194); 2. „Друга врст од станја у паклу ча јест очишћеник“ (р. 195); у та два „станја“ је господар краљ Плутан; 3. „трето станје паклено, ча су виковне муке“ (р. 199); „То станје особа (= напосе) други краљ затвора премда је **пособа** једнога укора“ (р. 199).

Исту конструкцију реченице и исту мисао (као ова у којој је „пособа“) налазимо сприједа, и она нам помаже схватити ову нашу тежу, зато је ево: „Находим три миста у паклу долика и сва

три нечиста за гришна човика, *премда су* разлика станја њих одлуке *једна је* прилика од јада и муке... све пропаст и пакал, *премда су миста три*" (194).

По свему се види да овај примјер (у коме је пособа) не иде овамо под „пособа, f.“ него под „пособа, адв.“ гдје је у Ак. гј. значење „исто што 2 особа“ тј. „особито, одјелито, појединце“, дакле: посебно, по се: *премда је* овај дио пакла *по се* и под другим краљем једнога је укора, једнако је рђаво људима у њему.

Резултат: Ријеч „пособа, f“ значи у шест примјера Ак. гј-а : I. 1. у Луцића *самосталност* (државе дубровачке); 2. у Мрнавића *република* (држава пољачка); II у Стат. пољич. = 1. *сеоска организација* (село); 2. *глоба сеоској организацији* (селу); — III у Ј. Бараковића *Јарули својство* (паклено, идола); — — IV у Ј. Бараковића *Вили Слов.*: *по се* (је трећи дио пакла) дакле адв. а не супст.; ад II је додан прим. 3. из наредбе дуждеве од г. 1507: *село* (организирано).

У свих седам се примјера значење оснива на приједл. по + коријен рефлексивне замјенице: се, себе, себи, собом, свој, који се сад поставља: *se- и *sece-sue* (Brugmann Grundr² II 2 395) или с пријевојем *so- и *seco- suo- (о. с. 403) — апстрактни форманс -ба (инд. -bhā) што је и у зглоба, дружба и у првом дијелу форманса ријечи свобода (-bho-), којој је коријен такође рефлексив (BrGr.² II, 1, 387—8):

А) држава (I. 1. дубровачка 2. пољачка) и село (II. 1. 2. 3.) јесу *по се, сами себи* господаре (државе уопће, а села у неким случајевима), а не господари им *друш* (Дубровнику уопће не господари ни туђин ни краљ, а Пољској уопће не господари краљ, *премда га имају*) (селима пољичким и задарскога дистрикта у неким случајевима не господари опћина или лига); *саме собом* управљају те државе и та села (ко уопће, ко у неком случају); *слободни су*; — Б) свој-ство; — В.) по се;

по-себ-ност је ријеч која би по нашем данашњем језичном осјећању све то у свим оним случајевима могла с нешто натеге исказивати (она има: по + рефлексив себ + апстрактан наст. -ност): I. 1. Дубровник правдом тврди своју посебност; 2 пољачка посебност справишће већаше; II. 1. рвао се проти таковој посебности (онима што хватају кривца у селу); 2. онако да и посебност (глобу посебности) вазму; 3. да сазову све лиге и посебности свију села; III. од паклене су посебности сви идоли; IV *премда је*

посебице (овдје због адв. замјењујемо наст. -ност са -ице), једнога је укора. Не кажем да би ко данас тако рекао него сам рад тиме објаснити данашњој језичкој свијести значења ријечи пособа.

*

Још ми се осврнути на значење *auxilium*, што га је Миклошич предложио за Луцићеву пособу, а Јагић за пособу Пољичкога статута, док Мажуранић уопће полази од значења *auxilium*, *adjuvare*, и Reutz од пособити *helfen* (цитирано спрједом).

То свакако није ријечи пособа темељно значење и не има се од тога значења полазити. Основа -соб- нема значења *adjuvare*, него значи рефлексивност какве било радње (повраћање њено на субјекат, субјекат *себи* нешто чини), па може значити и рефлексивност радње помагања : помоћи *себи*, помоћи *себе*. И у горњим примјерима, у којима се ради о селима, могли смо доиста мјесто : села сама себи господаре, рећи : села сама себи помажу у неприлици какој, сама себе бране од лупежа. Само треба имати на памети да господарење, управљање, помагање, брањење доноси ситуација, а у коријену је само значење рефлексивности.

Руско пособитъ, пособлять значи управо помоћи, помагати другоме; ако ће себи, мора се узети рефлексивна замјеница; MEW 332 ипак га је метнуо без знака питања под рефлексивни коријен. Пособити у значењу помагати има и Ак. гј., али само из Даничићева рј. „са српскослав. потврдом из XIII вијека“; тако и пособље у значењу помоћ и пособник у значењу помоћник има Ак. гј. само из Дан. рј. са српскослав. потврдама (+2 друге српскослав. потврде). Душанов законик нема тога значења; у Белићевим Диј. ист. Срб. га нема: по свој прилици то и није било никада народно значење те ријечи у српскохрватском језику, него црквенословенско. Нема га ни бугарски језик (Геров). Ак. гј. не прихвата Миклошичеве етимологије, него зато што простом глаголу нема нигдје потврде вели: „и зато се глаголу пособити не може знати ни постање ни значење“. Јест мало загонетно да коријен који ништа друго не значи него рефлексивност наједном добије значење без труна рефлексивности. Ако је без труна? И глагол је ослободити прелазан, а коријен му је рефлексив. Он није остао без труна рефлексивности. Он је каузативан: ослободити кога = учинити да неко буде слободан, свој: рефлексивност је дакле прешла на објекат. Пособитъ се слаже с дативом, па ће га требати друкчије тумачити. Осим помагати значи тај гл. у рус. и чинити

и то ће му бити старије значење него помагање, јер чинити значи и у пољ. и чеш. ј., а помагати осим рус. само у стсл. У Кота налазимо: *Působí otec sám od sebe*, avšak skrze syna. Ето то што овдје значи заједно с додатком „sam od sebe“ биће првобитно значење самога глагола: *působiti* = *сам од себе* дјеловати, сам од своје воље чинити, а онда је оно значење „сам од себе“ стало блиједјети и најприје престало бити главно, постало споредно, а напосмат и сасвим ишчезло. „Помагати“ је близу значењу „чинити од своје воље“; „помагати“ је „чинити од своје воље“ нешто што је друге корисно. Weigand у свом рј. тумачи *helfen* ријечима *sich tötig annehmen*, дакле налази неку рефлексивност.

---

1. Два прилога познавању старе епске поезије.

I

Слуга Стјепана Бушића у косовској бугарштици зове се Оливер,¹⁾ а слуга Стевана Мусића у десетерцу необичним именом „Ваистина“.²⁾ Није потребно претпостављати могућност да је француско име Оливер узето из француске књижевности, из француских јуначких песама, као из песме о Роланду, у којој је Оливер пријатељ Роландов, или из италијанских прерађевина француских песама, или из средњовековних романа, као из Бова д'Антоне, где постоји такође витез Оливер, него је могућно да се онако заиста и звао Мусићев слуга. Оно француско име, пренесено на исток у доба крсташких ратова, било је употребљавано и у Србији. Тако на пр. у једној повељи Стевана Дечанског међу сведоцима-вештацима у једном спору хилендарског игумана о границе имања спомиње се и неки „Оливеръ из Радилоньць“.³⁾ Мотиви Стевана Мусића с варијантама Васојевића,⁴⁾ Посавчића⁵⁾ у десетерцу и Стјепана Бушића у бугарштици јесу исти књижевни тип. У песми дугога стиха задржано је романско име Оливер, а у десетерцу је исто име преведено са „Ваистина“, и то првенствено због другог дела „вего“, истинит, истина, оног имена а на основу, истина, неисправне етимологије, али етимологије која је могла постојати и која је у средњем веку заиста и постојала.

У средњем веку преводила су се имена, како је показао Веселовски,⁶⁾ и по фонетској сличности, по „савучју“, а и према

1) В. Богишић, Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, књига I, Биоград 1878; песма бр. 1.

2) Вук II, Мусић Стефан.

3) Стојан Новаковић, Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога, III изд., Београд 1904, стр. 412.

4) Косовска споменица, Београд 1889, Стеван Васојевић.

5) Ibidem, Стеван Посавчић.

6) А. Н. Веселовский, Из истории романа и повести, II, С. Петербургъ 1888.

исправном и произвољном етимологисању. Француски Lancelot du Lac, постао је српски „3 Локве“, meretrix, венецијански meltris, српски Милитриса, Florette Цвѣтана, тројански Парис, српски Фарижъ и Пастыревичъ на основу етимолошке игре речима. У италијанском и немачком име Парис доводило се у везу сем са речи „pastor“ такође и са „par“, једнак, зато што је Парис сматран једнак према свима, непристрасан судија у конкурсу лепоте трију богиња. „Ту игру „сазвучјем“, која се могла садржати у неком романском тексту, словенски преводилац приповести хтео је да задржи, ако не по садржини, оно за слух: отуда зближавање Париса са Пастиревићем и Фарижом“...¹⁾ Од Атиле пренет је на Тотилу вероватно угарског порекла надимак „Бела“, и поп Дукљанин га је употребио за Павлимира, али произвољном етимологијом: „... imposuerunt ei nomen „Bello“, eo quod „bellum“ facere valde delectabatur“, а Карић је, односно истог имена, сасвим изменио Дукљанинову етимологију. Он „Бела“ објашњава италијанским „bello“ леп.²⁾ Постојала је и склоност не само за етимолошку игру него и за алегорисање и пародисање речима. Јацимирски је изнео како се с муком разумело шта треба да значи „плинаириска“ — plein air — обитељ којој је припадао Цамблак.³⁾ После флорентинског сабора прозвали су васељенског патријарха Митрофана, зато што је био присталица уније, „Митрофонос“, матероубица, а сам чин „патриарх“ окренут је у „фатриарх“, вођа завере или сплетке — φατρία.⁴⁾ — У хуманистичко доба у Италији била је мода антикизирања имена. Тад је св. Пуденцијана постала Потенција, св. Аполинар Аполон, Јован Јовианус или Јанус.⁵⁾

Грчке састављене речи превођене су буквално на славенски језик, као θεοράχος, богопротивник, μελίρροτος, медоточњъ, ὑπεράγιος, прѣподобњъ, θεοτόκος, богородица, θεοφόρος, богоносьнъ, Constantinopolis, Константиноград или Костадин Град. И Букефал, коњ Александра Великог, преведен је са „Вологлави“. „Алеџанѣдръ по срѣдѣ ихъ на вологлавшмъ кони наздѣше“...⁷⁾ Требало је, пошто се преведу на словенски, да „јасно засјају“ књиге, по

¹⁾ Ibidem, стр. 67.

²⁾ Ibidem, стр. 67 и даље.

³⁾ А. И. Яцимирский, Григорій Цамблакъ, С. Петербургъ 1904, стр. 158 и даље.

⁴⁾ Ibidem, стр. 277.

⁵⁾ J. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, 12. Aufl., I Bd., Leipzig 1919, стр. 215—217.

⁷⁾ Стојан Новаковић, op. cit., стр. 543.

томе и речи које „пре тога беху помрачене облаком мудрости јелинскога језика“.¹⁾

Име Оливер објашњавано је такође и латинским придевом *liber*, или именицом *Libe*r. Име великог војводе и деспота Јована Оливера у натпису лесновске цркве од 1349 год. гласи у генитиву тоῦ Λύβερι.²⁾ Тоῦ је *gen. sing.* грчког члана *ό*, чим се етимологисао први слог имена Оливер, а Λύβερι је латински генитив, чим се јасно указује веза с латинским *liber*, или *Libe*r.

Мишљење да је Ваистина етимолошки превод Оливера доказује се чињеницом што је у византиско време постојао грчколатински придев *όλόβηρος*, *holoverus*, састављен од грчког *όλος*, сав, васколик, читав, прилог *όλως*, сасвим, *ομπίνο*, и од латинског *verus*, истинит, прав.³⁾ Миклошич преводи „вѣ истинѣ“ са „*άληθῶς*, *vere*“ и са „*όλως*, сасвим, *ομπίνο*“⁴⁾ — на пр. заиста златан тј. сасвим од злата.

Романски облик „Оливер“ није, дакле, био у сагласности с духом песника десетерачке песме, и он га је превео са „Ваистина“ према пракси како су и његови књижевни претходници старијих школа преводили, етимологисали и писали страна имена. Дух језичке једнообразности био је у поезији више словенски у прози, пошто се у старој прози трпело име Оливер. У бугарштици, напротив, задржан је романски облик, јер он песника бугарштица није ни у колико бунио, као год што га нису бунили ни остали романизми, као „орфанице“,⁵⁾ „Мартеси“⁶⁾ и сл. који у десетерцу гласе „сиротице“,⁷⁾ „Мартезић“.⁸⁾

Из тога што се исто име јавља у два облика, у једном у десетерцу, у другом у бугарштици, треба закључити да је време постања и једне и друге песме врло близу.⁹⁾ У далеком размаку

1) Запис владике рашкога Григорија од 1305 год. — *Ibidem*, стр. 438.

2) Јорданџ Ивановџ, Български старини изџ Македонија, Софија 1908, стр. 246.

3) E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods*, Cambridge 1914, стр. 801.

4) Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862—65, стр. 268.

5) В. Божишић, *op. cit.*, песма 59, стих 76.

6) *Ibidem*, песма 67, стих 30.

7) *Ibidem*, песма 60, стих 86.

8) *Ibidem*, песма 68, стих 34.

9) Божишић је у области старе поезије исправно поставио многе проблеме који су доцније били невероватно извитоперени. Он пише: „Кому су познате наше десетерачке пјесме, лако ће се сјетити неких слика у приве-

времена било би немогуће онако етимолошко објашњавање. Поред тога, и у Дубровнику се могло знати како се звао слуга Стевана Мусића, сина челника Мусе и сестре Лазарева. Стеван Мусић се после косовске битке бавио и у Дубровнику.¹⁾

II

Богишић је био мишљења да би неке песме дугог стиха из његове збирке народних песама требало избацити као очигледан „умјетни састав а не народни“.²⁾ Он је тако мислио за три дугачке песме своје збирке, и то за бр. 58, 77 и 81.³⁾ Маретић је тај број повећао држећи „да би исто требало рећи и за пјесме бр. 57—75 и бр. 78—80“, које су му се учиниле „премало народне“.⁴⁾ Ни Богишић ни Маретић не спомињу као ненародну, или бар као сумњиво народну, песму бр. 25 — Војвода Јанко бјежи пред Турцима — исте збирке.

Почетак песме бр. 25 гласи:

У истоку јасна дзора лице румењаше,
Боже, јасна дзора,
А сунашце тад из мора свјетла кола промаљаше.

Ови стихови су доста веран препев неких Вергилијевих, као

*Jamaque rubescebat radiis mare et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis.*⁵⁾

Речи „зора“, „руменити“, „море“, „кола“ заступљене су и у врло сличном односу повезане у оба језика, само што су у латинском кола „ружичаста“, или на другом месту „порфирна“ — „*cum primum . . . puniceis invecta rotis Aurora rubebit*“.⁶⁾ — Зорин епитет „јасна“, ако се узме да се не садржи у глаголу „*fulgebat*“, оно потсећа на друга два стиха Вергилијева о зори, ма да се онај епитет у њима не односи на зору, али он у тексту стоји

деним бугарштицама, којима су врло сличне неке које се налазе у десетерцу; из чега слиједи, да су их обје врсте пјесама из једнака времена црпале“. — *Ibidem*, стр. 54.

¹⁾ Влад. Р. Петковић, Ликови Стефана и Лазара Мусића у: Павличи. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књига VI, свеска II, Београд, 1926, стр. 225—226.

²⁾ В. Богишић, *op. cit.* стр. 2.

³⁾ Богишић је то исто тврдио и за десетерце бр. 129 и бр. 280 своје збирке. — *Ibidem*, стр. 139.

⁴⁾ Dr. T. Maretić, *Naša narodna epika*, Zagreb 1906, стр. 6.

⁵⁾ *Aeneis* VII, 25—26.

⁶⁾ *Aeneis* XII, 76—77.

непосредно код зоре, и песник-преводац га је могао да веже и за зору не прелазећи и сувише при томе границе преводилачке слободе:

Expectata dies aderat nonamque serena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant.¹⁾

После овога изгледа да и стихови 107—108 косовске песме, бр. 1 Божишићеве збирке —

Кад би небо паднуло на Јунашку црну земљу
Они би га примили на своја на бојна копља —

нису само случајно слични познатим Хорацијевим „Si fractus illabatur orbis, impravidum ferient ruinae“. Саму случајност сличности претпостављао је Маретић.²⁾ У ствари је препеван према Хорацију само први стих.

Кад је у горњим стиховима узет и садржај и песнички апарат из Енејиде, није искључено већ сасвим вероватно да је из Енејиде узет и метар који је такође саставни део песничке форме. Зна се да дугачки стих није силабичан. Први од наведених стихова је четрнаестерац, други шеснаестерац, али се оба могу делити по стопама и читати као хексаметар:

Ў њстѡ|кѹ |ј|а|сна̄ дзѡ|р|а̄ л|я|цѣ рѹмѣ|њ|а̄шѣ,
А̄ сѹн|а̄ш|цѣ т|а|д|ј|з м|ѡр|а̄|с|в|ј|ѣт|л|а̄ к|ѡ|л|ја̄ п|р|ѡ|м|а̄|л|ја̄шѣ.

То што се појединим речима променио њихов нагласак сасвим је у сагласности с природом савршеног подражавања, јер се нагласак речи мења и у латинском и у грчком оригиналу кад год је потребно да се он измени за љубав потребног иктуса, нагласка стопе.

Историска епоха одушевљеног подражавања класичних образа, античких „музикалних пропорција“ јест хуманистички кватроченто. Половином или крајем петнаестог столећа хуманистички талас пренео се и у далматинско приморје, и ако су прве песме

¹⁾ Aeneis V, 104—105.

Идући уназад историским трагом исти мотив ће се наћи код Хомера, на пр.:

... Ἦῶ δ' ἄστε

ῥυσσάτ' ἐκ' Ὀκεανῷ χρυσόθρονον, οὐδ' ἔα ἱκτους
ζεβγυσοῦν ἄκροθλας, φάος ἀνδράποισι φέροντας,
Δάμπον καὶ Φαέθονδ', οἳτ' Ἦῶ πάλοι ἀγούσιν.

Одисеја, XXIII, 243—246.

²⁾ Dr. T. Maretić, Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici. Rad XCVII, Zagreb, 1889, стр. 182.

дугачког стиха познате тек из XVI века (из Хекторовићева „Рибања“). Из XV и XVI века не постоји забележених трагова дугачком стиху. Метар црквених песама на чистом народном језику глагољачких рукописа из XIV и XV века, расејаних по читавој Далмацији, јест обично осмерац, ређе дванаестерац и десетерац.¹⁾

С. М. Орхановић

2. К ЭТИМОЛОГИИ ИМЕНИ *серб*.

О происхождении этого имени, которым называют себя два славянских племени, одно южное, а другое западное, в научной литературе было высказано множество всякого рода соображений, догадок и домыслов, но ни одной гипотезе до сих пор не посчастливилось покорить умы даже незначительной части ученых. История имени остается, в сущности, столь же темной, какою она была в первой четверти XIX в., когда великий творец научного славяноведения, Иос. Добровский освятил своим авторитетом весьма популярное среди различных „ученых“ дилеттантов XVII и XVIII вв. производство *серб* от *сармат*. „Serb ist nichts anders, писал он своему другу и ученику Kopitar'у, Sarmata verkürzt und verändert“.²⁾ Хотя впоследствии он сам разуверился в этом объяснении,³⁾ однако его догадка неоднократно повторялась и позднейшими учеными, в том числе Grimm'ом,⁴⁾ Vonnell'em⁵⁾ и Bogusławski'm.⁶⁾

Но большинство других ученых не скрывало своего скептицизма к этой этимологии, хотя то, что они предлагали взамен ее, ни на один шаг неподвигало вопроса вперед. Так, Zeuss в своей знаменитой книге о „Немцах и их соседях“ связывал имя *srbbъ* с гт. *hvaírban* „вертеть, вращать“, *hvarbon* „блуждать“, толкуя его основное значение как „кочевник, номад“⁷⁾, но в действительности эти слова ведут свою историю от иде. корня **k^herp-*,⁸⁾ и потому не могут иметь ничего общего со слав. *srbbъ*.

1) Dr. M. Murko, Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen, Leipzig 1908, стр. 179—180.

2) Ягич, Письма Добровского и Копитара 109.

3) Institutiones 154.

4) Geschichte der deutschen Sprache I (1848) 171.

5) Beiträge I 434.

6) Hist. slow. I 181.

7) Die Deutschen 58, 608.

8) Feist, Gt. EWb. 179.

Поэтому вполне понятно, что гипотеза немецкого антиквиста не имела никакого успеха. Более посчастливилось Шафарику. В своих „Славянских древностях“ он построил две формы имени серб: „полную“ *Серебъ* (откуда р. *серб*) и „краткую“ (откуда ч. и южнослав. *srb*). Провозгласив первую более древней, он выводил ее из корня **ser-* „рождать“, с которым будто бы тождественно др.-инд. *su-* (того же значения). Таким путем он пришел к выводу, что *сербы* значат „родичи“, „рожденные“ и вообще „народ“; прямое подтверждение этого словопроизводства он видел в п. *pa-sierb* „пасынок“ и р. *ѡа-серб*.¹⁾

Хотя Шафарик и не удалось привести из других языков доказательства существования в иде. языке корня **ser-* с значением „рождать“, — др.-инд. *su-*, как корень ряда *-u-*, не может иметь к нему даже отдаленного отношения, — все-таки, у него никогда не было (по крайней мере, в первое время) недостатка в союзниках. Напр., в защиту его этимологии то более, то менее решительно высказывались Раčki,²⁾ Perwolf,³⁾ Грот,⁴⁾ Vaniček,⁵⁾ Sutnar⁶⁾ и мн. др.

Совсем с другой точки зрения взглянул на историю слова *Daničić*. По его мнению *srbъ* тождественно по происхождению с *chŕrvatъ*: оба слова образованы от корня **sar-* „защищать“ (ср. лат. *servare* и пр.); главное различие между обоими словами заключается в том, что в последнем начальное *s-* перешло в *ch-*, а в первом осталось без изменения.⁷⁾ Но почему так случилось, это осталось в его изложении неясным. Тоже следует сказать и относительно гипотезы Geitler'a, который сравнивал названия обоих южнославянских племен с лт. *szarvótas* „вооруженный“.⁸⁾ Комбинацию эту одобрил, между прочим, Tomaschek.⁹⁾

Кроме перечисленных объяснений, в научной литературе было высказано не мало и других гипотез, но они имели, по большей части, лишь эфемерное значение.

1) Slov. star.³ I 202—210.

2) Ocjena 23.

3) ASPh. VIII 1.

4) Изв. Конст. 250.

5) Fremdw. in Griech. und Lat. 53.

6) Zb. Jag. 614.

7) Основе 211.

8) Listy fil. III 87, Rad XXXIV 111.

9) Sitzungs. Wien. Akad. CXXXI 91.

Таково было, напр., сближение имени *sr̥bъ* с перс. *sar-* „голова“. Его отстаивал еще в 1873 г. Якушкин, толкуя в этом смысле основное значение славянского имени в смысле „главарь“.¹⁾

Таково затем учение Solm sen'a, что *sr̥bъ* возникло перестановкой из *sbr̥ъ*, выведенного им совершенно ошибочно из р. *sebr̥ъ*,²⁾ ведь последнее, как и др.-серб. *sebar*, восходит не к праслав. **sbr̥ъ*, а к праслав. *sebr̥ъ*.³⁾

Такова далее гипотеза Masing'a, который, перелицовывая старинную догадку Константина Багрянородного, что *sr̥bъ* есть не что иное как лат. *servus*,⁴⁾ утверждал, что источником последнего является *sr̥bъ*. Напоминая, что по Плинию (I в. по Р. Х.) сербы жили близ Азовского моря, а по Птолемею (II в. по Р. Х.) на берегах нижней Волги, Masing и догадывался, что именно эти сербы доставляли римлянам главные кадры рабов. Что касается национальности этих сербов, то, по мнению нашего ученого, она могла быть и неславянской.⁵⁾

Не славянами, а аларадами считает доисторических сербов Zupanić.⁶⁾

Напротив, Brückner не сомневается, что сербы всегда были славянами, но объясняет происхождение их имени почти юмористически: *serb* получил свое название, „od sarbania mleka matczynego“, „от хлебания материнского молока“!⁷⁾

Можно было бы привести еще не мало других, столь же курьезных и дилеттантских объяснений интересующего нас имени, но и приведенных достаточно, что бы убедиться, в какой глубокой мгле бродит здесь этимологическая наука. Не удивительно, что Niederle, приведя в своих монументальных „Slovanské starožitnosti“ большую часть изложенных мнений,⁸⁾ не решился присоединиться ни к одному из них.

А между тем есть возможность объяснить слово довольно просто, если обратить внимание на следующее.

1) Зап. геогр. Общ. III 222.

2) KZ XXXVII 592.

3) Ср. новейшие статьи о *sebr̥ъ* Ляпунова и Rozwadowsk'ого в Сборнике в честь Соболевского 257, 361.

4) Niederle Slov. star. II, 1, 248.

5) Prace lingw., ofiarow. Baudouin-de-Court. 90.

6) Nov. živ. II 60; ср. также Etnolog II 74 и Zbor. Cvijića 30.

7) Słownik etymolog. jęz. polskiego 338, 485.

8) II, 1, 486.

В малорусском языке слышится, между прочим, глагол *при-сєрбишися* со значением „присоединиться, пристать, привязаться“. Отбросив от него префикс и возвратное местоимение *-ся*, мы получим глагол *сєрбиши* с значением „связывать, цеплять, соединять“, т. е. глагол, являющийся точнейшим синонимом лат. *serere* „нанизывать, цеплять, связывать, соединять“. Случайно-ли это сходство? Едва-ли! Ведь лат. и мр. глаголы могут вести свою историю от одного и того же иде. корня, с тем отличием, что первый образован от его высшей ступени **ser-*, а второй — от низшей — **sʹr-* > слав. **sbr-*.

Но если укр. *сєрбишися* родственно с лат. *serere*, то оно должно быть родственно и с неотделимыми от последнего гр. $\epsilon\rho\omega$ (из $\sigma\rho\iota\omega$) „складываю в ряд“, лт. *sėris* „нитка“ и мн. др., о которых ср. W a l d e EW² 703. Впрочем, для того, чтобы раскрыть основное значение имени *sbrbъ* нам нет необходимости громоздить одни примеры на другие: тот же лат. язык дает ключ к разгадке этой тайны, если мы вспомним, что образованное от только что упомянутого корня **ser-* „соединять“ имя *series* значит не только „ряд“, но и „совокупность людей, связанных узами родства“. Имя же *sbrbъ*, которое, в противоположность лат. *series*, обозначает не собирательное, а единичное понятие, должно было в таком случае означать первоначально — „человека, который является членом родового союза“. Сообразно с этим, имя *pa-sbrbъ* (которое представляет образование, параллельное *pa-synъkъ*, *pa-dъkterica* итп.) означало „незаконного или вообще неполноправного члена того же союза“.

Нашему выводу нисколько не противоречит, скорее даже подтверждает его формальная сторона слова. В самом деле, невозможно сомневаться, что суфф. *-bъ* имени *sbrbъ* отражает то иде. *-bho-*, точнее *-bh(u)o-*, которое, между прочим, покоится в основе таких, напр., слов, как др.-инд. *sthūla-bhas*, гр. $\acute{\alpha}\rho\upsilon\phi\omicron\varsigma$, лт. *ankstýbas*. Но что такое представляет собой самый формант *-bh(u)o-*? Как уже мною указывалось неоднократно,¹⁾ он является не чем иным как одним из многих вариаций корня **bhū-* „быть, существовать“. В этом смысле др.-инд. *sthūla-bhas* означает „пребывающий“ или „являющийся в толстом виде“, гр. $\acute{\alpha}\rho\upsilon\phi\omicron\varsigma$ „являющийся в блестящем виде“, лт. *ankstý-bas* „являющийся рано“ и т. д. Сообразно с этим, и *sbrbъ* был „тот, кто *пребывает* в родовом

1) ASPH XXIV 224, Прасл. гр. § 262.

союзе“. Но јужнославјански народ, који је главним носителем овог имена, особено упорно сачувао у своме быту институт задруге, која, као познато, представља само једну из многих разновидности родовог савеза опште. А ако тако, то природно претпостављамо, да *sr̂bъ* значило првобитно „члан задруге“, „*zadrugar*“, сбир. *sr̂bъja* (ср. горно-луж. *Serbja* „срби“) — „савкупност људи, живућих у задружном быту“, а *pa-sr̂bъ* — „човека, не потпуно легално вошедег у савез задруге“.

Такође такође, ми долазимо до любопитног закључка, да *sr̂bъ* првобитно имало не само националног значења, већ и социјалног. Етничко значење овог имена добило је након тога, као у свом свјесном носитељу, а такође и пред њим његови савезници, сачувано првобитно задружно стање учинило је одличном карактеристиком његовог народа. Другим речима, ово значење, да „срб“ је „задружник (*zadrugar*)“ *par excellence*.

Москва

Г. Иљински

3. Što je *skopos* ?

Ја сам у XI књизи овог часописа на стр. 4 прогласио штампарском, односно писарском погрешком реч *skopos* у 31ом стиху Гундулићева издања његове *Arijadne* и у 248ом стиху у два рукописа његове *Prozerpine*, а погрешка није ни штампарска ни писарска него моја! Тјеша ме да нико није дослије разумио да је ту *skopos* сасвим у реду, па зато се већ и у неким старијим рукописима и у свим старијим издањима то „исправљало“, те мјесто *skopos* на првом мјесту узимало *krepos*, а на другом *skup se*, што је некако давало некакав смисао; Павић пак, који је дао прво критичко издање Гундулићевих дјела, не наводи *skopos* ни у варијантама, па га налазимо тек у Көрблер-ову издању, али само под текстом, док је у самом тексту и Көрблер оставио *krepos* и *skup se*.

Приређујући ново издање „Дубровачких туђинака“ (јер је Зорино већ давно распаљено) још сам једном читао старе дубровачке пјеснике, а међу њима најприје Ветрановића, код којег има велики број туђинака. Али, како сам прије читао тога пјесника у сасвим друге сврхе, истину ћу рећи да нисам био ни забјелижио ни упамтио да и у њега има та тако слабо позната реч *skopos*: *i sve pse stražnike jednoga sa ovcami | od slasti tolike moj skopos zamami* (Стари pisci hrv. III, стр. 74, стих. 345—346); *Još čini satire prislatki skopos moj | da u dipli ne svire u gori zelenoj* (о. с., стр. 75, стих. 349—350); *Još čini travica,*

gdi skopos moj zvoni, | po zemlji na nica da listak prikloni (l. l., str. 75, stih 353—354); *i sad se mâ mladost prem svasma prikrati | i juven moj skopos u žalost obrati* (l. l., stih. 359—600). Jagić, priređujući tekst te Vetranovićeve pjesme u kojoj se četiri puta nalazi riječ *skopos*, sigurno se je dosjetio što ona znači, a možda i odakle je tamo došla, pa je vrlo dobro učinio što nije u nju dirao. Sasvim je pak sigurno da i na oba ona mjesta u Gundulića treba vratiti *skopos*: *Možebit vam da se zgodi | sred sadašnjih vidjet sprava | davni skopos* [mjesto *davnu krepos*] *starijih slava | u spjevanju novom odi* (Ar. 29—32); ... *duh svaki se zamamju'e | čim nebeski skopos čuje* (Proz. 247—248).

Netom sam našao riječ *skopos* u Vetranovića, odmah sam se sjetio onoga što sam već dugo znao, naime da u njegovu prevodu, a upravo parafrazi, nekih psalama ima tragova od staroslavenskoga teksta, te potražih u Miklošićevu rječniku, gdje zbilja nađoh pod riječju *скопосъ* da u jednom srpskoslavenskom rukopisu XVI. vijeka ima tumačenje *хльмъ высокъ нарицаеишь се скопосъ*, a da je u slaveno-ruskom rječniku od g. 1627 *скопосъ* „ispravljeno“ na *скопосѣъ*; prema tome je i Miklošić sasvim tačno dao uz *скопосъ* tumačenje ‚σκοπός, specula‘. Naše *skopos* dakle je grčko σκοπός, ali značenje što ga ima u Vetranovića i Gundulića nikako se ne slaže sa značenjem što ta riječ ima u Miklošićevu rječniku; za naša oba pjesnika naime očividno je da im je obojici *skopos* isto što „pjevanje, (pjevana) pjesma“, što dabome sa „gledalište (lat. specula)“ nema nikakva posla. Ali i u starogrčkom jeziku σκοπός nije nikakva pjesma nego „pregledač, uhoda; cilj“; tek u novogrčkom jeziku značenje mu se razvija od „namjera, cilj“ na „(pjevana) arija, melodija; pucaj! (kao vojnička zapovijed)“.

Nije naš posao da ispitujemo kako je u grčkome jeziku σκοπός dobilo značenje „arija, melodija“, — za nas je dosta da znamo da je Vetranović uzeo tu grčku riječ s tim specijalnim značenjem. Tomu se ne trebamo čuditi, jer ima i drugih grčkih riječi u dubrovačkom govoru, ali se moramo čuditi što je ta grčka riječ zadržala čitav svoj završetak -os, a to je čudno stoga što u novogrčkom jeziku -s se na kraju piše, ali ne izgovara, pa zato kod drugih pozajmljenih imenica na -os u našem jeziku redovno nema ni -s na kraju ni onoga o pred njim (*anđeo* < *anđel* — ἄγγελος); jedini će izuzetak u tome pogledu biti *Hristos*, ali po svjedočanstvu crkvenoslavenskih spomenika izlazi da je najstariji narodni oblik bio *Хръсѣъ*, a *Хрѣсѣъ* je naprosto kasnije preuzeto bez promjene iz grčkoga crkvenoga jezika (χριστός). Ovom ću prilikom spomenuti da se u starom dubrovačkom govoru, osim oblika *Kristos-Kristoš-Krstos-Krstoš* što ih ima Rašinin lekcionar

od g. 1508 (v. *Rad* 136, 183), nalazi kod samoga Vetranovića dvaput vokativ *Kristose* (Stari pisci hrv. III, 212. 213), čega u Akad. rječniku nema, a ima da pjesnik Dimitrović također dvaput upotrebljava taj čisto grčki oblik *Hristos*.

Kad dakle u Vetranovića u prevodu psalama ima tragova od crkvenoslavenskoga jezika i oblik *Kristos* s tim crkvenoslavenskim (grčkim) završetkom *-os*, onda se samo sobom nameće misao da je i taj *skopos* u značenju „melodija“ Vetranoviću, odnosno u Dubrovnik došao ne iz govora grčkoga prostoga naroda već iz terminologije grčke crkve. I doista *οκολοι* su u bizantskoj crkvi melodije po kojima se pjevaju crkvene pjesme, pa su tu riječ Dubrovčani mogli naučiti u tome značenju od grčkih kaluđera (Bazilijanaca) koji su po staroj tradiciji, što još dandanas živi u dubrovačkoj okolici, imali svoje manastire gdje su ih kasnije zamijenili latinski Benediktinci, koje je zato dubrovački narod prozvaao, i uvijek zvaao dokle god ih je bilo oko Dubrovnika, „kaluđerima“, kao što je zvaao i grčke monahe. Tim putom mogao je dakle *skopos* ući u dubrovački govor.

Nego s time historija ove riječi nije dovršena! Prof. Vaillant svratio mi je pažnju na to da u Vukovu rječniku ima iz Crne Goru *skōpōst-skōposti* (ž. roda) i u Parčićevu isto tako, pa u Miklošićevu rječniku još *заскоуиуе* „observatio“ i *заскоуиувъ* „industribus“, a onda u bugarskom *скоуосъ, скоуосенъ* „vješt“, te je mislio da je sve to jedna ista riječ koja je ili zadržala svoj grčki oblik kao imenica muškoga roda, ili prešla među ženske imenice na *-ost*, čemu je pomoglo što se je u Dubrovniku vrlo rano u nom. i ak. sing gubilo ono *t* pri kraju.

Nego teško mi je vjerovati i jedno i drugo: prije svega, dubrovačko *skopos* nije ženskoga roda nego je, kako se jasno vidi iz prije navedenih primjera, muškoga roda, nema dakle *-os* za *-ost*; a onda se značenje ne slaže: *skopos* je u Dubrovniku „melodija“ a *skopost* je u Vuka i Parčića „čud“, u ovoga drugoga pak ima i drugo značenje, što ga on ima od Pavlinovića, „punto d'appoggio“ (uporište). Za ovo drugo značenje pitao sam da li ga *skopost* ima u Dalmaciji, naročito u Makarskom primorju odakle je bio rodom Pavlinović, ali mi je odgovoreno da ta riječ uopće nije u Dalmaciji poznata; Parčić ju je valjda uzeo iz Vuka, a ono drugo značenje je Pavlinović čuo negdje izvan Dalmacije. Ja zato mislim da su dubrovačko *skopos* i crnogorsko *skopost* dvije zazličite riječi i po postanju i po značenju; što je *skopos* sad znamo, a što bi moglo biti *skopost*, ne znamo, barem ja ne znam; nije li možda u vezi sa *skopiti*? isp. *prčica* i *prč-prčevit*.

M. Rešetar

4. Два писма В. Јагића.

I.

Многоуважаемый Михаилъ Павловичъ!

Поль года уже прошло съ тѣхъ поръ какъ мы здѣсь — блаженствуемъ и я все еще не далъ Вамъ знать о томъ. Часто я собирался но какъ то не успѣлъ. Съ начала было думалъ, что Вы совсѣмъ забыли на насъ и не хотите ничего знать о измѣнникѣ; послѣ только узналъ, что къ сожалѣнію Вашъ отвѣтъ на мое письмо миновалъ меня и пропалъ. Жаль, но все таки лучше чѣмъ опасаться что я выѣздомъ изъ Одессы лишился Вашей дружбы, которою я всегда очень дорожилъ. Пріятно было мнѣ слышать, что университетъ сдѣлалъ Васъ своимъ проректоромъ; приношу Вамъ хоть и немножечко позно свое поздравленіе и желаю искрено, чтобы Вамъ удалось Вашимъ честнымъ и откровеннымъ образомъ дѣйствія окончательно востановить порядокъ, миръ и любовь въ новорос. университетѣ. Когда сравнить преимущества которыми пользуется русскій универ. профессоръ съ тѣми пресловутыхъ нѣмецкихъ университетовъ, такъ можно бы дѣйствительно упрекать нашихъ друзей, за чѣмъ сами подрываютъ свое завидное положеніе постоянными ссорами и жалобами. Вѣрьте мнѣ, что здѣшніе профессора, которые нѣсколько знаютъ положеніе русскихъ унив. профессоровъ, не безъ зависти говорятъ о — русскихъ баряхъ! Это вѣрно.

Впрочемъ не за то я долженъ жалѣть, что покинулъ Россію — мои требованія самыя умѣренныя и я уже давно привыкъ примиряться со многими неудобствіями которыхъ другіе никогда бы не полюбили — но мое недовольствіе имѣетъ совсѣмъ другую причину. Я увлекся какъ Вы знаете мыслію, что преподавать славянскіе языки въ берлинскомъ университетѣ — дѣло полезное на столько же для насъ на сколько для нѣмцевъ. Но кажется, что я ужасно ошибся въ этомъ предположеніи. Здѣсь къ славянской наукѣ сочувствія пока — очень мало. О польскомъ, чешскомъ или сербскомъ языкахъ уже нечего и говорить, но я предполагалъ что по крайней мѣрѣ къ русскому будутъ относиться съ нѣкоторымъ уваженіемъ въ виду тѣхъ услугъ, которыя Россія оказала Германіи. Ни чуть не бывало. Одна часть здѣшней публики (ученой, конечно, я другой и не знаю) все еще удивляется, какъ можно писать или печатать что нибудь серіознаго или ученаго на рус-

скомъ языкѣ. Другіе при всякомъ удобномъ случаѣ прибавляютъ *es ist leider russisch*, такъ что эти ихъ *leider* начали уже мнѣ надоѣдать. На конецъ третіе пожалуй согласны даже учиться русскому языку, но не съ научною цѣлію, а изъ разчета, они кандидаты въ будущіе эксплуататоры русскаго добродушія. И такъ, судя по тому, какъ до сихъ поръ относятся къ кафедрѣ славянскихъ языковъ и литературъ, моя мысль и желаніе, пріютить здѣсь славянскую филологію, оказывается пустою мечтою. Кажется, для Берлина скорѣе пригодился бы какой остзейскій нѣмецъ, ему-то скорѣе бы и повѣрили, чѣмъ мнѣ.

Не смѣю Вамъ надоѣдать разказомъ о томъ, какую отвратительную жизнь мы ведемъ въ Берлинѣ, даже въ сравненіи съ Одессою — Городъ какъ извѣстно скученъ, зимою и лѣтомъ грязенъ, лѣтомъ еще и вонючъ, на дороговизну общая жалоба, такъ что жить въ немъ становится — каждымъ днемъ тяжелѣе. Удобствій и удовольствій здѣсь очень мало. Марію Константиновну будетъ интересовать, когда скажу, что въ Берлинѣ, въ центрѣ сильной нѣмецкой монархіи и нѣмецкой интеллигенціи, все что считается лучшимъ, моднымъ, должно прибыть по крайней мѣрѣ изъ Вѣны, если ужъ не изъ ненавистнаго но необходимаго Парижа. Гуляя по лучшимъ частямъ города постоянно встрѣчаете магазины: *Wiener bäckerei, Wiener schuhe, wiener mehl, wiener möbel, wiener restaurant, wiener café*. Вотъ что значитъ сѣверонѣмецкая индустриальная безтолковость. Здѣсь одно только блистательно — это прусскіе солдаты, которые гордо маршируя по улицамъ по неволѣ внушаютъ — страхъ. Пруссія на дѣлѣ — военный лагерь. Мальчишки по улицамъ играютъ въ солдаты, родители ихъ одѣваютъ въ военный мундиръ съ фуражкой, и т. д. Говорятъ (не знаю на сколько вѣрно), что съ послѣдней войны нравы народа очень огрубѣли. Дѣйствительно здѣсь на улицѣ встрѣчаешь часто такую грубость, начиная съ уличныхъ гаменовъ все до разгульных рабочихъ — социалистовъ, что трудно повѣрить, что находишься въ Берлинѣ. Да и образованные сохраняютъ по неволѣ отпечатокъ этой сѣверонѣмецкой грубости, только они говорятъ, что это ихъ сближаетъ съ — англичанами.

Длинную главу можно бы написать о — женщинахъ, но это не мое дѣло, да и черезъ чуръ уже извѣстно. Довольно если Вамъ скажу, что моя жена, хотя и сама полунѣмка, никакъ не можетъ привыкнуть здѣшнему образу жизни. Она съ нетерпѣніемъ дожидается теплой погоды что бы поѣхать на родину.

Моя Станочка посѣщаетъ школу, дома же прилежно читаетъ по сербски и по русски. И ей-то лучше нравилось въ Россіи. Она кланяется Софіи Михайловнѣ.

Мы съ женою просимъ Васъ передать поклонъ Маріи Константиновнѣ и принять увѣреніе, что мы никогда не забудемъ той дружбы, съ которой вы насъ всегда встрѣчали. Мы были въ Одессѣ у своихъ, но здѣсь останемся на всегда между чужими.

Вашъ

Въ Берлинѣ 3/15 апр. 1875.

преданный

В. Яичъ

Прошу Васъ передать мой поклонъ его превс. С. Пл. Голубцову и всѣмъ бывшимъ товарищамъ.

II.

Многоуважаемый Михаилъ Павловичъ,

Извините меня, что я не тотчасъ по полученіи Вашего очень пріятнаго письма поблагодарилъ Васъ за великолѣпную тактику, которою Вы вели мое дѣло въ факультетѣ. Какъ блистательно Вы опять засвидѣтельствовали Вашъ всегда честный и въ то же время умный образъ дѣйствія, за который я съ самага начала нашего знакомства никогда не переставалъ и не перестану глубоко уважать Васъ. Надѣюсь и впредь какъ до сихъ поръ по возможности оправдать то дружеское довѣріе, которое Вы мнѣ оказали, защищая мои интересы.

Баллотировкою происшедшей въ совѣтѣ я-доволенъ, зная составъ новоросс. совѣта. Теперь все зависитъ отъ утвержденія министра, о которомъ нельзя было бы сомнѣваться, если бы съ моей стороны не было поставлено одно условіе, о которомъ я считаю своею обязанностію сдѣлать Вамъ обстоятельное сообщеніе.

Я написалъ уже на дняхъ письмо къ попечителю, въ которомъ я обратился къ нему съ вопросомъ, готовъ ли онъ и теперь еще, какъ было года два тому назадъ, ходатайствовать о зачисленіи мнѣ лѣтъ прежней службы. Не знаю, какой получу отвѣтъ на этотъ запросъ. Но во всякомъ случаѣ я долженъ свой переходъ или возвращеніе въ Одессу обусловить полученіемъ этой милости. На первый взглядъ это покажется пожалуй слишкомъ нескромнымъ и неумѣреннымъ требованіемъ, но обсудя поближе обстоятельства я полагаю что можно будетъ извинить и даже оправдать меня.

Я, какъ изволите знать, семейный человѣкъ, теперь у меня даже двое дѣтей. Семья моя, благодаря моему идеальному на-

строєнію, не обезпечена почти никакимъ состояніемъ на случай моей смерти. Однакожъ поступа въ число орд. профессоровъ берлинскаго университета я за вносъ въ эмеритальную кассу небольшой ежегодной суммы обезпечилъ за моею семьею право на случай моей смерти, когда бы она ни послѣдовала, получать пенсію въ размѣрѣ 600 талер. (400 для жены, по 100 на каждое дитя). Будь я холостъ, я конечно не обращалъ бы никакого вниманія на это право. Но въ виду того, что у меня семья, я не могу, не смѣю отъ этой выгоды отказаться. Что отъ туду слѣдуетъ? Разумѣется, я не могу требовать что бы русское правительство въ пользу мою измѣнило свои постановленія на счетъ полученія пенсіи. Я даже не могу требовать, что бы къ моему жалованію сдѣлали добавокъ, который равнялся бы той суммѣ которую я здѣсь получаю свыше 3000 рублей. Отъ всего этого я долженъ отказаться и охотно отказываюсь. Но за то я долженъ поставить какъ условіе моего возвращенія, что бы мнѣ г. министеръ исходатайствовалъ высочайшую милость, заключающуюся въ зачисленіи моихъ лѣтъ службы проведенной въ Австріи въ гимназій и въ Россіи и въ Пруссіи въ университетѣ. Такимъ образомъ я получу такое число лѣтъ службы для пенсіи, что и въ Россіи моя семья на случай моей смерти обезпечена правомъ на полученіе пенсіи. Я такъ по крайней мѣрѣ думаю.

Вотъ видите, дорогой Михайлъ Павловичъ, что беспокоитъ меня; это тайная печаль, которая снѣдаетъ мое сердце.

Съ одной стороны какъ горячо я желаю чѣмъ скорѣе вернуться къ Вамъ, къ своимъ! Но съ другой — опасеніе и страхъ не рисковать интерессами своей семьи, о которой я и такъ слишкомъ мало забочусь — заставляютъ меня быть осторожнымъ. Я прошу Васъ представить себя въ моемъ положеніи — и Вы извините меня, по крайней мѣрѣ поймете мое требованіе. Не знаю, захочетъ ли хлопотать попечитель, въ Петербургѣ у меня никого почти знакомаго нѣтъ — но я намѣренъ прямо обратиться къ министру. Вѣдь Вы и не кто другой слышали, что онъ обещался все сдѣлать что можетъ, что бы состоялось мое возвращеніе. Мы увидимъ, на дѣлѣ ли такъ.

Что касается до моего возвращенія — я готовъ безъ отдыха тотчасъ по окончаніи здѣшняго семестра пріѣхать въ Одессу — но раньше никакъ железя. Я имѣю здѣсь обязанность остаться, что бы покончить семестеръ, лекціи котораго я объявилъ. И такъ, если этого желаютъ и требуютъ интересы службы, я могу быть

въ Одесѣ послѣ пасхи — но никакъ не раньше. Невозможнаго нельзя отъ меня требовать.

Моя жена очень радуется тому времени, когда опять будетъ въ Одесѣ. Къ сожалѣнію въ настоящее время смущаетъ нашу радость печальный случай въ семьѣ — безнадежная болѣзнь ея отца, профессора Зоричича въ Загребѣ.

Мы всѣ кланяемся Маріи Константиновнѣ, я же прошу Васъ засвидѣтельствовать мое почтеніе товарищамъ по факультету. Объ упомянутомъ личномъ обстоятельстве прошу Васъ не передавать никому.

Вашъ

10./10. 876.

искренній

В. Яичъ

*

Мислим да је потребно додати горњим писмима В. Јагића ради бољег разумевања тих писама неколико података о мојем оцу М. П. Смирнову, коме су та писма била упућена, а такође и о осталим лицима, која В. Јагић спомиње.

1. Мој отац, доктор руске историје, Михаил Павловић Смирнов¹⁾, редовни професор Императорског новоросиског универзитета у Одеси на катедри руске историје, био је изабран у јесен 1871 г. за декана историско-филолошког факултета на три године према закону (тај се рок рачунао од потврде избора од Министарства просвете — 22 октобра = 3 новембра 1871 г.). По исту тога рока Савет Универзитета (тј. универзитетско веће) изабрао га је за проректора Универзитета опет на три године дана, рачунајући од 7/19 децембра 1874 г., тј. од дана потврде избора од Министра просвете. Пре истека трогодишњег рока мој је отац умро 1/13 фебруара 1877 г., скоро уочи свој избора за ректора универзитета. Тај избор требало је да буде извршен фебруара 1877 г.

В. Јагић, који је био колега мога оца у факултету, био је са њим у пријатељским односима и често је долазио мојим родитељима у посету, а понекад је доводио и своју супругу и своју малу ћерчицу Стану, која се играла са мојом млађом сестром Софијом. Тога се ја још добро сећам, иако сам био у то време само дечко.

До мога одласка из Русије (6 априла 1919 г.) чувао сам две фотографске групе, које су приказивале све професоре историско-филолошког факултета у почетку седамдесетих година прошлог столећа. На обема фотографијама се налазила и слика В. Јагића.

¹⁾ Родио се у Петрограду 22 септембра = 4 октобра 1833 год., умро је у Одеси 1/13 фебруара 1877 год. у 43-ој години живота.

Често сам гледао те фотографије те зато се слика В. Јагића добро урезао у моје памћење. Мало је наде да су се сачувале.

2. Марија Константиновна је моја покојна мајка, а Софија Михаиловна — моја покојна сестра.

3. Сергије Платонович Голубцов, коме шаље свој поздрав г. Јагић, био је попечитељ (куратор) Одеског школског округа (који је обузимао неколико губернија). С. П. Голубцов био је стари господин, добродушан и благонаклон, увек готов да помогне професорима помоћу свог утицаја у Министарству просвете. Могуће да је мој отац, по пријему другог писма В. Јагића, покушао да преко С. Голубцова издејствује Јагићу право на пензију које је Јагић тражио. У том случају морало је остати трага од тога у архиви Одеског школског округа, али та архива, ако није уништена, свакако није приступачна.

С. Голубцов по рангу као куратор имао је по закону право на титулу „превосходитељства“ (превасходства, Excellenz) у званичној преписци и у званичним личним односима. Зато Јагић додаје ту титулу Голубцову.

На крају додајем да су горња писма В. Јагића наштампана тачно онако како су написана, без икаквих измена.

18 мај 1933
Београд

Константин Смирнов
бив. ред. професор Одеског Универзитета
сада хонор. професор Београдског Универзитета

5. Два случаја морфолошке декомпозиције.

1. У Рјечнику Југосл. акад. (IX 783 b) стоји: Перетак, перетка¹⁾ м. исто што перец, перетац. У рјечнику ниједном. Из тога објашњења се не види да ли реч *перешак* исто значи што и *перец*, или да ли су те речи истог постанка, или и једно и друго. Реч *перешак* постала је кривом морфолошком декомпозицијом од речи *перец*—: из множине перéци добивено је перéтци (разуме се у психолошком смислу), одатле генитив пèрèтāкā и једнина перéтак, перéтка итд. То би био један од примера каквих нема много у српском језику. (Исп. на пр. Млеци, Млетака). Даље, реч *перешак* не значи исто што и *перец*, бар у Босни одакле га наводи Рјеч. ЈАК., јер поред речи перéтак постоји и пèрèц, који за разлику од првога није домаће, кућно пециво, него га пеку само пекари. Сем тога перетци се месе само о Васкрсу²⁾, док се перечи, као и остали пекарски производи, пеку сваки дан.

¹⁾ Без акцента у Рјечи. ЈАК.

²⁾ Тако је и у Пљевљама, исп. Г. Ружичић, Акценатски систем Пљеваљског говора 122 (Срп. дијал. зборник III).

2. Други је случај са придевом *образао*, образла који се налази само у Рјеч. ЈАк. у значењу „виђен, угледан“ (VIII 453 а). Међутим тај придев гласи *образли* (несклоњиви облик). Први облик је чисто кабинетска творевина уредника Акад. рјечника који је под утицајем забележеног облика *најобразлија* кривом морфолошком декомпозицијом начинио фиктиван позитив „образао“. Јасно је међутим да је реч *образли*, која се такође употребљава у Босни, постала на тај начин што је познати турски наставак *ли* додат српској основи *образ*. Исп. на пр. *злашћали* код Вука (Рјечник³ 219 а) и др.

П. Ђорђевић

6. Неколико народних песама из Јужне Србије.

Тодора и Турчин

Научила се кадњ¹⁾ Тодора
 Вечер па вечер на вода да иде,
 На вода да иде по месечина,
 По месечина, по ладовина.
 У средње село трдица Турци,
 Троица Турци, три наклјоници²⁾.
 Едњ замина, ништа нè рече,
 Други замина, веља³⁾ не гледа,
 Трећи замина и он погледна,
 И он погледна, и он подума: ⁴⁾
 — „Море, Тодоро, кадњо убаво,
 Да ми напдиш врџнато коња,
 Врџнато коња из ведро вода,
 А загарчето из легенчето,
 А сайчето⁵⁾ низ беле руке,
 А сокдлчето низ шифер уста“.
 Измавила се кадњ Тодора,
 Па си говори кадњ Тодора:
 — „Не смејем, аго, тако ми Бџа,

Ке ме измамиш, да ме потурчиш“.
 — „Некем, Тодоро, тако ми Бога!
 „Ако те измамим:
 „Што коња јаам, коњ да ми пукне,
 „Што земља газим, да ме притисне,
 „Што пушка нџсим, да ме утепа,
 „Што нџжи носим, да ме исечат!“
 Измавила се кадњ Тодора,
 Напојила му врџнато коња,
 Напојила га низ ведро вода,
 И сайчето низ беле руке,
 А сокдлчето низ шефер уста,
 А загарчето низ легенчето.
 Измавил гу је, потурчил гу је.
 Што земља газил, земља га притиснала,
 Што коња јаал, коњ му пукнал,
 Што пушка носил, утепала га,
 Што нџжи носил, исекле са га.

1) тур. *kadin* госпођа, госпођица.

2) *наклјоник* коњаник.

3) арап. *ve la* не, ни, нити, нити не.

4) *подумаши* проговорити, рећи, поразговарати.

5) арап. *sa'i*, тур. народ. *saji* пешак хаброноша, књигоноша, улак. Овде *саиче* дем. од *saji*, али више у значењу: сеиз, служитељ.

Стана и беџар на врелу

Пошла Стана на гериз, на вода,
 Пошла вода да нацрпе;
 Да напдји беџар кдња.
 Нè сме Стана воду да нацрпе.
 Па је збдри беџар:
 — Стано, ти воду нацрпи.
 — Нè смем, беџар, ти ке ме задèваш.
 — Некем, Стано, тако ми таткова дјуша.
 Седнавали воду да нацрпи,
 Па гу вати за дèсната рука.

Бројанице

Еленице, плетенице,
 Домуза, ддкатира,
 Чафчин, Мартин,
 Дуптин, Чагорен.

Коледарска песма

Дамба, дамба, дивина,
 Ја'на кдња Пауна,
 Та отиде Грцин.
 Пашата го кдлеа,
 Сина му го бèсеа.
 Дè мдре, пу̀сто Нèвено.
 Дèка да се кријеме?
 Сам бдк сèдеаше,
 Бèла книга пишеше,
 С дрлово пèрце.

Женидба царева сина

Цар ми има једно мушко дèте,
 Цар ми сака дèте да га жèни.
 Дèте нèће цару да се жèни.
 Па отиде садризаново дèте:
 — Да ли има изан, цару, да се жèњу?
 — Има, има, мдје царско дèте,
 Ако ти прà(в)и кўла дèветкàта,
 Јè(д)на кўла двадесет одаје.
 Туј ми ддјде царското дèте,
 Па ми вика нèговому татку:
 — Дà ли чујеш, моји стари татко?
 Да ми прàтиш свàкому краљу абер,
 Да ми прàтив од кèрке слике:

Кдју мџму ке бегѣндишу,
 Тају мџму ке ўжњу.
 Туј ми сагради кулу девет ката,
 Му нарѣди двадесет одаја.
 Туј поређује у сваку одају по једна мџма.
 Ту с' уздше са садрозондово дете рџку за рџку:
 — Ајд к'идѣмо : кдју мџму ке бегѣндишу.
 Отворује прва одаја: Ова мџма н-е-за мѣне.
 Отворује друга одаја: Ова мџма н-е-за мѣне.
 Отворује трећа одаја: Ова мџма н-е-за мѣне.
 Отворује четврта одаја: Ова мџма н-е-за мѣне.
 Отворује пета одаја:
 — Чија, татко, ова добра мџма ?
 — Ова мџма, синко, нѣ ти давам
 Њума дагу ўзмеш.
 Ш њдјно татко брго кавгалија.
 Ни џн ми царсто поклѣнува,
 Ни ја му царсто поклѣнувам.
 Ми смо ѣмале брго кавгу ш њѣга.
 Сал се џно подсмѣњује.
 — Да ли чџјеш ? Нѣ ти давам њума да г'ўзмеш :
 Она ми је млџго гџлема :
 Окол њдјна кула двадесет Арапа.
 У њдјна сџба двадесет измеђарке.
 Њума слњце, синко, не видело.
 Њума мџва, синко, не пѣкнала,
 Њума, синко, ветар не ћучеало.
 Кад к' иде у врућа бања,
 Окол њума двадесет измеђарке.
 Туј се лџдо подсмѣнало.
 Ту с' уздше рџку за рџку
 Ш њѣгов вѣран дрџгар.
 Ту уздше пѣре шо му чини.
 Изгавара садрозеново дѣте:
 — Да ли чџјеш, мој дрџгар ?
 Туј ми ѣдав прѣко вањско полје,
 Ту седнаше мџрбу да одмџрив.
 Садрасѣново дѣте дрѣмка нѣ га ваћа.
 Туј дџдџоше бог ме три тикети,
 Три златни врапчета.
 Прво врапче прогавара :
 — О завали две дѣтѣти лџди,
 Кџде мџжев мџре да ми прџјѣдеу ?
 Дрџго врапче прогавара :
 — Оѣв ласно да прџјѣдев.
 Трећо врапче изгавара :
 — Оѣв ласно џни да прџјѣдев :
 Нѣка трѣснев жѣлезну рџчицу,

Ке искочи једно добро кдиче.
 Ђеке њим да ги пренесе.
 Ту ми прђдоше дубоко мдре,
 Па седњују под једна латка.
 Садразеново дете дрѐмка не го ваѓа.
 Царското дете се успало.
 Па туј идев три тикети.
 Прво врапче прогавара:
 — О завали две дѐтети луди.
 Друго врапче прогавара:
 — Куда мдрев мому царску да не узнев.
 Треѓо врапче прогавара:
 — Лисно за њим ке бидне:
 Нака напраив златну бандуру,
 Сама да игра, сама да пђје.
 Нака тури у широко пђје.
 Ђеке она да прати да дђде у њђјну собу.
 Царското дете нека улѓгне,
 Садриазеново дете сеир нека гледа.
 Туј ми игра една бандура у њђјну собу.
 Царското дете у њума. Она не знаје.
 Вѓечеру је донѓли њђјне измеѓарке.
 Повѓчѓрала, па се успала.
 Ту је искђчило из бандуру,
 Па је извѓчѓрало. Извѓдило из дѓсан прѓстен њѓгов.
 И па њђјн прѓстен на њѓгову рuku
 И улѓгло у бандуру.
 Па се она мисли: шђ је дво?
 Ђој нѓ се напраило до сѓга.
 Па гу дрѐмка уватила,
 Па ђпет искђчило. Ђно премењује, и она га за рuku уватила:
 — Шђ је двој мѓне чђдо да се прђји?
 Кад сам на нђге настанала,
 Мђмче нѓ сам видеала.
 Ја сам се мдре, мамо, много помучило.
 — Ако си арч поарчило и ја ђћу да те уѓжњу.
 Па улѓгни у златну бандуру,
 Иди у широко пђје (Тури се ти у златну бандуру. Иди у широко пђје).
 — Ја не мош' д'искочу. Тики ке се прђмењу у циганско рђо.
 Тој ми се прђменил у циганско рђо.
 Улезе у бању да се бања.
 Туј затвори њђјне измеѓарке.
 Она м' искочи. Туј ми прђде дубоко мдре.
 Туј ми пискав њђјне измеѓарке.
 Поцрѓкаше у врућу бању.
 Натрѓчаше двадѓсет Арђпа:
 — Камо ви гу царска мђма?
 Она отиди царско дете да ми узне.

Ту натрчаше двадесет Арѣпа,
 Нѣума да ми отну.
 Попадѡше у дубѡко мѡре.
 Сваѡдбу ми чини за недељу да^бна.
 Веќе дѡјде, пѡрод ми пѡроди
 Једно мѣшко дѣте.
 На дружину свѣтно не падна.
 — Оѣе да ти гу ѣзне садриза^ново дѣте.
 Тѣј га ви^кну на слѣтак рѣчак.
 Нѣѣга ми закла. Па на сѣна му ѣде :
 — Ако закѡлѣш твѡје мѣшко дѣте,
 Оѣе дрѣгар да ти ожѣви.
 Нѣи га дрѣмка обѡдрује,
 Памет ке погѣби за њѣгов дрѣгар.
 Па ми закла њѣгово дѣте,
 Пѡсле му ѡживел дрѣгар.

Ко највише жали

Узвикна Стѡјан, пѡдвикна
 Од висѡката плѣнина,
 Из таја шѣма зѣлена :
 — Жѣљај ме, мамо, жѣљај ме,
 Дѡдека да ме прѣжаљеш.
 Жѣљај ме мајко жѣљај ме
 Зѣрам ме Тѣрци ванале,
 Ке да мене исгѣбију.
 — Жѣљам те, синко, жѣљам те.
 Глѣмњата, синко, ке гу пѡсада,
 Јутру ѣу вѣчер да вадим.
 Кѣд ке ми, синко, лѣс пушти,
 Тѣд ке те прѣжалим.
 Па ви^кнал Стѡјан, узвикнал
 Од висѡкана плѣнина,
 Из таја шѣма зѣлена :

— Жѣљај ме, сѣстро, жѣљај ме,
 Зѣра ме Тѣрци ванале,
 Ке да ме мѣне гѣбију.
 Па ѡна гѡвор ѡдговори :
 — Жѣљам те, брѣте, Стѡјане,
 Дѡдека к'ѣда ѣ башча,
 Да скинем цвѣке свѣкакво,
 Да го заденем на ѡбраз.
 Тѣд ке те прѣжаљу.
 Па ви^кна Стојан, узвикна
 Од висѡка плѣнина,
 Из таја шѣма зѣлена :
 — Жѣљај ме, лѣубо, жѣљај ме,
 До дѣка да ме прѣжаљеш.
 — Жѣљам те, стѡпане, жѣљам те,
 До дѣка најдем дрѣгога.

То исто мало друкчије

Тѣја ѣма три јунака.
 Први јунак прогѣвара :
 — Има мене кѡј да жѣли.
 Ке ме жали (Жѣли ке ме) стара мајка.
 Де, момо, де, Де, душо, де.
 Мајка жѣли^о до довека, хајде де...
 Дрѣги јунак прогѣвара : „
 Нѣмој мене, Шѣр планино, „
 Има мѣне кѡј да жѣли. „

Жѣлике ме мила сѣстра, хајде де...
 Сѣстра жѣли, дан година. „
 Трѣки јунак прогѣвара : „
 — Нѣмој мене, Шѣр
 планино, „
 Има мѣне кѡј да жѣли, „
 Кѣ ме жале вѣрна лѣуба. „
 Лѣуба жѣли дан до плѣдне,
 хајде де...

Наджњева се момче и девојче

Искочила Мара на широка врата.
 Оздол иде, Маро, троица бећари.
 Један пројде, мори Маро, ништа не говдри.
 Други пројде, мори Маро, љуто се задѐва.
 Трећи пројде, мори Маро, облогу ми даде,
 Облогу ми даде стадо небројено:
 — Ајде, мори Маро, жетву да жњејемо,
 Жетву да жњејемо на голѐма њива,
 На голѐма њива тај бѐла пченица.
 — Ако те наджњејем, стадо ке ти зѐмам,
 Ако ме наджњејеш, љуба ке ти биднем.
 Жњеѐла Мара, оре, триста и три снопѐ.
 Жњеѐло момче двеста и два снопѐ.
 Отишло ми, мори, мѐмче,
 Мајке му казало:
 — Мамо мила, Мара ме наджњеѐла.
 — Ако, сѐнко, ако. Ја по тебе ишло,
 Ја по тебе ишло, руковѐде брало,
 Руковѐде брало, снопје надвишило.
 Ако, сѐнко, је снопље надвишило,
 Јѐпе љуба ке ти бидне.

Мара и жетвари

Сѐбрала Мара све ѐргати,
 Да је жњејѐла бѐлу чѐницу.
 Ручак ји гѐтви бѐло сѐрење.
 Жетву је жњејѐу, песму је пѐјеу.
 Ручак ји гѐтви пржена кѐкошка.

Узми ме Велико

— Ој бре Велико, џан Велико,
 Јајде, бре Вѐло, зѐмај ме,
 Тешко ке биде, бре кузу, за тебе.
 — Ёј љиди, мѐмче, бре ти љавол,
 Че зашто се надаш ти за мене!
 — А слушај, слушај, џан бре Велико,
 Мори ке ме мучаш, мори што ме ствараш,
 Зашто си кѐно ја циганче.
 — Умрем, бре душко, нећу тебе.
 — Море ке ме створаш лоша зѐverka,
 Лоша тике јѐребица.
 Море ке отидем тамо дѐле,
 Тамо доле, рамно пѐље.
 С моје ке паднем бел ченица,
 Море ке исклукам бел ченица.

Море ке створам, Велико, зијан.
 Дè ђиди, Вело, срце моје,
 Пукна ми душа за тебе.
 Ке ме створиш лоша зверка,
 Лоша зверка сив соколе.
 Ке одлетнам тамо доле ју чаршију,
 Ке застану на дуќани,
 Тујке јуз беглери.
 Море ке ме нòсив десна рука,
 Ке ме ранив сал сас месо;
 Ке јанев јатларите,
 Ја пред себе загарите,
 Ке д'искочим равно поље,
 Равно поље по ченица;
 Ту ке пуштав загарите,
 Туј ке пуштив сив соколе.
 — Тој што мислиш, неће бива,
 Што се ствараш, не ти чини.
 — Море ке се створам још полоша:
 Јод земљица ке ти скршим кобилица,
 Ке т' извађу цигерица,
 Море, ке ти кљукам кобилица.

То исто мало друкчије

Ор Велико, џан Велико,
 Ја се надам тебе да земам.
 — Не се надај, младо момче, мене
                                 да земаш,
 — Ке се створам лоша травка,
 Лòша травка, бел босиљак.
 Ке саградим кòл на коло
 Кол на кòло у башчицу,
 Кè ме садив девòјчиња.
 Ор Велико, џан Велико,

Ке се створам још пòлошо,
 Још пòлошо криво јаре.
 Ке да скршим дèсну нòгу.
 Ке ме оставит дòма да сèђу,
 Ке ме зèмав невèстите,
 Невèстите у скòтача,
 Ке ме изнесеу у башчиче.
 Туј ке најдам бел босиљак,
 Сас моји сятни зуби ке т'испасам,
 С криву нòгу оћем да т' извађу,

Пўкам, Вело, ја за тебе.

Кад се млада девојка уда

Јудадо се пèтнајес годїне,
 Јузо мòмче дванајес годїне.
 Чим се дадо, јудовица стадо.
 Òдма ми се дворе појòраше,
 Из башчице цвеке пòкинаше,
 Јòд бунара воду пòцрпаше,
 У проздра џама полупаше.
 Ој кадијо, турски јевендијо,
 Криво сèдиш, правò да ми сўдиш

. . . . .

Како је девојка преварила момка

Момче иде јод бѐрбера,
 А девојче иде јод бањата.
 Момче рече: добро вѐче.
 А девојче: дојди вѐче,
 Дојди вѐчер, пред вѐчера,
 Море дори мије нѐсмо вѐчерале,

Мори дори нѐсмо мије подпале.
 Мџма момче измамила:
 Цврсто затвор затворила,
 До две сламке јаржанове,
 До две сламке, моме,
 До две китке босилкове.

Јовка Кумановка

Мџри Јџвке, кумановке,
 Клади, Јџвке, силан огањ:
 Ја да гџрам, ти да глџдаш.
 Претрџпај ме на два трџпа,
 Па трџри ме на два џгња...

Мара Марушанче

Пџтскочи, пџдрипни, Мџро, Марушанче!
 Дџвађај, дџвађај крџшња сос грџзе,
 ѐбата, дџдвата, да го изџдемо. —
 Мајке ти, тџтко ти, солџмџнкете.
 Пџдрипни, пџтскочи, Мџро, Мрушанче!
 Дџвати, дџвати бела погџчица,
 ѐбата, дџдвата да гу изџдемо —
 Мајке ти, тџтку ти сол кџрчките.

Пџдрипни, пџтскочи, Мџро, Марушанче!
 Дџвати, дџвати пџчена кџкошка,
 ѐбата, дџдвата да гу изџдемо. —
 Мајке ти, тџтку ти, сџде кошчџците.

Милка девојка

Зџленика од Мџлкина пџнџера.
 Три динара, три су три,
 Тџжна Мџлка, нѐ се кри.
 Јџдна кџза пџрџаста,
 Мџја Милка девојка.
 Три динара, три су три...
 Јџдна крџва пџдојка,
 Мџја Милка девојка.
 Три динара, три су три...

Мџлка пасе гџшчица,
 Бџстра река Ситница.
 Три динара, три су три...
 Мџлка једе сџмиче.
 Свако јџтро по два три.
 Три динара, три су три...
 Нѐсам, мајке, жими ти,
 Свако јџтро пџ два три.
 Три динара, три су три...

Мајка Јану наљутила

Јану мајка искџрила.
 Јана ми се наљутила,
 Те побџгнала тџмо дџле,

Тџмо дџле у бџшчата,
 Те набрала до две кџтки,
 До две кџтки босџљкове.

Одлазак у печалбу

Ор невесто, калѣшо,
Изведи коња дорѣја,
Наместо беле телкије
Сакам д' идем далеко,

Далеко у Србију,
У Србију, Београда.
Отуда брзо не идем:
Три године тамо ќе седим.

Песма о Кара-Ђорђу

Ђорђија, Кара Ђорђија,
Ој ђиди Карађорђија!
Од тебе донехе Турца,
Тебе ти дшла три Турца.
Калѣша овна сакава,
Пет ока лута ракија.
Сестра ти слуга да буде,
Жена ти мезе да дава,
Мајка ти стражу да чини,
Ђорђија море, Карађорђија.

Искочи горе сред сѣло,
Сдбраси селски сѣљани
И селските кметови
(Ем тија селски кметови)
Ем тија црни попови.
Карађорђија им говори:
— Да чујете, море сѣљани,
Ем вије, селски кметови:
Ем вија црни попови:
У мене дошла три Турца,
Калѣша овна сакова

Ђорђију драго не падна.

И остало се редом понавља. Није знао завршетак.

Кад дођу комите

Пролет кумита да дођу,
Башчалук да ти днешу,
Царството да ти предадем,
Булите да ти заробим,
Царството да ти предадем,
Од пашалари главите да ти преземам.
Пролет кумита да ти дођу,
Лук башча да ти днесам,
Царството да ти преземам,
Од пашалари шалари.

Бане лудо дете

Ја што беше бано лудо дете!
Он ми спраља коња дебелого,

Ем пред коња два црна загара,
Ќе да иде бано лов да ми лови.

Ој Доце девојче

Ој Доце, Доце, девојче!
Сѣјало Доце две лева цвѣке.

У току свога двадесетогодишњег службовања у разним крајевима некадашње Старе Србије и Македоније за време турске управе, ја сам сакупио био велику множину језичког материјала,

од кога сам само један незнатан део употребио и објавио. Највећи део тога материјала и сад лежи код мене неупотребљен, који, бог зна, да ли ћу икад доспети да обрадим и објавим.

У жељи да будем од помоћи будућим испитивачима језика Јужне Србије, ја сам овде саопштио од поменутог свог сакупљеног језичког материјала неколико народних песама, забележених у времену од 1908—1915 год. По нека од ових песама које се овде први пут објављују и сама по себи лепа је, те заслужује објављивање, већина пак, до душе, нема никакве естетичке вредности, многе су само незнатан почетак без свршетка, али за то као језички материјал оне су све одреда изврсне, јер су записане онако како су ми их људи и жене из народа казивали без икаква намештања и дотеривања. Сваки глас, свака реч, сваки језички израз и фраза у њима записана је верно, онако како су их људи из народа изговарали или како сам их ја бележио слушајући кад су их они на глас певали.

Песму *Тодора и Турчин* записао сам 16-VIII-1915 год. на сабору у манастиру св. Јоакима Осоговског од неке Анђе из села Станци, општина Дурачка Река, срез кривопаланачки. — Песму *Сћана и бећар на врелу* записао сам у селу Побужју од Деда Јанковића. — *Коледарска песма и Бројанице* су из Велеса. — Песме: *Женидба царева сина, Ко највише жали*, прву и другу, *Надјњева се момче и девојче, Мара и жешћвари, Ор Велико, џан Велико, Јовка Кумановка, Мара Марушанче, Мајка Јану наљушила, Кад дођу комише, Кад се млада девојка уда* записао сам у пролеће 1908 год. у Скопској Црној Гори, у селу Бањану, од Лазе Крагујевића, Ђорђа Мијалча и Петре Царчеве, рођене Левајкове, доведене из Мирковца. — Остале песме записао сам тада у селу Кучевисту.

Акценат (¹) не обележава никакву тоничку вредност него само експираторну.

Г. л. Елезовић

1. — **СТ. СТАНОЈЕВИЋ** и д-р **Д. ГЛУМАЦ**, **Св. писмо у нашим старим споменицима**. Српска краљевска академија. Посебна издања, књига LXXXIX. Београд 1932, 694 + XXXI.

У овом опширном делу аутори су прикупили цитате и изразе из Св. писма употребљене у нашим старим споменицима — у житијима, похвалним словима, повељама, записима и летописима уз паралелни грчки текст и поједине главније старословенске текстове. Од словенских јеванђељских текстова најчешће се наводи паралелни текст из Никољског и Мирослављевог јеванђеља, ређе из Маријина, још ређе из Савине књиге и Остромирова јеванђеља. Апостолски текст је узет већином из Шишатовачког апостола; паралелни текст псалтира узима се обично из Болоњског, из Погодинова и Синајског псалтира; паралелни текст из паримејника наводи се по Брантову издању Григоровичева паримејника. Напоменућу поводом овога да су се аутори служили старим издањем Синајског псалтира од Гејтлера 1883 г. (XI) — бар они наводе ово издање (стр. XI); међутим познато је да Гејтлерово издање има пуно погрешака, Гејтлер каткад изоставља читав ред; сада постоји лепо издање Синајског псалтира од Северјанова, на које се можемо потпуно ослонити. Неким неспоразумом аутори се позивају на издање Супрасалског кодекса од Н. Дурново'а („Супрасалски кодекс издао је Н. Дурново 1923 г.“) на истој стр. XI: постоји старо издање Супрасалског кодекса Миклошича и ново издање Северјанова (1904 г.). Дурново је штампао рад под насловом „К вопросу о древнейших переводах на старо-славянскій языкъ библейскихъ текстов. Супрасальская рукопись. 1925 г. (Цитати из Св. писма у Супрасалском рукопису).

Уз цитате из Књиге постања не налази се паралелни словенски текст, већ само грчки; међутим тај би се паралелни текст могао навести по издању Михајлова: Книга бытія пророка Моисея въ древне-славянскомъ переводѣ. Варшава, 1900—1908, вып. I-IV.

У лепом предговору (IX-XXXI) од Ст. Станојевића налазимо интересантна опажања до којих доводи прикупљена грађа. Показало се да је од цитата чије је порекло утврђено више од $\frac{2}{3}$

(729) узето из Давидових псалама, да су после псалама највише употребљавана јеванђеља (568), и то Матеј 311, Јован 130, Лука 99, Марко 29; на треће место по броју употребљених цитата долазе посланице апостола Павла (246); „већина писаца цитира више Стари него Нови завет; једино је свети Сава цитирао више Нови завет. Сем св. Саве цитата из Новог завета има више само још у повељама“..... „Приближно исти број цитата из Старог и Новог завета има Теодосије“... „остали наши писци употребљавали су у својим делима више Стари него Нови завет“... „Највећи број књига Св. писма употребљен је код Доментијана и у Данилову зборнику, затим код Теодосија, па код Константина философа и у повељама, код св. Саве и у записима, код Цамблака итд.“

Извор из кога је узет цитат наводи се по правилу на почетку цитата, али доста често и у средини самог цитата, много ређе на крају.

Даље се у предговору утврђује „да су наши средњовековни писци по правилу цитирали Св. писмо напамет“ и да су највише цитирали оне делове Св. писма који се употребљавају свакодневно у цркви. Уосталом лако је утврдити да су и стари преписивачи црквених текстова често писали напамет.

Цитирајући Св. писмо наши стари писци нису наводили, као што то утврђује г. Станојевић, текст сасвим тачно, већ су често изостављали поједине речи, а још чешће додавали и уносили у своје наводе речи којих није било у тексту; често је писац „сасвим слободно или својим речима навео цитат, те је он ту друкчији но у грчком оригиналу и у познатим словенским преводима.“ Овакав начин цитирања у знатној мери смањује значај цитата за питање о употреби разних превода и разних текстова Св. писма код нас, али га не уништава сасвим: можемо да се сложимо са г. Станојевићем кад каже да ће „материјал који је прикупљен у књизи особито корисно послужити испитивачима превода Св. писма и помоћи ће да се утврди употреба разних превода и текстова у нашим земљама“ или бар да се реши питање да ли је било разних превода истих делова Св. писма.

Г. Станојевић има право кад вели да су та питања тешка и компликована, те се њему не може замерити што се не упушта у њихово расправљање. Он се у томе правцу ограничава једном великом напоменом (на стр. XXIV-XXVI) у којој наводи поједине речи које гласе друкчије него у другим словенским преводима

на пр. „болше (Доментијан) = лучше, брве (Доментијан) = вежде, време (Данило) = јарам, васелена (Повеље) = мир“ итд.¹⁾

Не могу ни ја да се упуштам као што треба у питање о различним словенским преводима и њиховој употреби код нас, али ћу ипак понешто забележити што мање више пада у очи при читању књиге.

Разлика у појединим речима између цитата наших старих писаца и других словенских текстова може бити различитог порекла. Та разлика може потицати од тога што су била заиста два различита превода; даље, та се разлика могла јавити због нове редакције старог превода, а може да буде и то што је преписивач односно стари писац замењивао поједине речи, наиме лексичке архаизме новијим разумљивијим за читаоца изразима. Такав однос (стари и нови израз) забележио је у појединим случајевима г. Станојевић у својој напомени, иако он не каже који је израз старији, а који новији: старији ће бити израз *вѣѣми*, а новији *ѡрамъ* (јарам), старији *вѣнѣти*, а новији *вѣлѣсти*, старији *гѡлѣти*, а новији *ити* (ићи), старији *ѣѡрѡх*, а новији *ѡдинѡх*, старији *ѡѡѣѣ*, а новији *ѡѡѡѡѡѣ*, старији *ѡѡѡѡѡѣ*, а новији *ѡѡѡѡѡѣ*, старији *ѡѡѡѡѡѣ*, а новији *ѡѡѡѡѡѣ*, старији *ѡѡѡѡѡѣ*, а новији *ѡѡѡѡѡѣ*, старији *ѡѡѡѡѡѣ*, а новији *ѡѡѡѡѡѣ*.

Али списак лексичких архаизама и њихових замена који налазимо код г. Станојевића није потпун; наравно ово није приговор г. Станојевићу, јер он није ставио себи у задатак да дâ потпун списак, да одреди однос старијих израза према новијим и да покаже у којим се деловима Св. писма, како се његов текст наводи у цитатима, јављају лексички архаизми и како се често јављају. Паралелно са лексичким архаизмима треба узети у обзир и морфолошке архаизме; извесне облике аориста, облике партиципа пр. вр. од глагола на -ити и др.

Сада се може сматрати да је тачно сведочанство тако зване панонске биографије Методија: да је он последње године свог живота превео цео стари завет, изузев књиге Макавејске, и да се тај стари превод сачувао. Остаје отворено питање да ли је поред овог старог превода постојао који други превод од

¹⁾ У овом списку треба понешто поправити: аутор наводи „вести (Данило, 975) = разумети“; међутим у овом цитату налазимо *ѡѡѡѡѡѣ* божњу тј. облик другог л. мн. презента од глагола *ѡѡѡѡѡѣ* а не од „вести“; даље читамо „*ѡѡѡѡѡѣ* (Записи, 1952) = слишати“, у тексту — друго л. императива *ѡѡѡѡѡѣ*, — облик *ѡѡѡѡѡѣ* не постоји: треба да буде *ѡѡѡѡѡѣ*.

новијег времена. Проф. Дурново у споменутој студији „К вопросу о древних переводах на старословянский язык библейских текстов“ (Известия II отд. А. К. том XXX стр. 407) на основу цитата из Супрасалског кодекса вели да већи део тих цитата не даје доказа да је постојао други превод Књиге постања: „дословных совпадений цитат из Книги Бытия в Супр. рукописи с паримейными и четырьмя текстами этой книги почти нет, но большая часть цитат не дает определенных указаний на другой перевод“.

Проучавање цитата из књиге пророка Исаије води проф. Дурново'а овом закључку: „Цитаты частью взяты из готовых переводов, но по большей части не дословно, частью представляют отличный перевод... в случаях особого перевода иногда замечается близость по словопотреблению с переводами Симеоновской эпохи.“

Дакле за књигу пророка Исаије проф. Дурново допушта претпоставку да је поред старог превода постајао и други — новији.

Мени се чини да се може претпоставити други нови превод поред старог и за Књигу постања, па и за друге делове Старог завета или, ако не други превод, а онда бар нова редакција старог превода. Ја немам много доказа за ову мисао, јер нисам проучавао то питање специјално, али се може навести понешто што можда упућује на ову претпоставку.

У повељи 1198 г. налазимо цитат из Књиге постања (I Мојсијева) 1, 1 (1565): *искони сътвори кога небо и землю*; овај се цитат потпуно подудара са Паримејником: *искони створи б(о)гъ небо и зема* — очевидно стари превод са лексичким архаизмом *искони*. У Супрасалском кодексу м. *искони* јавља се једанпут *вз начало*, други пут *испрѣва*. У цитату из Књиге постања 4, 9 код Пајсија (Живот Цара Уроша) чита се *где естъ братъ твои* (1559) као и у Паримејнику; у Супрасалском кодексу *кѣде авель братъ твои*. У цитату из књиге Бројева (записи — 1869) чита се: *благословещи те благословени и клянущи те проклети*, што се подудара са Паримејником; у Супрасалском кодексу налазимо: *благословештши бо нго благословещи ештъ а клянштши нго проклати*.

Да је можда постојала нека нова редакција везана за Симеунову епоху показује проучавање лексичке стране цитата из Старог завета у Супрасалском кодексу: покатакд јавља се старија лексичка варијанта, — на пр. *испльните* (Постање 1,28), *испризнични* (Постање 39,8—9), али поред тога имамо *испрѣва* (Постање 1,1), *вз породѣ* (Постање 3,10), *испрѣва* (Излазак 20,2—3),

жизнь (Поновљени закони 28,66); нарочито је карактеристичан израз *въ породѣ* м. старог *въ рани*.

У цитатима из Старог завета у нашим старим споменицима налазимо исто тако нове и старе лексичке варијанте, али много чешће старе него нове.

Код св. Саве налазимо ове лексичке архаизме у цитатима из Старог завета:

Шоуица (8 — Приче Соломонове 3,1—18); животъ (25 — Приче Соломонове 4,20—5,2); шоуи *ibid.*; схранити *ibid.*

Код Доментијана: стари облик аориста 3 л. јед. приетъ (211 — Излазак 15,15); испълнити (279 — Пророк Исаија 44); изъци (280 — Пророк Данило 7,14) благодѣтъ (303 — Пророк Авакум 3,19); тѣкъмо (451 — Пророк Исаија 40,9); тѣкъмо (573 — Пророк Агеј 2, 6); сѣкъмъ (613 — Излазак 19, 10).

Код Теодосија: животъ (832 — Приче Соломонове 69, 11), код Данила, Данилова ученика и настављача: животъ (949 — Приче Соломонове 4,10); оуини: оуиша (1034 — Еклезијаст 4,9); влагодѣтъ (1050 — Приче Соломонове 3,34).

Похвале кнезу Лазару: облик 3 л. аориста *штѣтъ* (1401 — Постање 30,23).

Григорије Цамблук: облик аориста 3 л. јед. приетъ (1423 — Премудрост Соломонова 3,6); *възетъ* (1428 — Књига о Јову 1,21).

Константин философ: *изъкъ* (1474 — Књига о Јестири 1,1); облик 3 л. јед. аориста *отѣтъ* (1491 — Пророк Софоније 3,15).

Поп Пеја: *оупканиѣ* (1549 — Премудрост Соломонова 3,4); *испѣкъ* *ibid.*

Повеље: *ископи* (1565), *иго* (1566).

Записи: *испѣкъ* (1902 — Пророк Исаија 6,3). Нови изрази и облици у цитатима из Старог завета: код Доментијана *къзѣ* (402 — Књига о Јову 1,21);¹⁾ код Данила *жизнь* (1135 — Приче Соломонове 4,10); у повељама налазимо *властѣ* (1648 — Приче Соломонове 8,15), али та реч изгледа да је постојала поред. варијанте *областѣ* већ у старим преводима. Не помињем у овом списку нових израза и облика реч *нѣвѣсънѣ* (старије *нѣвѣсъскѣ*), јер се та реч налази већ у најстаријим текстовима, ни облике аориста на — *оѣ*, јер је старији облик асигматског аориста врло рано замењиван облицима тога аориста.

Псалтир је познат старој словенској књижевности не у једном преводу, него их је било више. Дурново (ор. cit. 410 стр.)

¹⁾ Облици овог типа налазе се већ у ст.-сл. текстовима Јеванђеља XI в.

проучивши цитате из Псалтира у Супрасалском кодексу дошао је до овог закључка: цитати претстављају једним делом готови превод псалтира, другим делом неки други превод који се разликује од већ познатих превода. Свакако треба разликовати старији превод који је сачуван у Синајском псалтиру, Болоњском и Погодиновом и други превод, очевидно млађи, који се сачувао у различним преписима тако званог Теодоритова псалтира (с коментаром). Дурново разликује у цитатима Супрасалског кодекса три групе: цитати који се подударују подједнако са старим текстом (Синајског псалтира, Болоњског и Погодиновог) као и са текстом Теодоритова псалтира — то је прва група; друга група цитата то су цитати Супрасалског кодекса који се подударују с текстом Синајског, Болоњског и Погодиновог псалтира, али се разликују од текста Теодоритова псалтира; трећа група цитата, и то најинтересантнија, то су цитати који се подударују с текстом Теодоритова псалтира, а разликују се од старијег превода псалтира. Ово се налази у вези с тим што поједине партије Супрасалског кодекса потичу од различних преводилаца и из различних епоха. Што се тиче цитата из псалтира у нашим старим споменицима, до дефинитивних закључака може се, наравно, доћи тек после систематског проучавања питања, али се засада опажа ово.

Када се подудара Супрасалски кодекс у својим цитатима из псалтира са старијим преводом, а разликује се од превода Теодоритова псалтира, и цитати у нашим старим споменицима стоје уз старији превод.

Тако у цитату 456 и 1501 из псалма 1, 2-3 код Доментијана и код Константина философа чита се *при несходѣнихъ*, тако и у старим текстовима и у Супрасалском кодексу, али у преписима Теодоритова псалтира *при несходѣхъ*. Код патријарха Јефтимија (1990) налазимо *при источьникохъ* што се не поклапа ни са старим преводом ни са текстом Теодоритова псалтира.

Други пример: у цитату 2017 (Живот св. Јоакима Сарандапорског) из псалма 46,6 читамо *въ гласѣ трѣзвѣнѣмъ* = *трѣзвѣнѣ* у Погодиновом пс.; и у Супр. чита се *трѣзвѣнѣ*, али у преписима Теодоритова пс. *трѣзвѣ*. Још пример: у цитату из псалма 136,1 (Похвале кнезу Лазару) чита се *на рѣцѣ кавѣлонѣстѣ* *тогда сѣдохомъ*, тако и у Болоњском пс., и у Супр. *кавѣлонѣстѣ*, али у преписима Теодоритова пс. *на рѣкахъ*.

На једном месту приметио сам подударање цитата код Доментијана (173) из псалма 69,1—2 са преписом Теодоритова пс.,

док у Супрасалском кодексу тај цитат поклапа се са текстом старијег превода : иштѡштѣ, у Чудовском препису иштѡштѣи, док у Синајском пс. искжштѣи, а у Супр. искжштѣи; али ту немамо у ствари разлике у преводу, него само разлику у употреби варијаната једног истог глагола искж и иштж, тако да ово подударане може бити случајног порекла. С друге стране, има случајева када се цитат код наших старих писаца подудара са старијим преводом, а цитат у Супр. оснива се на редакцији Теодоритова пс.

Тако код Данила (944) у псалму 10,7 чита се *правѣднѣхъ господѣ* као и у Синајском пс., али у преписима Теодоритова пс. налази се на овом месту *правѣднѣхъ*, у Супр. *правѣднѣхъ*.

Други исти случај налази се у цитату 1080 (код Данила), пс. 21,⁵⁻⁶ чита се *спасли се соутѣ*; у Синајском пс. *спасли са сѣтѣ*, али у преписима Теодоритова пс. *спасени вѣшѣ*, у Супр. *спасени вѣшѣомѣ*.

У цитату из пс. 132,¹⁻³ у нашим старим споменицима на више места (332, 654, 1029, 1390, 1510, 1666, 1674) чита се *вѣкоупѣ* као и у Синајском пс. (*вѣкоупѣ*), али у Супр. *обѣштаго ради оупѣхѣ*.

Намеће се, дакле, закључак да се цитати из псалтира у нашим старим споменицима оснивају на старом преводу псалтира. Тај закључак има да се контролише систематским проучавањем свих цитата из псалтира, али га поткрепљује лексичка и морфолошка страна ових цитата.

У њима налазимо следеће лексичке и морфолошке архаизме: код Доментијана — облик аориста *принѣтъ* (163), *оупованиѣ* (165), аор. *рѣхѣ* (165, 166), *оуповаѣштаго* (175), *испѣнише* (179), старији облик партиципа *сѣтворѣшаго* (180, 410), *ѣзыци* (216, 283), *животоу* (343, 473), код Теодосија: облик аор. *принѣтъ* (866, 867); код Данила: *благодѣт* (889), *вѣли* (891), *вѣлиа* (892), *оуповаше* (901); облик аор. *принѣтъ* (1018), *сѣнѣмѣ* (1091), облик партиципа *сѣтворѣшаго* (1113, 1144, 1157, 1164); у похвалама кнезу Лазару — *ѣзыци* (1407); код Константина философа *ѣзыци* (1486), *сѣнѣмѣ* (1512); у повѣљама облик партиципа *створѣшаго* (1611, 1616), *сѣтворѣшаго* (1650), *оуповахѣмѣ* (1651), *животоу* (1666, 1674), *створѣшаго* (1681), *вѣкоупѣхѣ* (1692), *оуп'ваше* (1725), *ѣзыци* (1736, 1739), *ѣзыци* (1757, 1762), аор. *принѣтъ* (1759), *ѣзыци* (1768); у записима *оуповаѣ* (1836), *ѣзыци* (1868, 1899), *оуповаю* (1900), *испѣнит* (1910), *ѣзыци* (1929), *ѣзыци* (1939). Новије лексичке варијанте врло су ретке: *сѣборѣ* (176) (у Болоњском пс. *сѣнѣмѣ*). Не узимам у обзир замењивање старих облика аориста новијим облицима на -оу-

Пошто се знатан део цитата из псалтира у Супр. налази у вези са старим преводом ове књиге, не можемо се чудити да и у цитатима тог рукописа находимо чешће старије лексичке варијанте: *лѣзѣци* 2,1, *лѣзѣкомѣ* 9,28; *радѣ* 8,3; *оупвахоумѣ* 21,6; 24,1, *живота* 25,9, *оупвахоумѣ* 30,2, *лѣзѣци* 46,2, *областьѣ* 67,7, *оцѣта* 68,22, *оупвахоумѣ* 70,1, *оупваѣѣ* 90,1—4, *оупваѣѣштинѣ* 113,16, *градѣѣ* 117,26, стари облик партиципа *сѣтворѣшаго* 123,8, 145,6, *радѣ* 132,1, стари аорист *рѣхѣ* 136,3, *небесѣскѣмѣ* 146,4, *велиѣ* 146,5; али опет, с друге стране, у цитатима Супрасалског кодекса из псалтира има више нових израза и облика неголи у нашим старим споменицима: *странѣ* м. старијег *лѣзѣци* (2,1) — тај је израз нарочито карактеристичан за преводе Симеунове епохе; *сѣблѣзѣѣ* м. старијег *скандѣлѣ* (58,2—3), *великѣ* м. старијег *велиѣ* (76,14), *скоро* м. старијег *мѣдро* (78,8), *ближнѣго* м. *искрѣнѣго* (100,5), партицип *сѣтворѣвшѣоу* (145,6); ови нови изрази могли су се јавити једним делом због тога што је цитат узет из новијег превода, другим пак делом због тога што је преписивач заменио стари израз односно облик новијим у старом цитату; где се јавља једно а где друго може се утврдити само стручним испитивањем грађе.

Интересантни су такође односи у цитатима из јеванђеља. Пошто поједини делови Супрасалског кодекса воде порекло из различних епоха и припадају различним преводиоцима, то се цитати из јеванђеља, као и из псалтира, једним делом наслањају на стари превод те књиге, другим пак делом претстављају ревизију тог старог превода; та је ревизија доводила у појединим случајевима до већих промена у старом преводу, у другим пак огледа се само у замени старијих речничких варијаната новијим изразима.

Тако на пр. цитат из Матије 4₁₇ — *покантѣ са : приближи ко са цѣрство небесноѣ* претставља стари превод (*небесноѣ* м. старијег *небесѣскоѣ* налазимо већ у најстаријим споменицима); или цитат из Марка 15₃₇ стар је: *опона цѣркѣвѣнаѣ раздѣра са*. Али чешће налазимо у Супр. цитате из јеванђеља који се не подударaju са одговарајућим местима наших најстаријих рукописа.

Ево примера: Мат. 20₉.

Супр. *иже и кѣ ѣдиноѣоуѣмоу на десѣте часоу пришедѣшнѣмѣ . тожде давѣ динарионѣ.*

Мат. 21₅ *радоуѣ са зѣкло дѣштинѣ сѣѣсѣна . се цѣсарѣ твоѣ градѣтѣ*

Мар. *пришедѣше же иже въ единѣѣѣ на десѣте годинѣ . приѣса по пѣназю.*

Мар. *рѣцѣте дѣщѣри сѣновокѣсе цѣрѣ твоѣ градѣтѣ тѣѣѣ . кро-*

ти правѣдникъ и въсѣдѣ на жрѣба юно.

Мат. 25₁₋₁₃. Тѣгда оуподобитѣ са цѣсарьстени небезнои десати дѣвницѣ . ажѣ възамѣша свѣтильничкы ихъ . изидоша на срѣтении зати и невѣстѣ . . .

полоуношти же къпль быстѣ . се невѣстникѣ градѣтѣ изидѣте на срѣтении нмоу . възставѣша же и недостатчнѣ сѣшта . имѣнии пать ихъ . рѣша къ мждрымъ . дадите и намъ отъ масла вашего . . .

25₁₆₋₃₀ таче двѣма принесѣшема оубоубѣ . а иже еднѣ приѣ . то еднѣ принесе и възставѣнемъ рече . оубѣдѣхъ яко жестоки еси жьна идѣже нѣси сѣлаѣ . и събирѣла идеже нѣси расыпалѣ . и оубоубѣ са сзкрыхъ талантѣ ткон и есе теом . Отъѣвѣштавѣхъ оубо господниѣ нго рече . пронѣривѣхъ робе и лѣниѣын . аште видѣше яко жьнѣ идеже нѣсѣмъ сѣлаѣ . и събирѣла идеже нѣсѣмъ расыпалѣ . подоба ти бѣ дати сзребро мое прикоупѣ твораштнимъ . и азъ пришѣд || оубо възалѣ быхъ мое сѣ възвѣтнѣхъ . . .

Мат. 26₇ . Супр. приде блѣдница стѣклѣницѣ мѣра дръжашти . и възали масло то дрѣвѣномъ на главѣ господнѣ .

Мат. 26₃₁ . Супр. поражѣ па стѣха и разнѣ пондѣтѣ овѣца .

токи и въсѣдѣ на осьла . і жрѣба сѣа брѣмьничѣ .

Мар. Тѣгда оуподобитѣ са цѣрѣстени нѣскоѣ десати дѣвѣ . ѡже примѣша свѣтильничкы своѣа . изидѣхъ противоу жениху . . .

полоуношти же възпль быстѣ . се женихѣ градѣтѣ . ісходите въ сзрѣтении его . тѣгда възташа дѣвѣ ты всѣа . и оукрашѣша свѣтильничкы своѣа . боуѣа рѣша мждрымъ . дадите намъ отъ олѣа вашего . . .

Мар. шѣдѣ же приемѣ . дѣ талантѣ дѣла о нихъ . і приобрѣте дроугѣжѣ дѣ талантѣ . тако и иже двѣа . приобрѣте дроугѣ дѣа . а приемѣ еднѣ . шѣдѣ раскопа землѣж . і сзкры сзребро фна своѣго . по мѣновѣхъ же врѣменѣхъ приде фъ рабѣ тѣхъ . . . вѣдѣхъ тѣ ѣко жестоки еси члѣкѣ . жьна идеже нѣси сѣлаѣ и събирѣла ѡдоуѣ не расточѣ . і оубоубѣ са шѣдѣ сзкрыхъ талантѣ ткон въ земнѣ . се имѣши твоѣ . отъѣвѣштавѣхъ же фъ его рече емоу . възлѣ рабѣ и лѣнѣ . вѣдѣашѣ ѣко жьнѣ идеже не сѣахъ . і събирѣла ѡдоуѣ не расточнѣхъ . подобаашѣ ти оубо въздати сзребро мое . . трѣжѣникомъ . і пришѣдѣ азъ възалѣ оубо бимѣ своѣ сѣ лихвоѣж .

Мар. пристѣпи къ нмоу жена имѣшти алаѣстрѣ мѣра драга . і възлѣѣ на главѣ его възлежашѣа .

Мар. поражѣ пастырѣ и разидѣтѣ са овѣца стада .

Мат. 27₁₉ Супр. Поџети бо к њѣмъ жена нго.

Мат. 27₅₁ Супр. о она црѣкѣзнаа на платѣ раздѣраса... каменьи на оукроуѣхѣ распаде са.

Лука 1₁₇ Супр. обрататѣ са срѣдѣца отцемѣ на чада и ослоушлнѣтымѣ на мѣдрость правѣднѣвѣнѣхѣ.

Лука 18₁₃ Супр. Бѣише са кѣ своѣ прѣси . не дрѣянѣи и вѣзѣрѣти на небо . и глѣашѣ . милостнѣвѣ бѣди бѣ . о многѣнѣхѣ монѣхѣ нечѣстнѣхѣ.

Мар. посла кѣ нѣмоу жена своѣ.

Мар. і се катапетазма црѣкѣнаѣ раздѣра са . сѣ вѣшнѣаго краѣ до ни . . . жанѣаго надѣвоѣ . і землѣ потрѣсе са . і каменнѣ распаде са .

Мар. обратити срѣдѣца отѣцемѣ на чада . і протнѣвнѣнѣвѣ кѣ мѣдрость правѣднѣнѣхѣ.

Мар. бѣише прѣси своѣа глѣ . бѣже милостнѣвѣ бѣди мнѣнѣ грѣшнѣнѣкоу .

Таквих отступања од старог јеванђельског текста у цитатима Супрасалског кодекса има више: уп. у чланку Дурново'а цитате из Лукина јев. 24₁₅₋₁₆, 24₁₇, Јованова 4₃₄, 5₄, 11₄₃₋₄₄, 12₁₅, 13₁₈, 18₂₉, 20₂₅ и др. Понекад цитати Супр. чине утисак слободног препричавања јеванђельског текста.

Покаткад находимо исти цитат на различним местима у две различне редакције, старијој и новијој; тако на пр. Јован 1₇ кѣ начало бѣ слово и слово бѣ отѣ ба . и бѣ бѣ слово (10₁₄₋₁₇) и друкчије — испрѣва бѣ слово и слово бѣ оу вога и бѣ бѣ слово (34₈₀) — у старијим текстовима јеванђѣља находимо не испрѣва нити вѣначало, већ искони. Мат. 25₃₄ чита се на 446₂₃ — идѣте благословѣннѣи отѣца монѣго . примѣте оуготованѣи вамѣ цѣсарѣствнѣи прѣдѣ сложѣннѣемѣ мира, а на 508₄ чита се овако: идѣте благословѣштнѣи отѣца монѣго . примѣте оуготованѣи вамѣ цѣсарѣствнѣи . отѣ сложѣннѣа вѣсѣго мира; дакле јасно се виде различни преводиоци у појединим партијама рукописа. Навели смо раније примере старих цитата тј. цитата који се наслањају на стари превод јеванђѣља. У овом погледу ваља истакнути цитат из јеванђѣља Луке 1₈₆: и се рѣче елисаѣвѣдѣ жжика твоѣи и та зачатѣ сѣишѣ . и се ни истѣ мѣсацѣ шѣстнѣи . нарицанѣмѣи вѣивѣши нѣплодѣвнѣи. У овом цитату пада у очи лексички архаизам жжика и морфолошки архаизам зачатѣ. Лексичких архаизама у Супрасалском кодексу има не само у старим цитатима већ и у новим: сачувала их је књижевна традиција. Тако налазимо у цитатима Супрасалског кодекса који су узети из јеванђѣља глѣдѣте (Мат. 4₁₉), неѣсѣжскнѣи (Мат. 6₃₁₋₃₂), неѣсѣстѣтѣмѣ

(Мат. 10₃₃), небесквинух (Мат. 16₂₇), градѣтъ (Мат. 18₁₂, 21₅), градѣин (Мат. 21₉), градѣшта (Мат. 24₃₀), аористъ рѣша (Мат. 25₁₋₁₃, 25₈), облик погодбеног начина вима (Мат. 25₂₇), вась мирѣ (Мат. 25₃₄), жинка (Лука 1₃₆), облик аориста зачатъ (Лука 1₃₆), начатъ (Лука 7₃₃), мѣро (Лука 7₃₈), взнити (Лука 24₂₅₋₂₇), облик партиципа про-свѣштѣшоуемоу (Јован 1₉), свѣдѣтельствоуи (Јован 18₂₈), лѣзика (Јован 19₁₅).

Али много чешће налазимо у цитатима Супрасалског кодекса новије лексичке и морфолошке варијанте, међу њима и изразе који претстављају нарочиту одлику превода и књижевних дела Симеунове епохе; нећу говорити о изразима часѣ и небесаѣ који се јављају већ у јеванђељским текстовима XI века писаним глагољцицом, као и о облицима аориста на -ѣх-, партиципима типа оставивѣх, који уопште преовлађују у Supr., и о сложеним облицима кондиционала са вѣихѣх, већ ћу навести ове изразе: дѣлама место старијег радн (Мат. 5₁₀ Јов. 11₁₄), трѣбниѣ место старијег оаѣтарѣ (Мат. 5_{23, 24}), тѣчѣѣ м. стар. тѣжѣмо (Мат. 6₃₃, 21₁₈₋₁₉), вѣлѣсти м. ст. взнити (Мат. 8_{9, 18}), стрѣха м. кровѣ (ib.), родѣство м. бѣона (Мат. 10₂₈), лѣжѣпосоуѣшѣствоуиши м. лѣжѣсвѣдѣтельствоуиши (Мат. 19₁₈), старѣшинна молитѣвѣникомѣ м. архѣерѣн (Мат. 21₁₅), заѣ м. жинѣхѣ (Мат. 25₁), невѣстанѣкѣ у истом значењу (Мат. 25₅), маслѣ м. олѣи (Мат. 25₈), облик аориста 3 л. јед. приѣ м. старијѣга приѣтѣ (Мат. 25₁₄₋₃₀), пронѣривѣх м. ѣлѣх (Мат. 25₂₆), приѣоуѣхѣ творашѣтѣнимѣ м. трѣжѣникомѣ (Мат. 25₂₇), вѣзвѣнтѣ м. анѣва ibid., вѣнкѣшѣнѣни м. кровѣшѣнѣни (Мат. 25₃₀), подѣба вѣ м. подѣбаѣше (Мат. 25₂₇), мирѣ м. вась мирѣ (Мат. 25₃₄), стѣклѣница м. алаѣаѣстрѣх (Мат. 26₇), паѣоуѣба м. гѣбѣлѣ (Мат. 26₈), старѣшинна жѣрѣчѣскѣи м. архѣерѣн (Мат. 26₁₄), поуѣстити м. поѣслати (Мат. 27₁₉), правѣдѣивѣх м. правѣдѣ-никѣ (Мат. 27₁₉), стража м. коуѣстѣдиѣ (Мат. 27₆₅), печатѣлѣти м. зна-менати (Мат. 27₆₆), бѣлоуѣшѣливѣх м. прѣтивѣвѣх (Лука 1₁₇), столѣ м. прѣ-столѣ (Лука 1₈₂), нѣкѣи м. еѣтерѣх (Лука 7₁₁), мѣнѣти м. непѣштѣвати (Лука 7₄₃), прѣма м. правѣ (Лука 7₄₃), дѣла м. радн (Лука 7₄₇), порѣда м. ран (Лука 23₄₈), сѣтанѣх м. дрѣхѣх (Лука 24₁₇), испѣрѣва м. искѣни (Јована 1₁), вѣ трѣбѣ м. трѣбѣѣѣше (Јован 2₂₅), поѣсоуѣшѣ-ствоѣвати м. свѣдѣтельствоѣвати (Јован 2₂₅), жѣзнѣ м. жѣвѣтѣ (Јо-ван 11₂₅), излѣзи м. градн (Јован 11₄₃), свѣборѣ м. сѣнѣмѣх (Јован 11₄₇), вѣскочитѣи м. взнити (Јован 13₂₇), оглаѣоланиѣ м. рѣчѣ (Јован 18₂₈), вѣрѣствоѣвати м. вѣрѣ ѣати (Јован 20₂₅). Понеки од ових изрѣза находе се већ у најстаријим рукописима јеванђеља, на пр. тѣчѣнѣх, мѣнѣти и сл., други пак, ван сваке сумње, налазе се у вези са

ревизијом превода јеванђеља у време цара Симеуна: дѣлама, дѣла, родство, правдливъ, взвѣтъ, порода, столя, сѣтънъ, оглаголаннѣ, пронжривъ и др.

Да видимо сад како стоји ствар у цитатима из јеванђеља у нашим старим споменицима. Наравно, не можемо дати дефинитивно осветљење тога питања, али понешто се да забележити и сада. Пада у очи да је речничка страна цитата у нашим старим споменицима архаичнија неголи у цитатима Супр. кодекса. Старији изрази а и старији облици находе се доста често, млађе пак варијанте ређе неголи у цитатима Супр. кодекса.

Тако код св. Саве налазимо: животъ (4,59,67) иго (1540 — према ирѣмъ); код Стевана Првов. въниди (123), такмо (127); код Доментијана благодѣтъ (155), врло стари израз невѣдоу сачуван је у облику невѣда (204), испъни (209), область (266), такмо (329), такмо (330), гредѣтъ (380, 415), животѣ (416), гредоуштадо (419), гредѣте (433, 436), мира вьсего (436), животь (487, 490), вьсь миръ (524, 562), изыкъ (524), гредын (646); код Теодосија — животѣ (735), искони bis (792), аорист проклатъ (813), токмо (813), область (824), животоу (838), партицип створѣши bis (838); код Данила... кромѣшнюю (1006); партицип заблоудѣшою, заблоудѣшнихъ (1118), животь (1372), гредоуштадо (1373), кромѣшнюю (1381); у похвалама кнезу Лазару — гредѣтъ (1405); код Григорија Цамблака — въ животѣ (1444), код Константина филозофа — гредѣтъ (1508), код попа Пеје — кромѣшнюю (1519), сьнъмы (1522), езыци (1525), радн (1541), животѣ (1544); у повельама — искони (1565), иго bis (1566), радн (1620, 1629), въ животѣ (1628), вьсь миръ (1626), животь (1634), партицип створѣ (1640), такмо (1645), итеръ (1700); у записима: животь (1820), о шоукою (1835), живот (1853), искони (1879), облик аориста рѣше (1891, 1916, 1935, 1942), иго bis (1963), рше (м. рѣша) bis (1967, 1968).

Поред старијих израза налазимо млађе изразе и облике: код св. Саве оставивъ (4), код Стевана Првовенчаног: нѣконмоу (112 — у најстаријим текстовима етероу); код Доментијана: жизнь (244), жизни (313), мироу (338), напльнитъ се (401), ирѣмъ (426), погодбени начин вьсте имѣли (435), мироу (463), жизнь (488, 490, 527), сьтворивѣши bis (527), вьсе страны (528); код Теодосија: испрѣва (687), власть (814), код Данила... вьлѣзи (977), миръ (1100), мироу (1107), часъ (1316), дьверъ огнюю 1361 — м. старијег деоноу (дъверъ и у Никольск. јев.); код Григорија Цамблака: жизнь (1455); у повельама: мироу (1816), вьлѣзи (1817); у записима мироу (1887,

1889, 1912, 1915, 1917, 1926, 1961, 1964). Нису сви ови изрази подједнако нови: *часъ*, *власть*, иако су млађи од варијаната година и *область*, често се налазе у најстаријим рукописима, Мар. и др.; *миръ*, у ствари, није замена старе речи новијом, већ само изостављање речи *всѣ* у изразу *всѣ миръ*. Изрази који упућују на Симеунову књижевну епоху ретки су; од ових израза пада у очи реч страна м. *языкъ* код Доментијана, — уп. *языкъ* 524, 1525. Обраћа на се пажњу отступање у цитату 571 од обичног превода: *благыи рабе извѣстыи* (код Доментијана), уп. 632: *благыи рабе мои и вѣрныи*.

Као што се види, источни књижевни утицај у цитатима из јеванђеља који се налазе у нашим старим споменицима врло је слаб; реч *женихъ* (261, 1035) не замењује се речју *затъ* ни речју *невѣстныи*, реч *правдъныи* (*δικαιος*) не замењује се речју *правдныи* (400, 401), реч *прѣстола* није потиснуо новији израз *стола* (в. 1586), у цитату 401 находимо *противъныи*, а не *ослоушливъ*, у цитату 1106 находимо израз *кромѣшныи*, а не *выѣшныи*, *ради* (1541) није потиснуто новијом лексичком варијантом *дѣла* односно *дѣлама*. Уопште цитати из јеванђеља налазе се скоро увек у тешњој вези са старим преводом јеванђеља како се тај превод огледа у Маријином, Зографском и др. старим рукописима.

Оваквом закључку већином води и поређење истих цитата у Супр. кодексу и у нашим старим споменицима.

Лук. 9₆₂. Супр. никтоже възложивъ ржкѣ на рало и възвративъ са възпаты оуправленъи бждетъ въ царство бжне.

Код Домент. (413)... зрен възпеты не оуправленъи есты въ царствени небесныи.

У Мар.: ... и зра възпаты оуправленъи есты въ царствени бжне.

Лук. 10₁₉. Супр. подати власть своимъ иго. ходити по змиамъ и скорпиамъ. и по всен силѣ вражини.

Код Теодосија: (814) Ге дахъ вамъ... власть настоupati на змѣи и на скорпиѣи и на всю силоу вражю.

Код Доментијана: (598). На змиѣи и на скорпиѣи и на всюоу силоу вражю.

У Мар.: Ге дахъ вамъ власть настѣпати на змиѣи и скорпиѣи. и на всѣхъ силѣ врага.

Лук. 10₂₀. Супр. въ небесехъ ваша выписана сѣтъ имена.

Код Теодосија... радощите же сѣи паче, иако имена ваша написана соут на небесехъ.

У Мар.:... радѹите же сѧ кро нѧина вѧша написана сѧтъ нѧѣѣж.
 Јов. 1₁, Супр. (10₁₄), вѧ начало
 вѣ слово и слово вѣ отъ бѧ и
 бѧ вѣ слово. снѧ вѣ вѧ начало
 отъ бѧ. вѧса тѣмѧ вѧша...

Супр. (344₃₀ —) испрѧва вѣ
 слово и слово вѣ оу вога и бѧ вѣ
 слово.

Мар. Искони вѣаше слово. и
 слово вѣаше отъ бѧ. и бѧ вѣаше
 слово. се вѣ искони отъ бѧ...

Јов. 10₁₁, Супр. пастѹхѹ же до-
 брѧи и благѧи. положитѣ доушѧ
 своѧ за овѧца своѧ.

У Мар.: Пастѧрь добрѧи дѧш своѧ полагаатѣ за овѧца.
 Јов. 11₄₃, Супр. лазарѣ излѣзи
 вѧнѧ

У Мар.: лазарѣ градѧ конѧ.

Јов. 14₂₇ код Доментијана
 (578) — мирѣ мон даю вамѣ
 тако и код Данила (1250); у
 Мар.: — ... даѧ...

Покаткад наилазимо на случајеве када се цитат у нашим
 старим споменицима подударѧ са цитатом у Супрасалском кодексу:
 Лук. 1₂₈ у Супр. чита се радѹи са обрадованѧи господѣ сѧ тобоѧ,
 и у повељама (1599, 1603, 1705, 1724) находимо обрадованѧи, док
 у Мар. чита се благодѧтнаѣ, у Зогр., Асем благодѧтнаѣ, у Николь.
 благодѧтна.

Покаткад находимо друкчије односе.

Лук. 12₄ у Супр. разликује се од Мар.; код Данила (1361)
 чита се друкчије неголи у Супр., али у исто време друкчије него
 у Мар.: Дан. не оубонте се отъ оубивѧюштихѹ тѣло доуши же не
 нѧоуштихѹ чѧсо сѧтворити нѣ пачѣ оногѹ оубонте се мѹгоуштадогѹ по
 оубивѧни и вѣ дѣбрь огнѧоѹ вѣврѣшти; Супр... не оубонте са отъ
 оубивѧюштихѹ тѣлѧса. доуша же не мѹгѧштѧмѧ оубити. оубонте са
 пачѣ. мѹгѧштадогѹ. и доушѧ и тѣло вѧ родѣствѣ огнѧѣмѣ погѹбити;

Код Теодосија (792): Искони
 вѣ слово и слово вѣ кѧ Богѣ и
 Богѧ вѣ слово, се вѣ искони к
 Богѣ, вѧса тѣмѧ вѧвише и вѧж
 него ничтоже вѧстѣ, сѧже вѧстѣ.

У записима (1879): искони вѣ
 слово, и слово вѣ кѧ Богѣ и Богѧ
 вѣ слово.

Код епископа Марка (1387):
 добри пастѧр... доушоу своѹ...
 полагаѧт.

Похв. кн. Лазару (1395): Па-
 стѧрь добрѧ доушоу своѹ пола-
 гаѧтѣ за овѧце своѹ.

Код Теод. (739) лазарѹ гредѧ
 вѧнѧ.

Супр. мирѣ дарѣствоѹѧ вамѧ.

Мар. — можштѣмъ, али Зоґр. и Остром. имжштѣмъ, даље у Мар. — оубонте сѧ имжштадого властѣ по . оубѣнни вѣрѣшти въ ѣонѧ.

Јов. 13₁₈ код Теодосија (723) и у записима (1982), као и Супр. претставља контаминацију јеванђељског текста са текстом псалтира 40₁₀: вѣзвѣличилъ истѣ дошло је м. вѣздвижи из псалтира; у Мар. прѣвѣщеніе, али у Зоґр. патж = петѣ код Теодосија.

Покаткад се цитат у нашим старим споменицима подудара са текстом Савине књиге: тако код св. Саве (4) цитат из Мат. 10₃₇₋₃₈ чита се любѣи оѣда или мѣрѣ паче мене . . . . . тако и у Сав. (любѣи) м. иже любѣитѣ; али је ово любѣи могло доћи под утицајем Јов. 14₂₁₋₂₃ и Јов. 12₂₅.

Нећу се задржавати на питању цитата из апостола, остављам ово питање ономе који буде проучавао питање цитата у нашим старим споменицима стручно и на систематски начин. Верујем да стручно проучавање цитата из апостола неће много изменити ону слику која је добивена на основу проучавања цитата из Старог завета, из псалтира и јеванђеља. То се може претпоставити кад бацимо летимичан поглед на лексичку страну цитата из апостола: она је прилично архаична као и лексичка страна цитата из осталих делова Св. писма. Наиме, у цитатима из апостола находимо ове старе изразе: код св. Саве причестіе (12 — у Шишатовачком ап. ѡбѣщеніе), кнѣги (50), причестіе (51 ter, тако и у Шишат.), испљнѣна (51, тако и у Шишат.), благодѣтъ (61), причестіе (61), благодѣтъ (72); код Доментијана аорист рѣше (157), отѣ живѣта на живѣтъ (370), благодѣтъ (521), тѣкмо (525, 573); код Теодосија оуповати (774); код Данила благодѣтъ (975), итерѣѣ (989), благодѣтъ (1042; 1352).

У Похвалама кнезу Лазару налазимо оупованіа (1418); код Григорија Цамблака благодѣтъ (1441); код Константина философа кѣсьни (1466); код попа Пеје непѣшоѣю (1529), живѣтъ (1548); у повељама тѣкмо (1612, 1617), испљнѣ (1625), тѣкмо (1682), благодѣтъ (1699), рѣди (1753); у записима так'мо (1949).

Наравно има и млађих лексичких варијаната: код Доментијана нѣкѣне (199), аорист обѣне (350), часѣ (1523), ни ѣдиномоѣже (1671 — Шишатов. итерѣѣ). Поред тога што се касније лексичке варијанте јављају ретко, оне нису толико нове: часѣ м. година, ѣдннѣ м. етерѣ, аорист обѣне м. обѣнетѣ находят се већ у најстаријим споменицима старословенским.

1-V-1933

С. Куљбакин

2. VON ARNIM B. D. H., *Die Schreiber des Psalterium Sinaïticum und ihre Vorlage*. Leiden 288 + 6 + VIII

Једно од најбољих издања старословенских споменика је издање Синајског псалтира које је спремио покојни Северјанов, а довршио покојни ак. Карски (1922 г.).

Али ово издање има једну ману: оно је рађено не према рукопису, већ према снимцима.

Ево шта каже о тим снимцима у предговору Карски: „проф. В. Н. Бенешевичъ лѣтомъ 1907 года воспроизвелъ свѣтописью посредствомъ бѣлой на черномъ фотографіи черезъ призму на бумажныхъ бромистосеребряныхъ пластинкахъ всю старословянскую глаголическую псалтырь“... и даље: „неизвѣстно, былъ ли составленъ Северьяновымъ палеографическій очеркъ рукописи, сдѣлать который, руководствуясь только снимками, было конечно рисковано. Въ бѣло-черныхъ фотографіяхъ даже буквы кажутся нѣсколько толще, нежели на обыкновенныхъ снимкахъ съ этой рукописи, имѣющихся, напр. въ бумагахъ Фортунатова (л. л. 5^b, 6^a, 66^b, 67^a); судить же о форматѣ, пергаментѣ, чернилахъ, разлиновкѣ, постановкѣ буквъ надъ линіями или подъ ними, о заставкахъ, инициалахъ, краскѣ, употребленной при исполненіи ихъ, а также для покрытія цѣлыхъ строкъ надписаній псалмовъ, даже композиціи и стилѣ самихъ инициаловъ и т. п., затруднительно. Думается, что и число почерковъ при непосредственномъ изученіи оригинала рукописи не было бы столь велико, какъ это казалось Северьянову (больше 14): то общее впечатлѣніе, которое получилось у щепетильнаго изслѣдователя ихъ по снимкамъ, часто обуславливалось состояніемъ птичьяго пера и настроеніемъ писавшаго (почерки тонкій, жирный, крупный, болѣе мелкій“). V=VII, с. с.

Имајући у виду ове напомене Карског о снимцима на основу којих је спремљено издање Северјанова ја сам (у ЈФ. IV 176) изразио сумњу у то да је могућна дефинитивна карактеристика Синајског псалтира док не буде на основу проучавања рукописа одређен број преписача.

Међутим је изашла књига чији писац сматра да је мој скептицизам претеран; он изјављује (121) да нема довољно стрпљења да сачека док споменик буде још једном палеографски проучен, те покушава да да и без тог палеографског проучавања исцрпну студију о том најстаријем тексту словенског псалтира. У овој студији писац је показао поред одличне научне спреме и талента такво

ретко стрпљење у проучавању ситних графичких појава споменика, да његова изјава о недостатку стрпљења постаје парадокс.

Опширна монографија г. фон Арнима даје на почетку критички преглед ранијих радова посвећених Син. псалтиру, па онда писац прелази на питање о преписивачима и оригиналима рукописа; већи део књиге заузима систематско разматрање појединих питања правописа, фонетике и морфологије Синајског псалтира, на којем је засновано решење питања о броју преписивача и о оригиналима.

Можемо да се не сложимо са г. фон Арнимом у појединим питањима, па и у главним питањима о преписивачима и оригиналима, али ваља признати да ће с књигом фон Арнима морати да рачуна свако ко буде писао о Синајском псалтиру.

Питање о броју преписивача писац решава помоћу комбинације Гејтлеровог мишљења и Северјановљеве поделе рукописа на преписиваче.

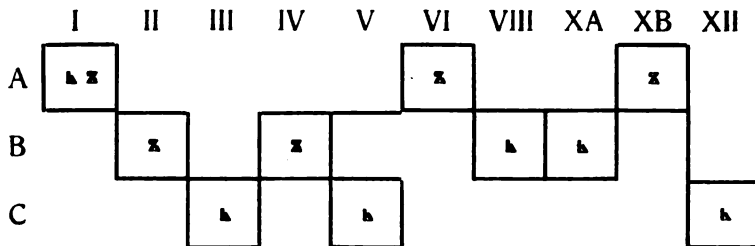
Гејтлер, који је видео рукопис, налази да су га писала три писца; има, међутим, код Гејтлера нејасности у овом погледу. Северјанов је разликовао 14 преписивача, али смо видели шта мисли о томе Карски; фон Арним је у праву кад мисли да се општа слика коју претставља употреба полугласника противи претпоставци о великом броју преписивача, али опет само то још не доказује да их је било баш 3, а не 4 или 5.

Писац узима Северјановљеву поделу рукописа на преписиваче као поделу рукописа на партије, али те партије доводи у везу са радом трију преписивача.

Дакле, у главnome — у питању броја преписивача фон Арним као да се слаже с Гејтлером, али опет не потпуно: има извесних разлика. Гејтлер потпуно одређено доводи у везу са руком *A* стране I · 10^b, са руком *B* стр. 82^b—113^b, а са руком *C* стр. 146^b—177^b; за стр. 130—146^b Гејтлер вели да их је можда писала рука *A*, за стр. 10^b—50^a Гејтлер вели да та партија прекида руку *A*, а не каже да је тај део писан руком *B* или руком *C* или евентуално руком *D*; међутим фон Арним тврди да је II партија = 10—39^b писана руком *B*, партија III = 40—43^b — руком *C*, партија IV = 44—46₄ — руком *B*, партија V = 46₄—49^b — руком *C*; за стр. 50^b—82^a Гејтлер ништа не говори: према фон Арниму VI партија = 50—78^b писана руком *A*; затим, за стр. 114—129^b Гејтлер вели да би се тај одломак могао сматрати новом руком (није јасно да ли Г. помишља на руку *D*); према фон Арниму тај је одељак писан руком *B*. На тај начин

подела рукописа на партије и руке код фон Арнима изгледа овако: I (1—9^b) = A; II (10—39^b) = B; III (40—43^b) = C; IV (44—46₄) = B; V (46₄—49^b) = C; VI (50—78^b) = A; [VII (79₁₋₈) = ?]; VIII (82—96₁₈^b, 97—98₁₄, 98^b—113) = B; [IX (96₁₄₋₂₁) = ?]; X A¹) (114—129^b) = B; X B (130^a—145^b) = A; [XI (134₁₃₋₁₆) = ?]; XII (146—150₂₀; 150^b—159₂^b, 159^b—177^b) = C; [XIII (150₂₁₋₂₂) = ?, XIV (159₃₋₆) = ?].

С обзиром на употребу полугласника подела рукописа на партије и руке претставља се код фон Арнима овако:

Пада одмах у очи једна ствар у овој слици употребе ѡ, з: рука B у II и IV одломку употребљава чешће з, а иста рука у VIII и у XA—ѡ. Ова чињеница претставља једну тешкоћу, коју примећује и сам фон Арним и коју се он нада да ослаби, али ја не видим да је он ту тешкоћу уклонио; тако исто он примећује да се рукопис као и облици појединих слова партије II знатно разликују од рукописа и облика појединих слова у партијама VIII XA. Ја не видим да је он и ову тешкоћу уклонио. Можемо рећи да је фон Арним и сувише мало посветио пажње овој палеографској страни споменика; последња XVII глава његове књиге носи палеографски карактер (280—288), али се у тој глави говори само о употреби лигатура, о категоријама погрешака, али не о облицима појединих слова код преписивача нашег споменика; међутим питању употребе слова за *i* писац посвећује осам страна (21—28).

Да разгледамо мало ближе питање о односу појединих партија Син. псалтира у погледу облика понеких слова. Партије I VI XB фон Арним доводи у везу са руком A; заиста, облици словâ у овим партијама не сметају овај хипотези: уп. слова а в з ѡ н л м с ж у партијама I и VI; тако исто слични су облицима словâ у партијама I VI облици слова у XB. Друкчије стоји ствар са партијама II IV VIII XA, које партије фон Арним

¹) Место партије X Северјанова писац разликује два дела ове партије писана различном руком: XA. и XB.

сматра као писане руком В, па и са партијама III V XII које он везује са руком С.

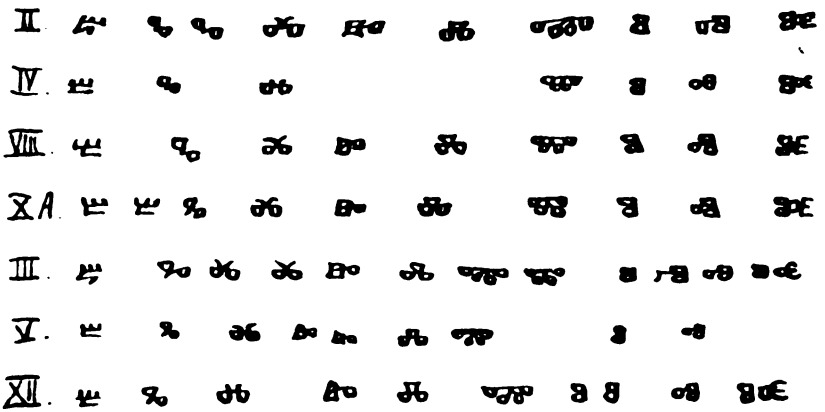
Партије VIII и ХА заиста се могу сматрати као рад истог преписивача. Гејтлер је сматрао стране 82^b—113^b тј. партију VIII као дело руке В, а за стране 114—129^b тј. за партију ХА Гејтлер вели да би се могле сматрати новом руком тј. не В; у овом случају чини ми се, можемо да отступимо од Гејтлера, па да се придружимо фон Арниму: уп. подједнаке односно сличне у партијама VIII и ХА облике слова б г ж з л м о љ ж као и то што од слова за полугласнике и у партији VIII и у партији ХА преовлађује слово њ. Али за партију II и сам фон Арним (10 стр.) вели да се она у облицима појединих слова разликује од партија VIII и ХА; до душе, он не каже у облицима којих слова налази ту разлику; могли бисмо навести као пример слова б г з л м о ж. Та се партија још више разликује облицима слова од партије VIII, коју можемо поуздано сматрати као рад руке В, партија IV: уп. слова м ж ж б ж; рука која се огледа у партији IV претстављена је у снимцима Северјанова и сувише малим одломком — свега 7 реди, али и ова грађа је довољна да се утврде битне разлике између те партије (IV) и партије VIII; треба додати, да партија IV претставља према партијама II VIII ХА облији рукопис, што је констатовано и сам фон Арним.¹⁾ Дакле пишчев закључак да су партије II IV VIII ХА рад једног истог преписивача није нимало поуздан.

Чини ми се да тако исто није поуздано приписивати једном истом преписивачу партије III, V и XII. Гејтлер везује са руком С партију XII (146^b—177^b), што се тиче партија III V оне су код Гејтлера везане са партијом II у једну целину 10^b—50^a, у један одељак рукописа са напоменом „прекида А“. Разгледајући облике појединих слова у партијама III V XII можемо доћи до закључка да су партије V XII можда писане једном руком, али никако није чврст закључак фон Арнима да истом преписивачу припада и III партија: ја видим извесне разлике између III партије, с једне стране, V и XII, с друге, у облицима слова б г ж з л.

На тај начин видимо да се фон Арнимова подела Синајског псалтира на преписиваче А В С не може сматрати као доказана; не може се сматрати као дефинитивно утврђен број ни преписивача; разуме се, њих није било 14, већ много мање, али можда не 3, већ 4 односно 5.

¹⁾ Не могу ово ставити на рачун оригинала, као што то чини писац (29).

Мишљења сам да се то питање тешко може решити на основу снимака који су приложени издању Северјанова.

У вези са питањем преписивача налази се друго питање којем писац посвећује пажњу, а то је питање оригинала Синајског псалтира. Писац замишља историју Синајског текста овако: преписивачи А В С преписивали су са једног оригинала који писац обележава словом *x*. Овај је оригинал *x* преписан у првом свом делу (1—99₁₀) са оригинала *Y*, а у другом делу (99₁₀ -- до краја) — оригинала *Z*; подлога тексту *Y-Z* био је -- бугарски текст *O* који је био препис панонског оригинала *P*, који се своди опет на праоригинал *A*g („Archetypos“).

Да је непосредни оригинал Синајског пс. био један рукопис *x*, по пишчеву мишљењу, доказује ово: употреба кроз цео рукопис једног слова *ж* за *л*, *м* (неколико изузетака могу се сматрати као случајне грешке), затим употреба нарочитог слова за *х* у облику који личи на паука код преписивача А и С; преписивач В заменио је ово *х* свога оригинала словом *ω* (*ωλжм* 88₁₁^b), даље, код свих преписивача налазимо *ѣѣ* = *éáv*; тако исто код свих преписивача налазимо *нждѣ*, *нждѣжѣ*, *донждѣжѣ* са секундарним *жл*; у свима већим партијама налазимо предлог односно префикс *вс-*, *квз-*, *вс* место *вж-*, *вжз-*, *вжс-*, консеквентно се пише *окржст-*, *окржстѣй-*, *вждати*, *сжзждати*, *сжзждани*, *сждѣ* — *сждѣж* („у рукопису у којем се *ь* у јаком положају замењује са *ѣ* и иза *р*, а у којем, с друге стране, *ь* замењује старо *ж*“); најзад, као доказ да су преписивачи имали један оригинал фон Арним наводи замењивање *ь* са *ж* испред *м*.

Не мислим да је претпоставка фон Арнима једино могућна: на крају крајева не може се порицати друга могућност — да је

једини знак за њ као и слово за њ (налик на паука) — да су те две особине пренесене у два непосредна оригинала X-Y (X у првом делу рукописа и Y у другом) из ранијег оригинала Z; речца **ѣѣ** јавља се код A B C поред **ѣѣ** (на пр. код A 6₁₁, код B 118^b₂₀, код C 170^b_{20, 28}); једно и друго (**ѣѣ** и **ѣѣ**) могло је бити већ у ранијем оригиналу; такође иждѣ- налазимо поред идѣ код A B и C (67₂, 91^b₅, 173₁₅); во-, воз-, може се објашњавати не као остатак оригинала, већ као заједничка језичка особина преписивача, који су припадали једној истој дијалекатској средини; **окрѣст-** могло је бити заједничка особина двају оригинала X—Y: по угледу на многобројне облике речи **крѣстити**, **крѣшати**, **крѣшени**, **крѣстителъ** (рз м. рѣ вероватно се изговарало као р вокално) доста се рано у дијалектима са љ > ѣ појавило **крѣстѣ**, **окрѣстѣн-** (рз = г); што се тиче **ѣ** (а не ѣ) оно нас не може зачудити, јер се **окрѣст-** јавља скоро увек на странама где преовлађује **ѣ**: на пр. на 40b—25 **ѣ**: 16 ѣ, на 97—25 **ѣ**: 15 ѣ, на 101b—23 **ѣ**: 6 ѣ итд.

Остали наводи фон Арнима такође се не могу сматрати као чврсти докази. Али ипак признајем да је претпоставка фон Арнима о једном непосредном оригиналу потпуно могућна, па чак и вероватна. Друга је његова претпоставка, као што смо рекли, да је оригинал Синајског псалтира X имао као своју подлогу два рукописа: Y у првој половини (99₁₀) и Z у другој (99₁₀ — до краја); и у том случају нису сви докази пишчеви подједнако убедљиви на пр. **ра** место **рѣ** (**праврати**, **правратишѣсѣ**, **пограваѣи**, **врмаѣ**) јавља се само на странама 103₁₀—110₈ код преписивача B, те је могло бити особина само тог преписивача; што се тиче примера **ѣѣ**—**ѣѣ**, **пограваѣи** на стр. 105^b и 106, ја их одвајам од примера са **ра** = **рѣ** и сматрам да су та два примера случајног порекла. Тако исто није много убедљиво **ѣѣ** 75₁₆ (VI), **прѣѣ** 84₁₂ (VIII) према **прѣѣ** 106₁₄ (VIII), **прѣѣѣѣ** 130₂ (XV) — само по два примера.

Као једно од обележја другог дела рукописа фон Арним наводи редупликацију предлога **ѣѣ** која се не налази у првом делу рукописа; ову особину писац везује са оригиналом Z са којег је преписиван други део оригинала X: **ѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣ**, у партијама VIII, XII; али се та особина јавља само у три примера, једном у VIII и двапут у XII, у већој партији X такви се примери не налазе.

Писац наводи још ове разлике између првог и другог дела рукописа: у првом делу **ѣѣѣѣ**, а у другом делу **ѣѣѣѣ**; лигатура **ѣѣ** = ѣ + м у другом делу рукописа тј. као обележје оригинала Z; у првом делу рукописа (обележје оригинала Y) **ѣѣ**, а у

другом делу (обележје оригинала Z) шт. Наведене разлике могу заиста сведочити о некој нехомогености рукописа по пореклу, али ми немамо могућности да утврдимо поуздано да ли је та нехомогеност постојала у подлози оригинала X (Y—Z) или у ранијој подлози O односно у још ранијој подлози P.

Писац прави још две констатације или боље рећи две претпоставке о разликама између Y и Z, једну с обзиром на употребу слова и, і, і̇ и другу — с обзиром на употребу љ, љ̇: у оригиналу Y преовлађивало је иза сугласника і, у оригиналу пак Z—и; у оригиналу Y често се јављало љ место љ и љ̇ место љ̇, а у Z често је било љ = љ и љ̇ = љ̇.

Оно што писац претпоставља о употреби і, и у праоригиналима Y и Z није ништа друго до пишчеве комбинације и то сумњиве вредности; замршену слику коју претставља употреба тих слова писац покушава да размрси комбинујући претпоставке: како је било код преписивача A, B, C, како је било у оригиналу X и како — у ранијим оригиналима Y—Z.

За преписивача C он тврди да се руководио са два правила. 1) Voc. + cons. + и и 2) cons. + cons. + і, і̇; међутим видели смо раније да је сам преписивач C у оним границама рукописа које за њега утврђује фон Арним — у питању; наиме партија III знатно се разликује у погледу облика појединих слова од партија V, XII. Код преписивача B писац опажа извесне разлике између партије II и партија VIII, X A: у партији II налазимо из, у партији VIII із, у партији X A із; писац ову разлику објашњава разликом у употреби слова и, і, і̇ у ранијим оригиналима Y—Z; међутим видели смо да постоје палеографске разлике међу партијама II, IV и партијама VIII, X A, тако да уопште није поуздано да све ове партије припадају једном истом преписивачу; дакле, разлике из, із, із могу се објашњавати без претпоставке да су постојала два различита ранија оригинала Y—Z. Међу другим претпоставкама налазимо и ту да је і у оригиналу обележавало палатализацију претходног сугласника, као и другу претпоставку — да је у оригиналу било і ређе иза уснених сугласника неголи иза оних који су се лакше палатализовали; ове су претпоставке, као и друге сличне, за мене врло сумњиве; мишљења сам да помоћу тих претпоставака писац није доказао да је Синајски псалтир преписан са једног оригинала X, а да је тај оригинал X преписан са ранијих оригинала Y—Z; међутим и саме по себи те претпоставке немају вредности.

Слично томе, кад писац наводи као доказ за своју хипотезу о праоригиналима Y—Z то да је у Y било често њ место ж, а ж место њ, а да су се опет у Z често чували ж и њ на своме старом месту, онда се доказује једна претпоставка помоћу друге; па и тешко је доказати оно што хоће писац имајући на уму компликовано порекло рукописа како га он замишља: — наиме кад је између последњег преписа трију преписивача А, В, С (а можда још и D?) и праоригинала Y—Z био још средњи слој — оригинал X.

Видели смо да фон Арним претпоставља још старији праоригинал O који је преписан опет са праоригинала P, а овај последњи — са Ar. (Archetypus); али се он не зауставља на тим претпоставкама, већ покушава да одреди особине не само последњих преписивача и X, него и особине Y—Z, O и P. Кад писац карактерише преписиваче А, В, С, он остаје на реалном тлу. Само треба напоменути ово: као што смо видели горе, постоји извесна разлика између партија VIII и X A, с једне стране, и II партије, као и IV партије, с друге стране; међутим писац узима партије II, IV, VIII, X A као једну целину.

Дакле, он наводи мењање dzę, şe, у dzo, šo као обележје преписивача В, али у IV партији тога мењања нема; каткад и сам писац примећује разлику између II партије, с једне стране, и VIII, X A, с друге: тако на пр. у партији II -тѣ место -тѣ преовлађује, али у партијама VIII, X A јавља се ретко; или: редуцирано *i* (i) у слабом положају јавља се у партијама VIII, X A већином као *i* (у партији IV увек тако), у партији пак II, напротив, скоро увек као њ (ж). Видели смо раније да постоји разлика између партије II, с једне стране, и партија VIII и X A, с друге, у правопису предлога из; а кад узмемо у обзир разлику између партије II и VIII, X A у избору знака за полугласник и разлике у облицима појединих слова, биће нам потпуно јасно да партију II не можемо везати уједно са партијама VIII и X A као што то чини писац.

Тако исто у погледу карактеристике преписивача С треба имати на уму да се партије III, V, XII, као што смо видели, разликују у палеографском погледу; и у пишчевој карактеристици преписивача С наилазимо на извесне разлике између партија III, V, XII: уп. тачку 30 (-ѡ место -ж врло често у партији III, често у партији V, врло ретко у партији XII), 41 (само у партији III „Labialumlaut“), 43 (вѣ- вѣз > вѣ- вѣз у партијама III и XII и скоро без изузетака, у партији V не само „vѣzved-“, већ и скоро увек „vѣstati“).

Кад писац наводи обележја оригинала X, Y—Z, O, P, он мање више напушта реално тло и оперише са претпоставкама. Разуме се да се може карактерисати непосредни оригинал X, али само у општим цртама; теже је погодити обележја удаљенијих оригинала Y—Z; O, P; то се види и из тога што се више пута тобожња обележја ових оригинала јављају код писца са знаком питања: тако на пр. са знаком питања писац наводи „a за o и за e у групи џе“; пошто и сам писац наводи примере овог мењања под насловом „Fehler?“ (стр. 77), може се лако замислити да су се те грешке јавиле код последњег преписивача; а и кад писац наводи обележја оригинала X без знака питања, може се сумњати да су та обележја заиста била у оригиналу: уп. тачку 28 („Vielleicht schon sporadisch -mъ statt *-mъ selbst am Ende der Handschrift“) или тачку 29 („Der „Umlaut“ vъ > vъ war (ungefähr wie in Partie II und XII“) in $\frac{1}{3}$ — $\frac{3}{4}$ der in Betracht kommenden Fälle durchgeführt“), или тачку 41 („Ausnahmslos *ъm > ѓm), или тачку 44 („Da in allen Partien ausser IV mně vorkommt hatte wohl auch X die Schreibweise mně oder m'ně neben тьně“), или тачку 46 („Vielleicht schon ausschließlich mпогъ oder m'погъ (A und C ersetzen' in der Regel durch ъ, B zog ъ vor).

Још више сумњивих тачака налазимо у реконструкцији обележја оригинала Y—Z, O и P; чим се удаљенији оригинал има на уму, тим се чешће јавља знак питања или негативна карактеристика („nie = o statt ж“, „nie e statt љ“ и сл.). Обележје „a место носних вокала“ јавља се и под Y—Z и под O. Као пример нагађања може се навести тачка 75 у обележјима оригинала Y—Z, „Wenn oto in Partie III und V vom Schreiber C stammt, der auch sonst konsequenter als seine Vorlage sein will (Umlaut vъz > vъz!), könnte auf Z beschränkt gewesen sein. Wahrscheinlicher ist mir aber“ итд. Ничим се не може доказати претпоставка да је у оригиналу X било више примера з, ц, место жд, шт (51 стр. — уп. даље) или претпоставка да се у оригиналу Y јављало спорадички љ место ж у јаком положају, или претпоставка да је у оригиналу P било увек рж, лж место *ъг, љ и *ъг, *ъл, или претпоставка да је већ у оригиналу P било отх золхта итд. Напоменућу још ово: у Синајском псалтиру, као што је познато, скоро увек налазимо један знак ж место љ и љ (неколико отступања случајне су грешке); ту доследну употребу једног слова за љ и за љ, која претставља старинску црту, тешко је довести у сагласност са пишчевом претпоставком о читавом низу оригинала (X, Y—Z, O, P, Ar.), јер је

тешко мислити да су сви ти оригинали подједнако употребљавали један знак за ж и љ, да ни један од ових оригинала није припадао каквој другој графичкој школи.

Већи део књиге фон Арнима посвећен је систематском прегледу фонетских и морфолошких особина Синајског псалтира. Тај је преглед заснован на врло пажљивом проучавању споменика.

Једна је од најинтересантнијих тачака у фонетској страни споменика судбина старих носних вокала. Сматра се обично да се ђ у Синајском псалтиру променило у о; фон Арним долази до закључка да се то десило само у дијалекту преписивача В, а не и у дијалекту преписивача А, код којег се јавља замена ж са о и обрнуто; као разлог за ово мишљење писац наводи разлику између В и А која се састоји у томе што преписивач В употребљава о место ж скоро искључиво у кореновим слоговима, преписивач пак А пише о место ж много ређе неголи В и независно од положаја ж у речи. Мишљења сам да тај разлог није довољан, јер ипак код преписивача В налазимо три примера о место ж у наставцима и један пут на крају речи, али пристајем да можемо бити сигурнији са претпоставком о = ж код В неголи код А, јер међу примерима ж м. о код В налазимо примере подж множ, сжвож (место подо, совож) у којима се ж теже могло јавити м. о (под утицајем задњег ж), неголи у примерима као што су жтржба, мжж и сл. У осталоме није од значаја да ли су два преписивача знали у своме дијалекту за о м. ж или само један.

Примери узајамне замене љ и ѓ такве су природе да се њима не може доказати губљење носне природе ѓ код преписивача Синајског псалтира, али узајамно мењање и и љ код преписивача В (односно у партијама које писац приписује преписивачу В) доказује у вези са и = ѓ код истог преписивача да су се у његову дијалекту у извесном положају изједначили ѓ, е и і — у томе се можемо потпуно сложити са фон Арнимом (75 стр.).

Друкчије стоји ствар са примерима у којима се узајамно замењују ж и оу, љ и ю; писац, наводећи ове примере, претпоставља (додуше са знаком питања) да је таквих примера било више у непосредном оригиналу — у његову мање архаичном делу (пс. 1—100); ја мислим да за ову претпоставку нема никаквих разлога: примера има врло мало и скоро сви су они сумњиви; ржжж (ген. дв.), два пута, може бити случајна грешка тј. ж м. оу под утицајем ж у претходном слогу; нмасю 107^b₂ (м. манасиж) и салзманоу 111^b₁₄ туђа су имена која преписивач није разумео;

тако исто пример на $н\ddot{u}$ 18₁₅ може бити последица тога што је текст био за преписивача неразумљив; пример $о\ddot{u}т\ddot{r}ж(н)жж$ могао се јавити услед тога што је преписивач мислио да је то придевски облик, а не глаголски; тако ће остати само два примера: $пищю$ 78₉ и $искрѣн. жмоу$, а то свакако није грађа која би била довољна за какве било закључке. Ситна, али је интересантна чињеница која се тиче питања носних вокала: начин којим се обележава сугласник $н$ у речи $ангѣлж$, наиме помоћу другог дела носних вокала (ϵ); фон Арним претпоставља да се помоћу ϵ обележавало слабо назализовано ϵ ; могућна је друга претпоставка, наиме да је ϵ обележавало непчано носно $н$ (n).

Много је пажње посветио писац компликованом питању о полугласницима тежећи да унесе у то питање нешто ново, али у главном остали смо на ономе што смо знали и раније. Нема сумње да су слаби $ж$, $ѣ$ на крају речи отпали код преписивача Псалтира; то доказују такви примери као што су $памѣ-т-воѣ$ и као што је $от мѣне$ и сл.; што се тиче пребројавања у погледу употребе $ж$ и $ѣ$ на крају речи оно води опажањима која су безначајна, а и показују још једном размимоилажење међу појединим партијама преписивача В, што фон Арним објашњава утицајем оригинала.

Разгледајући судбину полугласника у средини речи фон Арним издваја као засебну тачку судбину прасловенских $*гѣ$, $*гж$, $*лѣ$, $*лж$; стрпљиво пребројавање примера води писца закључцима који се односе на питање како је било са тим групама у оригиналу рукописа и како се понашао у овом погледу према свом оригиналу преписивач С. (86 с.).

У погледу судбине $ж$, $ѣ$ у средини речи у слабом положају ван те категорије ($р л + ж, ѣ$), ствар стоји овако. Полугласник $ж$ испред слога са веларним вокалом већином се чува као $ж$; изузеци се односе у главном на префикс $вж$; $ѣ$ испред слога са палаталним вокалом већином се чува као $ѣ$ (писац узима у обзир само наставак $-ѣник$ и основе $вѣс-$ и $вѣрѣ-$). Дакле, стара разлика $ж$ у $ѣ$ под горњим условима није потпуно изгубљена, а може се мислити да се чувала у оригиналу. Треба нагласити да се у овом погледу опажа разлика између партија које фон Арним везује са руком В: старо $ѣ$ јавља се у II п. 13 пута као $ѣ$ и 51 п. као $ж$; у партији IV налазимо само $ѣ$, у п. VIII 62 п. $ѣ$: 2 $ж$, у п. XА само $ѣ$; дакле п. II не слаже се са п. IV, VIII и XА. Тако звано Јагићево правило врло се слабо види у Синајском

псалтиру, тако да се не може поуздано утврдити ни за непосредни оригинал овог споменика; писац испитује ово правило на префиксима **вх-**, **вхз-**, **вхс-** и налази да се то правило у довољној мери огледа у партијама II, VIII, XA, III и XII; сем тога слабе трагове овог правила писац види у партији I; по моме мишљењу, грађа коју наводи фон Арним даје донекле право претпоставити мењање **х** и **в** по правилу Јагића само на основу партија II, III и XII (види грађу код фон Арнима на стр. 92). Што се тиче префикса **сх-**, он се пише скоро увек са **х**: 500 п., (само се 7 п. **св**). Тешко је поуздано рећи чим се објашњава разлика између **вх-**, **вхз-**, **вхс-** и **сх-**. Није немогућно објашњење фон Арнимово (14 стр.): можда је полугласник у префиксу **сх** испао раније него што је почело деловати Јагићево правило.

Може се сматрати после пишевих разлагања као вероватно или могућно да се у оригиналу рукописа још видело мењање **в** у **х** испред **м**: као доказ могу се наводити чињенице из партија VIII, III, V, X A, XII у којима се иначе радије употребљава **в**.

Као што је познато Синајски псалтир има врло мало примера за губљење полугласника у средини речи у отвореном слогу. Разгледајући ово питање писац издваја групе **мхн—**, **мвн—**, имајући на уму мишљење Меје'а (*un jer faible placé entre une consonne sonore et une sonante suivante — r, l, n, m, v -- tend à s'absorber dans cette sonante*). У тој вези фон Арним развија идеју да је губљење у групама **мхн—**, **мвн—** наступило у различним речима у различно време; наиме, он мисли да се **в** чувало дуже времена у речима **мвнин** (**мвнвша**), **безоумана** (**безоуманх**) неголи **в** у речи **мвнѣ** или **х** у речи **мхногх** и да се **в**, **х** дуже чувало у речима **мвнѣ**, **мхнож** (ради облика **мвнѣ**) неголи у **мхногх**; ја у то не верујем: облик **мвнин** могао је добити по аналогiji **мвнвша** јако **в** м. слабога **в** и само то, али фон Арним наводи речи у којима се губило **х**, **в** овим редом: **мхногх**, **мхнож**, **мвнѣ**, **безоумана**, **помвнѣти**, **мвнин** и разликује пет постепених момената губљења полугласника у тим речима; прво се изгубио полугласник у речима **мхногх** **мхнож**, па онда у речи **мвнѣ**, па онда у речи **безоумана** и, најзад, у речи **помвнѣти**. Ови различни ступњевии, по његову мишљењу, огледају се у појединим старословенским споменицима, што се писац нада доказати у нарочитом чланку; у Синајском псалтиру код преписивача В и С огледа се трећи ступањ, а код преписивача А писац види прелаз ка IV и V ступњевима (IV ступањ је губљење полугласника у облицима **мхногх**, **мхнож**, **мвнѣ**, **безоу-**

мѣна, V ступањ је губљење полугласника у свим тим облицима и у помѣкѣти). Бројеви на пишчевој табели који показују однос облика са губљењем и чувањем полугласника у горњим групама више пута су такви да се на основу њих не може створити поуздан закључак; тако на пр. у II партији тип *взоумѣна* јавља се један пут са полугласником; облика пак без полугласника нема, у VIII партији однос *мѣн-* према *мн-* = 7:0, у партији ХА тај однос = 4:0 итд. Под таквим условима није искључено оно што се зове графичка случајност.¹⁾

Сем група *мѣн-*, *мѣн-* налазимо губљење полугласника у Синајском псалтиру и у другим групама, али, као што је познато, врло ретко; што се тиче разлика у овом погледу између појединих преписивача — те разлике могу бити такође случајног порекла: што се губљење полугласника у групама *вѣг*, *дѣп*, *вѣс*, *рѣс*, *кѣто*, јавља само код преписивача А, не може се сматрати као поуздани доказ да се полугласник у тим групама још чувао у дијалекту преписивача В и С.

У погледу судбине полугласника *ѣ*, *ѡ* у слабом положају ја не видим битне разлике између преписивача А, В и С. Овом приликом ћу напоменути да није требало да ме писац поучава (на стр. 13) о томе како има старословенских рукописа као и македонских и западнобугарских дијалеката у којима мењање *ѣ > ѡ* не стоји на једној линији са мењањем *ѡ > ѣ*: о томе је фон Арним могао прочитати у мојој старословенској граматизи већ у руском издању 1913 г. (на стр. 64).

Потпуно свестан разлике која може бити у судбини *ѡ* и *ѣ* у јаком положају ја сам мишљења да је и преписивач А, као и остали преписивачи Синајског псалтира, знао у своме дијалекту за мењање *ѣ > ѡ*, као и *ѡ > ѣ*.

У томе погледу постоји размимоилажење између мене и фон Арнима који мисли да је преписивач А знао само за мењање *ѡ > ѣ*, а не и за *ѣ > ѡ*: примере са *ѡ = ѣ* код А фон Арним везује са оригиналом рукописа и то на основу тога што се мењање *ѣ > ѡ* јавља код А ређе неголи код осталих преписивача; ја сам пак мишљења да се примери *ѡ = ѣ* код А морају ставити у рачун њему, а не оригиналу, јер је оригинал споменика био врло стар. Дакле, није требало да ме г. фон Арним овим поводом теши својом депла-

¹⁾ Писац цитира на 17 стр. тај мој израз са примедбом „was ist das?"; међутим на стр. 127 он вели: „ich halte es für Zufall, dass beispielsweise häufig usľŕš- aber nie slŕš- in Formen von sľŕšati erscheint“...

сираном примедбом на стр. 14: „derartiger Versehen braucht sich niemand zu schämen“. Нема ту омашке, већ друкчије схватање чињеница неголи што је схватање писца.

Разматрајући судбину **ѡ**, **ѡ** у јаком положају испред слога са славим редуцираним **и** (**ѡ**) писац наводи примере **днѡѡ** (132₂₀, 144^b₂₀), а такође и **дѡнѡѡ** 130^b₇, **дѡнѡѡ**, 91₅, **дѡнѡнѡ** 120₁₅ (111 стр.); писац претпоставља да је **ѡ** у овим примерима испало, јер је било у слабом положају, **ѡ** је било релативно јаче. Мишљења сам да не треба поклањати сувише много поверења овим примерима, тј. да је преписивач могао написати два пут **днѡѡ** случајно изоставивши полугласник, а да је изговарао **дење**; примери са полугласником **ѡ** претстављају резултат графичке традиције. Уосталом изгледа да и сам писац сумња у своје објашњење: у напомени он додаје „oder ist **днѡѡ** nach **д(ѡ)нѡѡ**, **д(ѡ)нѡнѡ** gebildet.“ У сваком случају требало је да писац објасни зашто се полугласник **ѡ** иза **д** испред слабога **ѡ** нашао у слабом положају.

Тако исто ја не бих поклањао много поверења примерима средњобугарских споменика **внѡмн**, **снѡмн**, **внѡжѡ** у којима се, по мишљењу фон Арнима (111 стр.), полугласник у префиксу налазио у слабом положају, а полугласник у кореновом слогу — у јаком положају. Допуштам да је као резултат губљења полугласника у слоговима **гѡ**, **гѡ**, **лѡ**, **лѡ** **г**, **л** постало вокално услед чега се полугласник у претходном слогу могао изгубити, тј. примери **скрѡвнѡжѡ**, **слѡга** могу се сматрати као облици фонетског порекла (**skrѡven**, **sѡga**), али не видим разлога да претпоставим вокално **п** у облицима **внѡмн**, **снѡмн** и сл.

Тако звани редуцирани **ѡ**, и тако исто су предмет детаљног разлагања у књизи фон Арнима (гл. VII), у којем разлагању писац се обазире, као обично, на разлике између појединих партија Синајског псалтира. И овде као и на другим местима писац каткад оперише са малим бројевима; тако на пр. примере са „-штѡѡѡ“ он сматра (119 стр.) као обележје преписивача В: у другој партији налазимо 4 примера овог типа, у VIII партији 7 примера, у XА 3 примера; примера са „-ѡѡ-“ у II партији 15, у IV 1, у VIII — нема, у XА 4, дакле и овде се II партија разликује од VIII и XА. Мењање **-ѡѡ > ѡѡ** писац сматра као резултат гласовне промене, у што ја сумњам; **ѡ** м. **ѡ** писац назива дуђењем, што такође није доказано.

У избору слова за редуцирано **ѡ** (**ѡ**) у слабом положају нема слоге између појединих преписивача Синајског псалтира или боље рећи између појединих партија рукописа. Интересантно је да се

и у овом погледу II партија разликује од VIII и XA: друга партија употребљава скоро увек њ, док VIII и XA скоро увек једно од слова за -i- (в. код фон Арнима 120 стр.), — још један разлог за сумње у претпоставку фон Арнима да су партије II, VIII, XA писане једном истом руком.

Носни вокали, полугласници и редуцирани *xi*, и јесу три главна питања старословенске фонетике. Али писац исто тако пажљиво разматра и остала питања фонетска, па и морфолошка за која Синајски пс. даје грађу: о вокалу *ѣ*, о *xi*, о зеву итд. На жалост, ја не могу да се задржим на свим тим питањима, јер бих далеко изашао из оквира обичне оцене.

Ја ћу да се зауставим само на понеким питањима која разматра фон Арним.

У глави IX писац, кад говори о вокалу *xi*, додирује питање о избору знака за тај вокал: *xi*, *xi*, *xi*; у вези с тим он тврди да одвајање другог дела слова *xi* на крају реда као и сугласник на крају реда претстављају траг навика које су обележја ћирилских рукописа („eine Spur kyrillischer Scheibgewohnheiten“): писац се позива у том случају на Самуилов натпис 993 г. (*сѣ-ниѣ*), на одломак Гршковичевог апостола (*вѣ-ниѣхѣу*), на Добрејшово јеванђеље (*вѣ-ниш-*) и на Мостарско јеванђеље. Мени није јасно на који начин може Гршковичев одломак писан глагољицом бити илустрација ћирилских навика. Под насловом *Künstliche Doppelschreibung der Buchstaben ѣ und и* налазе се примери глагола *вѣзѣаакати*; то је свакако правилно, и није требало да писац додаје хипотезу да двоструко ѣ обележава дуги вокал као резултат дуљења у вези са губљењем полугласника иза ѣ (*Ersatzdehnung*): било би непојмљиво зашто се такво дуљење обележава само у тој речи.

На стр. 189 писац допушта да се облик *зѣлѣта* јавља м. *зѣлѣта; ова је претпоставка потпуно произвољна, писац њу везује са појединачним примерима о м. ѣ у Синајском пс. (*зѣрѣ*, *дѣбѣрѣва*, *подеѣте*) и у другим споменицима (*брѣтомѣ*, м. *брѣтомѣ*, до м. да, ро м. ра у Зогр. јеванђељу, *ѣкѣи* м. *ѣкѣи*, *полицѣ* м. *палицѣ*, *моно-стирѣ* у Супрасалском кодексу); чак и примери, доста многобројни, *роѣѣ* и *роѣ* долазе код писца овамо. Примери *роѣѣ* и *роѣ-* у Супр. ваља свакако одвојити од осталих примера, због њихове релативне многобројности; ови се примери не могу објашњавати нарочитим изговором вокала ѣ блиског вокалу ѣ, а и остали примери које наводи фон Арним допуштају друго објашњење: у примерима *зѣрѣѣ* (уп. рус. зорѣѣ, придев зорѣѣ итд.), *дѣбѣрѣва*, *роѣѣга* (поред *роѣѣга*

уп. рус. розга) имамо старо етимолошко о; други примери као *вротомъ*, *полицд*, *монастиръ* могу бити случајне грешке.

Интересантни облици *нѣкъзѣства*, *о свѣцѣ*, недовршен облик именице *свѣцѣниѣ*, ван сваке сумње, остаци су удаљеног оригинала са моравизмима, али писац покушава да други од ових примера објасни друкчије: он претпоставља изопачење наслова „о-свѣл(тѣ)цѣ домоу давѣдова (-цѣ м. -цѣк); ово објашњење мора се одбацити због ѣ м. *к* (XI в.) и изостављања -тѣ. Што се тиче облика Ключева зб. *розѣство*, *по-розѣствоу* и *рожаство*, које писац наводи у овој вези, — последњи облик свакако не иде овамо: у њему је вероватно испало д у групи -ждѣство после губљења полугласника тако да је тај облик полуфонетски, полуетимолошки; не може се порицати постојање дијалеката у којима је полугласник у том случају био у слабом положају.

Претпоставка да је у оригиналу Синајског пс. било више примера са з, ц место жд, шт коју исказује фон Арним не може се ничим образложити; писац се позива на пример из II партије *схѣдѣствѣ-и* који он објашњава овако: у оригиналу је било *схѣдѣ-ѣци*, али писац је схватио глагољско ц као глагољско с + ћирилско т; ово је објашњење потпуно невероватно — пре би било да је преписивач написао ст под утицајем почетног с.

Једно од маркантних фонетских обележја Синајског пс. је чување разлике између старог dz и z; пет-шест отступања¹⁾ у партијама I, II, VI, VIII не могу се друкчије протумачити него само као остаци оригинала, тј. преписивачи су имали у своме говору сугласник dz; ја не знам зашто се писац устеже од коначне одлуке у овом питању (202 стр.).

У Синајском пс. пише се *штю*, *ждю* *чю*, *цю*, *дзю* и *шю*, само двапут налази се и то у партији III *ашоуѣтъ*; писац сматра да је то *ашоуѣтъ* обележје дијалекта преписивача С (203 стр.), али заборава да је та реч лексички архаизам — управо моравизам —, те стога не може бити обележје преписивачевог говора, већ је остатак удаљеног оригинала.

Група *tvj* мора дати групу *штѣл*; ову групу заиста налазимо у примеру Синајског пс. *оумрѣциѣлѣми* (у партији VI: л је писано инад в); иначе се пише *ѣв* (без л), тако и у другим споменицима старословенским. Стога фон Арним сумња уопште у мењање групе

¹⁾ О облику *раждѣзи* уп. моју ст.-словенску граматику на француском — 191 стр.

tvj у штвѣѣ — пример оумрѣцвѣѣми са ѣ, по његову мишљењу, сведочи само „von dem lobenswerten Streben nach archaisierender Orthographie;“ на питање зашто се t испред v+j променило у шт писац одговара овако: џ у групи tv+j врло се рано изгубило, али се задржало због правописне аналогије, група пак t+j дала је правилно шт — у томе се он позива на пример из Супрасалског кодекса оумрѣштѣѣ. Мишљења сам да су претпоставке фон Арнима мало вероватне; не верујем да се „џ“ у групи tvj изгубило, реченица о архаизираном правопису није ми јасна: откуд је могао преписивач узети то ѣ (изнад в)? Међутим и руски језик и српски, као што признаје сам фон Арним (234 стр.), упућују на групу штвѣѣ од старијега tvj. Што се то ѣ скоро увек изоставља у ст. словенским споменицима може се објашњавати тиме што се оно врло рано изгубило у компликованој групи штвѣѣ.

Пример из Синајског пс. оумждрѣѣ даје повод фон Арниму да посумња да ли се није само дијалекатски група drj мењала у ждр. Тако исто писац сумња у објашњење облика типа сжмотрѣѣѣ аналогијом м. фонетског сжмоштрѣѣѣ; писац претпоставља да је r сметало палатализацији претходног t дијалекатски или уопште — претпоставка потпуно произвољна.

Облици типа оумждрѣѣ објашњавају се аналогијом као и облици типа сжмотрѣѣѣ.

У погледу тако званог епентетског l' има извесних разлика између појединих партија Синајског пс. — Писац утврђује да је само код преписивача В испало епентетско l' испред свих вокала, а не само испред и, ѣ. Али ваља у том правцу забележити да постоји опет разлика између партије II, с једне стране, и партије VIII, с друге, као што се види из примера наведених код писца на 233—234 стр.: само у партији VIII налазе се примери зѣмѣѣ, оуглазѣѣ поред зѣмѣѣ, избавѣѣѣ, у партији пак II има само примера са уметнутим полугласником између усненог сугласника и вокала.

Облик локатива множине вѣрѣѣ 61₁₁ фон Арним схвата као резултат утицаја од стране и- основа (244 стр.); пре ће бити да се вѣрѣѣ јавило м. старијег вѣрѣѣ по основама на i-, јер је то грчко βάρει.

У мојој Старословенској граматичи дошао сам до закључка да је облик локатива чѣмѣ остатак најстарије редакције јеванђељског превода; фон Арним се с тим не слаже: он наводи као доказ да је у првобитном преводу недељног јеванђеља било чѣсомѣ што се баш тај облик (чѣсомѣ) јавља на једином месту у

недељном јеванђељу, наиме: код Марка XIV-4-вх чѣсомъ у Остромирову јеванђ. (у Асеманову и Савином јеванђељу нема). Облик чѣмъ писац сматра као обележје само четворојеванђеља.

Ја остајем и сада при мишљењу које сам исказао у мојој Старословенској граматичи, и то из ових разлога: Остромирово јеванђеље је препис са бугарског оригинала у којем се огледа утицај превода Симеунове епохе, те се у њему чешће јавља замена старијих облика и речи новијим (у Мирослављеву јеванђељу на овом месту чита се по чѣто); у потпуни превод јеванђеља, ван сваке сумње, ушао је стари превод недељног јеванђеља — тај је превод био допуњен, јер није имало смисла преводити поново оно што је већ постојало у недељном јеванђељу; зато се у Маријином јеванђељу (Марк XIV-4) може огледати стари облик недељног јеванђеља, а у Маријином се чита на овом месту вѣ чѣмъ; најзад, сам писац вели о псалтиру (258 стр.): „у локат. јед. преписивачи В и С сачували су старију форму — нѣочѣмъже 110₁, w чѣмъ 155₁...“ Кад је у старом преводу псалтира било чѣмъ, природно је мислити да је исти облик био и у преводу недељног јеванђеља.

Облици партиципа презента са наставком -ѣи преовлађују у Синајском пс. (12 примера), али се поред њих јављају примери са наставком -ѣи (живѣи и сл. — 4 примера); ово се добро слаже са мишљењем да је облик на -ѣи релативно новијег порекла; међутим фон Арним не дели то мишљење, већ доказује како су облици на -ѣи старији, пошто их налазимо у партијама преписивача В и С које он сматра као старинске (живѣи 120₁₇^b, живѣи 149₂, грѣдѣи 154₆, стрѣгѣи 171₁). Писац претпоставља да је праоригинал псалтира (Archetypus) имао само облике са носним вокалом и да су ти облици замењени у оригиналу X (у првој половини) облицима на -ѣи. И за јеванђеље писац исто мисли: да су у његову преводу првобитно били облици на носни вокал, наводећи као доказ, да се Зографско и Маријино јеванђеље у томе погледу делимично подударају. Ово подударање може доказивати само то да су облици на носни вокал постојали у једном од оригинала који је био заједнички за Зогр. и Мар., а не да су ти облици обележје првобитног превода јеванђеља. Чињенице Синајског пс. не доказују да су ти облици били у првобитном преводу псалтира.¹⁾

¹⁾ Уп. о овом питању Kurz'a, К Зографскѣму евангелиу, 1933 (Slavia IX 3, 4, XI ³/₄ 481 и д.): писац убедљиво доказује да облици који су у питању нису архаизми.

Палеографски део књиге фон Арнима, као што смо већ напоменули, и сувише је кратак; у њему се не налази оно што је најважније: карактеристика облика појединих слова с обзиром на различне партије односно преписиваче. Напоменућу још да се не слажем с писцем у мишљењу о пореклу глагољске лигатуре *џ*: писац мисли да је ово слово позајмица из ћирилице: међутим при таквом објашњењу тог глагољског слова остаје непојмљиво зашто је доњи део средње црте ћирилског *џ* замењен кружићем — уп. глагољска слова *в*, *к*, *ш*, која немају кружића.

С. Куљбакин

3. — П. ЂОРЂИЋ, **О старословенским трпним придевима**. Београд. 1931, стр. 84 (Прештампано из „Јужносл. филолога“, књ. XI, 1931).

П. Ђорђић је посветио пажњу једном сложеном питању како српскохрватске тако и старословенске граматике. Он га је узео у пуном обиму, и по облицима са којима се јавља, и по значењу њихову и према употреби. Све то засеца у многобројна питања словенске граматике уопште: додирује се са питањем о стварању глаголске системе словенске уопште (тј. о њену изграђивању), о средствима за исказивање словенског медија, пасива и рефлексива (ако га такође назовемо глаголским родом) и о њиховим додирним тачкама.

Као што би се увек радило у таквим приликама, тако је учинио и Ђорђић: он је пошао од старословенских облика трпних придева, па је поводом свакога од њих надовезао и све друго што се о њему може рећи. Тако је цео рад постао мало растрзан. Нигде се није говорило потанко о принципским питањима, иако се на сваком кораку Ђорђић са њима сретао тако да је морао и о њима да проговори понешто.

Друга примедба од општијег значаја — била би ово. Г. Ђорђић, износећи материјал старословенског језика, говори поводом њега како је у српскохрватском језику или у ком другом словенском језику. Али су све ово делимична поређења. Међутим баш зато што је старословенски језик — мртав, што се за разумевање многих његових особина писац ове расправе морао служити грчким текстом или преводом Вуковим или другим преводима јеванђеља, било је потребно да проучи систему трпних партиципа једног словенског језика, на пр. најближег му српскохрватског језика, па да искуством и резултатима које би ту добио — осветли целу систему старословенског језика. Овако је много

штошта што претставља врло знатну принципску особину — на штету многих места у књизи — остало само споменуто и врло мало искоришћено.

Али иако је П. Ђорђић узео начин испитивања који му је отежавао и сам по себи сложен предмет, ипак је умео да начини занимљиво испитивање, испуњено лепим материјалом и оштрим посматрањем. П. Ђорђић је врло често прилазио сасвим блиско решењу питања и у више случајева нашао је право тумачење. О ваљаности његова метода испитивања сведочи и то, да се и онда када му није полазило за руком да дефинитивно реши какво питање, налазио на путу који несумњиво ка њему води. Тиме је показао несумњив смисао за сложенија лингвистичка питања.

Каква нам питања ставља испитивање трпних партиципа у словенским језицима? Ја бих их овако разумео:

1) Зашто се и како се изгубио парт. трпни сад. врем. у свима словенским језицима? Да ли се према старословенском језику види пут којим је то губљење ишло.

2) Какав је уопште однос међу придевским значењем и партиципским? У коликој мери за прелаз трпних глаголских придева у просте придеве има значаја глаг. вид, атрибутска и предикативна употреба? Колико се уопште у атрибутској употреби тих партиципа чувају њихове глаголске особине?

3) Употреба трпних партиципа за пасивно и медијално стање и узајамне везе њихове са рефлексивном глаголском системом.

4) Образовање пасивне системе како у старослов. језику тако и у другим словенским језицима, а нарочито у српско-хрватском.

П. Ђорђић у различним одељцима своје расправе додирује сва ова питања, али не увек у свој пуноћи и опширности њиховој, већ доста неједнако и каткада само у одломцима. Пратећи његово излагање, ја ћу, поред задржавања на тим питањима, истаћи и све друго што може бити од значаја по ова питања.

Ђорђић с правом истиче да се словенски трпни придев разликује од балтиског тиме што балтиски придев једино зна за наст. *to-*; међутим у словенским језицима то је друкчије (стр. 11). Поред тога што словенски језици имају два наставка: *-to-* и *-no-*, они их и различно употребљавају. Значајно је да се *-to-* употребљава једино уз инфинитивну (или боље аориску) основу (исп. *клатъ*, *пролитъ* и сл.), међутим код наставка *-no-* има и употребе презентске основе: *везе-нъ*, *ноше-нъ* (*posje-*) и сл. Када знамо да су

та образовања махом од трајних глагола, онда нам се ставља питање: шта она значе за ову систему. Ђорђић вели (стр. 72) да према 1600 случајева употребе прошастих трпних тридева од перфективне основе има их само 60 од имперфективне. Виде-манова је статистика, ако јој се веровати може, оваква: од парт. на *-шъ* нашао сам само *један* пример од имперфективнога глагола, и то од инфин. основе (то је клатъ у Син. молитв., *Beiträge zur altbulgarischen Conjugation*, 1886, 141); код наст. *енъ* има нешто више примера (шъвенъ, бьенъ, тлъчено, 136—138). У сваком случају, питање о природи ових партиципа мора ући у групу питања о стварању словенске глаголске системе. Ђорђић вели, истина, да је инфинитивна система млађа од системе трпних тридева, али тешко да ће то вредети у потпуности. Напротив, инфинитив је свугде сачувао свој првобитни карактер — везу са другом глаголском основом (аориском), међутим, као што се види по наст. *-епо-*, то није увек случај са парт. трпним.

Нема сумње да је најважнија особина ових партиципа — њихово значење. Од 25—30 стр. има доста тачних Ђорђићевих запажања о значењу трпног тридева, али је све растрзано и некако случајно. Код партиципа морамо разликовати три ствари:

- а) право временско значење (индикативно),
- б) неправо временско значење (релативно),
- в) просто придевско значење.

Да је ова схема принципски стављена видело, би се: 1) да и партицип трпни сад. врем. значи и вршење радње и сад. време када је употребљен као део предиката ма у каквој вези (*дѣлѣ пѣтници вѣнимѣ ете* или *видѣвѣ же нѣблюдомѣ сѣштѣ нѣвѣ*). У том положају он не може бити ничим замењен до каквим описним начином. Зато и у савременом српскохрватском језику у том случају прошасте трпни глаголски придев не може образовати пасив са глаголом *јесам*. *Прасе је ѡечено* или ма што друго — значи да је радња завршена, дакле не може бити употребљена за садашњост. 2) Када се год партицип употребљава атрибутски (апозитивно се он никад не употребљава), он се своди на *вршење* глаголске радње које се одређује глаголском основом, значећи радњу која се додаје оном времену у којем је главни глагол реченице од којег зависи именица којој се додаје партицип. Како то исто бива и са трпним прошлим партиципом у тим приликама, тј. како и он ту губи временско значење, то се и он своди на трпно значење своје основе, а време се одређује глаголом главне реченице.

На пр.: видѣлъ љсмъ чловѣка зъвана Петра — даје исти смисао као што би дале и данашње реченице: *нисам чуо за човека који се звао шако* или *који се шако зове* и сл. Ето зашто је у оваквим положајима партицип прошаста од трајних глагола могао да замени партицип трпни садашњег времена који се, по неопходности, гради од основе само трајних глагола. 3) Овај положај атрибутивне употребе партиципа, код кога се још осећа вршење глаголске радње, ако се и не осећа њена садашњост, даје могућности да се партиципи свих врста претварају у придеве. Јер чим партиципи не значе време, они се већ приближавају придевима; ако се још вршена или извршена радња на извесном предмету схвати резултативно, тј. као измена самога предмета према сличним предметима на којима није вршена или извршена та радња, онда по смислу тај партицип постаје прост придев. Кад речемо: *џлајшно је везено*, онда ту *везено* има право претеритално значење; али кад речемо: *дај ми везено џлајшно*, ми га стављамо насупрот *невезеноме*, тј. *вез* сматрам као његову особину (без обзира на то да ли је цело платно испуњено везом или само делимично, дакле, да ли је *везено* или *извезено* и сл.). Отуда овако атрибутски употребљени партиципи могу, али, наравно, не *морају* прећи у придеве — када се радња на њима вршена или извршена схвати као одлика њихова. По себи се разуме да су перфективни глаголи који имају обично *резулџајивно* значење најспособнији да даду много придева од својих партиципа; али то не значи да то не могу чинити и имперфективни глаголи.

Ако се ово троје буде имало на уму, онда ће велики број сасвим тачних и оштро запажених особина трпних партиципа у раду Ђорђићеву — бити сасвим јасан. Могло би се у вези са овим учинити доста ситних исправака излагању Ђорђићеву на стр. 34—39. Тако ја не бих реченице: *оучааше славимъ вѣѣми назвао апсолутним номинативом*, иако се овај партицип може превести онако као што се преводе апсолутне конструкције (39 стр.); тако исто ја не видим потребе да се реченице као *џосле учињенога мира* или сл. тумаче утицајем туђим (лат. или нем.); за мене у свима случајевима наведеним на 41—42 глаголски партицип има резултативно значење, па је могао бити придевски употребљен; иначе одељак од 45—53 стр. врло је добро израђен.

Још ћу споменути главу 12 о сложеном пасиву (стр. 74—80). И ту је Ђорђић показао да може да врши тананију анализу факата. Али и ту, као и другде у овом испитивању, питања која писац

покреће и примери које износи улазе у много шире категорије факата. Тако на пр. питање зашто рефлексивни глаголи немају пасив истог значења — зависи од самог схватања рефлексивности. Тачно вели Ђ. да тога не може бити; али не због тога што тога не би могло бити уопште, него зато што и трпна реченица: *ѡрасе је ѡечено* није потпуна, као што и реченица *деѡе је леѡо обучено* такође није потпуна; према томе она и не може претстављати прави однос према *деѡе се леѡо обукло* у којој је изречено и лице од кога потиче радња и лице на ком се врши. Што је овде исто лице, то је споредно. Тако исто разлика између пасивне реченице старословенске *кѡѡѡ мѡнѡѡ прѡдана сѡтѡ отѡѡ мѡнѡѡ* и нашег „све ми је предао отац мој“ само је у томе што народни језик наш зна за глаголско трпно стање, али не зна за трпне реченице у правом смислу речи. Да нема у горњој реченици *отѡѡ мѡнѡѡ* могло би се лепо рећи „све је мени предато“, као што Вук у другим случајевима и чини. Према томе, пасивне реченице, иако нису употребљаване у народном језику, не противе се његову духу, пошто је главни њихов део, трпно глаголско стање, — у њему добро развијено.

Занимљиво је да се према односу: *ѡрасе је ѡечено* који је једнак са *деѡе је одевено* начинио презент *ѡрасе се ѡече* према *деѡе се одева* са значењем које потпуно одговара пасивној претериталној конструкцији *ѡрасе је ѡечено*, само са презентским временским обележјем.

Сасвим су тачне примедбе Ђорђићеве о томе (супротно Маретићеву тврђењу) да *чуван сам* — ја бих рекао уопште у синтаксичком индикативу — не може никад значити пасивни *презент*, и да сви примери где такве конструкције не значе претерит — претстављају ту конструкцију употребљену у синтаксичком релативу, тј. у положају када партицип има неправо временско значење.

Најзад на стр. 80—84 даје Ђ. врло користан преглед сложених пасивних констркција трпних придева са помоћним глаголима *вѡѡти* и *вѡѡвати* у старословенском језику. Ову таблицу облика је вредело продискутовати. Тада би се јасно видело који су моменти прво утицали и у којим приликама да се изгуби парт. трпни сад. времена у нашем језику.

И поред све сложености предмета, Ђорђићу је пошло за руком да уђе у смисао ових образовања и да, макар каткада и посредним путем, покаже њихове често доста скривене особине.

4. — РАДОМИР Б. АЛЕКСИЋ, *Језик Матије Антуна Рељковића*, Београд, 1931, 155 стр. Библиотека Јужнословенског филолога бр. 4. Прештампано из ЈФ IX-X.

О једном писцу са језичке стране може се писати на три начина: *статистички*, када се да у потпуности грађа, без њене даље научне обраде, *описно*, када се пружи карактеристика пишчева језика са свих страна, и, најзад, *историски*, када се да историско објашњење језичкога материјала пишчева. Г. Алексић је узео други начин.

Први је начин само први корак у научном проучавању језика једног писца, он није још то проучавање; други и трећи начин имају својих великих тешкоћа. Када се хоће да проучи језик једнога писца, потребно је у сваком посебном случају одредити шта је особина пишчева језика, а шта је он са стране добио. Код М. А. Рељковића задатак је још сложенији. Он је човек који је много странствовао и преводио са страних језика; писац је граматике и речника, дакле је и сам морао нешто о језику мислити. Читао је књиге из других крајева, а сам је радио у другој половини XVIII века, када књижевне прилике нису још биле сређене, а родио се и живео је у Славонији, у једној од покрајина наших са врло измешаним становништвом. Зато је он морао бити сам и реформатор књижевног језика до извесне мере и крчилац путова у коришћењу материјалом његова дијалекта.

У уводу је Алексић дао, сем општијих напомена о Рељковићу као књижевнику, најопштију карактеристику Рељковићева језика (4—6). Поредети језик Рељковићев са описом славонског дијалекта проф. Ст. Ившића (Rad, 196—197) и са језиком осталих славонских писаца по опису Маретићеву (Rad 180), он је дао напомене о томе шта се може сматрати код Рељковића цртом народног језика, а шта је код њега књишког порекла.

У првоме делу А. износи особине Рељковићеве графике и место које он у питању графике и ортографије заузима међу осталим славонским писцима друге половине XVIII века. Тек када је Рељковић узео да састави граматiku (1767), он је прегледао свој дотадашњи начин писања и тек је тада дао своје дефинитивне погледе о томе. Тада је он увео *tj* (=ћ), *dj* (=ђ), *lj* (љ), *nj* (њ), *cx* (џ) и *sh* (ш) које су од њега прихватили и други славонски писци. Неки од тих знакова (lj, nj) сачували су се до данас у нашој латиници, а неки су се још дуго употребљавали у XIX веку (*dj* и донекле *tj*). Код Алексића је то јасно и прегледно изнесено.

Крај овог првог одељка обухвата акценат и квантитет Рељковићев. Познато је да је и Рељковић, као и Брлић, и као и данашњи славонски дијалекти имао троакцентну систему са узлазним акутом чакавског типа (који Ившић бележи знаком ~). Проф. Ившић је проучио акцентуацију Рељковићеве граматике (Rad 194, 1—60), тако да је Алексићу остало да је проучи у осталим делима Рељковићевим у којима има обележавања акцената и квантитета. Рељковић је бележио акценат у првом издању Сатира (ретко), у Фабули од млинара и његова сина и у Езоповим Фабулама, а нарочито у животу Езопову (врло често). Све је то А. покупио и изнео прегледно на стр. 22—48. Тај материјал потврђује ону слику посавске акцентуације коју нам је изнео Ившић у својим студијама о посавским говорима и у поменутој расправи; али у појединостима има код А. доста идентификовања са Ившићевим примерима са којима се ја не бих сложио. Истина је да у бележењу Рељковићеву има доста очигледних грешака; али може имати, и свакако има, и материјала који није био обухваћен студијама Ившићевим. У сваком случају, слагали се ми или не слагали са свима идентификовањима Алексићевим, корисно је за даље проучавање ове акцентуације што је он изнео сав акценатовани материјал који је код Р. у поменутих делима нашао.

У другом делу говори А. о фонетици Рељковићеве. Материјал је разбијен по језичким цртама, тако да се губе основне црте фонетике Рељковићеве. Који је дијалекат у основици Рељковићева језика? Несумњиво славонски око Давора (или Свињара), одговориће свако. Али по целокупности основних црта којем дијалекту он припада? Говори се на више места о утицајима чакавског и кајкавског дијалекта на њ; али би било прегледније и значајније да је то све на једном месту.

Несумњиво је да се тип овог дијалекта одређује овим цртама: икавизмом, гласовном групом *šć*, немењањем *-jd-*, троакцентном системом. Све би то говорило за најархаичнији икавски говор онога типа којег су икавски дијалекти који у својој структури имају *šč* и *žđ*, а за које сам ја претпоставио да су се находили на крајњем западу, у непосредној близини чакавског и кајкавског дијалекта. Али да је Рељковићев говор заиста такав, очекивали бисмо у њему мешање *ч* и *ћ*, тј. изговор оба та гласа као неког *ч*, као што је у муслиманског живља нашег по Босни и Херцеговини или по другим местима. Међутим те последње црте код Рељковића нема, иако Ившић говори да се заиста у северо-

источном делу Славоније ч изговара као *ћ*, а *џ* као *ђ* (Алексић, 76). Алексић је код Рељковића констатовао само једном *хођа*; иначе он увек пише правилно *ч* и *ћ*. Како се то може разумети код њега? Да ли и то није код њега, као много штошта друго, традиционално-књишка особина која код граматичара његова кова — који је позио нарочито на корен и етимологију речи — не би била немогућна?

Као чакавизме наводи А. међи гласовима: *vrebac*, *zemļeni* и сл., *gospoja* и *takojer*, чување *l* на крају слога и речи у извесним случајевима (ово је и кајкавизам у исто време); али је још знатно више одјека кајкавских особина: свакако компаративи врсте *jačji* (иако их тако А. не износи 62), облици као *ukojčeni* (62), *morje* и сл. (63). Свакако овамо иде и колебање у употреби *л* и *љ*, *н* и *њ* (исп. Алексића стр. 65—66), вероватно немењање *g*, *k* и *h* у деκлинацији.

Нова јотовања (А. 67—70) остављају извесних празнина. Рељковић је својим етимолошким правописом унео пометњу у оцену, шта је и како је он изговарао. Али ипак, мислим, да би се на основу Р. материјала и дијалеката могло о овоме и више и друкчије рећи него што је код А.

У трећем делу изнео је А. морфолошке особине Рељковићеве. По тим се особинама види да је његов дијалекат саставни део развитка новоштокавских говора; али би се, можда, могло и ту констатовати да је Р. ишао за архаичнијим особинама у делима својим.

Нарочито је занимљива множина деκлинације у којој је велико шаренило многобројних наставака. Оно што се извршило у једнини до XV века у дијалектима нашег језика (у многим говорима и раније), то се извршило у множини од краја XIV до краја XVIII века. У Славонији у то време находимо ломљаву и укрштање различних облика, последњу фазу у развоју множине пред XIX век, када ће је у већ устаљеном облику фиксирати Вук Караџић. Како је Даничић у Историји облика пратио наш језик само до краја XVII века, овај материјал, заједно са прегледима сличног материјала код славонских и далматинских писаца XVIII века Т. Маретића, претставља знатну допуну Даничићева материјала.

И у овом одељку има питања која се могу решити пре на основу споредних момената неголи оних којима се непосредно каква црта обележава. На пр. Рељковић је обележио као наст. дат. мн. имен. м. рода у својој граматици (А. 78) *em*, *im*, *om* —, а А.

је констатовао у његовим делима само *от* и *ет*; да ли је *ит* било Рељковићу познато из његова властита говора? По овоме би се рекло да му није било познато; али сви други процеси, на пр. развитак наставка *ата* у лок. мн. код именица ж. рода показују да се може претпоставити да су му били познати.

У лок. мн. Р. бележи у својој грам. *аh*, међутим А. бележи и за именице м. и ср. рода у својој табели на стр. 77 само *ī* (или *ih*), а тако исто и међу примерима и м. и ср. рода има само тај наставак. Али ипак ваљало је да се А. запитао откуда то да је Р. ставио да је лок. мн. једнак ген. мн. То би питање било утолико оправданије што ми знамо из описа посавских говора да у њима има те особине. Уосталом у другом одељку своје књиге (о акценту) и сам А. бележи неколико таквих примера из Р. Исп. на *kolinǎ*, на *ramenǎ* (стр. 27; овде вели А.: „ово су gen. у служби loc.“).

Тако исто би се могло ставити питање да ли је супински облик *postaviti*, *činiti* и сл. (А. 106) постојао у језику Рељковићеву. Алексић се позива на словеначки језик као на доказ да је то могло бити; он се могао позвати и на кајкавски дијалекат; али се могао још више од свега тога позвати на једну синтаксичку конструкцију Рељковићеву: употребу gen. sing. место accus. објекта — *upita svoje snaše* (стр. 114), *koli hoti pira darovati* (115) и сл. Овај генитив објекта место акузатива морао се развити прво уз супин, па остати тако када је супин замењен инфинитивом или када глагол стоји у каквој финитној реченици.

Да поменем неке од значајнијих облика из збирке Алексићеве грађе: вок. *sinu* и сл. (179), облици *vole* м. *volove* (104), ген. мн. *novac* и сл. (81) *godin* и сл. (85), ген. мн. *naredba* (85), лок. мн. *ruku* (87), ген. мн. *peću* (88), инстр. јд. *oblastjom* и сл. (87), *mit* м. *mito*, *bika*, *otrova*, *udo* п. s. (89), *čad* masc., *dlan* ж. р., мн. *gospodi*, *uže*: *uža* ген. јд., *postel*, *dupļe* м. *dupļa*, *duha* (мирис) м. *duh*, мн. од *lan* и *kukuruz* (све 90—91).

Од осталих облика да поменем; *ñem* дат. и лок. јд. (91), *ñe* акуз. мн. (91) и енкл. *je* (92), *oviju*, *kojiju* (95). Алексић вели да се од придева у дат. инстр. лок. мн. употребљава чешће *ima* неголи *im* (95); али се из примера не види да ли се вршио какав распоред (познато је да се у већини говора употребљава *има* када је придев или заменица без именице, а *им* када је са именицом). Интересантни су облици као *rekmeš* (101) м. *rekneš*, које је дошло преко роцпеš = роцтеš, а последње се развило на основу

једнакости *početi* = *uzeti*, па према *uzmeš* и *počmeš*. Да поменем још неке од облика: *zaklinati* и сл. (102), *obećaje* (102), *bijaše* 1 л. јд., *hotijao* 1 л. sing. имперф. према *hotijaoše* и 2 л. (105—106), *mraziše* имперф. (105), *idaoste* и сл. (105), *dadijaše* имперф. од перф. глаг. (105), *ugledaše* у аор. и сл. (108), *muče* и *glede*, *imadijući* part. през. *pitavši* и сл. од имперф. глаг. (109), *procvaten* и сл. (111), *svući* и сл. у фут. (111), *ja bi se bio čuvao* и сл. (113).

И овде се могу забележити туђи утицаји: у промени партиципа, честој употеби пуних облика *јесам* и сл. у перф. и сл.

Један је од најзанимљивијих и најзначајнијих делова ове расправе део у којем се говори о Рељковићевој синтакси. Штета је само што тај део није био још исцрпнији. Овде је још потребније неголи у другим одељцима стављати често питање: шта је црта пишчева језика, а шта је он са стране узео или са стране добио.

Да поменем понешто из употребе падежа: о употреби ген. објекта место акуз. већ је говорено; има познате народне употребе *од м. о*; *suprot* са ген. (116), *svrhu* са ген. у значењу „што се тиче“ (117), *nad* са акуз. у значењу „више,“ и „изнад,“ а не „него“ или „већ“ (119), ненародне употребе *с* са инстр. у значењу оруђа (121), *pram* са инстр. (121), ненародног *po* са лок. или дат. у знач. инстр. (121—122). Али су најзанимљивији глаголски облици и њихова употреба.

Има још по који презент употребљен у значењу фyuтyра (128), *ne bude dato* у значењу „није дато“ (наравно, у релативу 128) исто тако као и *da bude... pustila* и сл. у значењу *da je... pustila* (131), у кајк. духу има фут. егз. у значењу фут. (131) исто онако као и конструкција са *budem* и инф. (у знач. фут. и фут. егз.) и сл. Потенцијал у реченицама *kako da bi mi teško bilo* (тј. „као“... 133) — обичан је и у другим дијалектима, исто онако као и у реченицама *kako da bi kakvo zlo učinio* („као“... 133) или *neka bi kakvigođ naćin pašao* (133). Има ненародних реченица које нас потсећају на латински *accus cum infin.* али које не морају претстављати непосредно угледање на ту лат. или сличну особину франц. или немачку, већ само проширено у ненародном духу скраћивање реченице са *da* — инфинитивом. На пр. *Videći ga onako bižati* могло је постати заменом „да бежи“ — инфинитивом: „*Videći ga onako da beži*“; међутим у нашем су језику овакве замене могуће само онда када акуз. зависи од инфинитива или када су подмети обеју реченица исти. Сем ових има и других корисних пишчевих напомена.

У петом одељку говори А. о речима: о сложеним речима, о речима саграђеним нарочитим наставцима; а у шестом делу даје прилоге речнику из дела Рељковићевих. Не бих рекао да су речи као *ишидруга*, *свишкрадљивац*, *леђобоља* и сл. начињене у духу народног језика као што не мислим да су све глаголске именице од перфективних основа противне духу нашег језика (на пр. *објављење*, *обраћење*, *окривљење*, *покриљљење*, *поздрављење*, *посвојење*, *сагрешење*, *ушишење*, *промињење* и др.).

Из свега се овога види да је А. марљиво проучио Рељковићев језик; али како је обухватио сувише много, цео његов језик са свих страна — није могао ићи сувише далеко за појединим цртама. У сваком случају, овај је рад знатан прилог и познавању језика славонских писца уопште и проучавању нашег језика друге половине XVIII века.

20-XII-1932

Београд

А. Белић

5. — OTTO FRANCK: **Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde** (= Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin, herausgegeben von Max Vasmer, Nr. VI). Leipzig 1932, str. XII + 239 + 14 karata.

Научна испитивања у области словенске топонимике не могу се ни упоредити са сличним испитивањима код Немача, Француза¹⁾ и др. Ма да је било доста интересовања за ову грану лингвистике — особито код нестручњака, дилетаната — ипак се опажа код свих Slovena велики недостатак iscrpnih, detaljnih studija, zatim toponomastičkih rečnika, koji bi, s jedne strane, pružili nov materijal za istorisku fonetiku, građenje reči i leksikon, a s druge strane, — omogućili interesantna stvarna sintetička proučavanja. Miklošič²⁾ nije imao naslednika³⁾.

¹⁾ H. Gröhler: Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen, Heidelberg 1913; Al. Dauzat: Les noms de lieux, origine et évolution. Paris 1926. Sintetičan prikaz romanskih imena mesta uz razmatranje glavnih pitanja daje Meyer-Lübke: Einführung in das Studium der rom. Sprachwissenschaft, § 263—5.

²⁾ Die Bildung der slavischen Personennamen; Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen; Die slavischen Ortsnamen aus Appellativa (= Denkschriften d. k. Akad. d. Wiss. Bd. 10, 14, 21). Berneker spremio je drugo potpuno izdanje 1927 god. u Heidelbergu.

³⁾ „Über das von Mikl. Dargelegte ist — kako kaže Brückner — bis heute niemand hinausgekommen, und alle Versuche, sich über die von ihmgezogenen Schanken hinwegzusetzen, sind gescheitert“ — Zeitschrift für Ortsnamenforschung III 150, 152.

On je dao uglavnom indeks tipova slovenskih ličnih i mesnih imena, naravno daleko od savršenstva, ali u njemu će slavista — onomastolog ili toponomatolog imati i danas veliki oslonac.

Slovenski naučnici radili su *sistematski* više na onomastici¹⁾, nego na toponomastici, koja je dosta zanemarena kod svih Slovena. Sem tumačenja pojedinih imena mesta i više ili manje uspehlih detaljnih studija²⁾, nijedan slovenski narod nema dosad obrađenu, *potpunu sistematiku* svojih topografskih naziva.

Toponomastika Balkanskog Poluostrva, kao i uopšte „balkanska filologija“, jeste neiscrpno blago — ali, razume se, i težak posao — za različita razmatranja, jer su se na relativno malom prostoru ukrštale različite kulture, kao rezultat simbioze heterogenih elemenata i metanastazičkih kretanja srpskog stanovništva.

Skok, koji je dao čitav niz priloga ispitivanju srpskohrvatskih IM (- imena mesta), ima pravo kad kaže: „Vrijeme za sinteze iz toponom. istraživanja na našoj teritoriji još nije došlo“³⁾; i malo dalje: „zasada se mora da ograniči na oprezno izučavanje detalja“.³⁾ Na drugom mestu *Skok* je objavio da priprema „*Sistemu jugoslovenske toponomastike*“,⁴⁾ gde će srediti u jedan sistem sve *stvarno* i *lingvističko* znanje o jugoslovenskim IM, ali na žalost, nije se dosad ovo delo pojavilo. Pa zato je i pohvalan pokušaj *O. Franka*, koji se trudi da u svojim „*Studijama za srpskohrvatsku toponomastiku*“ da neku vrstu sistematike srp.hrv. IM. Ali se nameće pitanje, da li nije bio taj pokušaj preran, jer doista pisac se nalazi na pravoj „*terra incognita*“ (osobito što se tiče srpske teritorije, koju pisac — nasuprot naslovu — uzima uglavnom u obzir). Na pitanje, da li je *Fr.* odgovorio zadatku koji je uzeo na se, mogu da odgovorim tek posle analize njegovog rada. Sam pisac svestan je da njegov rad mora imati dosta nepotpunosti. „Infolge dieser sich aus der Lage der Dinge notwendigerweise ergebenden Mehrdeutigkeit der meisten Namen sticht die vorliegende Arbeit sehr unvorteilhaft von ähnlichen ab (z. B. Liewehr, Pirchegger usw.), deren Verfasser aber reichlich Urkunden, Mundartdarstellungen,

¹⁾ *Maretić*: O narodnim imenima i prezimenima (Rad 81/82), Zagreb 1886; *K. Jireček*: Die Romanen in den Städten Dalmatiens, Wien 1901; *Tupikov*: Slovarь dr.-russkih ličnyh imen, Petersburg 1903; *Weigand*: Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft. . ., Leipzig 1921, *Taszycki*: Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Kraków 1926.

²⁾ Dragoceni su *Skoka*: Prilozi k ispitivanju srp.-hrv. imena mjesta, štampari u: Radu, JFilologu i dr.

³⁾ Rad 224, str. 161, 162.

⁴⁾ JF VI 66 u dop.

vollständige Wörterbücher usw. zur Verfügung gehabt haben“¹⁾. *U celom svome radu pisac je registrator kako onoga što je jasno, tako i onoga što je samo hipotetičko*²⁾, *čak ponekad i onoga što je — po mome mišljenju — nemoguće*³⁾. Na mnogim mestima *Fr.* nije mogao ništa više da kaže sem „*non liquet*“⁴⁾.

Frankov rad podeljen je na 5 glava: I uvod, str. 1—24; II IM sa suf. *-itj. (-ić)*, tj. A. Obrazovanje, str. 24—47, B. Objašnjenje tih imena, str. 47—97; III IM sa suf. *-ik, -nik* itd. tj. A. Obrazovanje, str. 97—102, B. Objašnjenje str. 102—145; IV. Geografsko prostiranje srp. IM po nastavcima, str. 146—225; V (kao dopuna IV glave) 14 karata, str. 241—256. Već i iz samog rasporeda jasno je da je pisac obratio svu svoju pažnju na odnose između korena i nastavaka¹⁾. A zašto je to uradio, on sam kaže u predgovoru: Durch die in den letzten Jahrzehnten erschienenen Arbeiten zur serbischen Siedlungskunde ist soviel Namenmaterial der philologischen Bearbeitung zugänglich gemacht worden, dass dadurch die Grundlage für eine zusammenfassende Betrachtung gegeben scheint⁴⁾. Dakle, *Frankov* je rad u sasvim drugom pravcu, nego rad *Siversova* učenika *S. Pirhegera*, koji je svoj toponomastički rad⁵⁾ iz oblasti jezičke simbioze nemačko-slovenačke, štampan u istoj biblioteci, pokrenuo u pravcu t. zv. „*Schallanalyse*“⁶⁾.

Frankov rad mora biti i onako nepotpun i sa greškama (osobito pri etimologisanju), jer 1° nije mu bio pristupačan istorijski materijal⁷⁾, 2° srpskohrvatska toponomastika je jedna od najtežih, pošto su se na području srpskohrvatske jezičke teritorije ukrštale različite kulture, što dokazuju danas ostaci skamenjenih topografskih naziva: ilirskih⁸⁾, romanskih⁹⁾, rumunskih¹⁰⁾, turskih¹¹⁾ itd. Razume

¹⁾ Str. 21.

²⁾ „Der Sinn der Arbeit verlangt also, dass Klares und Hypothetisches in gleicher Weise registriert wird. — Isp. predgovor, str. III.

³⁾ Auch en.fernt scheinende Möglichkeiten müssen miterwähnt werden, str. III.

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet (= Veröffentlichungen des slavischen Instituts... Bd. I), Leipzig 1927.

⁶⁾ Isp. članak *W. Steinhäusera*: Ortsnamenforschung und Schallanalyse (mit Rücksicht auf Simon Pirchegg's Buch) u Arch. f. slav. Phil. 42, str. 187-258.

⁷⁾ Isp. str. 2 u dop. „Zudem war von dem veröffentlichten Urkundenmaterial durch die Berliner Staatsbibliothek nur sehr wenig zu bekommen.“

⁸⁾ Isp. na pr. *Skoka*: Studije iz ilirske toponomastike, u Glasn. zem. muzeja 29, 31, 32, zatim u Arhivu za arban. starinu... knj. I, str. 1—27.

⁹⁾ Id. u Nastavnom vjesniku 21, 22 itd.; u Časopisu pro moderni filol. III.

¹⁰⁾ Id. Zeitschr. f. rom. Phil. 38, str. 251.

¹¹⁾ Id. Arch. f. slav. Phil. 35.

se da ovaj poslednji činilac još više povećava opasnost tumačenja IM bez istoriske građe, bez mogućnosti rekonstruisanja onih mena kroz koje je prolazio dotični oblik. Zar bi bilo moguće utvrditi bez istoriskih podataka da *Lipljan* nije od *lipa*, *Vrbas* od *vrba*? Tako da je jedno od principskih pitanja pri etimologisanju IM „brižno i marljivo, pedantskom točnošću sakupljati potvrde za nj u histor. dokumentima¹⁾“. Time se isključuje „svaka površna suzvučnost¹⁾“. Pisac razume dobro da je zbog toga njegov rad daleko od savršenstva²⁾, da je morao najčešće pri tumačenju IM samo registrovati nekoliko kombinacija, a sam nije izabrao nijedno tumačenje. Šta više, taj izbor ostavlja „dem subjektiven Ermessen jedes Lesers³⁾“, jer „ohne genügend Material, und ohne die Möglichkeit für Rückfragen zu haben, mag und darf ich hier keine Entscheidungen fällen⁴⁾“. Pa tako na pr. za *Bučič* daje 13 mogućih etimologija i smatra da bi još više mogao navesti⁵⁾, ali često čitalac ne može izabrati ni jednu od njegovih hipoteza, nego mora na osnovu istoriskog, komparativnog, opšteslovenskog materijala i drugih faktora dati sasvim novu mogućnost. To ne znači da ja mislim da svaki naziv mesta ako se pribegne istoriskom i komparativnom materijalu dobiva i jasnu i prostu etimologiju, jer 1° nema za svako IM istoriskih potvrda, 2° mnogi primeri, o kojima govori *Fr.*, novog su porekla. Ali podvlačim da se u mnogim slučajevima moglo izbeći nepotrebno nagomilavanje hipoteza, ili mogućih, ili komplikovanih ili nemogućih.

Od istoriskih izvora daje samo: *Dečansku hrisovulju*⁶⁾, *Miklošiča* „Monumenta...“, *Novakovića* „Srpski pomenici XV—XVIII veka“, *Stofanovića* „Stari srpski zapisi i natpisi“ I—IV, *Daničića* „Rječnik iz književnih starina“, zatim „Acta et Diplomata Albaniae mediae aetatis“. Dakle nije upotrebio: *Monumenta spectantia hist. Slav. merid. t. I—XLIII*⁷⁾, *Codex diplomaticus regni Croatiae... t. II—XIV*, *Kukuljevića*: *Codex dipl. regni Croatiae... t. I—II*, *Monumenta historico-juridica Slav. merid.*, *Novakovića*: *Zakonski spomenici srp. država srednjega veka*, *Solovjeva*: *Odabrani spomenici srp. prava*, *Spomenik*

1) *Skok* u *Radu* 224, str. 99.

2) Str. 21, 37.

3) Str. 18 u dop.

4) Str. 18/19.

5) Str. 19—21, 91.

6) Isp. str. VIII i sl.

7) Pisac se ograničio na Srbiju, ali bi se u ovim izdanjima našlo mnogo dragocenog materijala.

S. K. A., Starine itd. Čak ni RJAkademije¹⁾, ni Godišnjica Nikole Čupića¹⁾, ni Naselja srp. zemalja²⁾ nisu mu bili pristupačni u potpunosti. Isto tako nije mogao upotrebiti karte Jugoslov. geografskog vojnog instituta³⁾.

Sada ću pokušati da razmotrim pojedine glave njegova dela. Fr. je najveću pažnju obratio na IM sa suf. *ić, ik*, jer kaže da se suf. *ović* (kao i *-ovac*) vezuje skoro isključivo sa prezimenima, a *-ić, -ik* može imati za osnovu: prezime, ime biljke, životinje, predmeta⁴⁾ itd., pa ta raznovrsnost funkcija može biti predmet interesantnih studija. Posvetiću najpre pažnju njegovoj metodi pri klasifikaciji IM tipa *-ić* prema njihovoj spoljašnjoj i unutrašnjoj formi⁵⁾, zatim ću učiniti nekoliko zameraka njegovu etimologisanju pojedinih IM.

Poznata je stvar da IM na *-ić*, vrlo mnogobrojna na srp.hrv. teritoriji, stoje u vezi sa zadružnim naseljima, bratstvima i porodicama; t. zn. *Draginići* naselje porodice, bratstva ili plemena, koje se zvalo *Dražinići*⁶⁾. Toga ima i u poljskoj i češkoj toponomastici (isp. polj. i češ. *Bolechowice* ≤ *Bolechowici*). Sem toga imamo naselja tipa *Dubić* ≤ *dubić*: *dub*, zatim tipa *Čelopić, Raštević* itd. Dakle ovaj veoma živi formant vrši u srp.-hrv. toponomastici funkciju: 1) *patronimičnu* (u širem smislu *prezimensku*), 2) *deminutivnu*⁷⁾, 3) *strukturnu*. Poslednju funkciju dobio je na osnovu poznatog pravila: ukoliko se povećava produktivnost sufiksa, utoliko se smanjuje njegova realna funkcija. Tako je suf. *-ić* dobio u mnogim slučajevima značenje čisto strukturalno, kao neutralni formant sa fakultativnim značenjem. Ovde imam na umu IM, gde je neodređen ili čisto mehanički odnos između korena i dotičnog sufiksa u današnjem jezičkom osećanju na pr. *Raštević* (ok. Split) ≤ *Hrašćevik*⁸⁾ supstantiviziranoga adj. **hrašćevik*, a sam adj. od kolektiva *hrašće*⁹⁾; *Oplanić* (Šumadija) ≤ *Oplavnić*: *oplava*¹⁰⁾. Prema tome, ja bih podelio IM na *-ić* prema

1) Isp. str. VIII u dop.

2) Str. 4.

3) Ibid. u dop.

4) Str. 22/3.

5) Isp. poglavlje II A i B, str. 24—97.

6) Codex dipl. VIII 1318 497 orig. „*Draginigi*“, ibid. Radoslauus de progeie *Draginigh*. Ovo familisko naselje nalazilo se negde u Lučkoj županiji. Rečnik mesta beleži *Dragnić* (ok. Travnik).

7) Isp. A. Belić: Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv und Amplifikativsuffixe, u Arch. f. sl. Phil. XXIII 134—206.

8) Codex dipl. XIV 1368₁₅₂ orig. „*Hraschleuich*“.

9) Isp. *Skok* u JF VI 47, zatim u Časopisu za slovenski jezik... V 12.

10) *Frank* 86.

trostruskoj funkciji ovog sufiksa. Međutim *Fr.* — iako je ušao u glav. pl A u unutrašnji sklop tih naselja — izabrao je u sledećoj glavi sasvim mehaničku, čak i nemoguću sa izvesne tačke gledišta metodu grupisanja materijala.

Razlikuje, naime, sledeće kategorije: 1) IM izvedena od reči koje znače predmete, kao *Amaić* ≤ *Hamaj-ić*: arab. *ḥamaya* 'amajlija', 2) od reči koje znače stalež *Amerić*: tur. *amir*, 3) od ličnih imena (ali nesloženih, bez sufiksa, nehypokoristika), ev. od nadimaka na pr. *Bogatić*: *Bogatić* prezime: *Bogat* im. muško, 4) od ličnih imena sa sufiksom kao *Bandulić*: *Bandul* im muško, 5) od hipokoristika *Bečić*: *Beća*, *Bečo* od tur. im. muškog *Bećir*, *Bekir*, *Bekr*, 6) predašnja grupa sa sufiksom *Budišić*: *Budiša* od *Budimir* itd. 7) od složenih imena lica *Komirić* ≤ *Vukomerić*, ili *Vukomirić*: *Vukomir*, 8) od naziva za boje *Belić*: *Belić* prezime: *běl* —, 9) predašnja grupa sa sufiksom *Belotić*: *Belota*: *běl* —, 10) od naziva naroda *Bugarić*: *Bugar*, 11) od korena koji označava srodstvo *Babajić*: tur. *baba* 'otac', ili alb.-slov. *babe*, 12) od naziva za biljke *Dubić*: *dub*, 13) od naziva za životinje *Korbulić*: rum. *corbul* 'gavran', 14) od reči kulturnog značenja i od fiziogeografika *Kosančić* od *Kosaničić*, koje je od reke *Kosanica*: *kosan* 'falcarius'.

Zasad se ne upuštam u to, da li je *Fr.* imao pravo izabrati ovakvu metodu, ali ne mogu reći da je autor i u ovoj podeli bio uvek konsekventan. *Vukošić*¹⁾ i *Vukšić*¹⁾ nalaze se u grupi 4^{toj}; međutim to su hipokoristika izvedena od *Vukomir*, ili sl. pomoću suf. *-oša*, *oša*, dakle *Vukšić*, kao i *Nikšić* pripadaju njegovoj 6^{toj} grupi. Zajedno sa *Budišić* u 6^{toj} grupi nalazi se *Manić*²⁾ i *Mušić*³⁾, međutim one pripadaju 5^{toj} grupi, gde je i *Ljubić*. Pa i *Smrđić*⁴⁾ od *smrđaz* 'plebejus, vrsta kmeta, podanik, rob' teško je staviti u istu grupu sa *Bugarić*. Ja ga stavljam u njegovu 2^{gu} grupu. Istina pisac citira *Solmsena*⁵⁾, koji je izabrao sličan način grupisanja nemačkih nadimaka, ali bez obzira na njihov sufiks. Uostalom odnos: apelativum — ime (ili prezime) je svežiji, nego apelativum — prezime — ime mesta, t. zn. da nije još pri formaciji nadimka *Glavan* prekinuta konkretna veza sa apelativom, ali već slabi ta veza u prezimskoj formaciji *Glavanović*, a sasvim se gubi u IM *Glavanovići. Sasvim

1) Str. 59.

2) Str. 69.

3) Str. 71.

4) Str. 77, upor. *Skok* u JF VI 79.

5) Indogermanische Eigennamen, 202 sl.; isp. *Franck*, str. 39.

je druga stvar, kada se u topografskom leksikonu grupišu svi nazivi prema korenu bez ulaženja u njihov unutrašnji sklop, bez obzira na njihov sufiks. Ali u okviru odnosne sufiksne grupe mora se voditi računa i o funkciji nastavka, u našem slučaju o sklopu *koren + ić*.

Nema nikakve sumnje da su IM: *Amaić, Barelić, Belić, Mavrić, Metlić, Vrančić* itd. izvedena od prezimena, odnosno imena ili nadimaka. Drugo tumačenje je malo verovatno. Jer na kakav drugi način — ako dotično naselje ne spada u toponomastičku kategoriju sa strukturalnim, neutralnim sufiksom — možemo protumačiti *Amaić: Metlić, Feketić* itd. Dakle, drugim rečima, kakva je razlika s jedne strane između *Barelić, Belić, Vrančić* itd. i s druge — *Krnić, Nikolić*, koje pripadaju grupi 3^{com} (koren = ime osobe, ev. nadimak). U prvom i drugom slučaju imamo posla sa imenskim (prezimenskim) korenom. Prema tome grupa 1, 8, 9, 12, i 13 poklapa se sa 3^{com}, tim pre što sam pisac najčešće pri odnosnim IM gore pomenutih grupa navodi prezimena. Pa čak za osmu grupu kaže „meist wird auch den Ortsnamen dieser Gruppe ein Besitzernamen zu Grunde liegen, d. h. ON < PN“¹⁾. Zatim, ne vidim potrebe da se povećava broj grupa. Ako je piscu stalo do toga da da pregled osnova, sa kojima se vezuje suf. *-ić*, to je mogao postići na prost alfabetski način, ali onda bi naslov glave II B bio ne „*Erklärung*“, nego „*Index der Ortsnamen auf -ić*“.

Sam *Fr.* skeptički posmatra svoju klasifikaciju i razume da njegova podela ima veoma relativnu vrednost, jer — po njegovu mišljenju — „es ist daher zwecklos bei jedem Namen die Suffixfunktion genau definieren zu wollen; in den ON werden im allgemeinen Grenzfälle vorliegen“²⁾, pa malo dalje: Welche verschiedenartigen Bedeutungskategorien in den skr. Namengebung vorkommen, und dass auf eine Bemerkung „aus semasiologischen Gründen *unmöglich*“ nicht viel Gewicht gelegt werden kann, sollen die folgenden Beispiele (S. 39 ff.) dartun³⁾.

Po mome mišljenju, bilo bi bolje podeliti naselja sa suf. *-ić* prema 1) *prezimenskoj* funkciji tog sufiksa (od patronimika, od imena bratstava, stanovnika itd.) 2) *deminutivnoj* (od apelativa), 3) *strukturalnoj*⁴⁾. Dakle, u I najmnogobrojniju grupu spadaju uglavnom IM njegove 3, 4, 5, 6 i 7 grupe, pa većina ostalih. U II grupu naselja kao na pr. *Dubić, Goracić, Vrbić* itd. U III grupu *Oplanić, Čelopić* itd.

1) Str. 74 u dop.

2) Str. 37.

3) Str. 38.

4) Tim pre što sve te funkcije razlikuje *Fr.* u glavi II A; otprilike strukturalni = njegov „*farblos*“.

Svakome je jasno da je danas većina naselja, naročito ona koja su izvedena od prezimena, samo *znak, simbol* bez ikakvog realnog, apelativnog sadržaja. Ali — doista — klasifikacija topografskih naziva, kao i ličnih imena, može se osnivati na *momentu postanka*, kada je još bila veza sa apelativom živa, sveža. Dakle opravdana je teoriska sistematizacija prema značenju korena, ali *kod IM izvedenih od apelativa*. I tako izgleda da je već *Miklošič* razumeo ovu principsku razliku između IM od lica¹⁾ i IM od apelativa¹⁾. On je, naime, prvu kategoriju podelio na *A = Substantivische, B = Adjektivische ON*, zatim je u okviru *A i B* dao podelu samo po sufiksima; međutim drugu kategoriju razdelio je po unutrašnjoj formi IM (zemlja, voda, biljka, itd.) i spoljašnjoj (numerus, casus, sufiks). Ipak suf. *-ić* (kao i *-ović*) je *par excellence* formant kojim se prave naselja prve kategorije. Mislim da se pre suf. *-ik* (i njegove izvedenice) vezuje sa apelativnim korenom. Ne razumem samo, zašto *Fr.* — nasuprot rečima da IM tipa *-ik* grupiše samo po njihovoj spoljašnjoj formi²⁾ — u glavi III B c, a razlikuje iste semantičke kategorije (predmet, boja, životinje itd.) kao kod *-ić*.

Pri etimologisanju IM na *-ić, -ik* iz Kraljevine Srbije quo ante bellum³⁾ pisac se oslanja skoro isključivo na savremenom materijalu, ponajčešće izvađenom iz Etnografskog zbornika⁴⁾. To su najviše naselja — naročito u Šumadiji — novog porekla, datiraju otprilike od druge ili prve seobe (na pr. *Cumić*⁵⁾ osnovano pre 250 godina, *Maršić*⁵⁾ pre 135 godina). Šteta što *Fr.* nije postavio svoj rad na opšteslovensku bazu i potkrepljivao u nekim slučajevima svoje hipoteze iz drugih slovenskih krajeva⁶⁾, osobito onda kada je bilo pitanje da li je neki koren tuđ ili slovenski. Sada da navedem nekoliko slabijih ili pogrešnih etimologija.

Molić (str. 51, sr. Djakovica): tur. --- arab. *mevla, mulla, molla* 'učen čovek'; pa ovde ubraja i *Mulići*. Ali sačuvano *O* u tome naselju malo nas buni, jer ima u srp. jeziku samo *mula* 'sudac, učen čovek'. Dakle *Mulići* može biti od *molla, mulla* (upor. *Mulić* prez. muhamedansko u Bosni⁷⁾). Akad. Rječnik kaže da je *Molići* nejasnog

1) Op. cit., str. 2-12, i str. 8-26.

2) Str. 97.

3) Izvan pomenute teritorije objašnjava samo *Feketić* (str. 74, Bačka).

4) Isp. na pr. Etnogr. zbornik VIII (Kolubara i Podgorica).

5) Etnogr. zbornik XLVII 249, 162.

6) *Pirheger* je upotrebilo i „Słownik geogr. królestwa Polskiego“.

7) Akad. Rječnik.

postanja. Nije isključeno da *Molić* ≤ *Mohlić*, koji su oblik zabeležili spomenici XV v. u Hrvatskoj tj. „z *Mohlić*“¹⁾, „*Mohlići*“¹⁾, zatim upor. *Mohliče*²⁾ na Korošku. Koren *Moh —, doista nejasnog postanja, vidimo u IM: *Mohovo* (Srem), češ. *Mohov*³⁾. Eventualno *Molić* je od slovenskog *modl —, koji je poznat u polj. i češ. toponomastici, na pr. polj. i češ. *Modlin*, pol. *Modliszewice*. Isp. još *Moletić* porodica u Senju⁴⁾.

Verić (str. 57, sr. Istok): *Vera* im. muško ili žensko. Sasvim tačno. Ali zašto daje suvišnu i pogrešnu alternaciju od alb. korena na osnovu oblika *Derice*, uzetog iz *General. karte*. Kada imamo već u XIV v. „ot *Verikje*“⁵⁾ sa *v*, onda je neosporno da je *Derice* sekundarni, izopačeni oblik od stranca.

Zatrić (str. 57, sr. Drim) od dij. *zatra* 'тъпък, slab čověk'. Ali ovu reč uzeo je iz „Rečnika na Bъlgarski jazyk“ od *Gerova*. Međutim trebalo je podupreti ovo tumačenje srp. dijalektološkim materijalom iz „Rečnika kosovsko-metohiskog dijalekta“ od *Elezovica*, koji beleži *zatra* 'smrt, pomor', zatim *Zatra* IM (sr. Peć), za koje ne zna tačno, gde se nalazi — iako dalje kaže da je u „Rečniku mesta“ *Zatrić* sr. podrimski, ali nije siguran da li je isto.

Grušić (str. 62, sr. Šabac): *Grušo*, *Gruša* = *Grubša*, a to su hipokoristika od profilaktičnih imena sa *grub. — Ali potorda za ovo selo iz 1738 god. „*Grubschiz*“⁶⁾, upućivala bi nas na kombinaciju *Grušić* ≤ *Grupšić* ≤ *Grubšić*: *Grubša*. Zatim hipoteza *Grušić*: *Gruš ≤ *Gravussium* pogrešna je i nemoguća, jer *Gravussium* može dati samo *Gruž*.

Jasić (str. 62, sr. Djakovica): *Jasa* im. muško, a to hipokor. od *Jasavb*. Pre svega *Fr.* je pogrešno prepisao oblik „*Jasavb*“ iz *Novakovića*⁷⁾, koji ga beleži kao *Jasafb* (jeromonah, im. muško, kaludersko). Ali zbog nejasnog odnosa *Jasafb*: *Jasa*, koje samo beleži *Novaković*, a Akad. Rječnik sa znakom pitanja, zatim zbog retkih takih IM od biblijskih ličnih imena, sigurnija je druga etimologija, koju autor smatra za malo verovatnu. *Jasić* je dijalekat. supstitucija za *jasik* 'jaskova šuma', koje je apelativum veoma rasprostranjen kao IM u Bosni i Srbiji. *Skok* pri tumačenju *Bzoić* (*Zoić*, sr. Drim) ≤ *Bzovik*:

1) Monumenta hist.-juridica Slav. merid. VI 1483₂₈₂, 1486₃₁₁.

2) Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev IV (1123)₄₃ „*Mochilich*“.

3) Druga slovenska naselja citiram iz *Miklošiča*.

4) Starine XVII 1634_p.

5) Spomenik S. K. A. IV 1313-83.

6) Langer Official: Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-39, str. 247; isp. isto tako Spomenik S. K. A. XVIII 106.

7) Glasnik Srpskog učenog društva 42_{11c}.

*bzovikъ kaže da je *ć* umesto *k* nastalo pod uticajem turskoga ili grčkoga izgovora. *K* u ta dva jezika može naime biti palatalizovano¹⁾. Nije isključeno da je *-ić* umesto *-ik* dodato sasvim *mehanički* pod uticajem drugih čestih IM na *-ić*. Upor. *Ve'ebić* — *Velebit*²⁾, *Čelopic* — *čelopek*²⁾, *Rakitović* — *Rakitovik*²⁾ itd.

Radobić (str. 66. sr. Kolubara): *Radoba* hipokor. od *Radobor* ili *Radoboj*. Zatim kaže da je nemoguće *Rad* + *oba*, jer nema ličnih imena sa suf. *-oba*, kojim se prave samo apstrakta. Ali hipokoristika ne postaju na ovaj način, već „se od temeljnoga imena uzme samo prvi slog i to ili s konsonantom koji iza toga sloga dolazi ili bez njega“³⁾. Prema tome, hipokor. od *Radobor*, *Radoboj* je *Rada*, *Radoje* itd. Suf *-oba* je doista veoma redak u ličnim imenima, tim pre što je i u apelativ. malo produktivan, ali se može naći pokoji primer. *Miklošič*⁴⁾ citira iz rus. *Zloba*, iz srp. *Radoba*, u kojem i *Maretic*⁴⁾ vidi suf. *-oba*; Zatim R. *Grujić*⁶⁾ beleži i nadimak iz Like *Šogoba*: *šoga*, *šuga* 'scabies'. Dakle, *Radobić*: *Rad-oba*.

Laletić (str. 69, sr. Gračanica): *Laletić* prez.: *Lale* nadimak crnogorski. Ne znam zašto pisac smatra da je teško pretpostaviti *Lale* od tur. *lala*, alb. *lale* 'ujak, vaspitač'. Bez ikakve sumnje to je reč stranog porekla. Upor. *Elezovića*⁷⁾, koji beleži *lala*, *lale* 'u nekim porodicama deca tako zovu oca', iz tur. *lala* 'vaspitač'. Zatim podaje i *Laloš* im. muško.

Maršić (str. 70, sr. Kragujevac.): *Mar-šo* im. muško. Ali sem oblika sa *š*, imamo i oblike sa *ć* (*Marčić*). Selo je osnovano otprilike pre 135 godina, tj. u doba druge seobe⁸⁾. Oko polovine XVIII v. javlja se pod imenom „*Murschiz*“, 1822 god. *Marčići*, 1828 god. *Marčiće*, kod *Vuka* 1827 god. *Marčić*, kod *Pircha* 1829 god. *Mart-schitsch*, zatim 1818 god. *Maršići*, 1846 *Maršičb*⁹⁾ Dakle, ne znamo da li je prvobitni oblik sa *š* ili sa *ć*. Prema tome, ja bih stavio ovo naselje u grupu nejasnih IM.

1) Glasnik Skop. naučn. društva II 285.

2) *Franck* 35.

3) *Skok* u Radu 82_{кз}.

4) Die Bildung der slav. PN 14.

5) Rad 82₁₁.

6) Plemenski riječnik ličko-krbavske županije, u Zborniku za narodni život i običaje XXI 364.

7) Op. cit. 353.

8) Etnogr. zbornik XLVII 163.

9) Svu ovu građu uzeo sam iz Etnogr. zbornika XLVII 163 - 4.

Dušmanić (str. 77, sr. Golubac): *dušman* od tur. *duşmen*, *düşmân* 'neprijatelj', ili od slov. im. muškog *Duš-man*. Zatim kaže da su složenice sa drugim slogom *-man* nejasne. *Maretić*¹⁾ objašnjava ove složenice kao „animus + incitamentum“ (upor. rus. *манитѣль*); drugi smatraju suf. *-man* za tuđ (upor. *Miklošič*, Vgl. Gramm. II 248.) Međutim *Skok*²⁾ je dao — po mome mišljenju — sasvim dobro objašnjenje: naime, da je ovaj veoma česti hipokoristički sufiks postao na taj način što se na skraćenicu od *-mir* (n. p. *Radom*: *Radomir*) na *-m* dodao drugi hipokoristički sufiks *-an* (*Mile*, *Miloje*, *Milan*, *Milman*.)

Tršić (str. 83, sr. Jadar) $\leq$ *trštić*, *tršćić* $\leq$ *tršt-bk -ić. Suviše komplikovana etimologija i mislim bez potrebe, jer je — što i sam *Fr.* dopušta, ali kao manje verovatnije — *Tršić*: *Trha* im. muško. Upor. *Tarch-ata*³⁾ pol. im. muško. Uostalom zašto bi se *t* ili *ć* u grupi *št*, *šć* gubilo?

Rznić (str. 89, sr. Djakovica) $\leq$ *Rzinići* (upor. Deč. hris. 1330₆₄ Р'зники): *Risinus* rom. im. muško, potvrđeno za Dalmaciju u XII v.⁴⁾ Zatim *Fr.* kaže da je to moguće zbog promene intervokalnog *-s-* u *-z-* tj. *Risin* — moralo je da bude — kao i većina starih i novih elemenata severne i južne Dalmacije — mletačkog porekla, gde je zvučnost intervokalnog *-s-* na svome mestu. Teško je primiti ovu hipotezu, jer su lična dalmatinska imena: *Risa*, *Risolus*, *Risinus* od istog korena, čak i mesto oko Kotora *Risan* $\leq$ loc. *Risini*⁵⁾, sačuvala intervokalno *-s-*, dakle bez mletačkog uticaja. Na drugi način, tj. bez posredništva mletačkog dijalekta, ne može se protumačiti prelaz *-s-* $\geq$ *-z-*, jer je na dalmatinskom području *-s-* ostalo nepromenjeno⁶⁾.

Nije isključeno da je *Rznić* $\leq$ *Rizinić: *Riza* im. lično, koje beleži *Maretić*⁷⁾ i *Stojanović*⁸⁾. Upor. izvedenice: *Rizna*⁹⁾, *Rznić*⁹⁾, *Rizanović*⁹⁾, *Rzinići*¹⁰⁾. Sam *Fr.* beleži — ali uzgredno, bez ikakvih

1) Rad 81, str. 119, 121.

2) Časopis za slovenski jezik... IV, str. 45.

3) *Taszycki*, op. cit.

4) *Jireček*: Die Romanen in den Städten Dalmatiens II, 54.

5) *Skok*: Glasnik Zemaljskog muzeja 29, str. 128, 32 str. 140.

6) *Bartoli*: Das Dalmatische II, str. 361.

7) *Barić* (u Arhivu za arbanasku starinu... II sv. 1, str. 155–6, III 279–280) ne slaže se sa *Joklom*, koji izvodi *Risan* na osnovu grčke grafije „Ριζων“ od: **reg-*, alb. *r'jed*, aor. *roda* „flesse“, jer bi **g'* dalo u slov. *z*, a ne *s*. Dakle, može biti samo od korena **reis-*, **ris-* (upor. nem. *rieseln*).

8) Rad 82, str. 77, Zapisi i natpisi II 1734₁₀₁.

9) Rad 82₇₇.

10) Etnogr. zbornik 25, str. 431.

objašnjenja — srp. *Riza*, *Riznici*, zatim *zajedno* (?) sa dalmatinskim *Risa*, *Risulus*. Da li autor vezuje *Risa* — *Riza*!?

U *Rzinić* od **Rizinići* nastupila je redukcija *i*, jer je 1) ovaj oblik imao 4 *i*, dakle očigledna je bila tendencija ka gubitku prvoga *i* (kao i posle drugoga *i*) zbog disimilacije; 2) ovo naselje nalazi se na području slovensko-arbanaške simbioze, prema tome moguća je nepotpuna supstitucija slovenskog korena od strane tudinaca.

Ipak bolje bi bilo ubrojiti ovo naselje u grupu nejasnih, jer koren **rz-* (**rbz-*) nepoznatog postanja ponavlja se u nazivima kao n. pr. *Rzav*¹⁾ 'voda u Srbiji', *Rzača*¹⁾ 'strana u Morači', *Razići*²⁾ selo okr. Konjic, *Rzenec*²⁾ selo u ok. Ljubljana. Da li nije to slučajno slovenska supstitucija nekog tuđeg korena? Ne znam da odgovorim.

U grupi nejasnih imena nalazi se *Bučić* (str. 91, sr. Prokuplje), kome je dao prije 13 mogućih etimologija³⁾, a sada daje samo *Bučić*: *Bučo* im. muško, hipokor. od *Budimir*, *Budislav* ili *Bučić*: *Buka* im. muško. Ovde se jasno vidi registratorski karakter Frankova rada, jer nije se mogao bez istoriskog, uporednog materijala, bez obzira na geografsko-kulturne prilike dotičnog lokaliteta odlučiti za jednu hipotezu. Pre svega tražimo uvek najmanje komplikovanu etimologiju, dakle već na prvi pogled odbacio bih hipoteze: *Bučić*: alb. *bujk*, tur. *büyük*, talij. *boccia* etc. Zatim treba paziti da i na drugom području imamo *Bučići* (ok. Travnik i Mostar.) Najzad, pošto je *Bučić* po svojoj prilici novijeg porekla⁴⁾, smatram da je *Bučić* od *Bučić*: *buče*⁵⁾ 'bukova šuma', t. zn. kao i *Dubić*: *dub*, jer je suf. *-ić* prvobitno gradio familiska naselja, a u toku vremena — kao vrlo produktivan formant — bivao je u vezi češće sa apelativima, nego sa prezimenima.

Prelazim sada na njegovu IV i V glavu. Mogu se s pravom smatrati pređašnja piščeva rasmatranja, kao „eine unerlässliche Vorarbeit für die statistische Behandlung“⁶⁾, jer Franka više interesuju stvarna toponomastička ispitivanja, nego lingvistička vrednost IM. Autor nam pruža interesantnu, statistički obrađenu, savremenu građu, koja će biti ne bez velike koristi za različita lingvistička, i naročito stvarna istraživanja. Šteta što i ovde nalazimo samo *današnju sliku*, koja ne mora biti prvobitna, već može biti i sekundarna, dobivena pod uticajem ukrštanja

1) *Vuk*, Rječnik 1852.

2) Rečnik mesta, 1925.

3) Str. 19—21.

4) Stojanović: Stari srpski zapisi i natpisi II 1734, „ot Bučića“.

5) Elezović, op. cit. 69; isp. ibid. *Buče* selo (ok. Kopaonika).

6) Str. 21.

rasnovrsnih faktora (metanastazička kretanja, istorisko-kulturne prilike etc.). *Fr.* je izradio mnogo karata, ali zbog tehničkih razloga mogao je da naštampa uz svoj rad 14 primeraka. Bez ikakve sumnje pri statističkom obrađivanju IM mnogo — čak sve — zavisi od metode. Pisac zna da nema nikakve vrednosti jednostavno prebrojavanje IM sa dotičnim suf., jer važi samo procentualna gustoća izabranog tipa, tj. njegova relativna mnogobrojnost prema sumi ostalih IM. Dakle to bi se moglo pretstaviti ovakvom matematičkom shemom: IM tipa X: ukupan broj IM dotične teritorije.

Pri ispitivanjima ove vrste dve su teškoće. Kada se operiše većim oblastima, pravi se greška, jer se uzimaju u obzir mnoge heterogene teritorije u istoriskom, dijalektološkom i etnografskom pogledu: zatim, kada se operiše manjim oblastima, moguća je greška pri slabo naseljenim krajevima. *Fr.*, da izbegne delimično ove teškoće, uzeo je u obzir za karte br. II—IV manje teritorije (srezovi, kotari, nahije), a za ostale veće oblasti. Zatim, *Fr.* je bio prinuđen da se služi današnjom administrativnom podelom na okruge, koji se ne poklapaju sa istoriskim i dijalektološkim oblastima. Ipak na osnovu Frankovog rada, karata može se doći do interesantnih zaključaka, osobito kod IM tipa *-ić*. Prema priloženim kartama¹⁾ vidi se da je geografsko rasprostranjenje tih IM sledeće: 1) najveća gustoća, ± 300 na hiljadu drugih nalazi se na području *bosansko-dinarskom* (tačnije centralna i istočna Bosna, okolina Drine i Valjeva), 2) vrlo čest je taj tip u oblasti starosedelaca dinaraca tj. u Bosni, Hercegovini, severnoj Crnoj G. itd. pa u teritorijama dinarskih doseljenika (oblast Uskoka, Bunjevaca i Šokaca; okolina Kotor), 3) redak je taj tip u ostalim krajevima (banovine Savska, Primorska, Vardarska, Moravska i Dunavska). Očigledna je stvar da takvo rasprostranjenje stoji u tesnoj vezi sa zadružnim životom dinarskog stanovništva. Zatim oaze: uskočka i bačka postale su pod uticajem metanastazičkog kretanja srpskog stanovništva.

Isto tako interesantno je geografsko rasprostranjenje pluralnog oblika *-ići* prema *-ić* (upor. III i IV karta). Pluralni oblik čuva se slabo na periferijama srpsko-hrvatske teritorije. Ovde treba primiti za *Skokom*²⁾ da je *-ić* sekundarno, t. zn. da su prvobitno ova naselja bila *plurale tantum*, pa su posle postala *singulare tantum*. Uzroci ove pojave mogu biti socijalne i gramatičke prirode. Pod prvim razumem individualizaciju poljoprivrede i raspadanje zadružnog života, pod drugim fonetsku pojavu ispadanja krajnjega *i*. Bilo bi veoma zanim-

¹⁾ Isp. karte II, III, IV, VI.

²⁾ JF III, str. 75.

ljivo obraditi ovo pitanje prelaza *-ići* $\geq$ *-ić* na osnovu istoriske građe¹⁾, naime odrediti relativno vreme i jezgro tog prelaza. Svaka jezička pojava postaje nam jasnija, kada je *objasnimo ne samo geografski, već i hronološki*.

Još es nalazi na srpsko-hrvatskoj teritoriji treća nijansa tog suf., naime *-iće*. Šteta što pisac ne određuje tačno oblast tipa *-iće*²⁾, jer bismo mogli lakše protumačiti taj oblik. *Fr.* registruje nekoliko hipoteza³⁾ kao n. p. da je to dijalekat. nom. plur. (upor. *ovčare, krstove* etc.) ili acc. plur. (upor. u pol. i češ. jeziku), ili neutra (kao *Poblace*), ili od starog loc. plur. *-ěchъ*. Najverovatnije je da je *-iće* — kao u pol. i češ. jeziku — stari acc. plur. Znamo da se najčešće IM upotrebljavaju u casus obliqui, dakle „z *Glagolić*“⁴⁾, „v *Glagoliće*“⁴⁾, „v *Glagolićih*“⁴⁾, „na *Stanieviće*“⁵⁾ etc. Iz odnosa *Acc. = Nom.* izgubilo se jezičko osećanje da je to casus obliqui (upor. još *Zaljubiće*⁶⁾ = *za + Ljubiće*), pa je *-iće* preuzelo funkciju nominativa. Ali još jedanput podvlačim da samo *hronologija* i *geografija* mogu rasvetliti to pitanje.

Za ostale sufikse tipa *-k* (*-ac, -ovac* etc.), tipa *-n* (*-ani, -jani* etc.) i dr. uzima samo građu iz Kraljevine Srbije.

Ja se neću upuštati u druga piščeva dokazivanja. Još ću samo učiniti jednu primedbu. *Fr.* je tražio veze s jedne strane između tipova IM, a s druge starih političkih, etnografskih granica itd., ali kaže: „wie vorauszussehen war, waren die Ergebnisse auch hier fast überall negativ“⁷⁾ Po mome mišljenju opasno je na osnovu samo savremenog materijala doći do takvog zaključka, jer je neosporno da se u svakoj pojavi ukrštavaju i *prostor* i *vreme*. Prema tome, vreme je faktor koji nam komplikuje nekadašnju jasnu, izrazitu sliku. Što dublje idemo u prošlost, tim nam sve više i više slika postaje jasnija, jer smo odbacili sve ove sekundarne činioce.

Naposletku spominjem nekoliko manjih grešaka. Iako kaže autor, da je zbog oskudice mesta morao biti često jezgrovit⁸⁾, ne može se pravdati propuštanje izvora. N. pr. pri navođenju primera za sinkopu citira: *Desmirnica : Desimir, Boždarevac : Božidar, Bić $\leq$ Bihać, Ma-*

¹⁾ *Fr.* daje samo probu iz Dečanske i Ravaničke hrisovulje — isp. str. 167.

²⁾ Na karti III zajedno tretira *-ići* sa *-iće* — kao pluralne oblike, a samo na karti VI zasebno *-ić, -ići, -iće*, ali to je karta samo Kraljevine Srbije.

³⁾ Str. 17.

⁴⁾ Monumenta historico — juridica Slav. merid. VI 1450¹⁸¹, 1487²²⁷.

⁵⁾ *Stojanović*: Stari srpski zapisi i natpisi II 1707¹⁹.

⁶⁾ Glasnik Srp. učenog društva 42¹³³.

⁷⁾ Str. 22 u dop.

⁸⁾ str. III/IV.

linović: *malina*, *Oško* ≤ *Opsječ* -*ko*, ali zaboravio je reći da je po svojoj prilici našao iste primere, u istom redu, kod *V. Skarića*:¹⁾ Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjevero-zapadnoj Bosni. Tim više, što citira ovu raspravu na 79 str. Isto tako pri etimologiji *Drnsnik*²⁾ navodi za *Skokom* »την Δοστινίκαν«, ali ne kaže, gde je *Skok* o tome pisao. Zatim zaboravio je metnuti ovo naselje u indeks. Možda je štamparska greške *Jasavb*³⁾ umesto *Jasafb*, *barjela*, umesto *barjelo*⁴⁾. Nisam našao objašnjenja, zašto je nekoliko IM stavio u zagradu⁵⁾.

Posle ovakvog pregleda Frankova dela, moj zaključak je ovaj: pokušaj Frankov — iako ima nekoliko nedostataka, naročito u II i III glavi — beleži važan napredak i možda početak zanemarenih toponomastičkih studija na srpsko-hrvatskoj teritoriji. Pisac je bio samo *registrator* svih mogućih i malo verovatnih hipoteza, a zatim je izbor ostavio čitaocu. Razumem da je pisac bio prinuđen da postupi tako, jer se nalazio na pravoj „*terra incognita*“. Zatim, njegov rad smatram interesantnim i uspelim u IV i V glavi, iz kojih će moći onomatolog, na osnovu sakupljene i statistički obrađene grade, uzeti mnogo dragocenih podataka kao polaznu tačku za dalja detaljnija ispitivanja; jer vredelo bi razviti i detaljnije obraditi na osnovu istoriskog materijala uz pripomoć kulturno-etnografskih podataka nekoliko pitanja, koje je on samo dodirnuo.

Stanislav Rospond

6. — SKOK P., **Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu.** — (Spjlet) 1933, 8°, 194 strane.

Pod tim je imenom patriotsko društvo *Jadranska straža* izdalo u zasebnoj knjizi članke prof. P. Skoka što su izlazili g. 1932 i 1933 u društvenome organu pod natpisom „Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo“? Prema tome su i članci napisani s patriotskom tendencijom da dokažu da učitelji jadranskih Slavena i u pomorstvu i u ribarstvu nisu bili Talijanci na drugoj obali Jadranskoga Mora nego Romani koje Slaveni zatekoše u gradovima i na otocima svoje istočne obale. I taj je dokaz Skoku potpuno i uspio,

1) Glasnik Zemaljskog muzeja 30²²⁷.

2) Str. 128.

3) Str. 62.

4) Str. 48 u dop.

5) Isp. str. 63, 83, 89, 91, 95.

jer je mogao pokazati da je većina starih riječi što se tiču i jednog i drugog zanata preuzeta iz romanskog govora što se je govorio u našim primorskim gradovima, — prije negoli su se poslavenili, — koliko znamo, najduže u Dubrovniku do druge polovice XV. vijeka, i to izuzetno u gradskim vijećima i sudovima. Pa zato Skok sasvim tačno kaže: „Ni u kojoj oblasti kulture naša jadranska terminologija nije tako duboko protkana romanskim izrazima kao što su ribarska i pomorska (str. 89)“. Interesantna je pak, u vezi s time, konstatacija da „nema (osim općenitog imena *riba* [str. 42]) ni jednoga našega naziva za jadranske ribe koji bi bio opći slovenski; to jest zajednički, ako ne svim, a ono barem nekolikim slovenskim narodima“ i da „nema prenošenja imena slatkovodnih riba na morske ribe (str. 41)“, i tu pojavu Skok vrlo dobro tumači time što su jadranski Slaveni jedini od svih Slavena došli u sferu mediteranske kulture, te zato i primili mediteransku terminologiju koju stvoriše Rimljani i Grci (str. 43).

Pored toga načelnoga stanovišta Skok ipak priznaje i uticaj mletački, ali ističe da se je taj strani talijanski uticaj mogao snažnije javljati tek dosta vremena poslije toga domaćega romanskoga, to jest tek pošto Mleci jače pritegoše u svoju kulturnu pa i političku sferu dalmatinske gradove i otoke. I tako Skok sam iznosi da su neki dubrovački trgovci iz kraja XIII. vijeka a i spljetski iz sredine XIV^{oga} pisali pisma mletačkim dijalektom (str. 128 i 130), i da već kod pjesnika Hektorovića iz XVI. vijeka mletački izrazi su počeli sve jače prodirati u naš ribarski narodni govor (str. 80), a da su izrazi za dijelove broda i za komandu na brodu najviše mletački (str. 109).

U glavnim crtama to je rezultat do kojega je Skok došao, ali mnogo je veća korist koju je doprinio nauci time što je u ovoj knjizi sakupio sve riječi (u velikoj većini su to tuđice) koje amo spadaju, i ponajviše dobro ih protumačio, vješto ih razvrstao, te tako lakim i ugodnim stilom napisao knjigu koja će sigurno dobro poslužiti i patriotskoj akciji zbog koje je sastavljena i izdana, to jest da pobudi u narodu, i ovim čisto filološkim raspravljanjem, interes za naše more. Iako se dakle moramo slagati s glavnim mislima vodičama ovoga Skokova rada, ipak kod vrlo velikoga broja riječi što su u n ušle razumije se samo sobom da može biti u detaļu i neslaganja, kako što i sam pisac predviđa i želi da se iznosi, pa ću i ja da iznesem nekoliko napomena a donekle i ispravaka. Prije svega jednu općenitu napomenu: meni se čini da Skok više putâ za neke riječi koje su u talijanski jezik (mletački dijalekt) preuzete iz grčkoga jezika, a nalaze

se i u našim primorskim govorima, voli uzeti da su u њih direktno došle iz grčkoga, dok ja mislim da će biti, bar ponajviše, prešle indirektno preko talijanskoga; n. pr. *pirun* neće biti ravno od grčkoga πειρών (str. 96) nego od mlet. *piron*, a *argan* neće biti došlo ravno od grč. ἄργανον (str. 147) nego preko tal. *argano*, jer je uticaj talijanskoga jezika na naše primorske govore bio mnogo jači od grčkoga, pak *ceteris paribus* ja mislim da je sigurnije dati prednost talijanskomu jeziku, ako se ne može dokazati da je odnosna riječ prešla u naš jezik baš iz grčkoga, ili da je bila prešla iz grčkoga u stari romanski govor Dalmacije. Nalazim nadađe da Skok za nekoliko naših tudica ne navodi kao maticu baš onu (talijansku) riječ koja je k nama prešla nego stariju (latinsku) iz koje je ta matica izvedena; n. pr. *got* nije lat. *guttus* (str. 49) nego mlet. *goto*; *pantaru*o nije „lat. deminutivna izvedenica od lat. glagola *pungere* (str. 96) nego je tal. *punteruolo*; *pršut* nije lat. *perexructus*, „od iste ove lat. riječi dolazi i ital. *prosciutto*“ (str. 99), nego je mlet. *persuto*; isto tako *galijot* nije od *galija* (str. 120) nego opet od mlet. *galioto*; *koridur* nije od tal. *correre* (str. 140) nego od mlet. *coridor*. Sve to Skok dabome vrlo dobro zna, nego je tako samo rekao da se ukraće izrazi, ali je time čitaocu stvar postala mađe jasná.

Za neke pojedine riječi mislim da se može predložiti bođa etimologija; tako je mnogo priličnije da je *kulaf* postalo od tal. *golfo* negoli od grč. κολλός (str. 18), jer je lakše razumjeti naše *k* od tal. *g* (isp. n. pr. *kajpa* od tal. *gajba*) negoli *f* od grč. *p*; a i *turaš* neće biti postalo od lat. *turris* s promjenom dvostrukoga *rr* na *rn* (str. 28) nego će biti od staroñem. i sredñoñem. *turn* (sada *Turm*); *gavun* nije od mlet. *agon* (str. 38) nego od mlet. *gavon*, niti je *jaglun* od lat. *acus* sa sufiksom *-one* (str. 52), niti *jaglica* od lat. *acula* (str. 67) nego je oboje od našega čak. *jagla* „igla“, pa se zato u štok. Dubrovniku *jaglun* zove *iglun* a *jaglica* je *iglica*; u mjesnom imenu *vala* (zaliv) od *Šuňa* na otoku Lopudu *Šuň* nema nikakova posla s tal. *bestione* (str. 55) nego je, kako to jasno kaže stariji oblik *Pšuň*, zbiļa postalo od tal. *Bissone-biscione*, kako se je i otprije uzimalo; *volega* i *spurteñača* (str. 70) moglo bi biti u vezi s mlet. *folega* i tal. *sporta*. Vrlo mi se nesigurno pak čini obično tumačenje, koje Skok prihvaća (str. 17), da je *Lesina*, tal. ime za *Hvar*, postalo od *lėsna* a ovo od *lės* „šuma“; takih pridjeva građenih sufiksom *-bn-*, koji bi postali mjesna imena, u nas nema, pa zašto bi to ime bilo baš ženskoga roda? Zato je mnogo vjerovatnije da je *Lėsina* u Dalmaciji isto što i *Lėsina* (i akcenat je isti) u Italiji koje se, kao mjesno ime, tamo

više putâ nalazi, n. pr. odmah baš prema našem Hvaru, na samoj morskoj obali mjestance i jezero. Još mi se neke etimologije čine vrlo nesigurne, iako ne znam boje, n. pr. da je *kañuš* od lat. *cognoscere* (str. 37) ili *troca* od grč. θύπος (str. 143); sumñivo mi je i da je *žalo* od grč. αἰγιαλός (str. 20) zbog onoga *ž* za grč. palatalno *g*, kao što mi je inače sumñivo i da je od iste grč. riječi *igalo* zbog guturalnoga *g*; teško je pak vjerovati da je *surgati* od lat. *surgere* (str. 80), kad ono prvo znači „spustiti (sidro u more)“ a ovo „ustati“; a što Skok govori da je naš *gindac* od holandskoga *windreep* (str. 144), to mu možemo vjerovati, ali je ipak trebalo svakako kazati posredni (talijanski) oblik od kojega je *gindac* postalo, jer direktno baš od toga holandskoga oblika apsolutno nije moguće. Nikako pak ne mogu pristati da *peļati* stoji u vezi s tal. *pilota* (str. 120) — tu je riječ Šulek načinio od kajkavskoga i slovenskoga glagola *peļati*.

Uz neke riječi što Skok spomiñe mogu i nešto dodati iz dubrovačkoga govora: *sovrñá* je u Dbku još uvijek pomorski termin te znači baš „balast“ (str. 27), a izgovara se *kijerna* a ne *kijerñá* (str. 45); nema pak nikako ni *ovratnica* ni *komarča*, kao što Vuk za Dbrk tvrdi (str. 49), nego samo *òvrata* ili, ako je malena, *òvratica*, a nema ni *anćuga*, što opet Skok na svoj račun tvrdi (str. 53), nego *inćun*. Nije tačno ni što je Skok preuzeo od Budmana (u Akademsk. rječniku) da je *lànñina* od tal. *vela latina* i da znači neko jedro (str. 141) — tu se je Budmani prevario: ta riječ znači samo drvenu motku o kojoj visi jedro, te je sinkretizmom postalo od *l'antenna*. Dubrov. oblik *škâr* za *šker* postao je od staromlet. *sqadro*, dok je *šker* od novomlet. *squero* (str. 145); naprotiv dubrov. *šilok* (gen. *šilòka*) od tal. je *scilocco* a *široko* je od mlet. *siroco* (str. 165). Mislim pak da je Zore imao potpuno pravo kad je u *irija* (od *vjetra*) nalazio tal. *ira* „*srğba*“, dok Skok dovodi to u vezu s lat. *aura* i grč.-lat. sufiksom *-idia* (str. 160).

Vrlo je dobro što je Skok dodao (na str. 183—192) registar svih riječi u knízi, samo što bih ja volio, a sigurno i svi čitaoci, da je dao samo jedan registar, a da nije razvrstao riječi po jezicima, jer tako onaj što ne zna kojemu jeziku pripada koja riječ moraće više putâ tražiti amo i tamo dok je nađe na svojem mjestu. Za svrhu kojoj je namijeñena kníga dobro je i to što je u ñoj preko 70, istina ponajviše omañih, i dosta uspjelih slika.

M. Rešetar

7. — Odgovor na odgovor g. prof. Wollman-a

Na moju odlučno nepovoljnu, ali mirnu recenziju njegova članka o Njegoševu desetercu, koja je štampana u 1 svesci XII knjige Popovićevih *Прилога*, prof. je W. iznio u 2—3 svesci iste knjige „odgovor“, to jest uglavnome žučljivi i lični napadaj na mene, pun grdња, na koje mi se ne treba obazirati, jer je u očima pametnih i obrazovanih ljudi on time više naudio sebi nego mi. Ali moram reći da se jako čudim i jako žalim što je redakcija *Прилога*, — pošto je primila moju recenziju, i time je uglavnome priznala opravdanom i objektivnom, — ne samo dala autoru priliku da odgovara recenzentu, što je sasvim opravdano, nego mu i dopustila da starog njenog saradnika na baš prostački način grdi i napada, i time dezavuirala i mene i moju recenziju. Zato mi je nemoguće u *Прилозима* ovaj odgovor štampati.

Nego da pridemo samoj stvari. Prof. W. jako se ljuti što sam ja osudio njegov rad, ali ja, ne bojeći se eventualnih novih grdња, ostajem pri tome da taj rad nije dobar. Najviše se razilazimo u tome što W. misli da je on svojim akcenatskim tročlanim desetercem i svojom ritmičkom tercinom dobro shvatio i odredio ritmiku Njegoševa deseterca, dok ja držim da, što u desetercu imaju često (ali ne uvijek!) 3 glavna akcenta, to zavisi uopće o akcentuaciji našega jezika, a da samo nasilnim i nejasnim W-im „mijenjanjem i gubljenjem“ akcenta može se strogo provoditi tročlani deseterac; a da njegove „tercine“ ništa ne vrijede eklatantno je dokazao sam W. kad je prvih 50 stihova on sam porazdijelio na 14 perioda, od kojih je *samo jedna* tercina!

Ali W. ima smionosti da kaže da ja „tvrdim o radu nešto što u njemu ne postoji ili što je tamo drukčije“ (str. 262). Da opravda tu tako krupnu tužbu W. navodi nekoliko mojih riječi gdje kažem odakle je Njegoš, po mišljenju W-vu, uzeo tročlani deseterac i ritmičku tercinu; ja sam rekao da je Njegošu za prvi „bio uzorom Puškinov pentametar i da je *najviše* od toga Puškinova slika uzeo stalnu cezuru posle 4 sloga,“ a da W. „konceptiju ritmičke tercine smješta u doba kada se Njegoš najviše bavio *Divinom komedijom*“. Za dokaz svoje smjele tužbe W. iznosi odnosni tekst u svojem prevodu (str. 262_b) po kojemu on kaže da je „Puškin svakako sproveo ovu tročlanost u ruskoj akcentualnoj oblasti“ i da se „*toga verovatno Njegoš i držao*“ (on podvukao!) i da „svakako *najviše* cezure Puškinova pentametra doprinele su strogom održavanju cezure posle 4 sloga u Njegoševu desetercu“. Tu se dakle ja i W. dobro slažemo. Ne slažemo se naprotiv što se tiče tercine, jer ja govorim da W. konceptiju ritmičke tercine

smješta u doba kada se Njegoš najviše bavio *Divinom komedijom*, dok W. toga u prevodu svojih vlastitih riječi nema; pa odakle ta razlika? Odatle, što je W. tu za postanak (tobožnje, Njegoševe tercine vrlo važnu rečenicu kurajžno izostavio! Poslije njegovih (prevedenih) riječi „o Njegoševoj ritmičkoj tercini... etc.“ uzeo je pod ono skromno i bezazleno „etc.“ ove riječi originala: „Přesto může se mluvit o Njegošově ritmické tercině a její koncepci položiti do doby, kdy nejvíce ho zaměstnávala *Divina comedia*“. Premda kolega W. slabo vjeruje u moje znanje češkoga jezika, ipak mora priznati da sam ga, bar tu, dobro shvatio i tačno preveo — Njegoš je, dakle, po W-nu koncepciju ritmičke tercine dobio od Danta, jer inače šta bi značilo to spominjanje Danta i njegova djela? A kad je tako, kako je g. W. smio da na mene baca tu tešku tužbu da izvrćem njegove riječi, kad toga on nije ničim dokazao, a ja sam eto dokazao da on izvrće svoje?

Prof. W. ne podnosi kritike a ne prima savjete, ali ja ću ipak i ovaj odgovor, kao i samu recenziju, završiti dobronamjernim savjetom: neka izvježba svoj sluh, pa neka dobro prisvoji srpskohrvatsku akcentuaciju (što za profesora srpskohrvatskog jezika ne bi bilo baš izlišno), te neka dobro prouči i deseterac naše narodne pjesme (i to mu ne bi bilo na odmet!), pa tek tada neka na temelju vlastitog čitanja i osjećanja proučava Njegošev deseterac, a Danta i Puškina neka ostavi na miru, jer njegov pokušaj da ih dovede u vezu s Njegošem kukavno se izjalovio. Tek će tada moći napisati dobro osnovanu studiju o Njegoševu desetercu, pa će se sam veseliti kako će ova druga biti bolja od one prve koju je on na brzu ruku napisao u sasvim praktične svrhe, pa mu tada neće biti ni potrebno da piše žučljive odgovore, ni bacati se na drugoga blatom koje na njega samoga pada.

M. Rešetar

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1932 г.

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
која су изашла у Југославији

Скраћенице

Бог	Богословље VII (1932).
GV	Geografski vѣstnik. Ljubljana VIII (1932).
ГИДНС	Гласник Историског друштва у Новом Саду V (1932).
ГСКНД	Гласник Скопског научног друштва X и XI (1932).
ГлПД	Гласник Професорског друштва XII (1932).
ЖР	Живот и рад VIII, IX и X (1932).
ZbNŽ	Zbornik za narodni život i obiĉaje Juŝnih Slavena XXVIII 2 (1932).
ŽS	Ŵenski svet (Trst) X (1932).
ЈФ	Јужнословенски филолог XII (1932).
КсвС	Календар светог Саве (1932).
KS	Knjiŝevni sever. Subotica VIII (1932).
ЛМС	Летопис Матице српске. Нови Сад 330—000 (1932).
LjZ	Ljubljanski zvon. Ljubljana LII (1932).
М	Mentor. Ljubljana XX (1932).
MI	Mladika XIII (1932).
NVj	Nastavni vjesnik XL—XLI (1932).
NJ	Наш језик I (1932/33).
PV	Planinski vestnik. Ljubljana XXXII i XXXIII (1932).
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XII (1932).
Rad	Rad Jugoslavenske akademije 243 (1932).
СКГл	Српски књижевни гласник. Београд XXXIV—XXXVI (1932).
SU	Slovenski uĉitelj Ljubljana XXXII i XXXIII (1932).
SC	Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijina društva u Zagrebu XXVI (1932).
ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor XXVII (1932).

I Филозофија и језик

1. Zimmerman d-r Stjepan, Wundt u savremenoj psihologiji. Rad 243 (1932) 179—186.

Приказ Вунтове и Шпрангерове психологије — тачније, како вели сам писац, приказ Вунта у Шпрангеровој (Spranger) интерпретацији. О тој психологији у вези са језиком — овде се не говори. P. A.

II О прасловенском и словенским језицима

2. Белић А. О двојини у словенским језицима. Посебна издања Срп. краљев. академије, књ. ХСI (филозофски и филолошки списи књ. 21). Београд, 1932 год. Стр. II + 201.

Одлична монографија посвећена дуалу у словенским језицима. Писац утврђује међу различним врстама двојине (слободни, везани, анафорски, елиптични, дистрибутивни, синдетски) две основне категорије: слободну двојину и двојину уз број два или везану и прати историју једне и друге категорије у појединим словенским језицима.

Књига се одликује дубоком анализом предмета и оригиналним схватањем, тако да води врло интересантним и важним резултатима. С. Н.

3. Ђорђић П. Култура језика код Чеха. НЈ I (1932/33) 213—218.

Приказ повременог зборника *Výhledy* (*Výhledy—Knihy zkušenosti a úvah. Pořádají Vilém Mathesius a J. B. Kozák Sr. XIV. Prag 1932, s. 258 + 12 + 1 registar i sadržaj*) и неколико важнијих места из чланка Матезијусова (О захтеву стабилности у књижевном језику). Р. А.

4. Пешић д-р Fran, О учењу slovenskih jezika u Poljskoj. ГЛПД XIII/4 (1932) 323—324.

Наводи мишљење Пољака д-р Ј. Голомбека о учењу словенских језика у пољским средњим школама, који мисли да је потребно увести чешки и српскохрватски због „племенског сентимента, радозналости“ итд., а руски и из чисто практичних разлога. И. вели да код нас не постоје ти практични разлози за руски језик као код Пољака и да се „морамо обазирати на сва три севернословенска језика, не само на руски, него и на пољски и на чешки.“

Д. В.

5. Rospond Stanislav, Negovanje književnog jezika kod Poljaka. НЈ I (1932/33) 278—283.

Говри о организацији и издавачкој активности: Друштва пријатеља пољског језика (*Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego*) у Кракову и Друштва за чување правилности пољског језика (*Towarzystwo poprowności języka polskiego*) од којих је прво било у Кракову, а сада — у Варшави. Р. А.

6. Skok P. О bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike ЈФ XI (1932) 73—146.

Расправа познатог и признатог романиста има десет поглавља: I Општи погледи и критика књиге Ст. Младенова (*Geschichte der bulgarischen Sprache*); II О називу „*altbulgarisch*“; III О рефлексима *ѣ*; IV О рефлексима *ѣ*; *ѣ*; *ѣ*; V О члану; VI О слабљењу ненаглашених вокала; VII О нагласку; VIII О губљењу деклинације; IX О скраћеном инфинитиву и X О везама са румунским, новогрчким, арнаутским и турским језиком. Р. А.

III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи

7. Белић А. О „честољубљу“. НЈ I (1932/33) 12—15.

Одређује значење речи *честољубље*, пошто сматра да јој И. Секулић у своме чланку о честољубљу (СКГл XXXIV, 595—596) није тачно одредила

19*

значање. „У нашем језику, вели А. Б., честољубље не значи особину која се крије и не показује, већ напротив ону која се у радњама лица јасно оцртава и која тражи видљиво обележје“. За појам који је С. оцртала, вели А. Б., боље пристаје реч *понос*, јер је „понос баш оно унутрашње осећање које је блиско ономе појму који г-ђа Секулић даје речи честољубље“. Р. А.

8. Б(елић) А. Поводом једног питања. НЈ I (1932/33) 230—235.

Поводом неколико примедба, упућених на његов чланак о језику Ј. Косора (НЈ I, 193—99), писац говори о речима: *новчар*, *новчара*, *шустити* (у изразу „тустих новчара“), *привид* и *ујилољ* и одређује њихова значења. Д. В.

9. Гл(ишић) Ст. Ђ. и Костић Драг. И моје две три мрвице. НЈ I (1932/33) 119—122 и 143—149.

Напомене, приговори и предлози замене речима и изразима: *примешити*, *примедба*; *беда*, *бедан*, *бедник*; *принудиши*, *бацити се*, *канџе*, *нештренице*, *жао их је*, *најустити* свој *јосао*, *сајлишати* и *раслишати* (саплићу и расплићу своју косу), *препознати*, *испоредити*, у *јркос*, *двоје-шроје*, *јоћи*, *имаши*, *шребаша*, *расподелиши*, *дозволиши*, за (отишао је за Ниш и сл.) Ст. Ђ. Гл. и допуне Драг. Костића уз извесне напомене Ст. Ђ. Гл. Р. А.

10. Грубор Ђ. Значење ријечи пособа, f. ЈФ XII (1932) 187—199.

Закључак: „Ријеч „пособа, f.“ значи у шест примјера ARJ: I 1. у Луцића *самосталност* (државе дубровачке); 2. у Мрнавића *република* (држава пољичка); II у Стат. пољич. = I. *сеоска организација* (село); 2. *глоба сеоској организацији* (село); — III у Ј. Бараковића „Јарули“ *својство* (паклено, идола); — IV у Ј. Бараковића „Вили слов.“: *пбсе* (је трећи дио пакла), *дакле*, *адв.* а не супст.; *ad II* је додан прим. 3 из наредбе дуждеве од г. 1507: *село* (организирано).

У свих седам примера значење се оснива на предл. по + коријен рефлексивне заменице: се, себе, себи, собом, свој, који се сад поставља: **se-* и **sece-* **sece...* или с пријевојем **so-* и *sece-sco + апстрактни форманс -*ба*...

По-себ-ност је ријеч која би по нашем данашњем језичком осећању све то у свим оним случајевима могла с нешто натезања исказивати (она има: по + рефлексив себ + апстрактни наст. — ност)“... На крају писац се осврће на придев *јособиш* и глагол *јособиши* и вели да је првобитно значење тога глагола „сам од себе дјеловати“, „сам од своје воље чинити“, а не — „помагати“. Р. А.

11. Елезовић Гл. Чије су речи *калдрма*, *кирија*? НЈ I (1932/33) 202—205

Оба израза су турског порекла, а не грчког, као што се понекад тврди. За реч „калдрма“ сматра се да је то глаг. именица (од глагола *kaldırma*, подићи, подизати) — Реч „кирија“ у арапском гласи *kirā'*, што се потпуно не слаже са нашим обликом, који је добивен преко облика *kiri*, који се „најпре могао јавити код Грка“. П. Ђ.

12. Пешић Fr. Iz istorije naših reči. ЈФ XII (1932) 147—186.

Расправа има два дела. У првом делу писац говори о историји, код нас, речи *универзитет* (свеучилиште; универза), а у другом о историји речи — *коловоз* (железница, влак). „Свеучилиште“ су, према пишчеву извођењу, створили славено-српски писци и то „према грчком > *pandidakterion* < (*pan* + *di-dasko*)“. Одатле, из славено-српских књига, свеучилиште (свеучилиште) је

ушло у словеначке и хрватске књиге: код Словенаца ту је реч увео први лексикограф Мирко (1832), а код Хрвата Гај (1829—30). Реч *универза* потиче из студентских бечких кругова: код Словенаца она се појављује год. 1866 (у речнику Јанежичеву), а код Хрвата доцније (око 1898). После 1918 год. — „кад је почела да делује терминологија о *новом* Љубљанском универзитету“ — настао је преокрет у терминол. — дошла је *универза* место всеучилишца (Универза Краља Александра Првега). *Колодвор* је први саградио Петар Лесковиц, сарадник Блајвазов (год. 1843), и он је из Словеначке ушао у Хрватску, а облик *железница* јавља се први пут у преводу Шпорерова чланка (1840), дакле код Илираца; код Словенаца *железница* се појављује први пут 1846, а од 1848 она преовлађује. Р. А.

13. Иљинскиј Г. А. К етимологији имени серб. ЈФ XII (1932) 204—208.

Писац даје нову етимологију тог имена доводећи га у везу са кореном *ser- :ser- који значи ‚везивати‘ (исп. лат. serere и сл.) и формансом *bho одн. bh(у)o. Према томе име *srbъ значи човека који је везан за своје племе, који је члан задруге, а задружни живот и јесте одлика српскога народа. П. Ђ.

14. Костић Д. Каљаче — снежњаче. НЈ I (1932/33) 47—48.

Предлаже употребу речи *снежњаче* уместо *каљаче*. Р. А.

15. Костић Д. Откад и откако. НЈ I (1932/33) 82—84.

Одговара на питање упућено редакцији НЈ: да ли горње речи значе исто или не значе. Одговор К. гласи: „Када *ошкад* има *прилошко* значење — оно не може бити замењено са *ош како* (или *како*), а кад *ошкад* има значење *временске свезице*, тада она може бити замењено са *ош како* (или *како* са *кад*) које врши такође службу временске свезе.“ Р. А.

16. Костић Д. Мало из историје речи. НЈ I (1932/33) 236—238.

Тумачи постанак изрека: *осџаји на цедилу* или *осџавиши кога на цедилу* (у значењу: *осџаји занемарен* односно *осџавиши кога занемареним* или *не успеји* или *омесџи* коме успех...) и *блед као крпа* или *йобледео као крпа* и речи: *насадиши* (кога) и *завишлавашџи* (кога). Р. А.

17. Костић Д. Како речи добивају нова значења. НЈ I (1932/33) 199—202.

Тумачи постанак речи *измошавашџи се* и *навијашџи*. Прва реч, *измошавашџи се* (*измошавашџе*, *измошавашџац*, *измошавашџки* као прилог) — у значењу: „развученим, заплетеним вештинама и причањем претстављати се друштву друкчијим, значајним и занимљивим, ‚изигравати пајаци‘, изигравати вештине, ‚пајац-луке‘, градити се тобоже оваквим или онаквим какав ко није“ — постала је, вели К., у дечачким круговима врло омиљених кловнова и „мађионичара“ у циркусима и то нарочито у великом циркусу А Сура који је у половини осамдесетих година прошлога века дуго гостовао у Београду. — Друга реч, *навијашџи* (навијач, навијање, навијачки, као придев и прилог) тј. „држати страну“, бити присталица, „партизан“ једног спортског клуба, па сад већ, и са ширим значењем: заузимати се за некога или нешто, нарочито симпатисати коме или чему итд. — поникла је у сасвим ново доба, у ове дане, и несумњиво, у Београду, управо на трибинама београдских фудбалских клубова... Јер, заиста, кад се за време утакмице, нарочито првенствене, са виших места на трибинама погледају остали посматрачи, онда се добива жива слика *навијања*, *йовијања* жита по ветру“. Р. А.

18. Московљевић М. С. Још о глаголу *несијати*. НЈ I (1932/33) 210—212.

Наводи примере употребе глагола *несијати* уз номинатив и објашњава како је дошло до тога да се тај глагол употребљава уз номинатив. Р. А.

19. Наш Језик, Језичке поуке. НЈI (1932/33) 28—33, 58—64, 86—91, 122—126, 154—158, 178—188, 219—224, 245—251, 283—287.

У овом одељку, одељку под називом „Језичке поуке“, Уредништво „Нашег језика“ износи из наше текуће књижевности и систематски исправља неправилности у употреби речи, облика и реченица. Тако су у овој I књизи НЈ изнесене и исправљене ове неправилности:

драго ми је да се могу захвалити, оперљажени *бордирама* и украшени са бисером (стр. 28); поднела оставку... на *положјаима*, долазио *иод Турцима*... најдивљи *народ*, вегетацију испод *иоднебља*, *иосрћући* за свим *ијшатијима* живоша, они *осијају сјално* у шоку његову (29);... за *буди зашшо*, *делуја* ваздухом, *убезекнух*... и не даш да те она *иревлада*, и *трјуш низове* наше фамилије, *фамозни* боксер, *дуња иородова* (30), *отскаче* са његових рамена, јер их је за *мало зашшо*... *тукао*, *нађе двоје иаса*, једнога *иоиднева*, *користио сам ирилику*, *Словенсков* квартет и сл. (31); све се то *кући* производи, *када је основано* и *ко су били оснивачи*... *са и без болова*, *ушврћен* у патње његове (32); *клонили су се од мене*, да *трезан и свесијан* упаднеш у битку (58), прсте... да они силно у зглобовима *иуцаше*, *билансија*, чинили *обећања*... и то *смо ошкучивали*, *гломазни* књижевник, *сдканеш*... *лудорија* (59), *оживила*, не *досијаје* му оригиналности, *украћени*, *иошрешена*, *иоследовиоц* (60), *ишће лекшуалан* рад, могу се видети у *две добре комедије*, *иреишач*, написао *осам сиошине* комада, *чешири хиљада* стихова (61); *волећи* синове... а *ћерчицу* у *наручју*, *сиасио* од баналности, *болује* на бубрезима, *иред конференцијом* за разоружање, *сећале* га винограда (62), *мећао* у каву, *заблагодари*, *благодари*, *мајка воле* (63); *фарба* на зид *ђавола*, *оде код* лекара (86); *који бдију*... *одабирау*, *разошкривајући*... *трикове*, да *ју добије* (книгу) 87; *рготенио*, имао *неколико дешеша*, *неиоиравио*, *ашракшивне* силе, која ће их *кроз свих* препрека... *привући*, *иодиуирују* (88); *улазимо* у *иурилу*, и *седам ирасади*, много писца *ирии*, *иорешњем* сунцу, *безодвлачно* реализира, *гломазно* непознавање *Цанкара* (89); *сувишно* љубави, *најаушоризованијих* претставника, *ресшорација* манастира, *нечему ирисиоообљаша* (90); *обесхрабљује*, под *диригеншвом*, *улови* изложбе, *концијираши* (91); и против *смо* пензионера, *безброј*... митологије и реторике, *јединство начинили* су од трагедије... *студију*, *ирекорели* (122); *иза вршшију*, *сиоовадесеш*, *сиошридесеш* и сл., *павиљон* за *грудоболне*, по *иштенцијама* шефа (123); *ђушуре* осмотрена (књига), *возови смеју следиши*, *више* постала *шежа*, *крва скривила* железничку катастрофу (124); очекивао је са *огорченим* нестрпљењем, *заштитне* направе против *пригњечења* прстију, *због сметње* на срствима, да *заступа* срез у *извршену* тешке дужности (125); у Прагу, *иде* г. Ћ. Ј. *путује*, *сиоменик*... *оцг нашега језика*, *који је иодишнуш*, (126); *иревенира*, *најрава*, којом *се иослужује* руком (154); *изненадио* сам се на његово *гледање* на ствар, *иоимеш* са *жишарицама*, *полиција* је *извршила хаишење* (155); не може се ни о *чем радиши* до... *иочинио* исправку — *иочинишељ* исправке (156); *мади* *сиречен* од *врашара* да *уђе ироштив* *кога се шукао*... *наоколо њега*, *иар месци*, да јој изразе *веселе*, да *будемо* у *иоседу* (157); једнога *иоидна* (158); *ћелија* израђена од *дрва* (178); *иредузеши* *иосао*

— *подузећи посао, подружница — филијала* (179); *изјавиле су се сиремнима*, првак у сабљи, и назва моје име (180); *крвник и целаш*, што да најбоље *доказива* (181); да *најави мој изосшањак*, да унесем међу ње глас живота (182); тако сам *зароњен у себе*, што није *госице смењало*, цио дан *сировели*, ова књига *ировићена* је... обилатим речником, племенито је *зажалио* рђаво стање п. т. кадра (183); да се пружи прилика *чишања*, за *надоћу* знања познавањем... струке избегавамо честом потсмеху, није уверен о *Д-овој кривици*, *спашава* душу, проузроквати *осиромашњење* (184); *почимао*... писма, и ми би се, *накашљују* се, нервозно *поглеђујући*, *оети* од камене *соде* *мислило* да је *млеко*, *иада у мињолом сшолећу* (185); од *шири госиођа*, творнички димњаци *сукљали* су црним *димовима*, песничке се визије *редају*, тај *њени* кавалир, предузећа... *иосредују* огласе, *ишоао кроз ирогрес* (186); чинио *уиошребу* свога оружја, *великом* сам се муком *суздржавао*, који *шке* (187); *кита пољска* цвећа, да се *ни не види ни не чује*, *сагледајући*, он стави *иред мене* слику (219); израђена *ио* мајстору, који *превајују* ка симболизму, *шукло све иосшављене рекорде*, *саициру* са удова... нечистоће, *није* давао... него онима (220); *ираћен шефом*, *коначно* је претставио..., и *иrema лијево* и *иrema десно*, *иашреба* за акцију, *сиошуйно* утврдио (221); *надомјешшавају*, *разум* му се *исшошава*, намјера је читаоце *освједочиши*, *није* ни *замјешила*, не наводи се за *ниједним*, често *ишовао*, (222); *корачала* забачене главе, *недосишањак* душевности, *оштар насииу* фр. државника (223); *узбуњених* војника, *штаншскије* и луђе прјекте (224), догодило се неколико *удеса* (245); *лихварски раш*, осмехом који *заразује* (246); апелујемо на *лашински геније*, свега *живоша* народа, његова *најближа* извора, *шасишво*, *кркски* случај, што *Загреб*... највише *брине* (247); *сешиши* на *шо*, до смисла *сувислоси*, *досад* *никад осуђиван*, *селење*, *ни* нису ваша (248); *замрсују*, могу да *живу*, бацио... *таком вехеменцијом*, што га *молестира* својим бригама, *унушар* оркестра, од којег ме *срси* облише (249); *оиешјујући* што му је рекао, међу нама *расао син*, *иносан* на своју земљу, ми његови *сшари колеге*, *урокуи* (250); *иошшиваши*, *гром* *расколио* стабло, *најчишћа* лирика, голе *илохе* женских рамена, *ушайла* у води (251); у *Конгрес*— *Пољској*, како би се *иосишло*... најбољи резултат, *оца двају брашја* (283); облик... *деривира*, у *коме су унели*, поред *јачег обраћања* на физичко васпитање, не могу да *засием*, он хоће да *га се* поштује, *онда се идемо весело санкаши* (284); *ирви иуша*, *обухваћа* сву непокретност, *без да каже*, *надошло* је вријеме (285), да му се *извинем*, *шутком* *иресао*, и *свих шри милиона*, *узде*... саксију, за *мељање* брашна, *нашто доиринеси* (286); *траже креирање*... факултета, тако *рекући* (287).

Р. А.

20. Наш језик, Наша пошта. НЈ (1932/33) 47—58, 64, 91—97, 126—129, 158—161, 188—193, 224, 251—257, 287—288.

Стална рубрика у којој уредници НЈ одговарају својим читаоцима на поједина постављена питања из области језика — већином о правилном или неправилном образовању извесних речи и облика, о њиховој употреби о њихову пореклу, о њихову нагласку и сл. Тако је у овој књизи говорено о значењима или образовању ових именичких облика: *чистиоша* и *чистиоша*; *дослук* и *дослух*; *радник* и *раденик* (57—58); о имен. *иушица*, *иушаљка* и *цигаршииц* (92, 160); о имен. *циљ* и *цељ*; *сдол* и *пол*, *водосшој* и *водосшјај*, (93); о имен. *иричанци* (опанци), о кованицама *црвенокршаш* и *црвенокршовац* (члан Црвеног крста) 94; о значењу имен. *иоруб* (95); о обл. *Бишћа* и др. (од

Бихаћ), *чистаца* и *чисца* (од *чџстац*) и сл. (95); о имен. *оделење*, *осветљење* и сл. (126); *руковаоц*, *доносиоц*, (127); о страним речима као; *принцип*, *категорија елемената*, *пропагандор*, *организација* (128); *брзојав* (159); *сујеша*, *ормар* (192); о значењу обл. *бријач* и сл. о имен. *одгој* (188); о разлици у речима *дџок* и *дџџк* (194), о именима места: *Кочани* и *Кочане* и сл. (252), *Ајџена* и *Ајџина* (126); о пореклу имен. *кафа* (кава) и *кафана* и (кавана), о роду у имен. страног порекла: *маџине*, *каре* и сл., о обл. *џачки* и *џачци*, *Паланки* и *Паланци* и сл. (288); о акценту имен. *човек* и *књижевност* (288). Такође се говори о придевским обл. *џроџски* и *џроџински* (93), *јестџни* и *џошврџни* (94), *масени* (од маса) 95, *борни* (у изразу „борна кола“), *водени* (у изразу „водена задруга“) (95), *џољски* и *џољачки* (158), *сувиџан* и *излиџан* (255), *власџоски* *власџелински* (256); о правилности народних обл. *оџоџки* (од Оточац) и *вилиџки* (од Вилић-Село) 96, 191. Тумачено је обрзовање и значење ових глаголских облика: *сџрџи* и *сџрчи* (64); *ниџодаџџаваџи*, *бориџи*, и *избориџи*, *скрозираџи* (93), *часџиџи се* (94), *оџџоваџи*, *џри-нудиџи* и *џримораџи* (95), *џосџојаџи*, *џоднавџаџи се* и *занавџаџи се*, *несџаџи* (188), *изиџи* и *изаџи* (190), *оџџжаџи* и *оџџешчаџи*, *оџџаџи* и *оџџачаџи* (191), *банџроџираџи* и сл. (254). Давано је објашњење изразима и речима; „у *џоџову*“, и „џо *џоџову*“ „џоџово“ (92, 254); „у *главном*“ и „у *главном*“ (92), „за *час*“ и „за *час*“ (224); *аџоџрем* (94), *збоџом* (160). Има тумачења и из синтаксе. Говорено је: о употреби генитива и акузатива после негације (93, 96), о узрочним реченицама са „заџо *јер*“ (94), о употреби *због* и *ради*, о погрешној употреби предлога *код* (126, 188) и предлога *са* (126, 127); о употреби предлога у с посес. генит. (189), о изразима „*хвала на џем*“ и „*хвала на џџо*“ (253) и о употреби *џде* и *џуда* (256). Најзад у „Нашој пошти“ се објашњавају и правописна питања: на пр. зашто треба писати *оџџвореноџлаво* (а не отворено-плаво), *џинара* и скраћено *џ*. (а не *Динара* и *Д*). 64, *џлаџани* („јуниори“, а не „Млађани“) 94, *уџлавном* (а не „у *главном*“) 92; Како треба писати називе установа: *џџџаб Комаџде ваздухоџловџџва* и сл. (192). Као што се види ова рубрика НЈ је богата и поучна.

Д. В.

21. Орхановић, Два прилога познавању старе епске поезије. ЈФ XII (1932) 199—204.

Писац у првом делу расправе доказује да је име *Оливер* у бугарштицама и *Ваисџина* у десетерачким песмама једно исто лице. Мисли да је романско име Оливер, које се у бугарштицама употребљава као и многи други романизми преведено у десетерачким песмама произвољном етимологијом са „Ваистина“ и то због другог дела „вего“ (истинит, истина) тог имена. У другом делу расправе писац указује на сличност неких места Богшићевих бугарштица и стихова латинских песника. Сматра да почетни стихови бугаршт. бр. 25 претстављају веран превод неких Вергилијевих стихова и да је у тој песми узет и метар из Енеиде. Напомиње такође да су и стихови 107—108 бугаршт. бр. 1 доста слични неким Хораџијевим стиховима.

Д. В.

22. Решетар М. *џто је skopos?* ЈФ XII (1932) 208—210.

Реч *skopos* у значењу ‚мелодија‘ Ветрановићу, односно у Дубровник, дошла је из терминологије грчке цркве: „околоџ су у бизантској цркви мелодије по којима се пјевају црквене пјесме, па су ту ријеч Дубровчани могли научити у томе значењу од грчких калуџера (Базилијанаца) који су по старој традицији, што још данданас живи у дубровачкој околици, имали своје

манастире гдје су их касније замијенили латински бенедиктинци, које је зато дубровачки народ прозвао, и увијек звао докле год их је било око Дубровника, „калуђерима“, као што је звао и грчке монахе. Тим путем могао је дакле *skopos* ући у дубровачки говор“.

Р. А.

23. Rospond Stanislav, Оцена: Otto Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig 1932. Стр. XII + 239 + 14 карата. ЈФ XII (1932).

Замера најпре писцу на начину изношења и распореда грађе. Затим што се није довољно користио историским изворима. Не слаже се на многим местима ни у тумачењима појединих назива с писцем, већ даје своја тумачења. Напослетку даје овакав закључак: „Покушај Франков... бележи важан напредак и можда почетак занемарених топономастичких студија на српскохрватској територији“. „Његов рад сматра интересантним и успелим у IV и V глави...“

Р. Б.

24. Širola d-r Božidar, Kako se grade žvegljice. Sa 30 slika ZbNŽ XXVIII 2 (1932) 145—158.

„Жвеглице“ су општи назив за све врсте народних свирала које се израђују у селима Бистрички и Стубички Лаз. У расправи је дат и опис алата којим жеглари тих села израђују жвеглице: сведра, струга, обручњака, шпичека и „железа за прежигање“.

Р. А.

IV Несловенски језици

25. Аничих Павле, Оцена: D-r. N. S. Ničota, Rečnik francuskih nepravilnih i nepotpunih glagola. ГЛПД XII/7 (1932) 665—668.

Најпотпунија збирка неправилних глагола код нас и од других боља је зато, што је скоро уз сваки глагол дата и фразеологија. Рођена савесно и исцрпно.

Д. В.

26. Mayer Antun, Staroilirске studije. NVj XLI (1932) 115—140.

Наставак расправе истог назива из NVj XL (1932) 27—47. — 7. Kotor. — Од индоевроп. корена *kat* — „pleteći svijati u lance ili konope, pleter za tor“ (лат. *catena* — „lanac“, кимвр. *cader* — „saeptum, castrum locus munitus“, староилирски *Cathir* — „grad“, старосл. *котьсь* — „kotac, gnijezdo, cella“, буг. *kotara* — „tor“, српскохрв. *kòšar* и *kòtar* и слов. *kotár*) или од индоевроп. кор. *ket*: *kot* — „prebivalište“ (авест. *kata-* м. „sobica, hambar, podrum“, новоперс. *kad* — „kuća“, гот. *hēthjō* — „sobica“, а „ваљда“, и старослов. *котьсь*) — 8. Ilirski *sal-*. Наводи имена изведена из илир. *sal-* на нашој територији. — 9. Ilirski *apa* i sufiks — *ava*. — „Могло би се нагађати, вели писац, да су суфикси *-va* и *-ava*, уколико су илирски, истоветни, те да се *-va* развило из *-ava* кад први слог није био наглашен, па се стога изгубио, или се стопио с вокалом основе. — 10. *Spalathron*. — Грчки назив *Spalathron*, вели М., у устима Илира — па и оних, који су грецизирани и латинизирани — прислоњен је уз бројна имена на *at*, па се и *Spalathron* претворило у *Spalathon*, али се и сачувао облик са *r*. *Spalathron* се, дакле, не мора сматрати романизмом.

Р. А.

27. Musić d-r A. Preterit futura u indoevropskim jezicima. Rad. 242 (1932) 91—127.

Писац говори о развиту значења конјунктива, за који вели да је испрва био футурски („ако ваља очекивати да те тко опази, ваља очекивати, да те

пријави“ = „ако ће те тко опазити, пријавит ће“). Он говори о евентуалном конјунктиву, оптативу (оптатив сматра за семантички или синтаксички претерит футурског конјунктива футура) — и потенцијалном оптативу. Потенцијални оптатив, вели писац, постао је у протази и у аподози хипотетичке реченице, па, аналогно томе, и футурски конјунктив (или футур), а самосталне реченице са значењем могућности постале су од аподоза потенцијалних хипотетичких реченица. За овим се писац задржава на појму иреалности и реалности и тумачи како постају иреалне хипотетичке реченице и како је дошло до тога да се у иреалним реченицама употребљавају „аугментирани претерити“ (имперфекат, аорист, плусквамперфекат с *ov*), односно како имперфекат, аорист и плусквамперфекат постају модални облици и, на послетку, како су у индоевропским језицима створени нови облици за потенцијалну и иреалну радњу. Као скоро увек, писац полази од грчког језика, па онда прелази на аналогне појаве других језика, овде на појаве: у старониндиском, новогрчком, арбанаском, латинском, талијанском, француском, готском, литавском и српскохрватском.

Р. А.

28. Škerlj d-r Stanko, Оцена: D-r Stanko Leben. Italijanska vadnica. Za šole in samouke I in II del. Ljubljana 1930 ГЛПД XII/7 (1932) 670—676.

Вели да није самостално рађена књига, већ да је компилација разних талијанских уџбеника, али и поред свега тога кориснија је од свих књига те врсте које су у Словеначкој досад биле.

Д. В.

V Старословенски језик и црквенословенски

29. Белић А. Оцена: П. Ђорђић, О старословенским трпним придевима (в. ЈФ XI бр. 30) ЈФ XII (1932) 260—270.

Иако је Ђорђић узео начин испитивања који му је отежавао и сам по себи сложен предмет — полагање од старослов. облика трпних придева ка данашњем српскохрв. и др. слов. језицима, уместо — од системе трпних партиципа у српскохрв. или ком другом живом слов. језику, „због чега је много штошта што претставља врло знатну принципску особину — на штету многих места у књизи — остало само споменуто и врло мало искоришћено“ — он је ипак, вели А. Б., умео да начини занимљиво испитивање, испуњено лепим материјалом и оштрим посматрањем, тако да му је и поред све сложености предмета пошло за руком да уђе у смисао ових образовања и да, макар каткада и посредним путем, покаже њихове често доста скривене особине.

Р. А.

30. Куљбакин Ст. Оцена: Von Arnim B. D. H. Die Schreiber des Psalterium Sinaiticum und ihre Vorlage. Leiden. 288 + 6 + VIII. ЈФ XII (1932) 242—260.

На основу ближег проматрања палеографских особина Син. пс. — уколико је то уопште могуће само на основу снимака — рецезент држи да се не може примити фон Арнимова подела на три преписивача, којих је, међутим, могло бити и 4 или 5. Износи многобројне палеографске и језичке доказе да аутор није позитивно одредио порекло Син. пс. који је тобоже преписан са оригинала који опет у хронолошком низу зависи од четири све старија оригинала.

П. Ђ.

VI Српскохрватски језик

а) Граматика и граматичка питања

31. Алексић Р. Коњма или коњима НЈ I (1932/33) 22—25.

Доказује да у савременом нашем језику „облик *коњима* није неправилан и да га наша савремена граматика допушта на основу неговe напоредне употребе у народу са обликом *коња*“.

Д. В.

32. Алексић Р. Он *се је* радовао или он *се* радовао. НЈ I (1932/33) 48—50.

Показује како се и место рђавог склопа „он *је се*“ и место доброг „он *се је*“ јавља оправдано — „он *се*“.

Р. А.

33. Алексић Р. Помоћу и с помоћу. НЈ I (1932/33) 241—42.

Вели да се *помоћу* и *сиомоћу* као предлози могу употребљавати у истом значењу, док се у именичком значењу не смеју мешати (и тада други облик, наравно, треба писати одвојено: *с помоћу*).

Д. В.

34. Белић А. О „светогледу“. НЈ I (1932/33) 43—47.

Поводом кованице Ст. Винавера „светоглед“ према немачком Weltanschauung за „поглед на свет, животна филозофија, филозофија о свету и животу...“ према речима као што су *лестовод*, *сунцокреш* и сл. показује како се у духу нашега језика могу градити и нове сложенице које не би биле прости преводи и употреба туђих речи као што су *свешоглед*, *ногомеш* и др.

Р. А.

35. Белић А. О стварању нових речи. НЈ I (1932/33) 72—76.

На основу термина узетих из хемиске технологије: *дробљача* — машина за дробљење камена, *дизалица* — Lift, ascenseur, *дуваљке* — машина за дување ваздуха у високе пећи, *вешереница* или *вешрењача* — машина за чишћење жита ваздушном струјом показује принципе грађења нових речи.

Р. А.

36. Белић А. О грађењу глаголских именица на *-ње* и *-ће*. НЈ I (1932/33) 262—268.

Одређује — према значењу именица на *-ње* и *-ће* од трајних глагола — када се могу градити именице на *-ње* и *-ће* од свршених глагола, а када не могу. „Именице саграђене од свршених глагола *морају*, вели А. Б., *имају резултативно* значење, тј. морају значити или предмет као резултат радње, или какав чин или уопште именицу извесне врсте. Такве именице не могу *никад* значити у нашем језику да је радња свршена, већ увек резултат свршене радње. Ето зашто се *може рећи покљање* (чин, оно што је покајано), а не може *оилешћење* чарана; *сиворёње* (оно што је створено, дакле створ, das Geschöpf), а не може *скупхање* ручка и сл.“

Р. А.

37. Белић А. Граматика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа. Београд 1932. Стр II + 100.

38. Белић А. Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа. Београд 1932. Стр. VII + 119. Цена 20 дин.

39. Bosanac d-r S. „Bugarska zverstva“ НЈ I (1932/33) 71—72.

Израз „бугарска зверства“ може значити само зверства што их *Бугари чине* или што су их *они починили*, а не као што стоји у једном чланку *Сло-*

бодана Јовановића зверства што су их Бугари — *прешрпели*. Тако исто није добро речено, опет код истог писца, ни „Изузимајући *професора и судија...*“, већ треба „Изузимајући *професоре и судије...*“
Р. Б.

40. Бошковић Р. О трећем лицу множине времена садашњег у глагола као *умети*, *усејти* и сл. НЈ I (1932/33) 26—27.

Објашњава постанак „неправилних“ облика трећег лица множине времена садашњег код глагола ове групе: *разуму*, *усју*, *досју* и сл. уместо *разумеју*, *усејеју*, *досејеју* итд. Оно што вреди за ове презентске облике вреди и за императивну промену: и тамо су се из истих разлога јавили „неправилни“ облици *разуми* — *разумимо* — *разумиште* место *разумеј* — *разумејмо* — *разумејше* и сл.
Р. Б.

41. Бошковић Радосав, Нешто о употреби наставка *ар* у једној групи туђих речи. НЈ I (1932/33) 205—210.

Говори, доста исцрпно, о односу облика *кришик* и *кришичар*, *полишик* и *полишичар* итд. и о језичким приликама које су довеле до употребе наставка *ар* код ових речи. Мисли, насупрот Маретићу и другима, да употреба наставка *ар* код њих није германизам, већ само формални израз онога што је у језичком осећању почео да значи однос *кришик* — *кришика*, *полишик* — *полишика* и сл.
Р. Б.

42. Бошковић Р. Поводом чланка г. А. Паунова НЈ I (1932/33) 275—279.

„Дакле: за онога ко реч *гледиште* узима у основном значењу, простор на којему се, где се што гледа, а тако се мора гледати, ако се полази од нашег језика — *с ње шачке гледишта* и сл. није никакав плеоназам; међутим онај ко *гледиште* узима у значењу „тачка са које се гледа,“ чини то по препоруци Богослава Шулека који је према чешком *hledišťe* начинио наше *гледиште*, а дао му оно значење које има чешко *hledišť*, тј. „Gesichtspunkt“.

В. бр. 42.

Р. Б.

43. Вукадиновић Нићифор, Још нешто о усклику; *уа!* Прил. XII/1 (1932) 88—89.

Сматра да узвик *уа!* није постао од узвика *руа!* како мисли Ст. Станојевић (в. ЈФVI, 218), него да је *руа!* постало од *уа!*, које се налази у Маркову Јеванђељу, глава XV. ст. 29—30, а које је одатле, из цркве, прешло у народни говор.
Р. А.

44. Вушовић Д. Доћи ћу, а не доћићу. НЈ I (1932/33) 21—22.

Доказује да је по принципима српскохрв. правописа погрешно писати футур. обл. *доћи ћу* и сл. састављено као *доћићу* и сл.

45. Вушовић Д. Олакотањ и отеготан. НЈ I (1932/33) 118—119.

Придевске кованице *олакошан*, *ошегошан*, за које Маретић вели да су добро начињене према глаголима *олакошиши*, *ошегошиши*, — нису добре; прво зато што сами глаголи олакотити, отеготити не стоје према својим основним речима по значењу у оном односу који допушта грађење оваквих глагола од именица на *оша* у нашем језику (исп. сувота: осувотити, посувотити) и друго зато што и кад би ови глаголи били добри, придевски односно партиципски облици према њима могли би бити само *олакоћен*. *ошегоћен* — као што према *осрамошиши* имамо *осрамоћен* — а не *олакошан*, *ошегошан*.
Р. Б.

46. Вушовић Д. Нешто о употреби партиципа на *-вши*. НЈ I (1932/33) 213—213.

На основу примера неправилне употребе овог партиципа утврђује кад се партиципи на *вши* „могу развити у зависну реченицу“ и обрнуто: кад се зависна реченица може сажети „у партицип свога глагола“. Закључак: „партиципом се могу сажимати само оне временске реченице које имају временско значење партиципа на *вши*, тј. значе извршену радњу пре друге радње“.

Р. Б.

47. Вушовић Д. О употреби заменице *свој*. НЈ I (1932/33) 238—240.

Говори о погрешној употреби заменице *свој* у савременом књижевном језику, а посебно о њеној употреби у реченицама у којима није исти граматички и психолошки субјекат. У таквим се случајевима мора увек употребити присвојна замен. 1, 2 или 3 л. (*мој, њвој...*) а не *свој*.

Д. В.

48. Вушовић Д. Неправилна употреба неких бројних израза. НЈ I (1932/33) 244—245.

Говори о погрешној употреби падежа уз бројеве о 2—4, као на пр. *ових четири паршија* и сл.

Д. В.

49. Ђорђић П. „Чехословачки језик.“ НЈ I (1932/33) 84—85.

Назив *чехословачки* — под утицајем туђих назива уместо правилног *чешкословачки* — „може да се односи на државну заједницу Чеха и Словака и све што је у вези са том заједницом...“, на пр.: Чехословачка Република, застава, Народна скупштина, трговина и индустрија, војска, железнице итд.,“ али се о *језику* чехословачком не може говорити, већ само о *језику чешком* и *језику словачком*.

Р. Б.

50. Ђорђић П. *Лешње* или *лећење*? НЈ I (1932/33) 173—174.

Облици *лешње, бдење, лебдење, седење и хшење* нису погрешни. „Они, вели писац, претстављају само старије стање у развоју нашега језика када су се не само све глаголске именице него и трпни придеви образовали непосредно од глаголске основе на *-џ* додавањем наставка *-њь* односно *-њь-на-но*.“

Р. А.

51. Ђорђић П. Два случаја морфолошке декомпозиције. ЈФ XII (1932).

Доказује да је реч перетак (у ARj) постала „кривом декомпозицијом из речи *џерец*“ (*џерец*, пот. рл. *џерешци*, геп. рл. *џерешка*, — а одатле и пот. sing. *џерешак*). Исто тако кривом аналогijом тумачи и постанак придев. обл. *образао* (виђен, угледан) од обл. *образли* (имен. образ + тур. наст. *ли*).

Д. В.

52. И. Слобода народнога језика или језичка грешка? НЈ I (1932/33) 168—171.

Примерима из народних умотворина, језика Вукова и Даничићева показује да је апозиција или ма каква апозициска реч уз присвојни придев у духу нашега језика, а то све поводом замерке учињене реченици, објављеној у НЈ: „Већ зато што је овај речник Вуков, реформатора наше књижевности.“

Р. А.

53. И(бровац) М. Оцена: Богдан Поповић, Распоред речи у једном преводу Петра Будмани (в. ЈФ XI бр. 40) Прил. XII,1 (1932) 133—134.

Кратак приказ резултата до којих је дошао писац.

Б. М.

54. Ивковић М. Обе очи или оба ока. НЈ I (1932/33) 110—112.

Поводом замерке В. Ј Илића Млађег, учињене у чланку *Кроз „Сабрана дела“ г. Јовли Дучића* („Критика“ V (1932), Дучићевој употреби „њене очи обе“ — уместо, по мишљењу В. Ј. Илића Млађег, „њена оба ока“. Писац наине вели, и сасвим исправно: „Дучић није погрешно употребивши *обе очи* у значењу *оба ока*, јер *обе очи* и у старијем и у данашњем нашем језику — зато он наводи довољан број примера — има исто значење као и *оба ока* (само је ово последње данас обичније). Дучић, наставља писац, не би погрешно ни да је рекао *оба двоје очи*, јер у Вука (у Нар. прип.) има потврде за *двоје очи*, па кад може *двоје*, може и *оба двоје*.“

Р. А.

55. Костић Д. Преудешавање грчколатинских међународних речи на -ium (ion). НЈ I (1932/33), 149—154.

Не мора у се, вели писац, све речи са наст. -ium (-ion) преудешавати да се у нашем језику завршују истим наставком. Оне се прилагођавају групи наших речи са сродним значењем; отуда од лат. *gymnasium*, *laboratorium* и сл. у нас *гимназија*, *лабораторија* (на лабораторија). Зато још оригиналну форму чувају мање популарни стручни термини: *најтријум*, *калијум* и сл., јер немају „правог наслањања на народну реч“.

Д. В.

56. Костић Д. Правобранилаштво или правобраниоштво. НЈ I (1932/33) 15—17.

Писац доказује да је у основи свих именица на -штво (побратимство и сл.) и -штво (девојаштво и сл.) придевска основа и да се само може „језичком осећању учинити да су те именице грађене од I пад. именица... Од *правобранилац* придев је *правобранилачки*, те -чки ваља заменити наставком *штво* и добива се правилан облик *правобранилаштво*“. *Правобраниоштво* не ваља.

Д. В.

57. Лалевић Миодраг С. Вокатив сингулара од именица *мама*, *шаша*, *ујна* и *баба*, *шешка*, *сирина*. НЈ I (1932/33) 52—55.

Показује да је од првих трију именица вокатив једнак номинативу, а тако и од других трију када се употребљавају у сродничком односу, иначе употребљене уопште оне последње три, имају вокатив на *о*.

Р. А.

58. Лалевић М. С. О роду у личним глаголским облицима. НЈ I (1932/33) 116—118.

Доказује да 1-во и 2-го лице у сингулару и плуралу перфекта, плуск-вамперфекта и кондиционала актива и свих облика пасива *немају средњег рода*; према томе, вели писац, не би их требало у уџбеницима наводити.

Р. А.

59. Лалевић М. С. Оцена: Др. Миљивоје Павловић, Читанка са граматиком српскохрватског језика за I, II, III и IV разред средњих школа. ГлПД XIII (1932) 370—384.

Критика Павловићевих уџбеника, врло оштра и сасвим неповољна. Види бр. 68.

Р. А.

60. Маретић Г. Gramatička terminologija. Rad 243 (1932) 13—91.

Расправа има два дела. Први део је, како сам писац каже, приступ или увод у други део. Он садржи десет гачака: I Граматички термини узети непосредно из грчког језика и термини који су преведени из грчког језика; II термини који су дошли посредним путем: преко латинског и црквенословенског;

III Латински термини који су више или мање тачни преводи из грчког језика; IV Црквенословенске граматике из којих су наши граматичари узимали граматичке термине; V Црквенослов термини који су преведени из грчког и латинског језика и такви термини који су оригинални; VI Термини преведени са латинског; VII Термини из руског, термини начињени према немачком и оригинални термини; VIII, IX и X Даничићеви граматички термини. У другом делу наводи „свуколику“ нашу граматичку терминологију која се налази у граматицима и у речницима нашега језика (попис граматика и речника писаца даје на страни 34—37) три последња века (XVII, XVIII и XIX). Преглед је подељен у три главе; у првој су сви српскохрв. термини, поређани азбучним редом, у другој — латинско грчки термини, у трећој немачки грам. термини. На крају (IV) дата су имена наших акцената из употребљених извора. Р. А.

61. Милетић Б. Употреба предлога у са генитивом. НЈ I (1932/33) 112—15.

Доказује да се предлог у најчешће употребљава за припадање, ређе у значењу предлога *од*, а врло ретко и у значењу предлога *код*, што данас претставља архаизам. Д. В.

62. Министарство просвете, Средњошколска терминологија и номенклатура: Књ. I св. 1.

Грамматичка терминологија. Београд 1932. Стр. VIII + 82.

Уредили А. Белић и Ст. Ившић.

63. М(осковљевић) С. М. Погрешна употреба предлога *код* НЈ I (1932/33) 27.

Употреба предлога *код* уз глаголске и мислене именице, као на пр. у изразима *код доношења закона*, *суделовати код доделе добити* и сл., која је уобичајена у нашим западним крајевима, постала је угледањем на немачки предлог *bei* „али је за човека са зравим језичким осећањем права накарада.“ Р. Б.

64. Московљевић М. С. Глаголи на *-еши*, *-иш* и *-иши*. *-иш*. НЈ I (1932/33) 18—21.

Наводи глаголе и са једним и са другим наставком у инф. (*-еши* и *-иши*) и одређује које треба од њих употребљавати само на *-еши*, а које на *-иши*, пошто се они често погрешно употребљавају. Р. А.

65. Московљевић М. Лекар и лечник. НЈ I (1932/33) 171—173.

Писац најпре говори о пореклу, значењу и употреби, у нашем народу, горњих речи, а затим даје овај закључак: „Према свему реченом, и *лечник* је добра реч, и према постанку и према значењу. — Реч *лекарна* је узета из чешког... Ако би се реч *лекар* усвојила место *ајошекар*, онда би на свом месту била само *лекарница*, а не *лекарна* м. *ајошека*. Али пошто реч *лекар* од памтивека има значење *medicus*-а и у највећем делу народа, а то и данас значи, не би zgodно било употребљавати је у једном крају у другом значењу, већ је боље узети свуда реч *ајошекар* и *ајошека*, док се не нађе штогод боље. А речи *лекар* и *лечник*, које су обе добре, нека се употребљавају напоредо у значењу *medicus*, па која у току времена преовлада.“ Р. А.

66. Павловић д-р Миљивоје, Настава српскохрватског језика. ГлПД XII/5 (1932) 432—445, (XII/6) 521—537, XII/7 639—647 XII/8 700—707, XII/9 811—818 910—917.

Наставак расправе истог наслова у ГлПД (1931) 289—302 (в. ЈФ XI, бр. 41): V Обрада штива, VI Обрада граматичке грађе, VII Обрада писмених састава, VIII Домаћа лектира, IX Белешке о прочитаним књигама, X Колективно-интелектуални рад ученика, XI објективне прилике, XII Наставникова личност. Писац детаљно износи све чињенице које би допринеле добром успеху настава српскохрватског језика у средњим школама. Расправа је писана са добрим познавањем ствари.

67. Раупов А. „Тачка гледишта“ НЈ I (1932/33) 273—275.

Мисли да је израз „тачка гледишта“ плеоназам, јер реч *гледиште* сама значи „тачку, место *одакле* се нешто гледа, посматра“.

В. бр. 42.

Р. Б.

68. Стефановић М. Оцена: Д-р Миљивоје Павловић, Читанка са граматиком српскохрватског језика за I, II, III и IV разред средњих школа. ГлПД XIII (1932) 5.

Поводом Лалевићева приказа Павловићевих уџбеника. Брани Павловићеве уџбенике.

Види бр. 59.

Р. Б.

69. Стефановић М. Зашто умотворина, а не умотворевина. НЈ I (1932/33) 242—244.

Сложеница *умошворина* „није направљена од две именице, већ од једног придевског облика *умошвор*, а преко овог придева тек, наставком *ина*.“ Тако се праве и друге сложенице те врсте. *Умошворевина* није тако образована и зато не ваља.

Д. В.

70. Stojković d-r Marijan, Stojati ili stajati za lat. stare. NVJ XLI (1932/33) 170—174.

Писац сматра да је глагол *сјајати* постао контаминацијом од *сидити* и *сидјати* („стајти од *сјајати*, а не од *сјајати*“) или аналогијом облика и да га као таквог (као и облике од њега: *сјајаше*, *сјајао* и др.) не би требало у граматички употребљавати — „осим, вели С., ако ћемо употребљавати и *украђен*, *донешен*, *сломијен*, *зачмем* и сл.“

Р. А.

б) Савремени књижевни језик и правопис

71. Алексић Р. Из нашег правописа. НЈ I (1932/33) 85—86.

Пошто се у том погледу код наших писаца огледа неједнакост и колебање, истиче да би требало да се писци при писању пуних и скраћених назива установа, улица и др. придржавају правописног правила, пошто је у њему тачно одређено како треба поступати при писању тих назива.

Р. А.

72. Белић А. Српскохрватски књижевни језик. НЈ I (1932/33) 4—10, 33—38, 65—71.

Програмски чланак „Нашег језика“: о творцима нашег данашњег књижевног језика (Вук и Гај), о развоју нашег књижевног језика и у вези са тим о значају Вука Караџића и његова језика за данашњи наш књижевни језик, о духу књижевног језика Вукова, о практичним књигама и приручницима за грађење речи, о синтакси нашег језика и проучавању синтаксичких особина (Даничић, П. Ђорђевић, Зима, Мусић, Маретић), о речницима (Вукову, Броза и Ивековића, Ристића и Кангрге и речнику Југослов. академије), о туђицама

и њихову уклањању из нашег језика, о књижевном изговору и акценту, тј. о односу наших савремених дијалеката према књижевном језику, о питању књижевног стила према књижевном језику и о употреби старијег лексичког блага у савременом књижевном језику. Р. А.

73. Белић А. Транскрибовање пољских имена. НЈ I (1932/33) 50—52.

Даје упутства за правилно транскрибовање пољских имена. Р. А.

74 Белић А. Да се разумемо! НЈ I (1932/33) 161—165.

Говори о потреби језичке правилности, а противан је језичкој разузданости; слободном стварању књижевника нимало та правилност не смета; о превођењу по смислу, а не по слову оригинала, а све то поводом чланка Драгољуба Јанковића „Прилог повици на кварење језика“ објављеном у СКГл XXXVI (1932) 100—107. Р. А.

75. Белић А. Један Пример. НЈ I (1932/33) 193—199.

Врши језичку анализу песме Ј. Косора: „Ми не верујемо“ објављене у СКГл XXXVI (1932) 12—15.

„Пример“ је, у ствари, пример како не треба писати, јер писац износи много израза и речи које је К. у својој песми употребио а које „претстављају или непотребне туђице, или непотребне покрајинске речи, или непотребне архаизме или тако исто непотребне грешке према основним особинама нашег књижевног језика“. Р. А.

76. Белић А. Прави пут. НЈ I (1932/33) 225—230.

Израже мисли М. Цара о нашем књижевном језику изнесене у чланку „Језик и књижевна проза“ (ЛМС 335, 1—5) и истиче тачност његових схватања: значаја синтаксе нашег језика, улоге језичке критике и потребе уједначавања и стварања једног јединственог књижевног језика за цео наш народ. Р. А.

77. Белић А. Насиље над језиком. НЈ I (1932/33), 257—262.

Износи анализу језика М. Настасијевића у приповеци „За помози Боже“ (СКГл, окт. 1932) и сматра да намерно испретурани и изукрштени текст те приповетке, неповезаност реченичких делова и уопште нејасност пишчевих израза претстављају насиље над језиком. Поред детаљно изнесене анализе језика у поменутој приповеци А. Б. износи узгред и неколико својих мисли о књижевницима и књижевном језику уопште. Д. В.

78. Врховац Р. О нашем књижевном језику. ЛМС 331 (1932) 1—8.

Осврнувши се на анкету о кварењу књижевног језика — за коју вели да је изнела мало шта конкретног — констатује писац пре свега да се језик може кварити с формалне (граматичке) и материјалне стране (речник, фраза). Спречити формално кварење језика је сразмерно проста ствар и за то би морала да буде довољна школа. Са материјалном страном језика је теже. Ми пре свега немамо ни приближно потпун речник нашег савременог књижевног језика, а једино један такав речник може да нам пружи све могућности израза; он би уједно повукао границе до којих се сме ићи у кварењу језика. Поред школе, која у првом реду треба да на себе преузме задатак негована обе поменуте стране књиж. језика, морала би и наша књижевна критика да више води рачуна о језику дела која критикује; онда се више неће дешавати — као што је то сада случај — да се писци који пишу рђавим језиком нађу међу нашим најбољим књижевницима. Аљкавост у језику је до извесне мере и последица денационализације наше послератне књижевности

и романтичког схватања неограничене индивидуалне слободе, која допушта књижевнику да, по личном нахођењу, самовољно формира израз. Б. М.

79. И. За исправније штампање. НЈ I 1932/33) 55—57.

Предлаже мере које треба предузети у корист што исправнијег штампања књига. Р. А.

80. Јанковић Драгољуб М. Прилог повици на кварење језика. СКГл XXXVI (1932) 100—107.

Разлагање пищево је тако „да би умесније било да је овај чланак имао натпис *Прошив повице на кварење језика.*“ В. бр. 74. Р. А.

81. К. Оцена бр. СКГл XXXVII (1932) 473—475.

Приказ садржаја 5 св. I године „Нашег Језика“ и неколико замерака, махом *неојправданих*, сарадницима нашег језика. Р. А.

82. Костић Драгутин, Квари ли се наш књижевни Језик. СКГл XXXV (1932) 40—47.

Трезвен и објективан прилог познатој анкети „Правде“. Пошто је одвојено књижевни језик од писменог (тј. саобраћајног), настоји писац да пре свега утврди да ли се наш књижевни језик одиста квари или се само развија. Истиче, с правом, да највећа повика због кварења језика данас долази од увођења великог броја речи из различитих дијалеката (пре свега београдског и загребачког) писменог језика, јер новине те врсте запажа и ланк. Врши се дакле, у ствари, допуњавање наша два главна књижевна дијалекта, а узрок допуњавању је у самом развитку књиж. језика наша два највећа културна центра: при том Београд утиче на Загреб више стилски и синтаксички, док Загреб на Београд више речнички. Ову разлику објашњава К. историски: у Загребу са његовим полунемачким грађанством морала је интелигенција свој матерњи језик да учи из књига, и она га је добро научила, нарочито речник, јер је ту свако одмах осетио разлику међу страном и домаћом речи, док је стил остао под јаким утицајем немачког језика. Другачије је било у Београду: он никад није долазио у опасност да изгуби свој национални карактер и због тога је гостољубиво примио стране изразе заједно са појмовима, турске, немачке итд.

Са сувише оптимистичким закључком да је повика око кварења књиж. језика у ствари „много више ни око шта“, не можемо се, нажалост, сложити, па макар цео проблем посматрали и са поменуте тачке гледишта. Б. М.

83. Костић Д. Око изговора и писања неких туђих речи. НЈ I (1932/33) 268—272.

Одговара на питање једног читаоца НЈ шта је правилније: Ливан, Вавилон, Вартоломеј, Гаврило, Јаков, Јов и др. или: Либан, Бабило, Бартоломеј, Габрило, Јакоб, Јоб и др. У вези са тим писац говори и о пореклу речи *босиљак* и *колиба*. Р. А.

84. Милетић Б. О изговору ч, џ и ћ, њ. НЈ I (1932/33) 174—177.

Полазећи од мишљења проф. Белића изнетог у Правопису (друго издање): „за оне који не *изоварају* добро гласове ч и ћ, џ и њ и зато их не разликују у писању тешко је дати потпуно поуздана правила по којима би могли знати: када и који глас од горњих ваља писати у речима“ писац даје упутства како се ти гласови граде у говорима који их тачно разликују. Писац с правом вели: „само у случају ако их људи науче *изоварашу* на местима њихове употребе, избећи ће се утисак да је разликовање ч и ћ у

писању непотребно правописно мучење, коме у стварности ништа не одговара“.

Р. А.

85. Moskovljević M. S. Klonimo se varvarizama. НЈ I (1932/33) 76—82.

Писац говори најпре о варваризмима у нашем језику уопште: о времену и пореклу њихову, о могућности и немогућности њихове замене нашим домаћим речима итд., а затим о употреби, у последње време, ових туђих синтаксичких и стилских особина и сложених речи направљених по угледу на друге језике, а супротно духу нашег језика: *чуди ме, весели ме, радује ме, успело ми је*, вежбама („имам да вежбама скалу“, „вежбама Шопена“ и сл.), *искористиши, да место што, убедиши-убеђење; испродаја, новоградња и предрадња*.

Р. А.

86. Н. Оцена: Наш језик. Год. I св. 1. КС VIII (1932) 155.

Кратак и похвалан приказ.

Д. В.

87. Поповић Павле, О данашњем књижевном језику. КсвС за год. 1932, стр. 90—93.

Истиче да се данашњи наш књижевни језик квари у изузетно великој мери као и то да се за њ, наш књижевни језик, данас нико не стара. „Данас се, вели П., изгубило осећање за језик. Нико се не стара за језик; нико не чува његову чистоту и правилност; нико се не буни против његова очита кварења... Он ће да подивља сасвим...“

Р. А.

88. Св. Наш језик, издаје Лингвистичко друштво у Београду, уређује Одбор. Година I, свеска 1, Београд 1932. ЛМС 332 (1932) 244—246.

Приказ садржаја I броја и неколико похвалних речи Уређивачком одбору.

Р. А.

89. Стефановић Мих. Наш књижевни језик у средњој школи. НЈ I (1932/33) 38—43.

Сматра да ће наша средња школа испунити свој задатак, дајући у току од осам година свима ученицима одлично познавање књижевног језика, тек онда када: 1. настава народног језика буде у рукама искључиво стручних наставника, 2. кад они, наставници, не буду оптерећени превеликим бројем часова, 3. кад у једном разреду не буде и сувише велики број ученика, 4. кад наше школе буду имале мало богаије књижнице и 5. када, што је врло важно, престану важити разни обзир.

Ученичко познавање књижевног језика на крају осмогодишњег школовања, истиче писац пре наведенога, било би много потпуније када би наставници српскохрватског језика у току вишег гимназиског течаја, од V—VIII разреда, уз поправку писмених задатака, и баш на њима, обрађивали редом све важније одељке из граматике и када би их сви остали наставници помагали у вршењу надзора над правилношћу језика ученика.

Р. А.

90. Уредништво „Нашег Језика“; Неколико начелних питања. НЈ I (1932/33) 100—110 и 129—143.

Чланак је одговор д-ру Б. Јуришићу на замерке учињене Н Језику у чланку објављеном у NVJ XL (1932) 240—241. Садржи десет тачака: 1. О речима: *универзитет, секретар, администрација, позитиван, елементар и публика*; 2. О речи *производно*; 3. *ојшти* и *ојћи*; 4. О речима: *предусредљивост, јемство, надувеност, раније* (м. прије), *шекући*; 5. *Потштакнуши*; 6. *Језични*

20*

и језички; 7. *месечто* и слични прилози; 8. „Има кривце до некога“; 9. Релативна употреба посес. зам. *чији* и 10. О онима који хоће наш језик да поправљају и о Маретићеву „Саветнику“.

Р. А.

в) Дијалекти

91. Macan Tomislav M. Čaranje i gatanje (Blato na Mljetu). ZbNŽ XXVIII 2 (1982) 224—234.

На народном штокавско-јекавском говору.

Р. А.

92. Filipović dr Milenko S. Borovičani. ZbNŽ XXVIII (1982) 216—223.

Написано поводом чланка М. Жуљића: „Područaci o Borovičanima“ објављеном у ZbNŽ XI, стр. 138—140. Писац најпре говори о неким етничким особинама Боровичана (в. ЈФ X бр. 150), а затим износи 15 подручачица о њима, Боровичанима, које је забележио по селима Височке Нахије, а које се „знатно разликују од оних које је скупио Жуљић или су њихове варијанте“. На стр. 217—218 писац, што је за нас од нарочитог интереса, вели ово о говору Боровичана: „Боровички говор није у свему једнак ни с оним који сам назвао височким, тј. говором католика око Сутјеске, ни с варешким, него чини средину између њих. Разлике су ипак веома незнатне. У Боровици се говори отегнутије него око Сутјеске, али говоре лепше и не затежу онолико као Варешани...“

У Боровици се гласови: *č, ć, dž, đ* изговарају сасвим правилно (за разлику од височког говора). У погледу на *ћ* влада мјешавина, па се говори: *dvije, rijet, riječemo, ne vidivši, primjerit, Jesjen. št* се изговара као *šć (Dubošćica i dr.)* Приједлог *pre* гласи редовно *prija*, а у сложеницама *pri-...* У глагол. придјевима врши се стежање: *imo, uzo*. Код Б. у опће не постоји гласа *f*, него се изговара: *Jusup, Pilip, pamilija, strepilo se. S* се често изговара као *s: ciguran*, а *n* као *ñ: njetko, njeki*. Не постоји ни глас *h: doodim, zaodit*. Као у височком говору тако је и овде исти случај са *ć* и *đ: bratja, gvozdje* (овде писац наводи и *mlaji, slaje, doje*), али се чују и облици као *đađa (gdjekada) i sidet*. Говори се *anap* (опато), *tretina (trećina)*.

Други падеж мн. код им. нема наст. *a: petnaest dan, sto i deset dinar, od dvije vratnic*. Изузетно, само сам једном приликом чуо: *dinareva*. Трећи, шести и седми падеж мн. немају на крају *a*, него се сврш. на *-im*, односно *-am: Poljacim, s kozam, s kolim, u prilikam, na prsim*.

Упитна заменица гласи *tko*, а показна трећег лица *oni* (онај). Трећи падеж личне заменице I л. гласи *men*, а други и четврти *njija, instr. kiem*.

Начин неодр. редовно се свршава на *t: sadjet, prigledat, doodit*“.

Р. А.

г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

93. Vukićević Milan, Dve reči o našim poslovičama. KS VIII (1982) 254—256.

Писац говори о противречностима неких пословица („Нема брата док не роди мајка“ и „Онај ми је брат који ми је добру рад“ и др.). Мисли

да је то наступило под нарочитим условима и у нарочитим приликама, јер пословице нису „из живота који је за човека и његов ограничени ум јун противуречности.“ За уклањање тих противуречности писац вели једним је кључ *мера*, — тј. треба изражене односе у пословицама схватити са потребном мером оног односа што је у пословицама изражен (на пр. пријатељство рођеног брата, кад је он добар, је најбоље, — али кад је рођени брат мајгори, он задаје највећи бол и сл.). Писац примећује да пословице често у говору служе, не као нека мудрост која треба да нас поучи него као лепа реченица и срећно нађен израз за неку мисао. Тако те пословице више свадају у народну реторику, неголи у народну мудрост. Чланак је написан лепо и убедљиво. Д. В.

94. Grčić Stjepan O. Sinjske narodne pjesme i pričanja s dodatkom Kosovo. II izdanje. Split, 1929, 8°, стр. XV + 254. В. бр. 97.

95. Grčić Stjepan O. Kotarske narodne pjesme. Šibenik, 1930, 8°, стр. II + 274 (Narodne pjesme i pričanja, II). В. бр. 96.

96. Ђ(орђевић) Т. Р. Оцена бр. 97. Прил XII (1932) 158.

„Грчић ни у овој књизи (в. бр. 95), вели рецензент, не само што није успео да тачно забележи оно што је и како је чуо, већ је и у њој (збирци) развио своја наивна тумачења и коментаре.“ Р. А.

97. Ђ(орђевић) Т. Р. Оцена бр. 94. Прил XII (1932) 159.

„О овом издању вреди потпуно исто што смо рекли и о првом у *Прилозима* I, стр. 131—132.“ Р. А.

98. Ел(езовић) Ђ. Неколико народних песама из Јужне Србије. ЈФ XII (1932) 217—226.

Песме су забележене: у ман. св. Јоакима Осоговског (једна), селима: Побужју, Бањану и Кучевисту и — у Велесу. Р. А.

99. Костић Д. Старост народног епског песништва нашега. ЈФ XII (1932) 1—74.

Истраживањима чињеним у два правца: проучавањем савременог стања народног епског песништва нашег, и трагањем за одломцима народног стихованог слога у нестихованоме (у народним приповеткама, пословицама), а затим у таквом слогу унатраг кроз векове од 18—13 и у писаној књижевности проф. Костић се труди да покаже 1) да је народно епско песништво у оба стиха — и у бугарштитком и у десетерачком постојало још у 13 веку и 2) да су писана и усмена књижевност за време трајања старе српске књижевности биле у присној вези. Р. А.

100. Куљбакин Ст. Оцена бр. 104 ЈФ XII (1932) 227—241.

Рецензент показује на основу изнете и сређене грађе из старих српских споменика како цитати из Старог завета (псалтира и других књига) и јеванђеља претстављају махом старији превод. Зато се и не може утврдити веза са школом Симеонове епохе. Поредјећи цитате из српских споменика са цитатима из Супрасалског зборника писац је дошао до закључка да су цитати из јеванђеља у Супр. зб. млађе редакције, а цитати из Старог завета су архаични као и у српским споменицима. Неслагања која се у том погледу

находе између Паримејника и старосрпских цитата, с једне стране, и Супр. зб., с друге, могу бити доказ да је постојао и други нови превод књига Старог завета.
П. Ђ.

101. П. П. Оцена: *Св. Станојевић*, Када је Теодосије писао живот св. Саве (в. ЈФ IX бр. 106) Прил. XII/1 (1932) 148.

Рецензент прима решење проф Ст., иако с резервом („може бити“). Даје једну допуну за литературу о Теодосију (И. Руварац у Летопису 208, 1901).
П. Ђ.

102. П(оповић) П. Оцена: Д-р Љубомир Петровић, Употреба интерпункције, Београд (без године). 3^о. Стр. 48 Прил. XII/1 (1932) 138—139.

Сем у неколико незнатних случајева критичар се потпуно слаже са погледима изнетим у овој „практичној и корисној књижици“. „Сваком који пише потребно је да чешће прелистава ову књижицу“.
Б. М.

103. Поповић Павле, Оцена: д-р Владимир Ђоровић, Списи св. Саве (в. ЈФ IX бр. 116). Прил XII/1 (1932) 96—105.

Рецензент се најпре задржава на програмским напоменама о потреби самосталне серије издања која би обухватала дела наших средњовековних писаца. Истиче, даље, да је издање Ђоровићево пажљиво спрењено и сам начин издавања добар. П. наводи доста доказа за аутентичност писма Спиридону. За „Устав за држање псалтира“ предлаже краћи и тачнији назив „Спис о псалтиру“. Затим сматра, наводећи зато и разлоге, да је „с извесном резервом“ требало унети у Списе и Савину Крмчију, јер је неоспоран удео Савин у превођењу Крмчије, исп. оно место: предани вам номоканон. Рецензент износи потребу паралелног издавања двојезичних текстова при којему би се сачувала потпуна упоредност, тј. оба текста се и по месту слажу, текст иде реч по реч. У Ђоровићеву издању има међутим много таквог не-слагања између грчког и српског текста. Најзад, П. држи да је с практичне стране „нашем читаоцу“ непотребан речник српско-грчки и грчко-српски који је додат на крају Списа.
П. Ђ.

104. Станојевић Ст. и Глумац Д. д-р., Св. писмо у нашим старим споменицима (Посебна издања Срп. краљ. академије, књ LXXXIX). Београд 1932. Стр. XXXI + 688.

В. оцену у овој књизи ЈФ, бр. 100

105. Т. Оцена: Н. Шаулић, Српске народне приче. Београд 1931. Мис XXXVIII (1932) 125. Белешка.

106. Francev Fr. Uz „Dopunu . . .“ gosp. Vj. Štefanića. NVJ XLI (1932/33) 45—65.

Иако допушта да би Витасовићев текст приказања „*Od rojenja Gospodinova*“ могао бити окрњен, ипак од предложене допуне прима свега 6 стихова. На то га наводи аналогни текст у дубровачком „*Prikazanju od poroda Jezusova*“.
Б. М.

107. Štefanić Vjekoslav, Dopuna skazanja „*Od rojenja gospodinova*“. NVJ XLI (1932/33) 40—45.

На основу једног рукописа попа Петра Томашића из Драге Башћанске са краја 18 или почетка 19 века, допуњује писац казање „*Od rojenja Gospodinova*“, које је из Витасовићеве задарске песмарице објавио Фанцев у NVJ

XXXVI 12—19. Допуна која се тиче краја казања има око 60 стихова и грешком преписивачевом сачувана је у две варијанте. Б. М.

д) Историја српскохрватског језика

108. Белић А. Оцена: Радомир Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића (в. ЈФ X бр. 85). ЈФ X II (1932) 265—270.

Излаже садржину дела и, на неколика места, исправља и допуњава излагање А. На крају даје овај закључак: „Из свега се овога види да је А. марљиво проучио Рељковићев језик; али како је обухватио сувише много, цео његов језик са свих страна — није могао ићи сувише далеко за појединим цртама. У сваком случају, овај је рад знатан прилог и познавању језика славонских писаца уопште и проучавању нашег језика друге половине XVIII века“.

109. Ђорђевић П. Језик и културна оријентација у нашој прошлости и садашњости. Бог VII (1932) 215—230.

Говори о позајмицама из класичних језика: о њихову пореклу, хронологији и изговору у нашем старом и новом књ. језику — о т. зв. *иџаџизму* и *еџаџизму*. Писац на крају свог излагања вели: „Увођење само етастичког изговора код Срба несумњиво би придонело изглађивању вековних разлика које деле Србе и Хрвате, али би уједно из основа поколебало оно утврђено познавање вере које има у српском православном народу.“

Итастички изговор код нас, ма да је традиционалан, не може се ипак сматрати као рђав, неправиан или лингвистички неоправдан. Као што смо примили од Византије веру и цркву, давши јој нарочито светосавско обележје народне цркве, и азбуку, саобразивши је својим потребама, и архитектонски стил који с правом зову у науци и животу српсковизантским, и државно уређење и остале културне тековине, тако смо научили да и грчка и сва библиска имена изговарамо на византиски начин. С друге стране, етастички изговор, који је све јачи, само је неминовна последица наше културне оријентације која се од осамнаестог века одважно окренула западу. Колико ће се одржати наш стари изговор грчких речи зависи у многоме од утицаја који ће Српска црква имати на своју правоверну паству“. Р. А.

110. Шантић д-р Шпиро, Оцена: Fr. Poljanec, Istorija srpskohrvatskog jezika (в. ЈФ XI бр. 89). ЛМС 331 (1932) 224—226.

Износи приличан број омашака, већином спољашње природе. О методским и основним грешкама које ова књига несумњиво има, не говори критичар тако, рећи, ништа. Б. М.

ђ) Метрика

111. Rešetar M. Оцена: Fr. Wollman, Njegošuv deseterec (в. ЈФ XI бр. 93). Прил XII (1932) 135—138.

Сматра да мелодичност Њ. десетерца није „никако везана за старију акцентуацију“ и одбија, „одлучно“, тумачење В. да је Њ. узео „трочлани“ десетерац од Пушкина, а ритмичку терцину од Данте-а. Стална цезура после четвртога слога, вели рецензент, „није у Пушкина правило без изузетка, док јест у нашој народној пјесми и, наравски, у Његоша“. На крају вели: „Са В.

могу се сложити само у једној ствари, тј. да се Њ. строго не држи чврстог правила нашега народнога и умјетнога десетерца да последњи слог пред цезуром и при крају стиха не смије бити акцензован, па би баш било добро да је В. мало истражио да ли је Њ. ту своју метричку особину узео из *народне ијесме* његова роднога краја, или је то његова *licentia poetica*."

Р. А.

112. Rešetar M. Odgovor na odgovor g. prof. Voňman-a. ЈФ XII (1932) 288—289.

Одбија подметања као да је рђаво протумачио пишчеву хипотезу о утицају Пушкина и Данта на ритмички склоп Горског вијенца. Б. Ш.

VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

113. Аскоченски Павле, Оцена бр. 117. ЖР XII (1932) 1327. Белешка.

114. Bosanac d-r Stjepan, Kritičke napomene uređivanju akademij-skoga rječnika. NVJ XLI (1932/33) 109—115.

Тумачи значење речи, „које су уреднику Акад. Рјечника хрв. или срп. језика нејасне“ (св. 44, 45, 46): *подобан*, *подошћина* (код Зоранића), *подријеј*, „*подвезаши веру*“, *погам*, *поглавље*, *похвашиши*, *преканиши појас*, *појавиши* („*Он ројави репчан — сџаџа*“), *покријешиши*, *покриши*, *ошћоли*, и *полак*, *полећи* — *идљжем*, *поличје*, *идљван* — *идљвна*, *идменик*, *понос*, *поновиши*, *ување* и *разговор*.

Р. А.

115. Елезовић Гл. Речник косовско-метохиског дијалекта. Свеска прва, Београд 1932. Стр. VII + 477.

Ово дело претставља први покушај дијалектолошког речника у нашој научној литератури. Очеvidно је да је писац првобитно имао намеру да скупи грађу за једну дијал. студију о косовско-метох. говору па да се накнадно, услед стицаја прилика, одлучио да из те грађе да речник те дијалекатске групе коју је испитивао већ од 1902 године. У центру његова рада је вучитрнски говор. Лексикографски овом би се речнику могло понешто замерити, јер речник претставља у ствари, регистар дијалекатске грађе. Нарочита пажња обрађена је турским позајмицама при тумачењу којих се држао приручних турских етимол. речника. Чудновато је да је г. Елезовић, који је иначе познат као познавалац арбан. језика, тако мало пажње обратио тумачењу речи из арбанског језика које он на више места сматра „непозната порекла“. На пр. *kufтор* које је зацело албански *kufтор* „реџ“ од лат. *coctorium* итд.

Све у свему и поред тих и других недостатака, грађа лексичка г. Е. претставља леп прилог за познавање косовско - метох. диј. којег је карактеристику дао А. Белић у предговору речнику. Очеvidно је и с лексичке стране овај дијалекат претрпео у последње време јак прилив с југа и зато је врло похвално што се г. Е. одлучио на то да објави грађу тога дијалекта који је у раније време, услед миграција, имао великог утицаја и на северо-западне и на североисточне говоре Србије.

Х. Б.

116. Кнежевић Радоје Л. Оцена: D-r Janko Pretnar, Francosko-slovenski slovar. Ljubljana. 1932. Стр. 607. ГЛПД XIII/3 (1932) 279—285.

Речник, вели рецензент, обилује многим грешкама, нарочито у транскрибовању француских речи на словеначки и у одређивању рода код именица.
Д. В.

117. Костић Д. „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“ (Обрадује: Т. Maretić. Sv. 46. Promrsivati — posmrtnica. Zagreb, 1932). СКГл XXXVI (1932) 234—237.

Писац истиче да је речник што га издаје Југословенска академија у Загребу више речник хрватског дела нашег заједничког народа, другим речима да је речник Југослов. академије непотпун и то због тога: 1) што су „српски“ писци мање исцрпљивани, баш они до 1880 год., кад се почео на свет издати речник, 2) што је мање обрађена пажња писцима речника, штампаним у источном делу нашег народа, 3) што је грађа црпена из споменика старог језика готово ограничена на Данићичев Рјечник из књижевних старина и 4) што нису употребљене многобројне збирке народних песама (збирке у Босанској Вили, Ерлангенски рукопис). Мисли да би требало да обе академије овај речник сматрају као свој заједнички и да га наставе удруженим снагама.
Р. А.

118. Марић Свет. Филозофски речник. Нови Сад 1932. Стр.

Речник садржи 1500 филозофских термина пореклом страних и наших, око 200 имена филозофа и списак неких 200 филозофских дела на југословенском језику. Код сваког термина писац је навео и његово порекло, реч од које је начињен, са значењем, и облик тога термина у немачком и француском језику.
Р. А.

119. Ministarstvo prosvete, Srednjoškolska terminologija i nomenklatura: knj. II sv. 2 — Zoološka terminologija i nomenklatura. Beograd 1932. Стр. VII + 260.

120. Мн. Оцена бр. 117. ЛМС 332 (1932) 246.

„Рјечник је, вели рецензент, добро смишљено, концизно изведено дело које ће сваком постати неопходни приручник“.
Р. А.

121. Rešetar М. Оцена: Р. Skok, Naša pomorska i ribarska terminologija. Splet 1933. ЈФ XII (1932) 284—287.

122. Х. Оцена бр. 117 СКГл XXXVI (1932) 317—318.

„Ако би се ишта имало замерити... можда би било само то да је г. Марић ствар схватио и сувише речнички, лексиконски, и да се много пута, и на сасвим важним тренуцима, који су апсолутно захтевали да буду и проширени и продубљени, задовољно само сасвим кратким обавештењима“...
Р. А.

VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа

123. Белић д-р Александар, Рад Јована Томића у Академији наука. СКГл XXXVI (1932) 505—507. Некролог.

124. Ђ(орђевић) Т. Р. Густав Вајганд. Прил XII (1932) 172—172. Некролог.

125. Колман Отакар, Јозеф Зубати. Прил XII (1932) 164—167. Некролог.

126. Смирнов Константин, Два писма В. Јагића. ЈФ XII (1932) 211—216.

Објављује, „тачно онако како су написана“, два писма В. Јагића упућена Михаилу Павловћу Смирнову, оцу С. К.
Р. А.

IX Библиографија

127. Библиографија за 1931 г. расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изишла у Југославији. ЈФ XI стр. 287—320: I Филозофија и језик (288); II О прасловенском и словенским језицима (288—290); III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи (290—293); IV Несловенски језици (293—294); V Старословенски језик и црквенословенски (294—295); VI Српскохрватски језик: а) граматика и граматичка питања (295—297), б) савремени књижевни језик и правопис (297—301) в) дијалекти (301—302), г) текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд. (302—303), д) историја српскохрватског језика (305—308), њ) метрика (308); VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика) (309—310); VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа (310—312); IX Библиографија (312); X О становништву, насељима, њихову пореклу (312—314); XI Различно (314—315); XII Словеначки језик (315—320).
Р. А.

128. Nagy d-r J. Bibliografski podaci za god. 1930 CS 4 (1932) 293—305.
Наставак библиографије објављене у CS 1 (1931) 309—317.

X О становништву, насељима, њихову пореклу

129. Јовановић Петар, О циганима, и њихово порекло и развитак. KS VIII (1932) 174—178.

У Србији је за владе кнеза Милоша било око 12000 цигана. По пореклу их је било три врсте. Турски Цигани (из Азије и Грчке) досељени су у XVII в.; говорили су поред циганског и „домаћим језицима.“ Специјална врста турских цигана су „бели“ Цигани (око Шапца); говоре само српски. Влашки Цигани досељени су у XVIII в. већином из Румуније; говорили су поред српског још и влашки. Немачки или банатски Цигани су досељени из Аустрије; говорили су поред српског још и циганским језиком. Ј. даље говори о занимању Цигана у Србији и њихову положају за владе кнеза Милоша и вели да су у правима увек изједначавани са Србима.
Д. В.

130. Павловић Ив. С. Шајкашка. 1848—1849. ГИДНС (1933) 394—403.

Говори о значају Шајкашке, њеној војној организацији и улози у покрету од 1848—1849 г.
Д. В.

131. Поповић д-р Д. Ј. Оцена: Д-р Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот (V и VI књига) СКГЛ XXXV (1932) 475—476.

Само приказ са неколико похвалних речи.

Р. А.

132. Поповић д-р Д. Ј. Становништво Барање крајем 17 века. ГИДНС V (1932) 358—375

Етнографско-историска студија о становништву Барање. Даје попис становништва у појединим барањским насељима из 1695—6 г.
Д. В.

133. Симоновић д-р Р. Срби у Баји. ГИДНС (1932) 14—24.

„Прилог за старију етнографију Бачке“. Наводи списак насељених породица у Баји од 1732—1800 г. Мисли да је у Баји било највише Срба око 1750 г. (800—900 станов.), а да је после тога у њој српско становништво опадало, зато што није било у њеној непосредној близини српских села. Закључује да је то јасан доказ да спас нашега народа „нису велике вароши, јалова просвета и празна култура, него мала села и стари морал...“ Говори и о другим становницима Баје: Цинцарима, Грцима, Циганима и др.

Д. В.

134. Ускоковић Радоје, Оцена бр. 127 ГлПД XII/7 (1932) 662—663.

Кратак приказ, за писца врло похвалан.

Д. В.

135. Чајк. В. Оцена бр. 127 СКГл XXXV (1932) 628. Белешка.

ХI Различно

136. Бајрактаревић д-р Ф. Естерхазијеви турски списи о Југославији, нарочито о Бачкој (поч. 17 века). ГИДНС V (1932) 342—358. У архиву палатина Николе Естерхазија, налази се збирка писама и докумената на турском језику из прве половине XVII в. Б. укратко говори о разним подацима из те збирке који се тичу Југославије (наших места, градова, крајева, историских личности др.)

Д. В.

137. Berus dr. Niko. Uloga francuskog i njemačkog jezika u formalnom razvoju srednješkolčeva mišljenja. ГлПД XII (1932) 409—415.

Писац сматра да би требало у школи повећати број часова из француског и немачког језика и због формалног развоја ученичког мишљења. Вели да француски језик, својом „аналитичком структуром“ и лакоћом да се њим без напора изразе идеје, развија код ученика аналитички смисао. Немачки језик по природи „синтетички језик“ и код ученика развија синтетичку моћ схватања. Да би се у том правцу развила способност код ученика морају добро бити изражене и граматике фран. и нем. језика. Оне се не смеју оснивати само на логици, већ и на психологији језика.

Д. В.

138. В. Оцена: Д-р Алекса Ивић, Архивска грађа... Књ. трећа 1780—1893. ЛМС 334. Белешка.

139. Deanović d-r Mirko, Odgovor na članak „Nagrđivanje tudeg jezika. NVJ XLI (1932/33) 65—68.

Одбрана од напада изнесеним у бр. 140 (Nagrđivanje tudeg jezika NVJ XLI 65—68). Писац се брани да не може бити одговоран за све грешке у талијанским изводима Решетарова зборника, него само за оне које је сам превео или редиговао. Доказује да су неке од наведених замерака неоправдане. На крају износи мишљења неких талијанских професора која треба да потврде језичку исправност нападнутих извода.

Б. М.

140. ЈОВ. Оцена: Д-р Ал. Ивић, Архивска грађа о југословенским књижевницима и културним радницима, књ. III, 1780—1894. СКГл XXXVII (1932) 232. Белешка.

141. Лазин Ђорђе М. Лука Милованов Георгијевић. ГлПД XIII (1932) 145—151.

Говори, укратко, о животу и раду Л. Милованова, а затим о његову раду и његову уделу у раду Вука Караџића.

Р. А.

142. Lozovina d-r V. Replika na „Odgovor“ dra Deanovića. NVJ XLI (1932/33) 68—67.

Побија наводе одбране изнесене у бр. 185. (M. Deanović, *Odgovor na članak...* NVJ XLI 65—68). Пре свега замера писцу што се није осврнуо на све изнесене приговоре, него је одабирао само мање важне. Иако се неке од наведених мерака чине оправдане, ипак је чланчић писан и сувише оштрим, у науци неуобичајеним тоном, тако да се у њему осећа лична нота којој у сличним случајевима не би требало да буде места. Б. М.

143. Ljudmil Hauptmann, Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje. Rad 243 (1932), 197—248.

Писац настоји да ублажи тезу Брикнерову, Новотнога и др. који су оспоравали концепцију Растиславове „реалне политике“ и мисли да се Растислав свакако обраћао Цариграду по верским пословима и да грчки мисионари нису сами, без позива, дошли у Моравску. Исто тако мисли: да Светопук није имао концепције свога стрица Растислава и да он, који је прогнао из Моравске ученике Методијеве, није наставио црквену политику његову, као и да то прогонство „методијеваца“ нису изискивали национални интереси. Писац говори и о постанку панонских легенди. Сматра да је Живот Константина написан одмах после његове смрти и да је Живот Методијев само извод из њега (написан опет одмах по смрти Методијевој у Моравској, а не у Бугарској како то тврди Огијенко). Студија садржава и опширно разлагање о организацији првих словенских племена и описивање земљишта које су они настанили. Д. В.

144. П(оповић) П. Jiří Horák: Prof. Jiří Polívka, *Národopisný věstník československý* XXI; засебан отисак, 1928, са сликом јубилара. Прил XII (1932) 161—162.

Приказ садржине наведеног дела и допуна библиографије радова Ј. Поливке (наводесе само расправе П. објављене у Прилозима од 1918 год.).

Р. А.

XII Словеначки језик

(Израдио Ф. Рамовш)

145. Andrejka Rudolf, *Napake v slovenskem izrazoslovju*; referat SU XXXII, 98—9.

146. Baš Franjo, *Slovenska narodopisna bibliografija za leto 1931*. ČZN XXVII, 205—220.

147. Čitanka, *Slovenska, in slovnica za drugi razred srednjih in sodnih šol*. Sestavili: A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, A. Sovre, J. Šolar. Ljubljana 1932. Založila Banovinska zaloga šolskih knjig in učil. 264 + VI, 8°.

148. Dornik Ivan, Referat: Ramovš Fran, *Dialektološka karta slovenskega jezika*. ČZN XXVII, 113—114.

149. Glonar Joža, Referat: Andrejka Rudolf, *Aus slovenischen Dichtungen.*, LZ LII, 575—576.

Dve, tri o naših rešetarjih, LZ LII, 629—634.

150. Grošelj Milan, O naših starih geografskih imenih. ČZN XXVII, 129—194.
151. J., Rodbinska imena v planinah. PV XXXII, 104.
152. J. D., Kaj pomeni beseda Peca? Mentor XX, 46.
153. Ilešič Fran, Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine. ČZN XXVII, 14—32.
154. Kolarič Rudolf, Jezikovno rešeto; referat: M XIII, 73; — Šavli Andrej SU XXXIII, 95—96.
155. Kos Milko, Slovenska naselitev na Koroškem, GV VIII, 101—142.
156. Koštiál Ivan, Slovniški in slovanski brus knjižne slovenščine, drugi natis; referat: M XIII, 73.
157. K. S. O Koroškem slovenskem narečju, SU XXXIII, 202—203. Slovenska rodbinska imena pod Kšokimi Turami, SU XXXII, 103—104.
158. Lužar Fortunat, Profesor Anton Breznik 50-letnik, SU XXXII, 139.
159. Mrak Dr., Referat: Badiura Rudolf, Smuška terminologija, 2. izd., LZ LII, 318.
160. Pretnar Janko, Dictionnaire français-slovène II. izd.; založila Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1932, 608 str., M 8°. Ref.: Mentor XX, 44—45; PV XXXII, 214; ŽS X, 304—305.
161. Slodnjak Anton, Slovarček manj znanih besed (v Frana Levstika Zbranem delu IV, 432—440).
162. S. V., Besede in rečenice, M. XIII, 395.
163. Šolar Jakob, Besedni paberki, M XIII, 349.
164. Tomišek Josip, Odkod je ime „Bohinj“? PV XXXIII, 103—104. Referat: Badiura Rudolf, Smuška terminologija, PV XXXII, 62.
165. Tuma Henrik, Alpiska terminologija. K terminologiji snežnih in lednih pojavov. PV XXXII, 75—81; 97—99; 133—136; 160—165. Begunjščica (Imenoslovna razprava), PV XXXII, 173—181.

Иницијали на крају реферата и бележака означују писце :

Б. М. = Б. Милетић
 Д. В. = Д. Вушовић
 П. Ђ. = П. Ђорђић
 Р. А. = Р. Алексић
 Р. Б. = Р. Бошковић
 С. К. = Ст. Куљбакин
 Х. Б. = Х. Барић

I Предметни регистар

- Акцентат : арнаутски 126 ид.
бугарски 125 ид.
новогрчки 125 ид.
румунски 126 ид.
српскохрватски: чакавски 127 ид.
Асимилација вокала у румунском 101
Библиографија за 1982 год.: (Скраћенице 290):
- I Филозофија и језик 290
  - II О прасловенском и словенским језицима 291
  - III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи 291—297
  - IV Несловенски језици 297—298
  - V Старословенски језик и црквенословенски 298
  - VI Српскохрватски језик:
    - а) Граматика и граматичка питања 299—304
    - б) Савремени књижевни језик и правопис 304—308
    - в) Дијалекти 308
    - г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, покрло итд. 308—311
    - д) Историја српскохрватског језика 311
    - ђ) Метрика 311—312
  - VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика) 312—313
  - VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа 313
  - IX Библиографија 313—314
  - X О становништву, насељима, њихову пореклу 314
  - XI Различно 315—316
  - XII Словеначки језик 316—317 (Иницијали реферата 317)
- Балканистика 73—74
Бугарски језик у светлости балканистике 73—146:
- I Општи погледи и критика књиге Ст. Младенова: *Geschichte der bulgarischen Sprache* 73—87
  - II Назив „altbulgarisch“ за књижевни црквени језик свете Браће 87—95
  - III Заменици гласа *ѣ* у балканским језицима 95—103: у бугарском језику 95—103 у румунском 101—103 у српскохрватском 96—103
  - IV Рефлекси псл. *ѣ*, *ѣ'*, у балканским језицима 103—111: у бугарском 107—108 у мађарским позајмицама из словенског 103—107 у романским језицима на Балкану 108—111 у српскохрватском 107—111
  - V Члан у балканским језицима 111—121: у арнаутском језику 116—121 у бугарском 111—121 у македонским говорима 119—121 у романским језицима 112—121
  - VI О слабљењу ненаглашених вокала 121—125: у арнаутском језику 124—125

- у македонским говорима
121—122
- у румунском језику 121—125
- VII О нагласку:
у арнаутском 126—128
у бугарском 125—128
у новогрчком 125—128
у румунском 126—128
у српскохрватском 127—128
- VIII О губљењу дефлекције у балканским језицима 128—133:
у арнаутском језику 129—133
у бугарском 128—133
у румунском 129—133
у српскохрватском 131—133
- IX Скраћени инфинитив 133—136:
у арнаутском језику 133—136
у бугарском 133—136
у румунском 133—136
у новогрчком 133—136
у српскохрватском 135—136
- X Узајамне везе између румунског, новогрчког, арнаутског и турског језика 136—144
- XI Додатак расправи 145—146:
назив „Бугари“ код Румуна 145
најстарији изговор гласа њ на српхрв. територији 145—146
гласовна вредност гласа у(џ) 146
- Бугарски језик: данашње одлике 91
деоба на два дела 95
- Везе између македонских и српскохрватских говора 77
- Вокали: ненаглашени у балканским језицима:
у бугарском јез. и македонским говорима 76 ид.
у арнаутском језику 124 ид.
у новогрчком 124 ид.
у румунском 124 ид.
а < њ, њ, ж у родопским дијалектима 81
џ у балканским језицима 95—108
- Границе дијалекатске 75
- Деклинација у балканским језицима: губљење 128—133
- Декомпозиција морфолошка 216—217

- Десетерац Његошев 288 ид.
- Дијалекти: прелазни — од бугарског к српскохрватском језику и од српскохрв. к бугарском 75 ид.
- Дисимилиција *sts* у бугарском језику 88
- Дифтонгизација *е* и *о* у романским јез. (тал. и рум.) 126
- Епентеза у консонантским групама у почетку речи у родопским говорима 80
- Заменице демонстративне у служби члана: у бугарском јез. 117 ид.
у румунском 118
- Идентитет значења *бугарски* = *словенски* 89
- Имена: на *овци*, *евци* у македонским говорима 86
са суфиксом *ъс* у јужнословенским језицима 86
места у српскохрватском: 270—284
са суфиксом *ић*, *ик* 274 ид.
са „ *ићи* 282 ид.
са „ *иће* 283 ид.
- Историја српхрв. речи 147—186:
- I Универзитет (свеучилиште: всеучилиште, универза) 147—170:
1. Историја „свеучилишта“ код Словенаца и Хрвата 147—151
  2. Однос између словенског „*vseučilište*“ и хрватско-илирског „свеучилиште“ 151 ид.; „свеучилиште“ у славено-српској књижевности 151 ид.; словеначко и хрватско-илирско „свеучилиште“
  3. Откуда у славено-српским књигама „*vseučilište*“? 153 ид.; Порекло речи „свеучилиште“ 154
  4. Увођење речи *универза* код Словенаца 157 ид.; постанак речи *универза* 159 ид.
  5. *Универза* код Хрвата 163 ид.
  6. Универзитетско питање код Словенаца после 1918 г. и прекрет у терминологији: „Универза“ м. „*vseučilište*“ 164 ид. Додатак: Називи „универзитета“ код других словенских народа

- 169; *Акаџици* од 1758: о исправности те године 169
- II Колодвор (железница, влак)
170—186: терминологија железничка у Немачкој 171 ид.; развој жел. терминологије у Словеначкој 171 ид.; развој жел. терминолог. у Хрватској 171 ид.
- Јагић В.: Два писма В. Јагића 211—216
- Језик в. Рељковић М. А.
- Кајкавци: припадање 75—92
- Македонски Словени: припадање 91
Метатеза у групи *t'x'* у романским језицима 110
- Називи: *Vulgarinъ* 93
Vulgaros код византских писаца 93 ид.
„*südost-slavisch*“ код Ст. Младенова 82 ид.
- Народне песме из Јужне Србије 217—226:
Тодора и Турчин 217
Стана и бећар на врелу 218
Бројанице 218
Коледарска песма 218
Женидба царева сина 218
Ко највише жали 221
То исто мало друкчије 221
Наджњева се момче и девојче 222
Мара и жетвари 222
Узми ме Велико 222
То исто мало друкчије 223
Кад се млада девојка уда 223
Како је девојка преварила момка 224
Јовка Кумановка 224
Мара Марушанче 224
Милка девојка 224
Мајка Јану наљутила 224
Одлазак у печалбу 225
Песма о Кара-Ђорђу 225
Кад дођу комите 225
Бане лудо дете 225
Ој Доце девојче 225
- Народно епско песништво наше 1—72:
- 1) Однос између писане и усмене књижевности за време трајања старе књижевности 1—3
  - 2) Почети народног епског песништва 3—4
  - 3) Време постанка епских бугарштичких и десетерачких песама 4—6
- Стих народне епске песме: карактеристика 6—13
- Творци историјских песама народних 12
- Народно схватање истинитости причања у стиховима 12—13
- Ушаблонисавање нових песама 13—17
- Трагови народног стиха у прозним текстовима:
XVIII в. 17—19
XVII в. 19—20
XVI в. 20—21
XV в. 21—45
XIV в. 45—58
XIII в. 52—72
- Објекат заменички у балканским језицима 76 ид.
- Палатализација: прва и друга 83
романска 108 ид.
- Панонска биографија Методијева 229
- Панонскословенски елементи у мађарском 79
- Полугласници: у српскохрватском 79
у македонским говорима 81
у бугарском 117
-x (на крају речи) у румунском језику 117
- Преводи псалтира 231
- Преводи словенски Св. писма 228 ид.
- Придев трпни: словенски и балтиски 261
значење 262 ид.
- Придеви трпни старословенски: 260—265:
значење 269 ид.
сложени пасив 263
- Придеви глаг. на *ătór*, *-itor* м. р. и *ătoare*, *-itoare* ж. р. 80 у рум. јез.
- Романски језици: развитак 89 ид.

Румунски језик: постанак 100

Св. писмо у нашим старим споменицима 227—241

Синајски псалтир:

гласови у С. Псалтиру: узајамна замена 243

издања С. Псалтира 242

подела фон Арним-ова према преписивачима 243 ид.

полугласници у С. Псалтиру 244 ид.

оригинали 243 ид.

редуцирани џ, њ у С. Псалтиру 255 ид.

фонетске и морфолошке особине С. Псалтира 251 ид.

џ у Псалтиру 256

Славизми:

у арнаутском језику 79, 88

у мађарском 74, 88, 104, 105 ид.

у новогрчком 88

у румунском 88, 103, 104

Старословенски језик:

назив св. Браће 89

некадашња територија 88

однос према бугарском 88 ид.

однос према румунском и руском 89

Сугласници: *d'* у српскохрватском језику 118, 111

k' у бугарском језику 78

l' у српскохрватском 98

g туђе у словенском 97

Сугласничке групе:

kt у словенским позајмицама 109 ид.

kt у романским језицима 109 ид.

Супрасалски кодекс:

издања 227

лексички архаизми 236 ид.

цитати из Св. Писма 236 ид.

Суфикси:

бугарски: *išarče* 84, *ište* 84, *or* 84

македонски: *iani* > *eni* 78, *evci*, *ovci* 83 ид.

слов.: *-gdzъ* 83

српскохрв.: *-cina* 85

Територија бугарског језика 74

Терминологија Ст. Младенова 80

Футур: грађење у балканским језицима 86

Жипокористика на -ан у бугарском 84

Цитати и изрази: из Св. писма у нашим старим споменицима 227 ид.

из апостола у нашим старим споменицима 241

из јеванђеља у нашим старим споменицима 234 ид.

из псалтира у нашим старим споменицима 232 ид.

Црквенословенски језик: назив код Румуна 94—95

Члан постпозитивни у балканским језицима 111 ид.

II Регистар речи

- špan. *alcalde* 115
shrv. *Amaić* 275
shrv. *Amerić* 275
shrv. *anćuga* 287
shrv. *argan* 286
grč. ἀσπίδα 101
shrv. *Babajić* 275
shrv. *Bandulić* 275
grč. Βεαντζα
shrv. *Belić* 275
shrv. *Bečić* 275
shrv. *Belotić* 275
slov. *bělša* 85
shrv. *benevreke* 97
shrv. *Bogatić* 275
shrv. *borni* 296
shrv. *broskva* 96
shrv. *bratvèla* 97
shrv. *brāče* 96
shrv. *branke* 96
shrv. *brēče* 96
shrv. *brenke* 96
shrv. *brēska* 96
shrv. *breska (breskva, brīska)* 97
shrv. *brijač* 296
shrv. *brzobjav* 296
shrv. *Budišić* 275
shrv. *Bučić* 281
shrv. *Bugarić* 275
shrv. *Bzoić* 278
shrv. *Bzovik* 87
shrv. *Carigrad* 81
bug. *carvul* 82
rum. *Cimpulung* 71
shrv. *cjèn* 99
shrv. *cjènek* 99
shrv. *celj* 205
shrv. *cigaršpic* 295
shrv. *cilj* 295
shrv. *crvenokrsta* 295
shrv. *crveno krstovac* 295
bug. *čužd* 108
shrv. *častoljublje* 291
shrv. *čehoslovački* 301
shrv. *Čelopić* 279
shrv. *čistoća* 295
shrv. *čistota* 294
shrv. *člân* 99
shrv. *član* 99
shrv. *článac* 99
shrv. *članak* 99
shrv. *članek* 99
shrv. *člen* 99
shrv. *člîn* 99
shrv. *člijen* 99
shrv. *črēmiga* 96
grč. Διαβινά
shrv. *dizalica* 299
shrv. *Dobroveni* 71, 97
shrv. *dosluk* 295
shrv. *dosluh* 295
shrv. *Draganići* 274
shrv. *drobljača* 299
shrv. *Dubić* 275
shrv. *dumbok* 99
arb. *Dūrēs* 127
shrv. *Dušmanić* 280
shrv. *duvaljke* 299
grč. Σβεπέκολις
shrv. *egreš* 99
shrv. *elemenat* 295
shrv. *fèrtun* 86
shrv. *galijot* 286
shrv. *gavun* 286

- shrv. *gindac* 287
 shrv. *gledište* 300
 shrv. *gnazlo* 90
 shrv. *gnāzdīt se* 99
 shrv. *gnāzdō* 99
 shrv. *Godōmīn* 84
 arb. *goriṣē* 124
 shrv. *gornīca* 124
 arom. *gorṭu* 124
 shrv. *got* 286
 shrv. *Grede* p. 97
 shrv. *Grušić* 278
 grč. *χράνος* 101
 shrv. *Hrvatīn* 94
 shrv. *igalo* 287
 shrv. *Ilok* 82
 shrv. *irija* 287
 shrv. *Iveni* 77
 shrv. *izlišan* 296
 rum. *izmană* 101
 shrv. *izmotavati se* 293
 grč. *γκασσιανίσα* 100
 shrv. *Jablanica* 84
 shrv. *jad* („ijed“) 99
 shrv. *jādati se* („jediti se“) 99
 shrv. *jaglica* 286
 shrv. *jaglun* 286
 shrv. *jādro* 99
 shrv. *Jadrtovec* 99
 shrv. *Jasić* 278
 shrv. *javor* 115
 shrv. *Jedrêj* 99
 shrv. *jegrist* (jegrišt) 99
 shrv. *Jesenice* 99
 shrv. *jestni* 296
 grč. *Κολιάντσα* 101
 shrv. *kolodvor* 292
 shrv. *komarča* 286
 shrv. *Komirić* 275
 shrv. *kūpile* 79
 rus. *kōpotъ* 84
 bug. *koptor* 84
 shrv. *Korbulić* 275
 shrv. *koridur* 286
 grč. *Korītza* 124
 shrv. *Kosančić* 275
 shrv. *Kotor* 297
 shrv. *Kožun* 86
 shrv. *kulaf* 286
 shrv. *ksmet* 98
 bug. *kérlez* 85
 rom. *kaciga* 96
 rum. *kačúl, kačúlka* 82
 shrv. *kāldrma* 292
 shrv. *kaljače* 293
 shrv. *kanuš* 287
 shrv. *kafa* 296
 shrv. *kafana* 296
 velj. *cánaba* 98
 shrv. *kāpija* 86
 tur. *Kārgalak* 82
 rom. *cass.da* 96
 rom. *catreda* 96
 rom. *catrega* 96
 mađ. *kenéz* 105
 shrv. *kladenъcb* 83
 shrv. *kijerna* 287
 shrv. *kirija* 292
 ilir. *Crepsi* 98
 shrv. *kr̥* 85
 shrv. *kr̥a* 85
 shrv. *kr̥ep* 85
 shrv. *krpe̥* 85
 slov. *kuhinja* 84
 rum. *cuptor* 84
 rum. *custură* 85
 rum. *cușit* 85
 lat. *lactūca* 109
 shrv. *Laletić* 279
 shrv. *lântīna* 287
 shrv. *lěbrak* 98
 shrv. *lěbut* 98
 shrv. *lečnik* 303
 shrv. *lećenje* 301
 shrv. *lekar* 303
 tal. *Lesina* 286
 shrv. *letenje* 301
 shrv. *levōrnica* 98
 shrv. *levorika* 98
 shrv. *lōmbrāk* 98
 shrv. *lovrāta* 115
 shrv. *lubēn* 99
 shrv. *lumbijāo* 99
 shrv. *lubijāo* 99
 shrv. *lubīn* 99
 shrv. *lumbrak* 98

- shrv. *ljublaj* 99
 shrv. *Ljuboviđa* 111
 rum. *Manguica* 115
 shrv. *Marsić* 279
 shrv. *maseni* 296
 mađ. *mezsgye* 104
 shrv. *Molić* 277
 shrv. *Mljet* 98
 shrv. *mogran* 97
 shrv. *Mögren* 97
 shrv. *morgân* 97
 rum. *mostoha* 104
 shrv. *mrha* 85
 shrv. *mršav* 85
 bug. *mərša* 85
 mađ. *njüst* 104
 shrv. *ua!*
 shrv. *nđarnica* 99
 shrv. *nđdra* 99
 shrv. *naiden* („najeden“) 99
 shrv. *nasaditi* 298
 shrv. *navijati* 293
 shrv. *nebuća* 99
 shrv. *nebut* 99
 shrv. *nestati* 294
 shrv. *nipodaštavati* 296
 shrv. *nđvčar* 292
 shrv. *novčara* 292
 shrv. *obrazli* 217
 shrv. *đdaja* 86
 shrv. *odgoj* 296
 shrv. *olakotan* 300
 shrv. *Olib* 82
 shrv. *Oliver* 296
 shrv. *Oplanić* 274
 shrv. *orebac* 97
 shrv. *organizacija* 296
 shrv. *ormar* 296
 shrv. *otegotan* 300
 shrv. *otkad* 293
 shrv. *otkako* 293
 shrv. *đtok* 296
 shrv. *đtök* 296
 shrv. *đvrata* 287
 shrv. *ovrāt.* 115
 shrv. *ovratnica* 287
 shrv. *panțaruo* 286
 grč. *Ρεάχοκος*
- mađ. *Pécs* 105
 shrv. *Pečuh* 105
 shrv. *Pečuj* 106
 shrv. *pejati* 287
 shrv. *perec* 216
 shrv. *peretak* 216
 mađ. *Pest* 105
Pëstinj, Pëstinj grād 106
 tur. *piliğ* 87
 shrv. *pilići* 87
 shrv. *pirun* 286
 shrv. *Plovdiv* 78
 shrv. *pol* 295
 shrv. *poljački* 296
 shrv. *poljski* 296
 shrv. *pomoću* 299
 shrv. *ponos* 292
 arom. *ponfã* 124
 shrv. *porub* 295
 shrv. *posebnost* 292
 shrv. *posoba* 292
 rus. *posobitʹ* 292
 rus. *posobiti* 292
 shrv. *potvrđni* 296
 shrv. *pravobranilaštvo* 302
 shrv. *pravobranioštvo* 302
 shrv. *pricanci* 295
 shrv. *princip* 296
 shrv. *privid* 292
 shrv. *propagator* 296
 shrv. *protinski* 296
 shrv. *protski* 296
 shrv. *pršut* 286
 shrv. *pupolj* 292
 rum. *Pustieta* 115
 shrv. *pušaljka* 295
 shrv. *pušica* 295
 shrv. *pruska* 97
 shrv. *praskva* 97
 nbug. *premana* 101
 shrv. *prenono(-a)* 97
 shrv. *Prilep* 77, 95
 shrv. *Prizren* 101
prě > 1. *pre*, 2. *pra* 97
 bug. *pəncə* 125, 127
 shrv. *radenik* 295
 shrv. *Rakitović* 279
 shrv. *radnik* 295

shrv. *Radobić* 279
 shrv. *rakno* 98
 shrv. *Rašević* 274
 rum. *razd* 101
 shrv. *rebâc* 97
 južnoslov. *rëpa* 96, 109
 mađ. *rozda* 104
 shrv. *Rznić* 280
 stsl. *saně* 101
 rum. *Sârbi* 94
 rum. *Sc̃ajü* 93, 94
 shrv. *Selanovci* 84
 rus. serb 293
 shrv. *sklĕn* 99
 shrv. *skopos* 296
 shrv. *sneznjače* 293
 bug. *snôho* 81
 slov. *sopot* 115
 shrv. *Sović* 87
 shrv. *sovrĕna* 287
 ilir. *Spalathon* 297
 grĉ. *Spalathron* 297
 shrv. *Split* 98
 shrv. *spol* 295
 shrv. *spomoću* 299
 shrv. *spurteĕnaĉa* 286
 shrv. *Srbĭn* 94
 stsl. *Srĕdъcbъ* 101
 shrv. *Srĕm* 101
 shrv. *stajati* 304
 shrv. *stojati* 304
 shrv. *stomna* 79
 shrv. *strĕi* 296
 shrv. *strši* 296
 shrv. *studenъcbъ* 83
 shrv. *sudĭja* 86
 shrv. *sujeta* 296
 shrv. *surgati* 287
 shrv. *suvišan* 296
 shrv. *svetogled* 299
 shrv. *šĭlok* 287
 shrv. *široko* 287
 arn. *šk'a* 98
 shrv. *škar* 287
 arn. *Škinike* 94

shrv. *škljanak* 99
 shrv. *škrâpa* 97, 98
 shrv. *škrĭp* 98
 shrv. *škver* 287
 bug. *šte* 87
 shrv. *Šuâ* 286
 shrv. *teoci* 87
 shrv. *tepĉija* 86
 tur. *tĕpelak* 82
 shrv. *troca* 287
 shrv. *trpeza* 78
 shrv. *Tršić* 280
 bug. *trĕva* 97
 grĉ. *τσαντήλα* 101
 shrv. *tuđ* 108
 shrv. *turaĕ* 286
 shrv. *tusti* 292
 shrv. *umotvorina* 304
 shrv. *umotvorevina* 304
 shrv. *univerza* 298
 shrv. *univerzitet* 292
 cinc. *Vurgur* 94
 nbug. *vac* 101
 shrv. *Vaistina* 296
 shrv. *Velebić* 279
 bug. *Velmevci* 83
 mađ. *Vencsellĕ* 105
 mađ. *vereb* 97
 shrv. *Verić* 278
 shrv. *vetrenica* 299
 shrv. *vetrenjaĉa* 299
 rum. *vinzător* 80
 shrv. *vodeni* 296
 shrv. *vodostaj* 295
 shrv. *vodostoj* 295
 shrv. *volega* 286
 shrv. *vrabac* 97
 rum. *vrabie* 97
 shrv. *Zatrić* 278
 shrv. *zaviĕlavati* 293
 stsl. *zolsta* 256
 shrv. *žalo* 287
 shrv. *železnica* 293
 shrv. *žveglĭce* 297
 rum. *džurûl, džurûl'ak* 82

III Регистар писаца

- Алексић Р. 265—270, 290—316 *passim*
Ангелов Б. 7, 8, 21
Андрејка Р. 316
Анчић П. 297
Аристотел 39
Арнаудов М. 7, 8
Арним фон Б. Д. Х. 242—260, 298
Аскоченски П. 312
Бадјура Р. 317
Бајец А. 316
Бајрактаревић Ф. 315
Балоги 154
Бараковић Ј. 292
Барац А. 151
Барбулеску 95
Барић Х. 280, 312
Бартоли 98, 270
Баш Фр. 316
Бекић Г. 72
Белић А. 260—265, 265—270, 274
Бенешевич Б. Х. 242
Бернекер 99, 270
Берус Н. 315
Блајвас Ј. 148, 153
Богишић В. 1, 17, 18, 48
Божовић Гр. 11
Босанац д-р С. 299, 312
Бошковић Р. 290—316 *passim*
Брант 227
Брезник А. 317
Брикнер 316
Брлић 266
Броз 304, 147
Будмани П. 301
Бурсије (Bursiez) 109
Бучић 273
- Вајганд 79, 271, 315**
Вајс Ј. 8, 25
Ваљавец М. 158
Венцајз 156
Верковић 7
Веселовски А. 49
Витасовић 310
Вишњић Ф. 12, 13, 33
Влаховић М. 5, 46
Водник В. 147
Волман 288, 289, 311, 316
Волф 147, 153, 159
Вондрак В. 106
Воркапић 15
Враз Ст. 148, 149, 150
Вранчић 98
Врховац Р. 305
Вујић Ј. 39
Вукадиновић Н. 300
Вукасовић В. 33
Вукићевић Мил. 308
Вукомановић А. 26, 27, 35, 41
Вуловић Св. 5, 12, 59, 60, 61
Вунт 290
Вушовић Д. 290—316 *passim*
Гај Љ. 150, 151, 153, 293, 304
Гајтлер 227, 243, 245
Гастер 95, 103
Геземан Г. 2, 5, 8
Генов М. 21
Геров 278
Гл(ишић) Ст. Ђ. 292
Глонар Ј. 316
Глумац Д. 39, 227, 310
Голомбек Ј. 291
Грабовач Ф. 18

- Грегора Никифор 4, 58
 Грелер Х. (Gröhler H.) 270
 Грошељ М. 316
 Грубор Ђ. 292
 Грујић Р. 279
 Грчић Стј. 309
 Гундулић И. 19, 51, 53
 Данило 26, 231, 232, 233
 Даничић Ђ. 4, 21, 22, 27, 37, 47, 59,
 60, 61, 63, 64, 69, 267, 273, 303, 304
 Данте 311
 Доза (Dauzat) 110, 270
 Дворник И. 316
 Цеановић М. 315
 Доментијан 4, 59, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 231, 233
 Драјинац Р. 62
 Драшковић Ј. 151
 Држић Ђ. 45
 Дробнич Ј. 150
 Дугонић А. 149
 Дурново 227, 231, 236, 230
 Лучић Ј. 302
 Душан (цар) 51
 Ђорђевић С. Ђ. 61
 Ђорђевић П. 304
 Ђорђевић Тих. Р. 309, 314, 315
 Ђорђић П. 216—217, 260—265,
 290—316 *passim*
 Елезовић Гл. 217—226, 278, 279, 281,
 292, 309, 312
 Живојиновић Ј. 2
 Жијерон (Gillieron) 110
 Жуљић М. 308
 Заплотник Р. 157
 Зима Л. 304
 Златарски 77
 Золнаи (Zolnai) 105
 Зоре 98, 99
 Зубан Глиша 12
 Зубати Ј. 315
 Иванов Г. 58
 Ивековић 147, 304
 Ивић Ал. 315
 Ивковић М. 301, 302
 Ившић Ст. 10, 265, 266, 303
 Илешић Фр. 147—186 *passim* 291, 316
 Илијев 115
 Илић В. Млађи 302
 Иљински 293
 Јагић В. 4, 5, 31, 49, 50, 52, 53, 54,
 59, 75, 81, 88, 94, 103, 313
 Јанежич А. 149, 155, 157, 158, 298
 Јакопсон Р. 6, 21, 32, 33
 Јакубински Л. 102
 Јанковић Др. 305, 306
 Јарник 151
 Јастребов С. И. 7, 54
 Јефимија 25
 Јиречек 94, 104, 271, 280
 Јовановић П. 314
 Јокл 280
 Јорга 104
 Јунгман Ј. 148
 Јуришић Б. 307
 Јурчич Ј. 156
 Жангрга 304, 147
 Кадлец 104
 Капидан 15, 77, 84, 109
 Караџић О. Ј. 11
 Караџић Стеф. Вук 1, 14, 16, 32, 59,
 72, 147, 155, 267, 281, 304, 365
 Карски 242, 243
 Каф О. 149
 Качић А. 18
 Квас К. 148
 Кедренос 114
 Керсник Ј. 157
 Климент 46, 89
 Кнежевић Р. 312
 Козак И. 291
 Коларич Р. 316, 317
 Колман О. 315
 Константин (цар) 94
 Константин филозоф 231, 232, 316
 Кореси (Coresi) 95
 Кос М. 317
 Косор Ј. 292, 305
 Костић Драг. 292, 306, 309, 313
 Костенски К. 22, 39, 51
 Коштивл Ив. 317
 Крек Гр. 158, 159
 Кукуљевић 273
 Куљбакин С. 227—241, 297—316 *passim*
 Курпешич 4
 Кушар 99, 127

Лазин Ђ. М. 315
 Ласкарис 155
 Лалевић М. 302, 309
 Левстик Фр. 156, 317
 Левец Фр. 156, 157, 158
 Лескин 15, 86, 104
 Лесковиц П. 293
 Либен Ст. 298
 Липке (Lübke) 109, 110, 270
 Лозовина В. 315
 Лужар Ф. 317
 Лукинич И. 152
 Луцић 292
 Маџуранић 150
 Мајер А. 98, 109, 110, 270
 Маневић Т. 46
 Малецки М. 96
 Маргулис 113
 Маретић Т. 1, 3, 4, 5, 9, 33, 56, 58,
 59, 86, 151, 265, 267, 271, 279, 280,
 302, 304, 313
 Марић Св. 313
 Матавуљ С. 42
 Матезиус 291
 Матић Св. 26
 Матјашевић Ј. 151
 Матковић П. 4
 Мацан Т. 308
 Меденица Р. 5
 Меје 112
 Менчетић Ш. 45
 Методије 316
 Метелко Фр. 149
 Механчић Г. 15
 Миклошич Ф. 46, 85, 89, 111, 227, 270,
 273, 277, 278, 280, 313
 Милетић Б. 290—316 *passim*
 Милетич 58
 Милићевић К. 50
 Милованов Георгијевић Л. 315
 Милојевић С. М. 49
 Милутиновић С. 12
 Милчетић 99
 Михаило митропол. 26, 37
 Михајлов 227
 Михановић 50, 59
 Михов Д. 121
 Младенов Ст. 73—146 *passim* 291

Млинарић Ст. 154
 Мор Е. (Mor Elemér) 105
 Московљевић М. 294—307
 Мрак 817
 Мрнавић 292
 Мурко М. 5, 147, 148, 149, 151, 153
 Муршец Ј. 148
 Мусић А. 304, 297
 Мутић 16
 Нађ Ј. 314
 Настасијевић М. 305
 Неманић 127
 Нидерле 93, 94
 Николић А. 13, 14, 17
 Ничота Н. 297
 Новаковић Ст. 1, 2, 19, 17, 20, 22,
 25, 26, 27, 39, 41, 47, 50, 53, 55, 59,
 152, 273, 278
 Новотни 316
 Његош 311
 Облак В. 156
 Обрадовић Драг. 15, 154
 Орхановић 296
 Остојић Тих. 18
 Павловић Ив. 314
 Павловић М. 302, 303, 204
 Пајка Ј. 158
 Пајсије 19
 Пантелић 16
 Папахаци (Papažagi Per) 94
 Паску (Pascu) 115
 Паунов А. 300, 304
 Пекмези 127
 Петрановић Б. 14, 16
 Петровић Љуб. 310
 Петровић Н. 70
 Пирхегер 272, 277
 Подруговић Т. 15
 Позник 156
 Полец 156, 159
 Поливка Ј. 316
 Поп Дукљанин 4, 15, 45
 Поп Пеја 231
 Поповић Б. 301
 Поповић Д. Ј. 314
 Поповић П. 1, 3, 5, 56, 60, 268, 307,
 310, 316
 Поповић С. Ј. 121, 122

- Похлин М. 151
 Претнар Ј. 312, 317
 Прешерн Фр. 158
 Пријатељ И. 157, 160
 Пушкин 311
 Пушкарју (Pușcariu) 85
 Разлаг В. 156
 Рајић Блаж 11,
 Ракић В. 18
 Рамовш Ф. 96, 108, 316, 317
 Рафаил Анд. 2, 39, 40
 Рачки Фр. 83
 Рељковић М. А. 265—270, 18
 Решетар М. 10, 98, 99, 287 288—289,
 296, 311, 316
 Ристић 304. 147
 Романски 79
 Роспонд Ст. 284, 291, 297
 Руварац Д. 39
 Руварац И. 26, 27, 28, 30, 35, 56, 310
 Ружичић Г. 216
 Рупел М. 316
 Сава св. 61, 62, 63, 67, 231
 Самота 105
 Санфелд Кр. 73, 108, 111
 Северјанов 227, 242, 243, 244
 Секулић И. 291
 Сенековић 156, 159
 Серенсен А. 1, 4, 5, 19, 33
 Сернец 156
 Сиверс 272
 Силуан 26
 Симовић Р. 314
 Скок 73—146, 271, 274, 275, 278, 279,
 280, 284, 286, 287, 291
 Скарић В. 284
 Слијепчевић П. 17, 30, 42
 Слодњак А. 317
 Смирнов К. 211—216, 313
 Совре А. 316
 Соларић П. 152
 Соловјев 273
 Срећковић П. 26, 28
 Станојевић Ст. 39, 60, 227, 241 pas-
 sit 310
 Стеван Деспот 22
 Стеван Првовенчани 62, 63, 66, 67,
 68, 69, 70, 238
 Стефановић М. 304, 307
 Стефановић Свет. 5
 Стоичев С. Кр. 58
 Стојановић 278, 280, 281, 283
 Стојковић М. 304
 Стулић 98
 Тавчар И. 159, 160
 Ташички 271, 280
 Телфи (Télfy) 154, 153
 Тентор 99, 127
 Теодосије 29, 58, 60, 61, 67, 69, 70,
 231, 233—241. 310
 Теофанес (Theophanes) 93
 Тиктин 95, 101
 Томашић П. 310
 Томиншек Ј. 317
 Томић Ј. 9, 54, 56, 60, 313
 Томић Н. С. 9, 54
 Топаловић М. 149
 Траутман 73
 Тума Х. 317
 Туницки Ј. П. 46
 Тупиков 271
 Ђирило 313
 Ђоровић В. 18, 26, 27, 28, 29, 52, 60,
 68, 310
 Ужаревић 150
 Ускоковић Р. 314
 Францев Фр. 150, 310, 151, 152, 153, 154
 Фасмер 73
 Филиповић М. С. 308
 Фортунатов 242
 Франк О. 86, 297
 Фрелих 151
 Фукс Фр. 155
 Жалански М. 3
 Хауптман Ј. 316
 Хег К. (Heg) 124
 Хекторовић П. 20, 21
 Хорак Ј. 316
 Христифоровић Р. 42, 43, 44
 Цамблак Гр. 24, 231
 Цар М. 305
 Цвијић Ј. 46, 55
 Целестин 156
 Цимерман Стј. 290
 Цонев 115
 Чајкановић В. 13, 14, 16, 314

Чанки 106

Шангић Шп. 311

Шаулић Н. 14, 310

Шафарик П. 63, 66, 68 149

Шафера 159

Ширила Б. 297

Шижгорич 4

Шишић Ф. 4, 15, 45

Шкерљ Ст. 298

Шмаус А. 5

Шобајић П. 13

Шокљић Ј. 149

Шолар Ј. 316

Шпорер 149, 293

Шпрангер 290

Шрепел М. 4

Штајнхаузер В. (Steinhauser W.) 272

Штефанић Вј. 310

Штрекељ К. 9, 11, 21

Шукље Фр. 156, 157, 158

Шулек Б. 300

Шурмин Ђ. 10

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Франкопанова 30 или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

Јужнословенски филолог излази засада два пута годишње у свескама од 10—16 штампаних табака или у једној књизи од 16—25 штампаних табака.

Годишња је претплата 100 дин. како за Краљевину Југославију тако и за иностранство. Старије године (од 4 св.) — 100 дин.; свеске засебне (тј. II 1—2, VII 1—2 и II 3—4, VII 3—4, X 4), свака по — 50 дин. Од прве књиге остао је мали број примерака и може се добити само када се купе све досадашње књиге (I—XII).

Претплата се шаље или редакцији, Франкопанова ул. бр. 30, или књи-жарима: Геци Кону, С. Б. Цвијановићу и Ф. Баху у Београду.

Главни стовариште књига Јужнословенског филолога: књижарница Геце Кона у Београду.
